

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LV/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
др Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LV/1

Уредништво:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, др ДРАГА ЗЕЦ, др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ,
др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ, др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ,
др МАТО ПИЖУРИЦА, др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ, др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТАЈА,
др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:
Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR, Dr JOVAN JERKOVIĆ, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY,
Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA,
Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr SVETLANA M. TOLSTAJA,
Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LV/1

*ПОСВЕЋЕНО ПРОФ. ДР МИЛОРАДУ РАДОВАНОВИЋУ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА*

НОВИ САД
2012

Ову свеску *Зборника Маџице српске за филологију и лингвистику* посвећујемо, поводом 65-годишњице живота, проф. др Милораду Радовановићу, захвални за труд којим већ трећу деценију доприноси обликовању нашег часописа.

*Уредништво
Зборника Маџице српске
за филологију и лингвистику*

САДРЖАЈ

I

Јасмина Грковић-Мејџор: Проф. др Милорад Радовановић	9
Наташа Белић: Библиографија проф. др Милорада Радовановића	13

II

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Alena Rudenka: Der kognitive Charakter diachroner Sprachwissenschaft (am Beispiel der ostslawischen Sprachen)	53
Ивана Башић: Михаило Петровић Алас као претеча идеје појмовне метафоре	67
Јасмина Грковић-Мејџор: Развој футура у старосрпском језику	83
Радмил Маројевић: Инверзија посесива и предлошко-именичке везе (и израз „салтани за земљами” у <i>Слову о полку Игореве</i>)	105
Владимир Поломац: О језику повеља и писама деспота Ђурђа Бранковића са аспекта историјске дијалектологије	121
Миливој Алановић: О комплементарности синтаксичких и семантичких јединица реченице	149
Душанка Звекић-Душановић: Семантика глагола <i>успейти</i>	177
Ивана Лазић-Коњик, Маријан Јелић: О значењу лексеме <i>чудо</i> у српском језику	197
Гордана Штасни: Семантичко-деривационе карактеристике суфикса <i>-ун(а)ц</i>	211
Ана Миленковић: Усвајање значења предлога <i>код</i> и <i>с(а)</i> у раном дечијем говору	221
Марина Јуришић: Датив и општи падеж у дативним функцијама у говору Горње Пчиње	237
Tijana Ašić, Veran Stanojević: On Expressing Habituality in French and English	255
Jovana Dimitrijević Savić: Attrition of L1 Collocational Knowledge: Some Evidence from Serbian L2 Users of English	265
Ана Халас: Појмовни образци у српским и енглеским идиомима са називима делова лица	279

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Милорад Радовановић: О посесији и сродним појавама у јужнословенским језицима	293
Твртко Прћић, Душка Кликовац, Катарина Расулић: Трећи зборник у част Ранку Бугарском	299
Мато Пижурица: Радојка Цицмил-Реметић, Топонимија Пивске планине	309
Страхиња Степано: Миливој Алановић, Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми	313
Dareg A. Zabarah: Ksenija Cvetković-Sander, Sprachpolitik und nationale Identität im sozialistischen Jugoslawien (1945–1991)	320
Ивана Лазић-Коњик: Маријан Јелић, Етници и ктетици у Војводини	322
Упутство за припрему рукописа за штампу	327
Contents	331

Јасмина Грковић-Мејџор

ПРОФ. ДР МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ

Милорад Радовановић рођен је 4. IX 1947. године у Београду. Дипломирао је на Одсеку за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду 1970, магистрирао на Филолошком факултету у Београду 1972. и докторирао на Филозофском факултету у Новом Саду 1976. године, одбранивши тезу под насловом *Именски кондензацијор реченичног значења у српскохрватском језику*. Усавршавао се на Летњој школи руског језика, литературе и културе (Москва – Лењинград, 1970) и на Summer Linguistic Institute (Tampa, University of South Florida, 1975). Био је стипендиста Лингвистичког друштва Америке и Фулбрајтовог програма.

На Катедри за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду (касније прераслој у Институт за јужнословенске језике, данас – Одсек за српски језик и лингвистику) запослио се 1970, као асистент за Савремени српскохрватски језик. Године 1977. изабран је у звање доцента, 1981. ванредног професора, а од 1986. редовни је професор за предмет Општа лингвистика. Држао је курсеве из Увода у лингвистику (Темељи језика, Темељи науке о језику), Опште лингвистике (Појмовник и систематизације, Теорије, Савремени правци), Синтаксе и семантике, Социolingвистике и Реторике са стилистиком. Био је ментор бројних магистарских и докторских радова (или је учествовао у њиховој оцени и одбрани) – из сербoкpоатистике, русистике, словакистике, англистике, германистике, скандинавистике, етнологије, синтаксе и семантике, те контрастивне, когнитивне, генеративне и опште лингвистике. Као гостујући професор предавао је на Cornell University (Department of Modern Languages and Linguistics), САД, школске 1988/89. године. Био је носилац програма за Социolingвистику на лингвистичком смеру интердисциплинарних постдипломских студија у Љубљани (Institutum Studiorum Humanitatis, 1999–2004). Предавао је као гост на универзитетима и у другим институцијама у Сарајеву, Загребу, Скопљу, Подгорици, Београду, те у Орхусу, Ослу, Итаци, Колумбусу, Мадриду, Нанту, Будимпешти, Бечу. За дописног члана САНУ изабран је 2003. године.

Члан је Лингвистичког друштва Америке (Linguistic Society of America) и Лингвистичког друштва Европе (Societas Linguistica Europaea). Члан је Комисије за социolingвистику, експерт Комисије за граматичку структуру и

сарадник Комисије за стандардне језике Међународног комитета слависта. Стални је члан-сарадник Матице српске, члан њеног Управног одбора и Одбора Одељења за књижевност и језик. У 80-им и 90-им годинама био је руководиоца за Србију научног пројекта „Стандардни српски језик” и српског дела међународног научног пројекта „Савремене промене у словенским језицима (1945–1995)” (1993–2003). Председник је Одбора САНУ за проучавање српског језика у светлу савремених лингвистичких теорија и члан Одбора САНУ за српски језик у поређењу са другим језицима, председник више комисија Огранка САНУ (за издавачку делатност, за библиотеку, архиву и документацију) и члан Извршног одбора Огранка САНУ у Новом Саду.

Члан је Уредништва часописа *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* од 1984. године и члан Уредништва часописа *Анали* Огранка САНУ у Новом Саду. Био је и у редакцијама часописа *Прилози проучавању језика* (Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду) и *Језик данас* (Матица српска). У Уређивачком је одбору едиције *Студије о Србима* (Матица српска – Вукова задужбина – Завод за уџбенике; од 2009. у својству председника), у Стручној редакцији за лингвистику и филологију *Српске енциклопедије*, и у Уредништву серије *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија* (САНУ). Редактор је издања *Целокупна дела Павла Ивића* (Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1991–). У својству је „consulting editor” за Југославију (и пређашње југословенске земље) од оснивања часописа *Linguistics Abstracts* (Basil Blackwell, Oxford 1985–). Део је уредничког тима (1984–1994) угледне серије *Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe*, коју је издавао John Benjamins (Amsterdam – Philadelphia). Такође је и коредатор (1993–2003) серије од 14 књига о 14 словенских језика *Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, Opole).

Осим у јужнословенским земљама, публиковао је у САД, Холандији, Великој Британији, Немачкој, Француској, Шпанији, Аустрији, Русији, Пољској, Словачкој, на српском, енглеском, француском, руском, пољском језику. Објављивао је по позиву у иностраним часописима – *Lingua*, *Multilingua*, *International Journal of the Sociology of Language*, *Linguistics Abstracts*, *Journal of Slavic Linguistics*, *Studia gramatyczne*, *Jazykovedný časopis*, *Les temps modernes*, *Studia Romanica et Anglica Zagrabienia*, *Suvremena lingvistika*, *Славистички студији*, *Међународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, те у енциклопедијама, антологијама, зборницима – *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, *Sociolinguistics (An International Handbook of the Science of Language and Society)*, *Lexical Norm and National Language (Lexicography and Language Policy in South-Slavic Languages after 1989)*, *Die Sprachen Südosteuropas heute*, *Germano-Slavistische Beiträge*, *Language Planning in Yugoslavia*, *Language and Democratization*, *Języki słowiańskie*, *Формирование славянских литературных языков: исторические проблемы*, *Język w przestrzeni społecznej*, *Jazyk v komunikácii*, *Jezikovna predanost*, *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, *Language in the Former Yugoslav Lands*. Студије су му објављиване у реномирним серијама и библиотекама као што су: *Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe*, *Current Issues in Linguistic Theory*, *International Journal of the Sociology of Language*, *Najnowsze dzieje języków słowiań-*

skich, Die Welt der Slaven: Sammelbände – Сборники, Wiener slawistischer Almanach, Berliner slawistische Arbeiten, и у најугледнијим иностраним издавачким кућама: John Benjamins, Mouton de Gruyter, Basil Blackwell, Peter Lang, North-Holland, Pergamon Press, Slavica Publishers, Verlag Otto Sagner. Књиге и радови су му приказивани и цитирани у престижним славистичким и општелингвистичким гласилима, каква су, на пример: *Language, International Journal of the Sociology of Language, Slavic Review, Canadian Slavonic Papers, Multilingua, The Modern Language Journal, Linguistics Abstracts, Australian Slavonic and East European Studies, Acta Linguistica Hungarica, Historiographia Linguistica, The UNESCO World Languages Report, Language International World Directory, International Yearbook of European Sociolinguistics, Реферативный журнал, Вестник Ленинградского университета, Съобщавиелно езикознание, Македонски јазик, Jazykovedný časopis, Sociolinguistica Slovaca, Sociolinguistica, Studia Slavica, Studia z Filologii Polskiej, Jezik, Suvremena lingvistika, Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику, Јужнословенски филолоџ, Наџ језик*.

Учествовао је по позиву на међународним научним конференцијама у Токију, Санта Барбари, Мадриду, Бад Хомбургу, Лондону, Лајдену, Амстердаму, Бечу, Кракову, Ополу, Охриду, Неуму, Сарајеву, Загребу, као и на бројним домаћим научним скуповима.

Бави се лингвистичком теоријом, синтаксом и семантиком, планирањем језика и социолингвистиком и међу најугледнијим је лингвистима у тим областима код нас и у словенском свету. У домаћој и иностраној научној јавности високо су оцењени његови оригинални доприноси у области типологије раслојавања језика, теорије планирања језика, устројавања граматике друштвеног статуса, разраде замисли контекстуалне лингвистике, европеизације и балканизације језика, појава синтаксичке кондензације и номинализације, појмова предикатске декомпозиције, те имплицитне обавезне детерминације и парцелације реченице, да наведемо само најважније. О међународној рецепцији лингвистичких погледа Милорада Радовановића говори и то што су неретко одговарајућа поглавља или одељци у лингвистичким књигама, а особито у славистичкој науци, инспирисани управо његовим теоријским моделима.

Из богате библиографије Милорада Радовановића издвајамо најпре књигу о номинализацијама у српском језику (*Именица у функцији кондензације*, 1978), објављену у доба када је то било теоријско питање првога реда у светској лингвистици, а по теоријско-методолошком обрасцу изложеном у тој књизи номинализациона проблематика обрађивана је потом и за неке друге словенске језике, за македонски и словачки, на пример. Објавио је и (прву нашу) *Социолингвистику* (1979, 1986, 2003), у време када је та дисциплина у свету тек била у повоју. Ова књига, једно од најутицајнијих дела у нашој лингвистици у протеклих пола столећа, запажена и у иностраним научним круговима, већ више од три деценије обликује научно мишљење младих нараштаја лингвиста и филолога код нас. Поменуће две књиге Милорада Радовановића, уз његову студију *Декомјоновање ѓредикаџа* (1977) и књигу *Ѕиси из синџаксе и семанџике* (1990) и данас су међу нашим најутицајнијим делима из области науке о језику. Изузетан је и његов допринос промоцији

домаће лингвистике на међународној сцени. Објавио је, по позиву, код угледног светског издавача John Benjamins, књигу *Yugoslav General Linguistics* (1989; у серији *Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe*) – прву (и последњу) инострану презентацију југословенске опште лингвистике, и, такође по позиву, и опет код угледног светског издавача Mouton de Gruyter, зборник *Serbian Sociolinguistics* (2001; у серији *International Journal of the Sociology of Language*) – прву презентацију српске социолингвистике. Уз то, и наручену презентацију проблематике српског језика на крају минулога века: *Српски језик и Српски језик на крају века* (1996). Последња објављена књига Милорада Радовановића, *Увод у фази лингвистику* (2009), која објашњава и илуструје суштинску „фази” природу људског језика и мишљења, у теоријским оквирима „меке” (*fuzzy*) логике новијег времена, у научним круговима високо је оцењена, и у многим лингвистичким дисциплинама представља путоказ за будућа истраживања.

Пред нама је богата и свестрана радна биографија, узорна јер показује не само след иновативних промишљања која су обележила више од четири деценије домаће науке о језику, већ и њихову рецепцију ван земље – у најбољој традицији школе Ивићевих, Новосадске лингвистичке школе, из које је Милорад Радовановић и потекао – што је на част не само њему већ и његовим учитељима, али и српској лингвистици у целини. Но остали бисмо дужни да не додамо, на крају, и следеће. Ова промишљања отиснула су се и ван уског круга зналаца будући да је реч о оригиналном и надамсе надахнутом предавачу, који већ више од четири деценије својим предавањима из опште лингвистике откриљује сваком новом студентском нараштају тајне језика, најпрозирнијег прозора у човеков ум.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jgrkovicns@sbb.rs

Наташа Белић

БИБЛИОГРАФИЈА ПРОФ. ДР МИЛОРАДА РАДОВАНОВИЋА

Посебна издања

1978.

Imenica u funkciji kondenzatora : [doktorska disertacija]. – Novi Sad : Matica srpska, 1978. – 162 str. ; 24 cm

Садржај: Izvori: str. 1–2 ; Literatura: str. 2–7 ; Skraćenice i simboli: str. 7–8. – 1. *Uvodne napomene*: str. 8–9. – 2. *Prikaz odabrane literature i osnovna teorijska razgraničenja*: str. 9–21. – 3. *Područje istraživanja, izvori i metod*: 3.1. Izbor problema: str. 21–24 ; 3.2. Metodološko opredeljenje: str. 24–27 ; 3.3. Izbor izvora: str. 27–28. – 4. *Opšta zapažanja*: str. 28–36. – 5. *Temporalna značenja*: str. 37–38 ; 5.1. Značenje anteriornosti: str. 38–39 ; 5.1.1. Orijentaciona identifikacija vremena: str. 39–42 ; 5.1.2. Orijentaciona kvantifikacija vremena: str. 42–43 ; 5.2. Značenje posteriornosti: str. 44 ; 5.2.1. Orijentaciona identifikacija vremena: str. 44–50 ; 5.2.2. Orijentaciona kvantifikacija vremena: str. 50–51 ; 5.3. Značenje simultanosti: str. 51–65. – 6. *Kauzalna značenja*: str. 65–82. – 7. *Intencionalna značenja*: str. 83–89. – 8. *Značenja tipa „osnov”, „kriterij”*: str. 89–94. – 9. *Značenja prpratne okolnosti*: str. 94–100. – 10. *Značenja sredstva (instrumenta)*: str. 100–104. – 11. *Koncesivna značenja*: str. 104–106. – 12. *Kondicionalna značenja*: str. 106–109. – 13. *Semantičke dopune*: str. 109–130. – 14. *Deverbativna imenica u centralnim sintaksičkim funkcijama*: str. 130–136. – 15. *Konstrukcije sa značenjem poređenja*: str. 136. – 16. *Konstrukcije sa značenjem suprotnosti*: str. 137. – 17. *Posebni problemi: pitanje odnosa subjekatskog i objekatskog genitiva uz deverbativnu imenicu u ulozi kondenzatora rečeničnog značenja*: str. 137–142. – 18. *Zaključna razmatranja*: str. 143–156. – *Summary: The Noun as Condenser*: str. 156–162. – Садржај.

П. о.: Зборник [Матице српске] за филологију и лингвистику, 20/1 и 20/2, 1977, стр. [63]–144, [81]–160.

1979.

Sociolingvistika. – [1. izd.]. – Beograd : BIGZ, 1979. – 160 str. : ilustr. ; 17 cm. – (Biblioteka XX vek ; 35)

Садржај: Predgovor: str. [5]–8. – I: Jezik – Kultura – Društvo: str. [9]–21. – II: Jezička sposobnost – Jezičko znanje – Upotreba jezika: str. [23]–32. – III: „Gramatika” društvenog statusa: str. [33]–41. – IV: Osnovni sociolingvistički pojmovi: str. [43]–62. – V: Raslojavanje jezika: str. [63]–82. – VI: Jezičko planiranje – Normiranje jezika – Standardni jezik: str. [83]–93. – VII: Sociolingvistika: preteče – postanak – razvoj – perspektive: str. [95]–123. – VIII: Socio-

lingvistika i susedne discipline – Budućnost lingvistike: str. [125]–148. – Literatura: str. [149]–160. – Sadržaj.

1986.

Sociolingvistika. – [2. izd.]. – Novi Sad : Književna zajednica Novog Sada : Dnevnik, 1986. – 304 str. ; 20 cm. – (Biblioteka Θεωρία ; 4)

Садржај: Predgovor prvom izdanju: str. 5–7. – Predgovor drugom izdanju: str. 8–[11]. – I: Lingvistika kao sociolingvistika: str. 13–39. – II: Jezik: str. 40–52. – III: Komunikacija i funkcije jezika: str. 53–77. – IV: Jezik i druga komunikacijska sredstva: str. 78–117. – V: Jezik – Kultura – Društvo: str. 118–131. – VI: „Gramatika” društvenog statusa: str. 132–143. – VII: Osnovni sociolingvistički pojmovi: str. 144–164. – VIII: Raslojavanje jezika: str. 165–185. – IX: Planiranje jezika – Normiranje jezika – Standardni jezik: str. 186–197. – X: Glavne sociolingvističke teme u Jugoslaviji: str. 198–218. – XI: Sociolingvistika: preteče – zamenci – počeci – razvoj – perspektive: str. 219–257. – XII: Sociolingvistika i susedne discipline – Budućnost lingvistike: str. 258–280. – Odabrana bibliografija: str. 281–301. – Summary: Sociolinguistics: str. 302–304. – Sadržaj.

1990.

Spisi iz sintakse i semantike. – Sremski Karlovci : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića ; Novi Sad : Dobra vest, 1990. – 221 str. ; 22 cm. – (Biblioteka Theoria ; 7)

Садржај: Uvodna beleška: str. [5]–9. – **I Nominalizacija**: 1. O „kondenzaciji rečenice” kao jezičkom postupku: str. 13–27 ; 2. O „nominalizaciji” kao jezičkom postupku: str. 28–37 ; 3. O značenju reči i gramatičkom tumačenju „nominalizovanih iskaza”: str. 38–41 ; 4. O „nominalnom i verbalnom stilu” u jeziku: str. 42–50. – **II Dekompozicija**: 1. O „dekomponovanju predikata” kao jezičkom postupku: 1. Teorijski problemi: str. 53–57 ; 2. Srpskohrvatski jezički materijal: str. 57–73. – **III Determinacija**: 1. O „obaveznoj determinaciji” kao jezičkom postupku: I. Uvodne napomene: str. 77–78 ; II. Terminološko određenje: str. 78 ; III. Upućivanje na značaj i domašaj fenomena obavezne determinacije: str. 78–79 ; IV. Kritički prikaz dosadašnjih razmatranja: str. 79–89 ; V. Analiza primera i teorijska razgraničenja: str. 89–96 ; VI. Zaključak: str. 96–106 ; 2. O „gramatici neotuđive posesije” i „implicitnoj obaveznoj determinaciji”: str. 107–113. – **IV Parcelacija**: 1. O „parcelaciji rečenice” kao jezičkom postupku: Uvodne napomene: str. 117 ; Teorijski pristup: str. 118 ; Parcelacija imenice: str. 118–139 ; Parcelacija priloga: str. 140–142 ; Parcelacija prideva: str. 142–145 ; Parcelacija rečenice: str. 145–148 ; Završne napomene: str. 149–163. – **V Naracija**: 1. O „narativnim” glagolskim oblicima: str. 167–178 ; 2. O aoristu i imperfektu: str. 179–182 ; 3. O pluskvamperfektu: str. 183–199 ; 4. O potencijalu drugom: str. 200–208 ; O „bezličnoj” rečenici: str. 209–219. – Sadržaj: str. 221.

1997.

Spisi iz kontekstualne lingvistike. – Sremski Karlovci ; Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997. – 269 str. : ilustr. ; 22 cm. – (Biblioteka Theoria ; [40])

Садржај: **Predgovor**: O Jeziku u kontekstu: str. 7–11 ; Iz bibliografije: str. 11–14. – **I Planiranje jezika i jezička politika**: Lingvistika i Sociolingvistika: Planiranje jezika i jezička

politika: 1. Lingvistika u XX veku: str. 17–18 ; 1.1. Sociolingvistika: str. 18–20 ; 1.1.1. Planiranje jezika i Jezička politika: str. 20 ; 2. Jugoslovenska lingvistika u XX veku: str. 20–21 ; 2.1. Sociolingvistika: str. 21–22 ; 2.1.1. Planiranje jezika i Jezička politika: str. 22–23 ; 3. Diskusija: „Planiranje jezika i Jezička politika”: str. 23–25 ; Literatura: str. 25–26 ; *Planiranje jezika i lingvistička teorija*: 1. Uvodno razmatranje: str. 27–28 ; 2. Središnje razmatranje: str. 28–32 ; 3. Zaključno razmatranje: str. 32–33 ; 4. Popis važnijih dela: str. 33–34 ; *Planiranje jezika u „eshatološkoj perspektivi”*: str. 35–39 ; *Srpski jezik na kraju veka*: 1. O jezičkim promenama uopšteno: str. 40–41 ; 2. O promenama u srpskom jeziku u odabranom vremenu: str. 41–42 ; 3. O samoj knjizi: str. 42–54 ; Literatura: str. 54–55 ; Prilozi: str. 56 ; *Između „balkanizacije” i „evropeizacije”*: str. 57–61 ; *U stegama norme*: str. 62–68 ; *Jezički paradoks grada*: str. 69–76. – **II Filologija, retorika i lingvistika: Filologija i lingvistika**: str. 79–107 ; *Retorika: Verbalna i neverbalna komunikacija*: 1. Retorika: str. 108–112 ; 2. Govor, pismo, štampa, audiovizuelni i elektronski medijumi: str. 112–114 ; 3. Verbalna i neverbalna komunikacija: str. 114–115 ; 4. Veštački jezici: str. 115–116 ; 5. Gest i mimika: str. 116–123 ; 6. Proksemika: str. 123–126 ; Literatura: str. 126–128 ; *Ka teoriji govornih činova*: str. 129–134 ; Odabrana bibliografija: str. 134–135 ; *Nova naučna paradigma: ka kognitivnoj lingvistici*: str. 136–141 ; Odabrana bibliografija: str. 141–142. – **III Knjige i lingvistika: O jednoj istoriji književnog jezika**: [Branko Franolic: „A Short History of Literary Croatian”. – Nouvelles éditions latines, Paris, 1980, 7–124]: str. 145–153 ; *O jednoj sintaksi književnog jezika*: [Radoslav Katičić: „Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku”. – Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za filologiju, knjiga 61, JAZU – Globus, Zagreb, 1986, 8 (nepag.) + 529 + 1 (nepag.)]: str. 154–167 ; *O sintaksi i semantici genitiva*: str. 168–177 ; *O dvema knjigama Ranka Bugarskog*: str. 178–179 ; Ранко Бугарски: „Језици” (Библиотека Свезнање Матице српске, књ. 1, Матица српска, Нови Сад, [1993], стр. 129): str. 179–185 ; Ранко Бугарски: „Језик од мира до рата” (Библиотека Круг, Београдски круг, Београд, 1994, стр. 142): str. 185–188 ; *O dvema knjigama Milorada Pupovca*: [1. „Politička komunikacija. Prolegomena teoriji političke komunikacije”. Zagreb (1990): August Cesarec (Библиотека „Критика. Култура. Комunikација”); 2. „Језик и djelovanje”. Zagreb (1990): Библиотека часописа „Питанја”]: str. 189–195 ; *O biblioteci SOL*: str. 196–198 ; Dubravko Škiljan: „Kraj lingvistike? Fragmenti protiv fragmentizacije”. 1991. 1–185: str. 198–200 ; Noam Chomsky: „Језик i problemi znanja. Predavanja na Sveučilištu u Managvi”. [Prevela Goranka Antunović]. 1991. 1–173: str. 200–202 ; Milena Žic-Fuchs: „Znanje o jeziku i znanje o svijetu. Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku”. 1991. 1–230: str. 202–204 ; Maja Bratanić: „Rječnik i kultura”. 1991. 1–244: str. 204–206 ; Ljubiša Rajić: „Objašnjenje u istorijskoj lingvistici”. 1991. 1–196: str. 206–207 ; Milan Mihaljević: „Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika”. 1991. 1–221: str. 207–209 ; Goran Švob: „Frege: pojmovno pismo”. 1992. 1–190: str. 209–210 ; *O istoriji, kulturi i duhovnom svetu Južnih Slovena*: [„Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Südslawen”. Neue Serie. Band I–III. (Herausgeber Anton Kovač). München (1990–2): Slavica Verlag Dr. Anton Kovač]: str. 211–212 ; Band I: Rado L. Lencek and Miloš Okuka, „A Bibliography of Recent Literature on Macedonian, Serbo-Croatian, and Slovene Languages”. 1900. 1–95: str. 212–214 ; Band II: Miloš Okuka i Ljiljana Stančić [ur.], „Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine”. 1991. 1–172: str. 214–217 ; Band III: [Edited, introduced and commentary by:] Rado L. Lencek (Columbia University), „The Beginnings of the Scientific Study of Minor Slavic Languages. The Correspondence between Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929) and Vatroslav Oblak (1864–1896)”. 1992. 1–400: str. 217–219 ; *O varijaciji u jeziku*: [Petr Sgall, Jiří Hronek, Alexandr Stich and Ján Horecký: „Variation in Language. Code Switching in Czech as a Challenge for Sociolinguistics”. Amsterdam – Philadelphia (1992): John Benjamins (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe 39). VIII + 368]: str. 220–224 ; *O Pražskoj školi u novome ruhu*: str. 225–227 ; „Studies in Functional Stylistics”. Edited by Jan Chloupek and Jiří Nekvapil. Amsterdam – Philadelphia (1993): John Benjamins (= Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe 36). 1–293: str. 227–229 ; „Praguiana. 1945–1990”. Edited by Philip A. Luelsdorff, Jarmila Panevová and Petr Sgall. Amsterdam – Philadelphia (1994): John Benjamins (= Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe 40). IX + 250: str. 229–231 ; „The Prague School of Structural and

Functional Linguistics. A Short Introduction". Edited by Philip A. Luelsdorff. Amsterdam – Philadelphia (1994): John Benjamins (= Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe 41) VII + 385: str. 231–233 ; *O jednoj nenapisanoj knjizi: Predgovor*: str. 234–241 ; Plan: str. 242–244. – **Dodatak**: *Jedna nezavršena bibliografija*: str. 247–256 ; *Sklonost sklanjanju: Jedna nezavršena biografija*: str. 257–267. – Sadržaj: str. 269.

2003.

Sociolingvistika. – 3. izd. : [reprint izdanja iz 1986]. – Sremski Karlovci ; Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003. – 304 str. : ilustr. ; 22 cm. – (Biblioteka Theoria ; 63)

Садржај: Predgovor prvom izdanju: str. 5–7 ; Predgovor drugom izdanju: str. [8]–11. – I: Lingvistika kao sociolingvistika: str. 13–39. – II: Jezik: str. 40–52. – III: Komunikacija i funkcije jezika: str. 53–77. – IV: Jezik i druga komunikacijska sredstva: str. 78–117. – V: Jezik – Kultura – Društvo: str. 118–131. – VI: „Gramatika” društvenog statusa: str. 132–143. – VII: Osnovni sociolingvistički pojmovi: str. 144–164. – VIII: Raslojavanje jezika: str. 165–185. – IX: Planiranje jezika – Normiranje jezika – Standardni jezik: str. 186–197. – X: Glavne sociolingvističke teme u Jugoslaviji: str. 198–218. – XI: Sociolingvistika: preteče – zameci – počeci – razvoj – perspektive: str. 219–257. – XII: Sociolingvistika i susedne discipline – Budućnost lingvistike: str. 258–280. – Odabrana bibliografija: str. 281–301. – Summary: Sociolinguistics: str. 302–304. – Sadržaj.

2004.

Planiranje jezika i drugi spisi. – Sremski Karlovci ; Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004. – 310 str. ; 18 cm. – (Biblioteka Elementi ; 56)

Садржај: **Predgovor**: str. 5–15 ; *Bibliografska beleška*: str. 15–19. – **PRVI DEO: Planiranje jezika i jezička politika**: str. 21–22 ; **1. Lingvistika u XX veku**: str. 22–25 ; *1.1. Sociolingvistika*: str. 25–27 ; *1.1.1. Planiranje jezika i jezička politika*: str. 27–28 ; **2. Jugoslovenska (pa i srpska) lingvistika u XX veku**: str. 28–30 ; *2.1. Sociolingvistika*: str. 30–31 ; *2.1.1. Planiranje jezika i jezička politika*: str. 31–33 ; **3. Diskusija: „Planiranje jezika i jezička politika”**: str. 33–36 ; **4. O projektu „Savremene promene u slovenskim jezicima (1945–1995)”**: str. 36–38 ; *4.1. O situaciji u slovenskim zemljama*: str. 39–40 ; **5. Srpsko-hrvatska relacija**: *5.1. Kratak pregled problema*: str. 40–43 ; *5.2. Jezička situacija u SFR Jugoslaviji*: str. 43–45 ; *5.3. SR Jugoslavija – pregled problema*: str. 45–46 ; *5.3.1. Jezici*: str. 46 ; *5.3.2. Matična prema dijaspornoj situaciji*: str. 46–47 ; *5.3.3. Većinski prema manjinskim jezicima*: str. 47 ; *5.3.4. Lingua communis*: str. 47 ; *5.3.5. Bilingvizam i multilingvizam*: str. 47–48 ; *5.3.6. Jezička politika*: str. 48 ; *5.3.7. Učinci jezičke politike*: str. 49 ; *5.3.8. Primer Vojvodine*: str. 49–50 ; *5.3.9. Perspektive*: str. 50–51 ; **6. O Promenama u srpskom jeziku uopšteno**: str. 51–53 ; *6.1. O koncepciji te knjige i njenom sadržaju*: str. 53–55 ; *6.2. Između „balkanizacije” i „evropeizacije”* ; *6.2.1. O balkanizaciji u eksternoj ravni*: str. 57–58 ; *6.2.2. O balkanizaciji u internoj ravni*: str. 58–59 ; *6.2.3. O evropeizaciji u eksternoj ravni*: str. 59–60 ; *6.2.4. O evropeizaciji u internoj ravni*: str. 60 ; *6.2.5. Kad balkanizmi i evropeizmi koincidiraju*: str. 61 ; *6.2.6. Sve [u] svemu*: str. 61 ; **7. Kako je „srpski (p)ostao „srpski”?**: str. 62–68 ; *Literatura*: str. 69–73 ; **Od „srpskohrvatskog” do „srpskog”**: str. 74–75 ; *I. Spoljašnje jezičke promene (= Planiranje statusa [= Jezička politika] = Od jezika „srpskohrvatskog” do „srpskog”)*: str. 75–79 ; *II. Unutrašnje jezičke promene (= Planiranje korpusa = Jezik „srpski”)*: str. 80–85 ; *III. Zaključne napomene*: str. 85–86 ; *Literatura*: str. 87–94 ; **Srpski jezik na razmeđu vekova: 1. Čemu**

ovako naslovljena tema: str. 95–97 ; 2. *Primer poljskoga (međunarodnog) projekta o promena-
ma u slovenskim jezicima (1945–1995) – i drugi primeri*: str. 97–99 ; 3. *Šta je do sada urađe-
no tim povodom*: str. 99–101 ; 4. *Inventar eksternih pitanja*: str. 101–105 ; 5. *Inventar internih
pitanja*: str. 105–107 ; 6. *O „balkanizaciji” i „evropeizaciji”*: str. 108–110 ; Literatura: str.
110–114 ; **Sociolingvističke teme na razmeđi vekova**: str. 115–128 ; **Sociolingvističke teme
u slovenskim zemljama**: str. 129–135 ; *Osnovna literatura*: str. 136 ; **Standardni jezik, nje-
gove varijante i podvarijante**: *Osnovne postavke*: (1) *Oko srpskoga jezika*: str. 137–139 ; (2)
U srpskome jeziku: str. 139–140 ; (3) *Između „balkanizacije” i „evropeizacije”*: str. 140–141 ;
Opšta napomena: 142 ; *Unekoliko konkretnija tumačenja stvari što su glavnim predmetom
ovoga razmatranja*: str. 142–146 ; *Osnovna bibliografija*: str. 147–152 ; **Jezičke prilike u Bosni
i Hercegovini**: str. 153–167 ; *Literatura*: str. 167–170 ; **Kontekstualna lingvistika i lingvistika
javne komunikacije**: str. 171–181. – **DRUGI DEO: Ivićevi** : [Милош Јевтић: „Ивићев
Ранији и садашњи разговори”. Београд: Партенон (Библиотека „Одговори”). 1998,
1999]: str. 182–194 ; **Ivićeva klasifikacija srpskih dijalekata**: str. 195–203. – **TREĆI DEO:
O pojavi dekomponovanja jezičkih jedinica**: str. 204–217 ; *Literatura*: str. 217–218 ; **O
produktivnosti nominalizacionih procesa**: str. 219–225 ; *Literatura*: str. 225–226 ; **O kog-
nitivnom i funkcionalnom stilu**: str. 227–231. – **ČETVRTI DEO: Značenje značenja**: str.
232–265 ; *Mala, srodna lektira za dalje čitanje na jeziku prevoda*: str. 265–272 ; **Lingvistika
na razmeđi vekova**: str. 273–307. – **Sadržaj**: str. 309–310.

2007.

Стари и нови списи : огледи о језику и уму. – Сремски Карловци ; Нови Сад :
Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2007. – 249 стр. ; 22 см. – (Би-
блиотека Theoria ; 70)

Садржај: О овој књизи: стр. 5–6. – 1. О „именичком стилу” у језику и уму: стр. 7–26 ;
2. Како именица кондензује реченични садржај: стр. 27–49 ; 3. Кад се глагол декомпо-
нује?: стр. 50–77 ; 4. Шта су то номинализације?: стр. 78–90 ; 5. Значење речи и тумачење
номинализованих исказа: стр. 91–96 ; 6. Једна могућна дискусија тим поводом: стр.
97–99 ; 7. Номинализација и негација: стр. 100–114 ; 8. Номинализације у језику политике:
стр. 115–117 ; 9. Говор политичког језика: стр. 118–121 ; 10. „Номинални” и „вербални
стил”: културе или језици у контакту?: стр. 122–134 ; 11. Продуктивност номинализа-
ција: стр. 135–140 ; 12. Когнитивни и функционални стил: стр. 141–144 ; 13. О деком-
поновању уопште: стр. 145–154 ; 14. Декомпозиција и универбизација: стр. 155–164 ; 15.
Номинализације: два лика: стр. 165–175 ; 16. О појму градуелности у језику и лингвисти-
ци: стр. 176–199 ; 17. Метафоризација „уживо”: стр. 200–217 ; 18. Граматика неутуђиве
посесије: стр. 218–228. – *Додаћак*: 19. Српски језик данас: главне теме: стр. 229–248.
– Садржај: стр. 249.

2009.

Увод у фази лингвистику. – Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књи-
жарница Зорана Стојановића, 2009. – 162 стр. ; 18 см. – (Библиотека Еле-
менти ; 82)

Садржај: О овој књизи: 5–8. – Један подужи оглед што је зрео временом (фрагменти):
стр. 9–145 ; Из библиографије: стр. 146–150 ; Резиме: стр. 151–152 ; Summary: Introduction
to fuzzy linguistics: str. 153–154 ; Садржај: стр. 155–162.

Преводилачки и њиређивачки рад

1971.

Od generativne sintakse do generativne semantike. – Summary: From Generative Syntax to Generative Semantics / Claire Asselin ; [preveo Milorad Radovanović] // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 14, 2, стр. 7– 36.

Превод дела: From Generative Syntax to Generative Semantics / Claire Asselin.

1979.

Jezik i društvene klase / Bazil Bernstajn ; izabrала, prevela i predgovor napisala Dubravka Mićunović ; recenzent i redaktor Milorad Radovanović. – Beograd : BIGZ, 1979. – 196 str. ; 24 cm. – (Biblioteka XX vek ; 36)

Превод дела: Clas, Codes and Control / Basil Bernstein.

1980.

Etnografija komunikacije / Del Hajmz ; preveo s engleskog [i komentare napisao] Milorad Radovanović. – Beograd : BIGZ , 1980. – 380 str. ; 19 cm. – (Biblioteka XX vek; 44)

Превод дела: Foundations in Sociolinguistics : An Ethnographic Approach / Dell Hymes.

1984.

Sintaksičke strukture / Noam Čomski ; preveo Borko Jovanović ; redaktor prevoda [i pisac predgovora] Milorad Radovanović. – Novi Sad : Književna zajednica Novog Sada : Dnevnik, 1984. – 137 str. ; 20 cm. – (Biblioteka Θεωρία ; 1)

Превод дела: Syntactic Structures / Noam Chomsky.

1989.

Yugoslav General Linguistics / edited [and introduced] by Milorad Radovanović. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1989. – VIII, 381 str. ; 23 cm. – (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe. ISSN 0165–7712 ; vol. 26)

1994.

Kako delovati rečima : predavanja na Harvardu 1955. godine / Dž. L. Ostin ; uredili Dž. O. Armson, Marina Zbisa ; [preveo, komentare i pogovor napisao Milorad

Radovanović]. – Novi Sad : Matica srpska, 1994. – 196 str. ; 20 cm. – (Biblioteka Korist i razonoda)

Превод дела: How to Do Things with Words : The William James Lectures Delivered at Harvard University in 1955 / J. L. Austin.

1996.

Српски језик на крају века / редактор [и писац предговора] Милорад Радовановић. – Београд : Институт за српски језик САНУ : Службени гласник, 1996. – 201 стр. ; 24 cm

Основни текст ове књиге подударан је основном тексту наредне библиографске јединице.

Српски језик / redaktor naukowy Milorad Radovanović. – Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1996. – VII, 207 str. ; 24 cm. – (Najnowsze dzieje języków słowiańskich)

Sociolingvistički problemi među Južnim Slovenima / Kenet E. Nejlor ; preveo i za štampu priredio Miroljub Joković ; biografija Keneta Nejlor a i redakcija prevoda Milorad Radovanović ; pogovor Pavle Ivić. – Beograd : Prosveta, 1996. – 218 str. ; 24 cm

2000.

History and Perspectives of Language Study : Papers in Honor of Ranko Bugarski / edited [and introduced] by Olga Mišeska Tomić, Milorad Radovanović. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2000. – 305 str. ; 22 cm. – (Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series IV, Current Issues in Linguistic Theory. ISSN 0304–0763 ; v. 186)

2001.

Српски народ и његов језик / Павле Ивић ; приредио Милорад Радовановић. – Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001. – 369 стр. ; 24 cm. – (Целокупна дела Павла Ивића [у редакцији Милорада Радовановића] ; т. 5)

Serbian Sociolinguistics / edited [and introduced] by Milorad Radovanović, Randall A. Major. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2001. – 174 str. ; 22 cm. – (International Journal of the Sociology of Language. ISSN 0165–2516 ; 151)

Značenje značenja : proučavanje uticaja jezika na misao i nauka o simbolizmu / Č. K. Ogden, A. A. Richards ; preveo s engleskog i pogovor i komentare napisao Milorad Radovanović. – Sremski Karlovci ; Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001. – 285 str. ; 23 cm. – (Biblioteka Theoria ; 57)

Превод дела: The Meaning of Meaning : A Study of the Influence of Language upon Thought and the Science of Symbolism / C. K. Ogden, I. A. Richards.

2008.

О језику и језикословљу / Сретен Марић ; приређивач Милорад Радовановић. – Београд : Службени гласник, 2008. – 155 стр. ; 18 cm. – (Библиотека Раскршћа ; 1)

Семантичка проучавања српског језика / уредници Милорад Радовановић и Предраг Пипер. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2008. – 338 стр. ; 24 cm. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; књ. 2)

Lingvistika Milke Ivić / [priredili] Predrag Piper i Milorad Radovanović. – Beograd : Biblioteka XX vek : Knjižara Krug, 2008. – 350 str. ; 17 cm. – (Biblioteka XX vek ; 172)

2010.

Српске и јужнословенске теме / Герхард Невекловски ; редакција и поговор Милорад Радовановић и Јасмина Грковић-Мејдор. – Београд : Завод за уџбенике : Вукова задужбина ; Нови Сад : Матица српска, 2010. – 220 стр. ; 24 cm. – (Студије о Србима ; књ. 18)

Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика / уредници Јасмина Грковић-Мејдор, Милорад Радовановић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2010. – 278 стр. ; 24 cm. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; књ. 4)

Студије и чланци

1968.

О употреби падежа у роману „Снијег” Вишње Стахуљак // *Прилози проучавању језика* (Нови Сад). – ISSN 0555–1137. – 4 (1968), стр. [37]–49.

Садржи: Уводне напомене: стр. 37 ; О употреби номинатива: стр. 37–38 ; О употреби генитива: стр. 38–41 ; О употреби датива: стр. 41–43 ; О употреби акузатива: стр. 43–46 ; О употреби инструментала: стр. 46–47 ; О употреби локатива: стр. 47–48 ; Закључак: стр. 48–49.

1969.

О наративним глаголским облицима // *Прилози проучавању језика* (Нови Сад). – ISSN 0555–1137. – 5 (1969), стр. [49]–59.

Transcendentalni optimizam „Travničke hronike” // *Index* (Novi Sad). – ISSN 0353–717X. – God. 12, br. 157 (1969), str. 61.

1970.

В. А. Звегинцев, „Теоретическая и прикладная лингвистика” (Издательство „Просвещение”, Москва 1968, стр. 335) : [приказ] // *Зборник [Мајинце српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 13, 1 (1970), стр. 267–276.

Giulio C. Lepschy, „A Survey of Structural Linguistics” (Faber and Faber, London 1970, 192) : [приказ] // *Зборник [Мајинце српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 13, 2 (1970), стр. 303–313.

1971.

Rečenice s anonimnim agensom u jeziku Ljubomira Nedića. – Summary: Sentences with Anonymous Agent in the Language of Ljubomir Nedić // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад). – ISSN 0374–0730. – Књ. 14, 1 (1971), стр. [181]–190.

1972.

„Language and Social Context” : (Jezik i društveni kontekst) (redaktor Pier Paolo Giglioli, izdanje Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex 1972) : [приказ] // *Književni jezik* (Sarajevo). – ISSN 0350–3496. – God. 1, br. 3/4 (1972), str. 125–130.

Noam Čomski: „Gramatika i um” (Nolit, Beograd 1972) : [приказ] // *Polja* (Novi Sad). – ISSN 0032–3578. – God. 18, br. 163 (septembar 1972), str. 24.

Opštelingvistički aspekt kategorije „obavezni determinator” u sintaksi. – Summary: Non-Omissible Determiners in Syntax and their General Linguistic Aspect // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад). – ISSN 0374–0730. – Књ. 15, 1 (1972), стр. [211]–240.

Садржи: I. Uvodne napomene: str. [211]–212 ; II. Terminološko određenje: str. 212–213 ; III. Upućivanje na značaj i domašaj fenomena obavezne determinacije: str. 213 ; IV. Kritički prikaz dosadašnjih razmatranja: str. 214–228 ; V. Analiza primera i teorijska razgraničenja: str. 228–236 ; VI. Zaključak: str. 236–238. – Selektivni spisak literature: str. 238–239. – Summary: Non-Omissible Determiners in Syntax and their General Linguistic Aspect: str. 240.

1974.

Неки синтаксички поступци карактеристични за језик књиге „Роман о Лондону” Милоша Црњанског // *Прилози проучавању језика* (Нови Сад). – ISSN 0555–1137. – 10 (1974), стр. [1]–48.

Садржи: Уводне напомене: стр. 1–3 ; Теоријски концепт: стр. 4–6 ; Парцелација именице: стр. 6–32 ; Парцелација прилога: стр. 33–36 ; Парцелација придева: стр. 36–41 ; Парцелација реченице: стр. 41–45 ; Завршне напомене: стр. 45–48.

О неким функцијама аориста и имперфекта у језику Борислава Радовића. – Summary: On Some Functions of the Aorist and Imperfect Tense in Borislav Radović's Use of Language // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад). – ISSN 0374–0730. – Књ. 17, 1 (1974), стр. [209]–212.

Džon Lajons: „Lingvistička revolucija Noama Čomskog” (NIP Duga, Beograd, 1974) : [приказ] // *Polja* (Novi Sad). – ISSN 0032–3578. – God. 20, br. 183 (maj 1974), str. 21–22.

Tatjana Batistić, „Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku” (Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, nova serija, knj. 3, Beograd, 1972, 212 str.) : [приказ] // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 17, 2 (1974), стр. 193–197.

1975.

Библиографија радова Ђуре Даничића // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 18, 1 (1975), стр. [9]–63.

Тематски блок: „Радови посвећени 150-годишњици рођења Ђуре Даничића (1825–1975)”.

„Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења” : [издаје: Међународни славистички центар СР Србије, Београд, 1971–1973, књ. 1–3] : [приказ] // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 18, 1 (1975), стр. 235–245.

Kazimierz Feleszko, „Składnia genetiwu i wyrażeń przyimkowych z genetiwnem w języku serbsko-chorwackim” : (Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970, 186 str.) : [приказ] // *Јужнословенски филолог* (Београд). – ISSN 0350–185X. – 31 (1974–1975), стр. 271–280.

„Прилози проучавању језика”, 1–8 : [издаје: Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1965–1972] : [приказ] // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 18, 2 (1975), стр. [215]–222.

Знаčenja и функције pluskvamperfekta у „Romanu o Londonu” Miloša Crnjanskog. – Summary: The Function and Meaning of the Past Perfect Tense in „A Novel about London” by Miloš Crnjanski // *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* (Нови Сад). – ISSN 0374–0730. – Књ. 18, 1 (1975), стр. [165]–179.

1976.

Напомене о изради нове библиографије радова Ђуре Даничића. – Summary: Notes on the Compilation of a New Bibliography of Djura Daničić's Works // *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* (Београд). – ISSN 0351–9066. – 5 (1976), стр. 719–723.

Semiotika: geneza, status, perspektive // *Polja* (Novi Sad). – ISSN 0032–3578. – God. 21, br. 205 (1976), str. 2–4.

1977.

Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). – Summary: Decomposition of Predicates (with Exemplification on Serbo-Croatian Linguistic Material) // *Јужнословенски филолоџ* (Београд). – ISSN 0350–185X. – 33 (1977), стр. [53]–80.

Овај број Јужнословенског филолога посвећен је професору др Радосаву Бошковићу.

„Јужнословенски филолог”. Књ. XXXII (Институт за српскохрватски језик, Београд, 1976, 6 [непаг.] + 451 + 1 [непаг.]) : [приказ] // *Зборник [Маџице српске] за филолоџију и линџвисџику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 20, 2 (1977), стр. 221–227.

Imenica u funkciji kondenzatora (I) // *Зборник [Маџице српске] за филолоџију и линџвисџику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 20, 1 (1977), стр. [63]–144.

Садрџи: Izvori: str. 63–64 ; Literatura: str. 64–69 ; Skraćenice i simboli: str. 69–70. – 1. *Uvodne napomene*: str. 70–71. – 2. *Prikaz odabrane literature i osnovna teorijska razgraničenja*: str. 71–83. – 3. *Područje istraživanja, izvori i metod*: 3.1. Izbor problema: str. 83–86 ; 3.2. Metodološko opredeljenje: str. 86–89 ; 3.3. Izbor izvora: str. 89–90. – 4. *Opšta zapazanja*: str. 90–98. – 5. *Temporalna značenja*: str. 99–100 ; 5.1. Značenje anteriornosti: str. 100–101 ; 5.1.1. Orijentaciona identifikacija vremena: str. 101–104 ; 5.1.2. Orijentaciona kvantifikacija vremena: str. 104–105 ; 5.2. Značenje posteriornosti: str. 106 ; 5.2.1. Orijentaciona identifikacija vremena: str. 106–112 ; 5.2.2. Orijentaciona kvantifikacija vremena: str. 112–113 ; 5.3. Značenje simultanosti: str. 113–127. – 6. *Kauzalna značenja*: str. 127–144.

Imenica u funkciji kondenzatora (II). – Summary: The noun as condenser // *Зборник [Маџице српске] за филолоџију и линџвисџику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 20, 2 (1977), стр. [81]–160.

Садрџи: 7. *Intencionalna značenja*: str. 81–87. – 8. *Značenja tipa „osnov”, „kriterij”*: str. 87–92. – 9. *Značenja propratne okolnosti*: str. 92–98. – 10. *Značenja sredstva (instrumenta)*: str. 98–102. – 11. *Koncesivna značenja*: str. 102–104. – 12. *Kondicionalna značenja*: str. 104–107. – 13. *Semantičke dopune*: str. 107–128. – 14. *Deverbativna imenica u centralnim sintaksičkim funkcijama*: str. 128–134. – 15. *Konstrukcije sa značenjem poređenja*: str. 134. – 16. *Konstrukcije sa značenjem suprotnosti*: str. 135. – 17. *Posebni problemi: pitanje odnosa subjekatskog i objekatskog genitiva uz deverbativnu imenicu u ulozi kondenzatora rečeničnog značenja*: str. 135–140. – 18. *Zaključna razmatranja*: str. 141–154. – Summary: *The Noun as Condenser*: str. 154–160.

1978.

Потенцијал II у српскохрватском језику // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 21, 2 (1978), стр. [153]–161.

Jezik u društvu i kulturi // *Kultura* (Beograd). – ISSN 0023–5164. – 41 (1978), str. 116–124.

Овај текст је уводно поглавље књиге: „Sociolinguistika”, BIGZ, Beograd, 1979.

Odabrana sociolingvistička literatura // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 21, 1 (1978), стр. [257]–266.

Povodom knjige: „Platon, o jeziku i saznanju”: [приказ] // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 21, 1 (1978), стр. [233]–235.

Platon, „O jeziku i saznanju”. – Biblioteka Reč i misao, Kolo III, knj. 309, Izdavačko preduzeće Rad, Beograd, 1977, 152 + 2 (nepag.). [Izbor, redakcija i pogovor: Ksenija Maricki Gađanski; prevod sa grčkog Ksenija Maricki Gađanski i Ivan Gađanski].

Sociolingvistički doprinos definisanju lingvističke kompetencije // *Polja* (Novi Sad). – ISSN 0032–3578. – God. 24, br. 229 (1978), str. 19–21.

„Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle”. (Edited by Ladislav Matejka, Michigan Slavic Contributions, No 6, Department of Slavic Languages and Literature, The University of Michigan, Ann Arbor, 1976, XXXIV + 662) : [приказ] // *Јужнословенски филолог* (Београд). – ISSN 0350–185X. – 34 (1978), стр. [193]–199.

1979.

Bernstajnova sociologija jezika // *Polja* (Novi Sad). – ISSN 0032–3578. – God. 25, br. 240 (1979), str. 8–9.

Gramatika neotuđive posesije: neki slučajevi s implicitnim obaveznim determinatorom u srpskohrvatskom jeziku. – Summary: The Grammar of Inalienable Possession: Several Cases with an Implied Non-Omissible Determiner in Serbo-croatian // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 22, 1 (1979), стр. [17]–23.

Hajmz: Etnografija komunikacije : [приказ] // *Kultura* (Beograd). – ISSN 0023–5164. – 44 (1979), str. 206–209.

Dell Hymes: „Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach”, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1974, X + 246.

„Slovansko jezikoslovje: Nahtigalov zbornik. Prispevki z mednarodnega simpozija v Ljubljani 30. junija – 2. julija 1977” : (uredil Franc Jakopin, Univerza v Ljubljani,

Filozofska fakulteta, Pedagoško-znanstvena enota za slovanske jezike in književnosti, XIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1977, XI + 1 [nepag.] + 528 + 2 [nepag.] : [приказ] // *Зборник [Маџице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 22, 2 (1979), стр. 247–250.

1980.

Sociolingvistička teorija i jugoslovenska lingvistička problematika // *Naše teme* (Zagreb). – ISSN 0547–3144. – God. 24, br. 6 (252), str. 936–[944].

Тематски блок: „Perspektive sociolingvistike”.

Univerzalnost i varijantnost : sociolingvistika – neizbežno područje jezičkih istraživanja : [интервју] // *Odjek* (Sarajevo). – ISSN 0029–8387. – God. 33, br. 17 (1980), str. 12.

1981.

Номинализације у српскохрватском језику. – Summary: Nominalizations in Serbo-Croatian // *Научни састајанак славистиа у Вукове дане* (Београд). – ISSN 0351–9066. – 7, 1 (1981), стр. 251–260.

Adam Heinz, „Dzieje językoznawstwa w zarysie” (Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa, 1978, str. 518) : [приказ] // *Зборник [Маџице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 24, 2 (1981), стр. [173]–177.

Džonatan Kaler, „Sosir – osnivač moderne lingvistike” (Beogradski izdavačko-grafički zavod, Biblioteka XX vek, knj. 43, urednik Ivan Čolović, preveo sa engleskog dr Boris Hlebec, Beograd, 1980, 149 str.) : [приказ] // *Јужнословенски филолог* (Београд). – ISSN 0350–185X. – 37 (1981), стр. [281]–285.

1982.

[Dyskusja] // *Studia gramatyczne*. 5 : materiały z XIII Posiedzenia Międzynarodowej komisji struktury gramatycznej języków Słowiańskich : (Mogilany, 22–24 października 1979 r.). – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1982. – Str. 131.

Leksička semantika i gramatička interpretacija nominalizovanih iskaza. – Резюме: Лексическая семантика и грамматическая интерпретация номинализованных выражений // *Зборник [Маџице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 25, 2 (1982), стр. [99]–102.

Leksička semantika i gramatička interpretacija nominalizovanih iskaza // *Studia gramatyczne*. 5 : materiały z XIII Posiedzenia Międzynarodowej komisji struktury gramatycznej języków Słowiańskich : (Mogilany, 22–24 października 1979 r.).

–Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1982. – Str. 127–130.

Naše glavne jezičke teme // *Naše teme* (Zagreb). – ISSN 0547–3144. – God. 26, br. 5 (1982), str. 813–822.

Тематски блок: „Naš jezik danas i sutra”.

Садржи: Razvitak i stanje nauke o jeziku: str. 813–814 ; Standardizacija, jezičko planiranje i jezička politika: str. 814–816 ; Raslojavanje jezika: str. 816–817 ; Jezici u kontaktu, bilingvizam, multilingvizam i diglosija: str. 818–821. – Osnovna literatura: str. 821–822.

Roman Jakobson : (1896–1982) // *Književni jezik* (Sarajevo). – ISSN 0350–3496. – God. 11, br. 4 (1982), str. 229–230.

Rudolf Růžicka, „Studien zum Verhältnis von Syntax und Semantik im modernen Russischen”. – Akademie-Verlag, Berlin, 1980, VIII + 278 [Sammlung Akademie-Verlag, 35, Sprache] : [приказ] // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 25, 1 (1982), стр. 177–179.

Zuzanna Topolińska: „Remarks on the Slavic Noun Phrase” (Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1981, 1–203) : [приказ] // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 25, 2 (1982), стр. [143]–145.

1983.

(Ино)стрaне варијације на наше језичке теме : угледни париски издавач објавио је књигу с низом нетачних информација о приликама у нашем језику // *Полијтика* (Београд). – ISSN 0350–4395. – Год. 80, бр. 25132 (24. 9. 1983), стр. 12.

Проблемы изучения славянских литературных языков в славянских странах : сербохорватский язык // *Формирование славянских литературных языков : теоретические проблемы : сборник обзоров : Материалы к IX Международному съезду салвистов, Киев, сентябрь 1983 г. / редактори-составители Герасимов В. И., Сорокоумская Л. В.* – Москва : Международная информационная система по общественным наукам, 1983. – Стр. 218–229.

Хроника Института за јужнословенске језике // *Прилози проучавању језика* (Нови Сад). – ISSN 0555–1137. – 19 (1983), стр. [205]–210.

Branko Franolic: „A Short History of Literary Croatian” (Nouvelles éditions latines, Paris, 1980, 7–124) : [приказ] // *Зборник [Мајице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 26, 1 (1983), стр. 206–212.

Linguistic theory and sociolinguistics in Yugoslavia // *International Journal of the Sociology of Language* (Berlin ; New York). – ISSN 0165–2516. – Vol. 44, no. 6 (1983), str. 55–69.

Тема овог броја је: „Language Choice and Language Control”.

Садржи: 1. Linguistic theory: sociolinguistics: str. 55. ; 1.2. (Socio)linguistics in Yugoslavia: str. 55–56 ; 1.2.1. Standardization, language planning, and language policy: str. 57–58 ; 1.2.2. The stratification of language: str. 58–60 ; 1.2.3. Languages in contact, bilingualism, multi-lingualism, and diglossia: str. 60–64 ; 1.2.4. Verbal interactions: str. 64–67. – References: str. 67–69.

[Milka Ivić] : [beleška] // *Lingvistički ogledi* / Milka Ivić ; recenzent Milorad Radovanović. – Београд : Prosveta, 1983. – (Biblioteka XX vek ; 61). – Str. 4.

Problemi izgrađivanja lingvističke terminologije u Jugoslaviji // *Zbornik radova* / II simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja Novi Sad, 10. i 11. decembar 1982. – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1983. – Str. 129–131.

The XIIIth International Congress of Linguists (Trienaesti Međunarodni kongres lingvista), Tokyo, Japan, 1982 // *Зборник [Мајџице српске] за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 26, 2 (1983), стр. [175]–178.

1984.

Између филозофије науке и филозофије језика (Ранко Бугарски: „Језик и лингвистика”, друго, прерађено и допуњено издање, Библиотека „Сазвежђа”, 34, „Нолит”, Београд 1984) : [приказ] // *НИН* (Београд). – ISSN 0027–6685. – Год. 35, бр. 1768 (18. 11. 1984), стр. 40–41.

Језик и национални односи // *НИН* (Београд). – ISSN 0027–6685. – Год. 35, бр. 1762 (7. 10. 1984), стр. 8.

Мирна реч у добар час : („Језик и национални односи”, Свеске, II/5–6, Сарајево, 1984, Институт за проучавање националних односа Марксистичког студијског центра ЦК СК БиХ „Вељко Влаховић”) : [приказ] // *НИН* (Београд). – ISSN 0027–6685. – Год. 35, бр. 1761 (30. 9. 1984), стр. 40–41.

Noam Čomski i „Sintaksičke strukture” nakon više od četvrt veka // *Sintaksičke strukture* / Noam Čomski ; preveo Borko Jovanović ; redaktor prevoda Milorad Radovanović. – Novi Sad : Književna zajednica Novog Sada : Dnevnik, 1984. – (Biblioteka Θεωρία ; 1). – Str. 5–11.

1985.

Библиографија радова Милке Ивић // *Зборник Мајџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 27/28 (1984–1985), стр. [1]–13.

Овај број Зборника посвећен је академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота.

Библиографија радова Павла Ивића // *Зборник Мајџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 27/28 (1984–1985), стр. [15]–32.

Овај број Зборника посвећен је академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота.

Три питања Милки Ивић / Милка Ивић ; разговор водио Милорад Радовановић // *Књижевна реч* (Београд). – ISSN 0350–4115. – Год. 13, бр. 253 (25. 3. 1985), стр. 1, 16–17.

Тематски блок о Милки Ивић приредио је Милорад Радовановић.

Još dva značajna fototipska izdanja i nove nedoumice vezane za originale i njihova potonja izdanja (Đ. Daničić, „Mala srpska gramatika”, u Beču 1850 ; „Oblici srpsko-ga jezika”, u Biogradu 1864. Mit einem Nachwort von Božo Ćorić, Verlag Otto Sagner, Specimina Philologiae Slavicae, Band 50, München, 1983, 8 [nepag.] + 79 + 1 [nepag.] + X + 120 + 2 [nepag.] + V + 1 [nepag.]) : [приказ] // *Suvremena lingvistika* (Zagreb). – ISSN 0586–0296. – Br. 25/26 (1984–1985), str. 71–73.

Lingvistika i interdisciplinarno proučavanje jezika // *Odjek* (Sarajevo). – ISSN 0029–8387. – God. 38, br. 7 (1–15. 4. 1985), str. 5–7.

Тематски блок: „Naš jezik danas i sutra”.

Miloš Okuka, „Jezik i politika” ([„Oslobođenje”]) Izdavačka djelatnost, Politička biblioteka, Sarajevo, 1983, 273 + 7 [nepag.] : [приказ] // *Јужнословенски филолог* (Београд). – ISSN 0350–185X. – 41 (1985), стр. [163]–169.

Ranko Bugarski, „Jezik i lingvistika” (Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje, No-lit, Biblioteka „Sazvežđa”, 34, urednik Miloš Stambolić, Beograd, 1984, 328 str.) : [приказ] // *Јужнословенски филолог* (Београд). – ISSN 0350–185X. – 41 (1985), стр. [135]–147.

1986.

Нема хомогених језика : [интервју] / [разговор водио] Драгољуб Збиљић // *Дневник* (Нови Сад). – ISSN 0350–7556. – Год. 45, бр. 14310 (31. 8. 1986), стр. 12.

О језику у контексту (Ранко Бугарски: „Језик у друштву”; „Просвета”, Београд, 1986, стр. 338) : [приказ] // *Политика* (Београд). – ISSN 0350–4395. – Год. 83, бр. 26243 (25. 10. 1986), стр. 12.

Роман Осипович Јакобсон : (1896–1986) // *Шест ђ предавања о звуку и значењу* / Роман Јакобсон ; [са предговором Клод Леви-Строса ; превео Бранко Јелић]. – Нови Сад : Књижевна заједница Новог Сада, 1986. – (Библиотека Anthropos ; 1). – [Клапна].

1987.

У позадини знака (Dubravko Škiljan, „U pozadini znaka – Esej iz semiologije značenja”, Školska knjiga. Biblioteka „Suvremena misao”, Zagreb, 1985) : [приказ]

// *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 30, 1 (1987), стр. 206–207.

У средишту језика (Midhat Ridanović, „Jezik i njegova struktura – Savremeno lingvističko osvjetljenje”, Svjetlost, Biblioteka „Lingvistika/Poetika”, Sarajevo, 1985) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 30, 1 (1987), стр. 207–209.

Govor političkog jezika // *Jezik politike : istraživanja i rasprave* / [urednik Sanja Vrhovec-Vučemilović]. – Zagreb : Centar za idejno-teorijski rad GK SKH, 1987. – (Sveske / Edicija Centra za idejno-teorijski rad GK SKH). – Str. 203–205.

Jacob L. Mey (ed.), „Language and discourse: test and protest. A Festschrift for Petr Sgall” (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe 19, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 1986. XIII + 611 pp.) : [приказ] // *Lingua* (Amsterdam). – ISSN 0024–3841. – Vol. 73, no. 4 (1987), str. 318–322.

Jezik između nacije i komunikacije : [интервју] / [разговор водила] Meri Štajduhar // *Danas* (Zagreb). – ISSN 0351–8221. – God. 6, br. 300 (17. 11. 1987), str. 33–35.

Nominalizacije u jeziku politike // *Jezik politike : istraživanja i rasprave* / [urednik Sanja Vrhovec-Vučemilović]. – Zagreb : Centar za idejno-teorijski rad GK SKH, 1987. – (Sveske / Edicija Centra za idejno-teorijski rad GK SKH). – Str. 101–103.

O jeziku u dijaspori (1. „Lingua in Diaspora. Studies in the Language of the Second Generation of Yugoslav Immigrant Children in Sweden” (Editor L’ubomír Ďurovič. Assistant editor Alla Binder, Slavica Ludensia, 9, Slaviska Institutionen vid Lunds Universitet, Lund, 1983, 233 ; 2. Dunja Jutronic-Tihomirović, „Hrvatski jezik u SAD”. – Logos, Split, 1985, 127)) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. – ISSN 0352–5724. – 30, 1 (1987), стр. [191]–196.

Perspektive sociolingvistike i sociolingvističkih istraživanja u Jugoslaviji. – Summary: Sociolinguistics: with Particular Reference to Sociolinguistics in Yugoslavia // *Naučni skup Lingvistika i lingvističke aktivnosti u Jugoslaviji* (Sarajevo, 29 – 31. marta 1985) / urednik Asim Peco. – Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1987. – (Posebna izdanja / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 82. Odjeljenje društvenih nauka. ISSN 0353–6297 ; knj. 18). – Str. 113–116.

Radoslav Katičić: „Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku” (Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za filologiju, knjiga 61, JAZU – Globus, Zagreb, 1986, 8 (nepag.) + 529 + 1 (nepag.)) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 30, 2 (1987), стр. 122–131.

1988.

Јан Бодуен де Куртене // *Лингвистички сјиси* / Јан Бодуен де Куртене ; пре-вео и приредио Предраг Пипер. – Нови Сад : Књижевна заједница Новог Сада, 1988. – (Библиотека Anthropolos ; 22). – [Клапна].

Нешто напомена о данашњем језичком стандарду српскохрватском : (Вуково дело и савремена теорија о планирању језика) // *Научни састајанак славистиа у Вукове дане* (Београд). – ISSN 0351–9066. – 17, 1 (1988), стр. 91–97.

Conference: „Language Planning and Political Development” (Werner-Reimers-Stiftung, Bad Homburg, F. R. G., 27 – 31 July, 1987) // *Зборник Мајинце српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 31, 1 (1988), стр. 190–192.

Ivić, Milka // *Enciklopedija Jugoslavije*. Knj. 5, Hrv – Janj / [urednik Jakov Sirotković]. – [2. izd.]. – Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1988. – Str. 673.

Jacob L. Mey (ed.), „Language and discourse: test and protest. A Festschrift for Petr Sgall” (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe 19, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1986, XIII + 611 str.) : [приказ] // *Зборник Мајинце српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 31, 1 (1988), стр. 205–208.

Незнатно измењена, енглеска верзија овога приказа претходно је штампана у часопису *Lingua*, vol. 73, no. 4 (1987), стр. 318–322.

Linguistic theory and sociolinguistics in Yugoslavia // *Yugoslav General Linguistics* / edited by Milorad Radovanović. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1988. – Str. 279–300.

Садржи: 1. *Linguistic theory: sociolinguistics*: str. 279–280. – 2. *(Socio)linguistics in Yugoslavia*: str. 280–281 ; 2.1. Standardization, language planning, and language policy: str. 281–283 ; 2.2. The stratification of language: str. 283–285 ; 2.3. Languages in contact, bilingualism, multilingualism, and diglossia: str. 285–290 ; 2.4. Verbal interactions: str. 290–293 ; 2.5. Applied sociolinguistics: str. 294. – *References*: str. 294–300.

Првобитно објављено у *International Journal of the Sociology of Language* 44 (1983), стр. 55–69 (= *Language Choice and Language Control*). Овде незнатно измењено. Превела Владислава Фелбабов.

О „nominalnom i verbalnom stilu” u jeziku. – Summary: On ”Nominal and Verbal Style” in Language // *Усмено и писано/писмено у књижевности и култури* : радови са Међународног научног скупа одржаног у Новом Саду 21–23. септембра 1987 : у част Вука Стефановића Караџића (1787–1864) / уредник Светозар Петровић. – Нови Сад : Војвођанска академија наука и уметности, 1988. – (Научни скупови / Војвођанска академија наука и уметности ; књ. 4. *Colloquia Litteraria*). – Стр. 251–260.

Садржи: 1. Komentar naslova: str. 251 ; 2. Šta su to nominalizacije?: str. 251–253 ; 3. Kultura i(ili) jezici u kontaktu: jezička „evropeizacija” i „funkcionalno-stilske univerzalije”: str. 253 ; 4. Žanrovi pisani po definiciji i prevaga „nominalnog” nad „verbalnim stilom” u njima: str. 254–255 ; 5. Zašto i kada glagol generiše imenicu?: str. 255 ; 6. Zaključna napomena: str. 256 ; 7. Prilozi: str. 256–259 ; 8. Popis navođenih dela: str. 258–259. – Summary: On ”nominal and verbal style” in language: str. 259–260.

Olga Mišeska Tomić and Roger W. Shuy (eds.), „The Relation of the Theoretical and Applied Linguistics”, Topics in Language and Linguistics (Editors: Thomas A. Sebeok and Albert Valdman), Plenum Press, New York / London, 1987, XXI + 193 str. : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 31, 1 (1988), стр. 200–205.

„Politique et aménagement linguistiques” : textes publiés sous la direction de Jacques Maurais (Gouvernement du Québec, Conseil de la langue française / Collection L'ordre des mots, Le Robert, Paris, 1987, str. 570 + 2 [nepag.]) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 31, 2 (1988), стр. 211–213.

144. Yugoslavia // *Sociolinguistics : An International Handbook of the Science of Language and Society* = Soziolinguistik : Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. Vol. 2 / ed. by Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1988. – Str. 1303–1307.

Садржи: 1. Introductory Comments: str. 1303 ; 2. Discussion: str. 1303–1306 ; Literature (selected): str. 1306–1307.

1989.

Dubravko Škiljan, „Jezična politika” (Naprijed, Zagreb, 1988, str. 162) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 32, 1 (1989), стр. [149]–154.

Editor's introduction // *Yugoslav General Linguistics* / edited by Milorad Radovanović. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1989. – (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe. ISSN 0165–7712 ; vol. 26). – Str. 1–12.

[On universality of communication] : [the panel's comment] // *Contemporary Yugoslav Photography*, January 30 – February 10, 1989 : Symposium: „In Between” – A Photographic View of Yugoslav Culture : February 9, 1989, Ithaca, the John Hartell Gallery, College of Architecture, Art, and Planning, Cornell University / [panel introduced by Jean Locey]. – Ithaca : Cornell University, 1989. – Str. 10–11.

1990.

Библиографија радова професора др Александра Младеновића // *Архео-џрафски њрилози* (Београд). – ISSN 0351–2819. – 12 (1990), стр. 9–38.

Овај број Археографских прилога посвећен је шездесетогодишњици рођења професора др Александра Младеновића.

Библиографија радова професора др Александра Младеновића // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 33 (1990), стр. 2–17.

Овај број Зборника посвећен је шездесетогодишњици рођења професора др Александра Младеновића.

Професор др Александар Младеновић // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 33 (1990), стр. [1].

Овај број Зборника посвећен је шездесетогодишњици рођења професора др Александра Младеновића.

Nominalizacija i negacija // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 33 (1990), стр. [407]–416.

Овај број Зборника посвећен је шездесетогодишњици рођења професора др Александра Младеновића.

Sklonost sklanjanju : umiju li se političari koji vode Jugoslaviju razumno sporiti // *Danas* (Zagreb). – ISSN 0351–8221. – God. 9, br. 413 (16. 1. 1990), str. 37.

1991.

Најбољи лингвиста : Милка Ивић, „О језику Вуковом и вуковском” : [приказ] // *Писац* (Нови Сад). – ISSN 0353–6475. – Год. 3, бр. 17 (25. 5. 1991), стр. 45.

Разумом против размирица : [интервју] / [разговор водио] Д. Збиљић // *Дневник*. – ISSN 0350–7556. – Год. 50, бр. 15899 (1. 2. 1991), стр. 13.

1992.

Југославија кроз књигу у свету // *Глас Универзитета* (Нови Сад). – ISSN 1451–7108. – Год. 3, бр. 11 (децембар 1992), стр. 6.

Кенет Нејлор (Kenneth E. Naylor) : In memoriam // *Дневник* (Нови Сад). – ISSN 0350–7556. – Год. 51, бр. 16315 (30. 3. 1992), стр. 7.

Ivan Klajn: „Rečnik novih reči” (Biblioteka „Korist i razonoda”, Matica srpska, Novi Sad, 1992, 379) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 35, 2 (1992), стр. [201]–204.

Kenneth E. Naylor : (1937–1992) : biografski i bibliografski osvrt / Milorad Radovanović, Wayles Browne // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 35, 2 (1992), стр. [191]–199.

Milorad Radovanović : interview / [razgovor vodio] Branislav Minčić // *To jest* (Novi Sad). – ISSN 0352–0099. – 29 (1991–1992), стр. 3–7.

Nominalizacija i negacija. (Nominalization and negation.) Milorad Radovanović, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, 33, 1990, 407–416 // *Linguistics Abstracts* (Oxford). – ISSN 0267–5498. – Vol. 8, no. 2 (1992), str. 64–65 [abstract].

Standard Serbo-Croatian and the theory of language planning // *Language Planning in Yugoslavia* / edited by Ranko Bugarski and Celia Hawkesworth. – Columbus : Slavica Publishers, Inc., 1992. – Str. 93–100.

1993.

Наш језик у словенском свету // *Глас Универзитетa* (Нови Сад). – ISSN 1451–7108. – Год. 4, бр. 17 (20. 11. 1993), стр. 4.

„Biblioteka SOL (1–7)” (Zagreb 1991–1992: Filozofski fakultet – Odsjek za Opću lingvistiku i orijentalne studije) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. – ISSN 0352–5724. – 36, 1 (1993), стр. 169–181.

Садржи: Dubravko Škiljan: „Kraj lingvistike? Fragmenti protiv fragmentizacije”. 1991. 1–185: str. 171–173 ; Noam Chomsky: „Jezik i problemi znanja. Predavanja na Sveučilištu u Managvi”. [Prevela Goranka Antunović]. 1991. 1–173: str. 173–174 ; Milena Žic-Fuchs: „Znanje o jeziku i znanje o svijetu. Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku”. 1991. 1–230: str. 175–176 ; Maja Bratanić: „Rječnik i kultura”. 1991. 1–244: str. 176–177 ; Ljubiša Rajić: „Objašnjenje u istorijskoj lingvistici”. 1991. 1–196: str. 178–179 ; Milan Mihaljević: „Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika”. 1991. 1–221: str. 179–180 ; Goran Švob: „Frege: pojmovno pismo”. 1992. 1–190: str. 180–181.

„Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Südslaven. Neue Serie. Band I–III”. (Herausgeber Anton Kovač). München (1900–2): Slavica Verlag Dr. Anton Kovač : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 36, 1 (1993), стр. 162–169.

Садржи: Band I: Rado L. Lencek and Miloš Okuka, „Bibliography of Recent Literature on Macedonian, Serbo-Croatian, and Slovene Languages”. 1900. 1–95: str. 163–165 ; Band II: Miloš Okuka i Ljiljana Stančić [ur.], „Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine”. 1991. 1–172: str. 165–167 ; Band III: [Edited, introduced and commentary by:] Rado L. Lencek (Columbia University), „The Beginnings of the Scientific Study of Minor Slavic Languages. The Correspondence between Jan Baudoin de Courtenay (1845–1929) and Vatroslav Oblak (1864–1896)”. 1992. 1–400: str. 167–169.

О двема knjigama Milorada Pupovca : 1. „Politička komunikacija. Prolegomena teoriji političke komunikacije”. Zagreb (1990): August Cesarec (Biblioteka „Kritika. Kultura. Komunikacija”); 2. „Jezik i djelovanje”. Zagreb (1990): Biblioteka časopisa „Pitanja” : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 36, 2 (1993), стр. [233]–238.

Petr Sgall, Jiří Hronek, Alexandr Stich and Ján Horecký: „Variation in Language. Code Switching in Czech as a Challenge for Sociolinguistics” (Amsterdam/Philadelphia (1992): John Benjamins (Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe 39). VIII + 368) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 36, 1 (1993), стр. [159]–162.

Spis tematów ważnych dla badań socjolingwistycznych uwarunkowań (zewnętrznych: kulturowych, społecznych, politycznych, komunikacyjnych) w językach słowiańskich i w konfrontacji z innymi językami = Inventar tema relevantnih za prikazivanje sociolingvističkih (= „spoljnih”, kulturnih, društvenih, političkih, komunikacijskih) prilika u vezi sa slovenskim jezicima i među njima // *Informacija o Spotkaniu międzynarodowego zespołu Koordynacyjnego programy „Współczesne przemiany języków słowiańskich (1945–1995)”* : odbyty w Opolu w dniu 22 września 1993 r. – Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1993. – Str. 12–15.

Standardni jezik u „eshatološkoj perspektivi” : 9. krug : (6. 2. 1993) // *Intelektualci i rat* / [urednici Ivan Čolović i Aljoša Mimica]. – Beograd : Beogradski krug : Centar za antiratnu akciju, 1993. – Str. [109]–112.

Yugoslavia: language situation // *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 9, Tab to Zor / editor-in-Chief R. E. Asher. – Oxford ; New York ; Seoul ; Tokyo : Pergamon Press, 1993. – Str. 5077–5078.

1994.

О раслојавању језика и функционалним стиливима // *Задужбина* (Београд). – ISSN 0353–2739. – Год. 7, бр. 26 (1994), стр. 4–5.

Džon L. Ostin : (John Langshaw Austin : 1911–1960) // *Kako delovati rečima : predavanja na Harvardu 1955. godine* / Dž. L. Ostin ; uredili Dž. O. Armson, Marina Zbisa ; [preveo Milorad Radovanović]. – Novi Sad : Matica srpska, 1994. – (Biblioteka Korist i Razonoda). – [Korice].

Inventar tema važnih za prikazivanje sociolingvističkih prilika u slovenskim zemljama // *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 37 (1994), стр. [529]–532.

Овај број Зборника посвећен је професорима др Вери Јерковић и др Јовану Јерковићу поводом 65-годишњице живота.

Језички paradoks grada // *Nezavisni* (Novi Sad). – ISSN 0354–3234. – Br. 101 (30. 12. 1994), str. 34–35.

Овај текст представља незнатно скраћено излагање за округлим столом „Град, писмо – деконструкција”, који је организовао Центар за алтернативну културу „Апостроф”, 26. и 27. децембра 1994. у Новом Саду.

Kenneth E. Naylor : (1937–1992) : in memoriam // *Јужнословенски филолог* (Београд). – ISSN 0350–185X. – 50 (1994), стр. [277]–280.

La langue standard dans une „perspective eschatologique” // *Les Temps Modernes* (Paris). – ISSN 0040–3075. – An. 9, no. 576–578 (1994), str. 67–70.

Овај број је тематски: „Les intellectuels et la guerre”.

Odabrana bibliografija // *Kako delovati rečima : predavanja na Harvardu 1955. godine* / Dž. L. Ostin ; uredili Dž. O. Armson, Marina Zbisa ; [preveo Milorad Radovanović]. – Novi Sad : Matica srpska, 1994. – (Biblioteka Korist i razonoda). – Str. [197].

Zašto Ostin? : pogovor // *Kako delovati rečima : predavanja na Harvardu 1955. godine* / Dž. L. Ostin ; uredili Dž. O. Armson, Marina Zbisa ; [preveo Milorad Radovanović]. – Novi Sad : Matica srpska, 1994. – (Biblioteka Korist i razonoda). – Str. 191–196.

1995.

Иван Клајн: „Писци и писмењаци” (Библиотека Корист и разонода. Матица српска. Нови Сад. 1994. 1–291) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 38, 1 (1995), стр. 216–221.

Садржи: 1. О аутору и његовим књигама – укратко: стр. 216 ; 2. О самој књизи – скромно: стр. 216–217 ; 3. О неколико могућних читања књиге: стр. 217–218 ; 4. О начелима и детаљима тим поводом: стр. 218–219 ; 5. О једном лингвистичком апсурду: стр. 219–221 ; 6. О закључку овим лепим поводом: стр. 221.

О два књига Ранка Бугарског : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 38, 1 (1995), стр. 207–216.

Садржи: Ранко Бугарски: „Језици” (Библиотека Свезнање Матице српске, књ. 1, Матица српска, Нови Сад, [1993], стр. 129): стр. 207–212 ; Ranko Bugarski: „Jezik od mira do rata” (Biblioteka Krug, Beogradski krug, Beograd, 1994, str. 142): str. 212–216.

О синтакси генитива : [предговор] // *Значења и синтакса српскохрватског јенијива* / Казимјеж Фелешко ; с полског превела Гордана Јовановић. – Београд : Вукова задужбина : Орфелин ; Нови Сад : Матица српска, 1995. – (Студије о Србима ; св. 6). – Стр. 5–15.

Фазе (дез)интеграције српске стандарднојезичке норме. Или: Како је „српски” (п)остао „српски” // *Języki słowiańskie 1945–1995 : gramatyka – leksyka – odmiannosci* : materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Opole, 20–22.09.1995. r. / redakcja Stanisław Gajda. – Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1995. – Str. 15–19.

Садржи: 1. Приступ: стр. 15 ; 2. Радовановић: стр. 15–16 ; 3. Шкиљан: стр. 16–17 ; 4. Допуне и коментари: стр. 17–19. – Литература: стр. 19.

Ivo Pranjković: „Kronika hrvatskoga jezikoslovlja” (Matica hrvatska (Mala knjižnica Matice hrvatske, Novi niz: Kolo I, knjiga 4). Zagreb, 1994) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 38, 1 (1995), стр. 236–238.

On nominal and verbal style in language : abstract // *28th Annual Meeting, Leiden 31 August, 1-2 September, 1995* : abstracts. – Leiden : Societas Linguistica Europaea, 1995. – Str. [43].

Praška škola u novome ruhu : [приказ] // *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352-5724. – 38, 2 (1995), стр. 213-219.

Садри: „Studies in Functional Stylistics”. Edited by Jan Chloupek and Jiří Nekvapil. Amsterdam – Philadelphia (1993): John Benjamins (= Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe 36). 1-293: str. 214-216 ; „Praguiana. 1945-1990”. Edited by Philip A. Luelsdorff, Jarmila Panevová and Petr Sgall. Amsterdam – Philadelphia (1994): John Benjamins (= Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe 40). IX + 250: str. 216-217 ; „The Prague School of Structural and Functional Linguistics. A Short Introduction”. Edited by Philip A. Luelsdorff. Amsterdam – Philadelphia (1994): John Benjamins (= Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe 41) VII + 385: str. 217-219.

1996.

Предговор // *Српски језик на крају века* / редактор Милорад Радовановић. – Београд: Институт за српски језик САНУ : Службени гласник, 1996. – Стр. [1]-16.

Садри: 1. О језичким променама уопштено: стр. 1 ; 2. О променама у српском језику у одабраном времену: стр. 1-2 ; 3. О самој књижи: стр. 2-14. – Литература: стр. 14-15. – Прилози: стр. 15-16.

Српски у скици – поглавито без речи. Или: Како је „српски” (п)остао „српски”. – Summary: (Dis)integration of Standard Serbian // *Научни састајнак слависти у Вукове дане* (Београд). – ISSN 0351-9066. – 25, 2 (1996), стр. 361-366.

Садри: 1. Приступ: стр. 361 ; 2. Радовановић: стр. 361-362 ; 3. Шкиљан: стр. 362-363 ; 3. [i.e. 4] Допуне и коментари: стр. 363-365 ; 4. [i.e. 5] Одабрана библиографија: стр. 365-366. – Summary : (Dis)integration of Standard Serbian : str. 366.

Фазе (дез)интеграције српске стандарднојезичке норме. – Summary: (Dis)integration of Standard Serbian // *Српски језик* (Београд – Никшић). – ISSN 0354-9259. – Год. 1, бр. 1/2 (1996), стр. 404-408.

Зборник у част проф. Живојина Станојчића.

(Студије српске и словенске ; серија 1). – Садри: Приступ: стр. 404 ; Радовановић: стр. 405 ; Шкиљан: стр. 405-406 ; Допуне и коментари: стр. 406-407 ; Одабрана библиографија: стр. 407-408. – Summary: (Dis)integration of Standard Serbian: str. 408.

Inventar tema važnih za prikazivanje sociolingvističkih prilika u slovenskim zemljama. (Inventory of topics important for the presentation of sociolinguistic circumstances in the Slavic countries.) Milorad Radovanović, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, 37, 1994, 529-532 // *Linguistics Abstracts* (Oxford). – ISSN 0267-5498. – Vol. 12, no. 1 (1996), str. 58 [abstract].

Kenneth E. Naylor : (1937-1992) // *Sociolingvistički problemi među Južnim Slovenima* / Kenet E. Nejlör ; preveo i za štampu priredio Miroljub Joković ; biografija

Keneta Nejlora i redakcija prevoda Milorad Radovanović ; pogovor Pavle Ivić. – Beograd : Prosveta, 1996. – Str. 208–214.

Predgovor // *Српски језик* / redaktor naukowy Milorad Radovanović. – Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1996. – (Najnowsze dzieje języków słowiańskich). – Str. [1]–16.

Садржи: 1. О језичким променама уопштено: стр. 1 ; 2. О променама у српском језику у одабраном времену: стр. 1–2 ; 3. О самој књизи: стр. 2–14. – Литература: стр. 14–15. – Прилози: стр. 15–16.

Yugoslavia: multilingual, multinational, multicultural community // *Conferencia: Las lenguas en la Europa de la diversidad* : (Madrid, 15 y 16 de diciembre, 1995), Palacio de Congresos. – Madrid : Comisión Europea : Ministerio de educación y ciencia : Instituto Cervantes : Fundación José Ortega y Gasset : Universidad de Alcalá, [1996]. – Str. 47–48.

1997.

Ивић др Милка // *Енциклопедија Новоџ Сада*. Св. 9, Ибр-Јеш / уредник Душан Попов. – Нови Сад : Новосадски клуб : Прометеј, 1997. – Стр. 29–32.

Не да се језик сапињати // *Језик данас* (Нови Сад). – ISSN 0354–9720. – Год. 1, бр. 2 (1997), стр. 1–5.

О животним књигама Јована Кашића. – Резюме: О жизненных книгах Йована Кашича // *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 40, 2 (1997), стр. [241]–246.

Овај број Зборника посвећен је десетогодишњици смрти професора др Јована Кашића.

Српски језик на крају века: између „балканизације” и „европеизације”. – Summary: Serbian Language at the End of the Century: between “Balkanization” and “Europeanization” // *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 40, 1 (1997), стр. [161]–165.

Овај број Зборника посвећен је Дванаестом међународном конгресу слависта (Краков 1998).

Биће још „lingvističkih ratova” // *Nedeljni dnevnik* (Novi Sad). – ISSN 0354–9429. – God. 2, br. 52 (19. 9. 1997), str. 29–31.

1998.

Najkraći put do duše : [интервју] / [разговор водила] Zagorka Radović // *Naša borba* (Novi Sad). – ISSN 0354–6217. – God. 4, br. 1185/1186 (9–10. 5. 1998), str. XVII.

Planiranje jezika i jezička politika: principi i tendencije : (na primeru srpsko-hrvatske relacije). – Summary: Language Planning and Language Policy: Principles

and Tendencies (the Case of Serbo-Croatian Relation) // *Jazykovedný časopis* (Bratislava). – ISSN 0021–5597. – Roč. 49, č. 1/2 (1998), str. 57–74.

Venované XII. medzinárodnému zjazdu slavistov, Krakov 27. 8 – 2. 9. 1998.

1999.

Ивићеви : Милош Јевтић: „Ивићеви – ранији и садашњи разговори” (Београд: Партенон (Библиотека „Одговори”). 1998, 1999) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 42 (1999), стр. 507–513.

Овај број Зборника је посвећен сећању на академика Павла Ивића.

Потрага за редом у језику : професор Павле Ивић : (1924–1999) // *Дневник* (Нови Сад). – ISSN 0350–7556. – Год. 57, бр. 18913 (22. 9. 1999), стр. 14.

Radovanović, Milorad. 1998. Srpski jezik na kraju veka: između ‘balkanizacije’ i ‘evropeizacije’. (Serbian language at the end of the century: between ‘balkanization’ and ‘europeization’.) Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku 40(1): 161–165 // *Linguistics Abstracts* (Oxford). – ISSN 0267–5498. – Vol. 15, no. 3 (1999), str. 424–425 [abstract].

Ray Jackendoff: „The Architecture of the Language Faculty” (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. 1997. XVI + 1–262) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 42 (1999), стр. 533–539.

Овај број Зборника је посвећен сећању на академика Павла Ивића.

2000.

Лингвистика на крају века : (скица за једну дугу приповест) // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 43 (2000), стр. [475]–490.

Овај број Зборника посвећен је професору др Драгољубу Петровићу поводом 65-годишњице живота.

Из садржаја: 14. Из библиографије: Неке важне књиге и расправе за разумевање научног и лингвистичког доба прошлог, садашњег и будућег: стр. 488–490.

О издавању „Целокупних дела Павла Ивића” // *Јужнословенски филолог* (Београд). – ISSN 0350–185X. – 56, 3/4 (2000), стр. [901]–905.

Ова књига Јужнословенског филолога посвећена је Павлу Ивићу.

An Inventory of Important Themes in the Presentation of the Sociolinguistic Situation in the (South)Slavic Countries // *Die Sprachen Südosteuropas heute* :

Umbrüche und Aufbruch / hrsg. Barbara Kunzmann-Müller. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2000. – Str. 209–212.

In Honor of Ranko Bugarski : On Language in Context – Towards Integration in Linguistics / Olga Mišeska Tomić, Milorad Radovanović // *History and Perspectives of Language Study : Papers in Honor of Ranko Bugarski* / edited by Olga Mišeska Tomić, Milorad Radovanović. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamin Publishing Company, 2000. – (Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series IV, Current Issues in Linguistic Theory. ISSN 0304–0763; v. 186). – Str. IX–XIII.

Radovanović, Milorad. 2000. From Serbo-Croatian to Serbian. *Multilingua* 19(1–2): 21–35 // *Linguistics Abstracts* (Oxford). – ISSN 0267–5498. – Vol. 16, no. 4 (2000), str. 632 [abstract].

From Serbo-Croatian to Serbian // *Multilingua* (Berlin ; New York). – ISSN 0167–8507. – Vol. 19, no. 1/2 (2000), str. 21–35.

Тематски број: Special Double Issue „Language Contact in East-Central Europe” (ed. by Miklós Kontra).

Садржи: Abstract: str. 21. – 1. *Historical background*: 1.1 A brief account of the problem: str. 21–23 ; 1.2 Language situation in the former (SFR) Yugoslavia: str. 23–24. – 2. *Current situation*: 2.1 Present (FR) Yugoslavia – ethnic situation: str. 24 ; 2.2 Languages: str. 24 ; 2.3 Matrix vs. diaspora situation: str. 25 ; 2.4 Majority vs. minority languages: str. 25 ; 2.5 Lingua communis: str. 25 ; 2.6 Bilingualism – multilingualism: str. 25 ; 2.7 Language policy: str. 25–26 ; 2.8 Does it work?: str. 26 ; 2.9 The case of Vojvodina: str. 26 ; 2.10 Perspectives: str. 26–27. – 3. *Contact explanations*: 3.1 Between „Balkanization” and „Europeanization”: str. 27–29. – 4. *Language planning explanations*: 4.1 On the Serbo-Croatian relation, or: how „Serbian” remained/became „Serbian”: str. 29–32. – 5. *Concluding remarks*: str. 33. – Notes: str. 33–34. – References: str. 34–35.

2001.

Напомена приређивача // *Српски народ и његов језик* / Павле Ивић ; приредио Милорад Радовановић. – Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001. – (Целокупна дела Павла Ивића ; т. 5). – Стр. 365–368.

О двама књигама Ивана Клајна : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 44, 1/2 (2001), стр. 272–274.

Садржи: Иван Клајн, „Странпутице смисла. Чланци из језичке рубрике НИН-а”. Едиција „НИН”, Београд, 2000, 1–166: стр. 273 ; Иван Клајн, „Лингвистичке студије”. Партенон, Београд, 2000. 1–259: стр. 274.

Потраге Павла Ивића за редом у језику // *Алманах* : календар (Сомбор). – ISSN 1450–6165. – Календар за 2001 (2001), стр. 166–169.

Introduction: On Serbian (socio)linguistics / Milorad Radovanović and Randall A. Major // *Serbian Sociolinguistics* / edited by Milorad Radovanović, Randall A. Major. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2001. – (International Journal of the Sociology of Language. ISSN 0165–2516 ; 151). – Str. 1–6

Садржи: 1. *Linguistics*: str. 1 ; 1.1. Sociolinguistics: str. 1–3 ; 1.1.1. Language planning and language policy: str. 2–3. – *About this issue*: str. 3–4. – Notes: str. 5 ; References: str. 5–6.

Mala, srodna, lektira za dalje čitanje na jeziku prevoda // *Značenje značenja : proučavanje uticaja jezika na misao i nauka o simbolizmu* / Č. K. Ogden, A. A. Richards ; preveo s engleskog i pogovor i komentare napisao Milorad Radovanović. – Sremski Karlovci ; Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001. – (Biblioteka Theoria ; 57). – Str. 275–278.

O dvema knjigama Zuzane Topolinjske : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 44, 1/2 (2001), стр. 274–277.

Садржи: Zuzanna Topolińska: „Język. Człowiek. Przestrzeń”. Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa – Kraków, 1999, 1–220: str. 275–276; Zuzanna Topolinjska (ed.): „The Sociolinguistic Situation of the Macedonian Language”. International Journal of the Sociology of Language 131, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 1998. 1–161 (General Editor Joshua A. Fishman; Issue Editor Zuzanna Topolinjska): str. 276–277.

O jednom jeziku i njegovim baštinicima (Miloš Okuka, „Eine Sprache – viele Erben. Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslawien”, Wieser Verlag, Klagenfurt – Wien – Ljubljana – Sarajevo, 1998. 1–163) (= Österreichisch-bosnische Beziehungen, Band 4) : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 44, 1/2 (2001), стр. 268–272.

O značenju značenja : pogovor // *Značenje značenja : proučavanje uticaja jezika na misao i nauka o simbolizmu* / Č. K. Ogden, A. A. Richards ; preveo s engleskog i pogovor i komentare napisao Milorad Radovanović. – Sremski Karlovci ; Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001. – (Biblioteka Theoria ; 57). – Str. 257–273.

Od „srpskohrvatskog” do „srpskog”: rezime zbivanja. – Summary: From „Serbo-Croatian” to „Serbian”: a Survey of Events // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 44, 1/2 (2001), стр. [13]–23.

On nominal and verbal style: cultures or languages in contact? // *Serbian Sociolinguistics* / edited by Milorad Radovanović, Randall A. Major. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2001. – (International Journal of the Sociology of Language. ISSN 0165–2516 ; 151). – Str. 41–48.

Садржи: Abstract: str. 41 ; Comment on the title: str. 41 ; What are nominalizations?: str. 42–43 ; Cultures and/or languages in contact? Language „Europeanization” and „functional-stylistic universals”: str. 43 ; Genres that are written by definition and dominance of the „nominal” over „verbal” style in them: str. 43–45 ; Why and when does a verb generate a noun?: str. 45 ; Concluding remarks: str. 45–46 ; Notes: str. 46–47 ; References: str. 47–48.

Standardni jezik, njegove varijante, subvarijante, i urbano-regionalne realizacije (raslojavanje i promovisanje) : sa bibliografijom. – Summary: Standard Language, its Variants, Subvariants, and Urban-Regional Realizations (Stratification and Promotion) : with Bibliography // *Jezik i demokratizacija : (zbornik radova) = Language and Demokratization : (Proceedings) / ed. Svein Mønnesland. – Sarajevo : Institut za jezik, 2001. – (Posebna izdanja / Institut za jezik u Sarajevu ; knj. 12). – Str. 169–178.*

Садржи: Апстракт: стр. 169 ; *Osnovne postavke*: (1) Око српског језика: стр. 169–170 ; (2) У српском језику: стр. 171 ; (3) Између „Балканизације” и „Европеизације”: стр. 171–172 ; *Напомена општа*: стр. 172 ; *Unekoliko konkretnija tumačenja stvari što su glavnim predmetom ovoga razmatranja*: стр. 172–175. – Основна библиографија: стр. 175–177. – Summary: Standard Language, its Variants, Subvariants, and Urban-Regional Realizations (Stratification and Promotion) : with Bibliography: стр. 178.

2002.

Још о појави декомпоновања језичких јединица. – Summary: More about the Decomposition of Language Units // *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 45, 1/2 (2002), стр. [21]–28.

Kazimierz Feleszko : (18. IX 1939 – 3. VII 2001) : [некролог] // *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 45, 1/2 (2002), стр. 334–335.

Kognitivni vs. funkcionalni stil // *Славистички сџуди* (Скопје). – ISSN 0352–3055. – 10 (2002), стр. 401–403.

Број посвећен: „На проф. Зузана Тополињска по повод седумдесетгодишнината”.

Neke sociolingvističke teme s kraja XX i na početku XXI veka : (prilog komentarisanoj bibliografiji). – Summary: Some Sociolinguistic Topics in the Last Decade of the 20th and at the Beginning of the 21st Century : (Contribution to the Commented Bibliography) // *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 45, 1/2 (2002), стр. [435]–441.

О двема новим књигама код Дžона Бендžаминса : 1. Pavol Štekauer: „An Onomasiological Theory of English Word-Formation”, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1998, X + 192 (= Studies in Functional & Structural Linguistics, 46); 2. Carlos Martín-Vide (ed.): „Issues in Mathematical Linguistics. Workshop on Mathematical Linguistics, State College, PA, April 1998”, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, 1999, XI + 214 (= Studies in Functional & Structural Linguistics, 47) : [приказ] // *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 45, 1/2 (2002), стр. 386–390.

О контекстуалној лингвистики и лингвистики јавне комуникације : (uvod u bibliografiju i pojmovnik) // *Język w przestrzeni społecznej / redakcja naukowa Stanisław*

Gajda, Kazimierz Rymut, Urszula Żydek-Bednarczuk. – Opole : Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 2002. – Str. 175–179.

Зборник у част седамдесетогодишњице пољског лингвисте Władysława Lubaśa.

Садржи: 1. O raslojavanju jezika ovim povodom – vrlo načelno: str. 175–176 ; 2. Šta se na ovom jeziku, o njemu samom ili načelno, pisalo takvim povodom: str. 176 ; 3. Gde je onda glavni, ovde fokusirani, doprinos tu?: str. 176–177 ; 4. Skica za prvi (funkcionalno-stilistički, to jest više empirijski) aspekt stvari: str. 177–178 ; 5. Skica za drugi (statusno-lingvistički, to jest više teorijski) aspekt stvari: str. 178–179.

Radovanović, Milorad. 2001. On nominal and verbal style: Cultures or languages in contact? *International Journal of the Sociology of Language* 151: 41–48 // *Linguistics Abstracts* (Oxford). – ISSN 0267–5498. – Vol. 18, no. 1 (2002), str. 116 [abstract].

Serbian Language at the End of the Century // *Lexical Norm and National Language : Lexicography and Language Policy in South-Slavic Languages after 1989* / edited by Radovan Lučić. – München : Verlag Otto Sagner, 2002. – (Die Welt der Slaven : Sammelbände = Сборники ; bd 14). – Str. 164–172 (u koautorstvu sa Natašom Bugarski).

2003.

Raslojavanje jezika // *Публицистичка стилистика : (хрестоматија)* / Новица Петковић. – Српско Сарајево : Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – Стр. 114–124.

Прештампано поглавље из књиге: „Sociolingvistika”, BIGZ, Beograd, 1979.

Jezičko planiranje – normiranje jezika – standardni jezik // *Публицистичка стилистика : (хрестоматија)* / Новица Петковић. – Српско Сарајево : Завод за уџбенике и наставна средства, 2003. – Стр. 125–131.

Прештампано поглавље из књиге: „Sociolingvistika”, BIGZ, Beograd, 1979.

Some Sociolinguistic Topics at the End of the Twentieth and the Begi[n]ning of the Twenty First Century // *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia* (Zagreb). – ISSN 0039–3339. – 47/48 (2002–2003), str. 629–636.

Damir Kalogjera: Septuagenario in Honorem Oblata.

Srpski jezik na početku milenijuma : inventar eksternih i internih pitanja. – Summary: Serbian at the Beginning of the New Millenium : An Inventory of External and Internal Topics // *Bosanski – hrvatski – srpski : međunarodni skup: „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca”*, Beč 27–28. sept. 2002 / urednik Gerhard Neweklowsky. – Wien : Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, 2003. – (Wiener slawistischer Almanach. ISSN 0258–6819 ; Sonderband 57). – Str. 233–243.

Садржи: 0. Apstrakt: str. 233 ; 1. Čemu ovako naslovljena tema?: str. 233–234 ; 2. Primer poljskoga projekta o promenama u slovenskim jezicima (1945–1995) i drugi primeri: str. 234–235 ; 3. Šta je do sada urađeno tim povodom?: str. 235–236 ; 4. Inventar eksternih pitanja: str. 236–238 ; 5. Inventar internih pitanja: str. 238–239 ; 6. O „balkanizaciji” i „evropeizaciji”: str. 239–240. – Literatura: str. 241–242. – Summary: Serbian at the Beginning of the New Millennium : an inventory of external and internal topics: str. 243.

2004.

О Клајновој Творби речи : [Иван Клајн: „Творба речи у савременом српском језику”. Први део: „Слагање и префиксација”. Други део: „Суфиксација и конверзија”. Прилози граматици српскога језика I – II. Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска. Београд. 2002–2003. 1–372; 1–514] : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 47, 1/2 (2004), стр. 484–488.

Социолингвистички аспекти Ивићеве класификације српских дијалеката. – Summary: Sociolinguistic Aspects of Ivić's Clas[s]ification of Serbian Dialects // *Живот и дело академика Павла Ивића* : зборник радова са трећег међународног научног скупа: „Живот и дело академика Павла Ивића”, Београд 17–19. септембар 2001 / главни уредник Јудита Планкош. – Суботица : Градска библиотека Суботица; Београд : САНУ, Институт за српски језик САНУ : Народна библиотека Србије ; Нови Сад : Матица српска : Филозофски факултет, 2004. – Стр. 283–288.

У забране племенске, поново : интервју, академик Милорад Радовановић, лингвиста / [разговор водио] Милан Живановић // *Дневник* (Нови Сад). – ISSN 0350–7556. – Год. 62, бр. 20535 (10, 11. и 12. 4. 2004), стр. 12.

Dekompozicija i univerbizacija. – Summary: Decomposition and Univerbization // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 47, 1/2 (2004), стр. [43]–49.

Садржи: 1. O dekompoziciji: str. 43–44 ; 2. O univerbizaciji: str. 44–46 ; 3. Dekompozicija prema univerbizaciji: str. 46–48 ; Bibliografija: str. 48–49.

From Serbo-Croatian to Serbian : External and Internal Language Developments // *Language in the Former Yugoslav Lands* / edited by Ranko Bugarski, Celia Hawkesworth. – Bloomington, Indiana : Slavica Publishers, 2004. – Str. 15–23.

Садржи: I. External language developments (status planning [language policy]: ‘From Serbo-Croatian to Serbian’): str. 16–18 ; II. Internal language developments (corpus planning: ‘Serbian’): str. 18–19 ; III. Concluding remarks: str. 19–20 ; Notes: str. 20–21 ; References: str. 21–23.

О језицима у контакту : Bukovina : [Kazimierz Feleszko: „Bukowina: moja miłość. Język polski na Bukowinie karpackiej do 1945 roku”. Tom 1. Pod redakcją Andrzeja Żora. Tom 2: „Słownik”. Redaktor naukowy Ewa Rzetelska-Feleszko. Instytut

Slawistyki Polskiej Akademii Nauk – Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. Warszawa 2002-2003. 1–201; 1–304] : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 47, 1/2 (2004), стр. 489–491.

О метафори у језику и лингвистичи : [Duška Klikovac: „Metafore u mišljenju i jeziku”. – XX век, Београд, 2004, 1–318] : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 47, 1/2 (2004), стр. 491–495.

О продуктивности номинализационих процеса // *Germano-Slavistische Beiträge : Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag* / hrsg. von Miloš Okuka und Ulrich Schweier. – München : Verlag Otto Sagner, 2004. – (Die Welt der Slaven ; Sammelbände = Сборники ; Bd 21). – Str. 245–248.

Од „srpskohrvatskog” до „srpskog” // *Jazyk v komunikácii : Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi* / editorka Sibyla Mislovičová. – Bratislava : Slovenská akadémia vied, 2004. – Str. 110–116.

Садржи: I. Spoljašnje jezičke promene (= Planiranje statusa [= Jezička politika] = „Од језика ‘srpskohrvatskog’ до ‘srpskog’”): str. 111–113 ; II. Unutrašnje jezičke promene (= Planiranje korpusa = Jezik „srpski”): str. 113–115 ; III. Zaključne napomene: str. 115–116.

„The Discourse Reader” : [Edited by Adam Jaworski and Nikolas Coupland. London – New York: Routledge (1999, 2000) 2001. xvi + 602] : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 47, 1/2 (2004), стр. 495–499.

2005.

Метафоризација „уживо”. – Summary: Metaphors „on the Fly” // *Глас [Српска академија наука и уметности]* (Београд). – ISSN 0351-7365. – Књ. 401, бр. 21 (2005), стр. 97–116.

Одељење језика и књижевности

Садржи: 0. Увод у тему: стр. 98 ; 1. О теми уопштено: стр. 99–102 ; 2. Примери: стр. 102–112 ; 3. Дискусија и нека отворена питања: стр. 112–115 ; 4. Завршне напомене: стр. 115–116.

Сећање : академик Светозар Петровић : одважни маштар // *Полијтика* (Београд). – ISSN 0350-4395. – Год. 101, бр. 33071 (29. 11. 2005), стр. 16.

Синтакса савременог српског језика : проста реченица : [приказ] // *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 48, 1/2 (2005), стр. 337–339.

„Journal of Slavic Linguistics” : [10/1–2. 2002 (2004). Bloomington, Slavica Publishers – Indiana University. Editor in Chief: Steven Franks : A Special Volume in Honor of Leonard H. Babby : Guest Editors, James E. Lavine & Gerald R.

Greenberg] : [приказ] // *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 48, 1/2 (2005), стр. 364–367.

Katarina Rasulić : „Jezik i prostorno iskustvo. Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku” (Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2004, 1–359) : [приказ] // *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 48, 1/2 (2005), стр. 368–370.

Temelji jezika : [Ray Jackendoff: „Foundations of Language. Brain, Meaning, Grammar, Evolution”. Oxford, University Press, 2002, XIX + 477] : [приказ] // *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352–5724. – 48, 1/2 (2005), стр. [357]–363.

2006.

Инвентар социолингвистичких тема и српски језик // *XXXII научна конференција на XXXVIII међународен семинар за македонски јазик, литература и култура* : Охрид 15. VIII – 17. VIII 2005 : Лингвистика. – Скопје : „Универзитет Св. Кирил и Методиј”, 2006. – Стр. 89–104.

Садржи: (1) Језичка ситуација: стр. 91–93 ; (2) Језичка политика: стр. 93–94 ; (3) Планирање језика: стр. 94–96 ; (2–3) Инвентар фаза: стр. 96–98 ; (4) Стратификација (раслојавање) језика: стр. 98–100; (5) Међујезички контакти: стр. 100–103 ; (6) Говорне (језичке) интеракције: стр. 103–104.

Језик и спаја и раздваја : [интервју] / [разговор водио] Милан Живановић // *Дисциплина ума : 40 разговора* / Милан Живановић. – Вршац : Књижевна општина Вршац, 2006. – Стр. 222–231.

Ка теорији планирања језика // *Jezikovna predanost : akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici* / uredila Marko Jesenšek in Zinka Zorko. – Maribor : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Slavistično društvo Maribor, 2006. – (Zora ; 44). – Str. 258–263.

Како је „српски” (п)остао „српски”. – Abstract: How „Serbian” Became/Remained „Serbian” // *Анали Огранка САНУ у Новом Саду* (Нови Сад). – ISSN 1452-4112. – Бр. 1 (2006 [за 2004–2005]), стр. 16–28.

Приступно предавање дописног члана Милорада Радовановића одржано је у Огранку САНУ 29. априла 2004. године.

Садржи: Милорад Радовановић: стр. 17; Социолингвистика: стр. 18–19 ; Планирање језика и језичка политика: стр. 19 ; Из новије библиографије: стр. 19–22 ; Српско-хрватска релација: стр. 22–23 ; Осврт на функције језика и именовање његово: стр. 23–24 ; Даничићеви *Облици* и други примери: стр. 24 ; Теоријска тумачења ствари: стр. 25–26 ; Закључци: стр. 26–27 ; Литература: стр. 27–28.

О „именичком стилу” у уму и језику. – Summary: On “Nominal Style” in Language and Mind // *Коџинијивнолингвистичка проучавања српског језика*

/ уредник Предраг Пипер. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2006. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; књ. 1). – Стр. 211–229.

Светозар Петровић : (Карловац, 28. VI 1931 – Нови Сад, 23. X 2005) // *Годишњак* [Српска академија наука и уметности] (Београд). – ISSN 0351-0336. – Бр. 112 (2006 [за 2005]), стр. 607–609.

Српски језик данас : главне теме. – Summary: Serbian today : the Main Issues // *Глас* [Српска академија наука и уметности] (Београд). – ISSN 0351-7365. – Књ. 405, бр. 22 (2006), стр. 59–78.

Одељење језика и књижевности

Zemljovidi – Znanje o svetu – Forma sveta : [Dubravko Škiljan: „Mappa mundi. Kartografi i njihova publika / Svjetovi i znakovi / Izrazi i sadržaji / Značenja i smislovi”. – Antibarbarus, Zagreb, 2006, str. 151] : [приказ] // *Зборник Мајинце српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352-5724. – 49, 2 (2006), стр. 309–312.

2007.

Номинализације : два лика. – Summary: Nominalizations : Two Faces // *Зборник Мајинце српске за славистику* (Нови Сад). – ISSN 0352-5007. – 71/72 (2007), стр. 199–208 (у коауторству са Наташом Бугарски).

Међународна научна конференција: „Словенске синтаксе”, Нови Сад, Матица српска, 27–29. X 2005.

Ополски пројекат. – Summary: Opole’s Project // *Шездесет година Института за српски језик САНУ* : зборник радова. 1 / уредник Срето Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2007. – Стр. [401]–416.

Садржи: 1. Како је све то почело и шта се затим збивало?: стр. 401–406 ; 2. Шта је било касније или како нам то сада изгледа?: стр. 406–409 ; 3. Из библиографије: стр. 409–426.

Преглед основних питања везаних за појам градуелности у лингвистици // *Зборник Мајинце српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352-5724. – 50 (2007), стр. [747]–757.

Овај број Зборника посвећен је шездесетпетогодишњици живота професора др Мате Пижурице.

Поводом Стерије : оглед о књижевном језику. – Summary: An Essay Concerning Literary Language // *Јован Стерија Поповић : 1806 – 1856 – 2006* / уредник Љубомир Симовић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2007. – (Научни скупови ; књ. 117 ; Одељење језика и књижевности ; књ. 17). – Стр. [451]–460.

Реч-две о Речнику. – Summary: A Word or Two about the Dictionary // *Глас* [Српска академија наука и уметности] (Београд). – ISSN 0351-7365. – Књ. 408, бр. 23 (2007), стр. [59]–71.

Одељење језика и књижевности

„Lingvistički vidici” : [Ed. Nedžad Leko, Sarajevo: Međunarodni forum Bosna, 2005. pp. 233. (Forum Bosna, 34)] : [приказ] // *Journal of Slavic Linguistics : Journal of the Slavic Linguistics Society* (Bloomington). – ISSN 1068-2090. – Vol. 15, no. 1 (2007), str. 167–169.

2008.

Ка систематизацији лингвистичког знања : један вид етнолингвистике – етносинтакса. – Резюме: К систематизации лингвистических знаний : Этносинтаксис как направление этнолингвистики // *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика : у часописа академика Свејлане Толстој* / уредници Предраг Пипер, Љубинко Раденковић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2008. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; књ. 3). – Стр. [363]–374.

Садржи: 1. Једна могућна општа систематизација: стр. 363–364 ; 2. Етнолингвистика и антропололингвистика: стр. 364–365 ; 3. Етносинтакса у свету сродних наука: стр. 365–366 ; 4. Неки примери: стр. 366–367 ; 4.1. Културом кодирано поимање неутуђиве посеје: стр. 367–368 ; 4.2. Културом кодирано поимање света као медијума дејства више силе: стр. 368 ; 4.3. Потешкоће с граматичким пасивом: стр. 369 ; 4.4. Номинализације: стр. 370 ; 4.5. Понашање лексеме душа: стр. 370–371 ; Литература: стр. 371–373.

Које су улоге језика човеку најважније?. – Summary: Which Language Functions are Most Important to a Human Being? // *Зборник Института за српски језик САНУ* : посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота. 1 / главни уредник Срето Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2008. – Стр. 471–479.

О језику и језикословљу данас // *Раскршћа : књижевно-филозофски годишњак Срећена Марића* (Косјерић). – ISSN 1820-2780. – Год. 6, бр. 6 (2008), стр. 28–34.

Поводом једног славистичког догађаја што се није догодило. – Summary: The Third International Congress of Slavists which did not Happen // *Глас* [Српска академија наука и уметности] (Београд). – ISSN 0351-7365. – Књ. 409, бр. 24 (2008), стр. [191]–198.

Одељење језика и књижевности

Поговор // *О језику и језикословљу* / Сретен Марић ; приређивач Милорад Радовановић. – Београд : Службени гласник, 2008. – (Библиотека Раскршћа ; 1). – Стр. 133–147.

Појам градуелности у лингвистици, логици и у науци уопште. – Summary: The Concept of Gradation in Linguistics, Logic and in the Science in General // *Зборник Мајинце српске за славистику* (Нови Сад). – ISSN 0352-5007. – 73 (2008), стр. 337–350.

Правци у лингвистици у тумачењу Милке Ивић. – Summary: Trends in Linguistics by Milka Ivić // *Јужнословенски филолоџ* (Београд). – ISSN 0350-185x. – 64 (2008), стр. [385]–390.

Предговор // *Семантичка истраживања српског језика* / уредници Милорад Радовановић, Предраг Пипер. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2008. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; књ. 2). – Стр. 7.

Фази логика у лингвистици : Темелјни појмовник и систематизација. – Summary: Fuzzy Logic in Linguistics : Basic Concepts and Systematization // *Семантичка истраживања српског језика* / уредници Милорад Радовановић, Предраг Пипер. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2008. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; књ. 2). – Стр. 11–48.

Dubravko Škiljan : (Zagreb 31. oktobar 1949 – Zagreb 21. jul 2007) // *Зборник Мајинце српске за филологију и лингвистику*. – ISSN 0352-5724. – 51, 1/2 (2008), стр. [243]–246.

In memoriam : Академик Светозар Петровић : (1931–2005) // *Рад Мајинце српске* (Нови Сад). – ISSN 0350-042. – Год. 179, бр. 42 (2005 [2008]), стр. 167–168.

Istorija (opšte) lingvistike // *Lingvistika Milke Ivić* / urednici Predrag Piper, Milorad Radovanović. – Beograd : Biblioteka XX vek : Knjižara Krug, 2008. – (Biblioteka XX vek ; 172). – Str. [49]–60.

Ivićevi // *Lingvistika Milke Ivić* / urednici Predrag Piper, Milorad Radovanović. – Beograd : Biblioteka XX vek : Knjižara Krug, 2008. – (Biblioteka XX vek ; 172). – Str. [283]–293.

Radovanović, Milorad. 2007. Pregled osnovnih pitanja vezanih za pojam graduelnosti u lingvistici. (A survey of the basic questions related to the concept of gradation in linguistics.) Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku 50: 747–757 // *Linguistics Abstracts* (Oxford). – ISSN 0267-5498. – Vol. 24, no. 2 (2008), str. 343 [abstract].

Tri pitanja Milki Ivić // *Lingvistika Milke Ivić* / urednici Predrag Piper, Milorad Radovanović. – Beograd : Biblioteka XX vek : Knjižara Krug, 2008. – (Biblioteka XX vek ; 172). – Str. [5]–19.

2009.

О „нејасним” категоријама и сродним појавама. – Summary: On „Vague” Categories and Related Phenomena // *Глас* [Српска академија наука и уметности] (Београд). – ISSN 0351-7365. – Књ. 413, бр. 25 (2009), стр. 91–105.

Одељење језика и књижевности

Павле Ивић (1924–1999) // *Српски дијалекти и њихова класификација* / Павле Ивић; приредио Слободан Реметић. – Сремски Карловци ; Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009. – (Библиотека Елементи ; 81). – [Клапна].

Павле Ивић : Српски дијалекти и њихова класификација : [приказ] // *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352-5724. – 52, 1 (2009), стр. 253–257.

Metafora „granice” iz ugla fazi logike. – Summary: „Boundary” as a Fuzzy Metaphor // *Višejezični svet Melanije Mikeš* / urednici Plemenka Vlahović, Ranko Bugarski, Vera Vasić. – Novi Sad : Filozofski fakultet : Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, 2009. – Str. 151–158.

[O Dubravku Škiljanu] : [odgovori za anketu] // *Zarez* (Zagreb). – ISSN 1331–7970. – God. 11, br. 271/272 (10. 12. 2009), str. 42.

Prilog bibliografiji „fazi lingvistike”. – Summary: Towards the Bibliography of „Fuzzy Linguistics” // *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352-5724. – 52, 2 (2009), стр. [247]–261.

Radovanović, Milorad. 2008. Pravci u lingvistici u tumačenju Milke Ivić. (Trends in linguistics interpreted by Milka Ivić.) *Južnoslovenski filolog* 64: 385–390 // *Linguistics Abstracts* (Oxford). – ISSN 0267–5498. – 25, 2 (2009), str. 603 [abstract].

Srpski jezični standard. – Summary: Serbian Language Standard // *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti : prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini* / uredili Lada Badurina, Ivo Pranjković, Josip Silić. – Zagreb : Disput, 2009. – Str. [199]–213.

Садржи: Језичка ситуација: стр. 201–202 ; Језичка политика („planiranje statusa”, „makroplaniranje”): стр. 202–303 ; Planiranje jezika („planiranje korpusa”, „mikroplaniranje”): стр. 203–205 ; Inventar faza u planiranju jezika: стр. 205–206 ; Stratifikacija (raslojavanje) jezika: стр. 207–208 ; Међујезички контакти: стр. 208–211 ; Govorne (jezičke) interakcije: стр. 212.

2010.

Албијанић, Александар // *Српска енциклопедија*. Том 1, Књ. 1, А – Беобанка / [главни уредници Чедомир Попов, Драган Станић]. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике, 2010. – Стр. 141.

Александер, Ронел // *Српска енциклопедија*. Том 1, Књ. 1, А – Беобанка / [главни уредници Чедомир Попов, Драган Станић]. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике, 2010. – Стр. 149.

Милорад Радовановић // *Чудо језика : разговори са лингвистима* / Милош Јевтић. – Београд : Службени гласник, 2010. – (Библиотека Сведоци епохе ; књ. 1). – Стр. 245–297.

Милош Окука : Сало дебелог јера либо азбукопротрес Саве Мркаља у старом и новом руху. Поводом 200-годишњице првог издања (Загреб: СКД Просвјета, 2010. 159 стр.) : [приказ] // *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352-5724. – 53, 1 (2010), стр. 208–211.

Овај број Зборника је посвећен сећању на академика Александра Младеновића.

О језику Богишићевог Законика. – Summary: Bogišić's Code // *Глас* [Српска академија наука и уметности] (Београд). – ISSN 0351-7365. – Књ. 415, бр. 26 (2010), стр. 39–44.

Одељење језика и књижевности

О појмовнику и терминологији фази логике у лингвистици. – Summary: Fuzzy Logic in Linguistics: Its Basic Concepts and Terminology // *Јужнословенски филолог* (Београд). – ISSN 0350-185x. – 66 (2010), стр. [407]–417.

Поговор редакторâ / Милорад Радовановић и Јасмина Грковић-Мејџор // *Српске и јужнословенске шеме* / Герхард Невекловски ; редакција и поговор Милорад Радовановић и Јасмина Грковић-Мејџор. – Београд : Завод за уџбенике : Вукова задужбина ; Нови Сад : Матица српска, 2010. – (Библиотека Студије о Србима ; 18). – Стр. 218–220.

Предговор / Јасмина Грковић-Мејџор и Милорад Радовановић // *Теорија дијахронијске лингвистике и проучавање словенских језика* / уредници Јасмина Грковић-Мејџор и Милорад Радовановић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2010. – (Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија ; 4). – Стр. 7.

Српски језик и фази логика : (у неколико примера) // *Грамаџика и лексика у словенским језицима* : зборник сажетака / уредник Предраг Пипер. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2010. – Стр. 84–85 (у коауторству са Наташом Киш).

Филолог Меша Селимовић. – Summary: Meša Selimović as a Philologist // *Сјоменица Меше Селимовића : поводом сјомгодишњице рођења : (1910 – 2010)* / уредник Предраг Палавестра. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2010. – (Научни скупови ; књ. 129 ; Одељење језика и књижевности ; књ. 22). – Стр. 243–256.

2011.

Академик Милка Ивић : (11. 12. 1923 – 7. 3. 2011) // *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352-5724. – 54, 1 (2011), стр. [275]–277.

Овај број Зборника је посвећен сећању на академика Милку Ивић.

Бирнбаум, Хенрик // *Српска енциклопедија*. Том 1, Књ. 2, Београд – Буштрање / [главни уредници Чedomир Попов, Драган Станић]. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике, 2011. – Стр. 184.

Браун, Вејлс // *Српска енциклопедија*. Том 1, Књ. 2, Београд – Буштрање / [главни уредници Чedomир Попов, Драган Станић]. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике, 2011. – Стр. 514.

Бугарски, Ранко // *Српска енциклопедија*. Том 1, Књ. 2, Београд – Буштрање / [главни уредници Чedomир Попов, Драган Станић]. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Српска академија наука и уметности : Завод за уџбенике, 2011. – Стр. 601–602.

Градуелност синтаксичких промена: Hansen, Björn, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 74). München – Berlin – Wien, 2010, 208 стр. : [приказ] // *Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику* (Нови Сад). – ISSN 0352-5724. – 54, 1 (2011), стр. [287]–294.

О језику и језикословљу // *Раскршћа : књижевно-филозофски годишњак Срећена Марића* (Косјерић). – ISSN 1820-2780. – Год. 8, бр. 8 (2011), стр. 11–22.

О теорији дијахроније у славистици. – Summary: On the Theory of Diachronic Linguistics in Slavic Studies // *Глас* [Српска академија наука и уметности] (Београд). – ISSN 0351-7365. – Књ. 418, бр. 27 (2011), стр. 85–96.

Одељење језика и књижевности

Поводом Лазе Костића : оглед о језику. – Summary: Laza Kostić: An Essay Concerning Language // *Лаза Костић : 1841 – 1910 – 2011* / уредник Љубомир Симовић. – Београд : Српска академија наука и уметности, 2011. – (Научни скупови ; књ. 133 ; Одељење језика и књижевности ; књ. 23). – Стр. 85–92.

Српски језик и фази логика : (у неколико примера). – Summary: Serbian Language in the Light of Fuzzy Logic : (Several Examples) // *Грамађика и лексика у словенским језицима* : зборник радова с међународног симпозијума / главни уредник Сreto Танасић. – Нови Сад : Матица српска ; Београд : Институт за српски језик САНУ, 2011. – Стр. 517–527 (у коауторству са Наташом Киш).

[Шта је то новосадски говор] : [одговор на анкету] // *Говор Новоџ Сада*. Св. 2, Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине / уреднице Вера Васић и Гордана Штрабац. – Нови Сад : Филозофски факултет, 2011. – (Лингвистичке свеске; књ. 9). – Стр. 708.

Beleške o teoriji jezika : (Povodom jedne od glavnih knjiga Ranka Bugarskog). – Summary: Notes on Language Theory // *Jezik u upotrebi = Language in Use* :

primenjena lingvistika u čast Ranka Bugarskog = Applied Linguistics in Honor of Ranko Bugarski / urednica Vera Vasić. – Beograd : Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije : Filološki fakultet ; Novi Sad : Filozofski fakultet, 2011. – Str. 367–382.

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

natasam@ff.uns.ac.rs

Alena Rudenka

DER KOGNITIVE CHARAKTER DIACHRONER SPRACHWISSENSCHAFT (AM BEISPIEL DER OSTSLAWISCHEN SPRACHEN)

Im Artikel geht es um Motivierungsmodelle der Bezeichnungen von kognitiven Prozessen, Eigenschaften und Zuständen in ostslawischen Sprachen auf verschiedenen Etappen ihrer Entwicklung. Hauptsächlich geht es dabei um den belarussischen und den ukrainischen Wortschatz. Als theoretische Grundlage der Untersuchung dient die kognitive diachronische Onomasiologie. Die Untersuchung hat folgende Frames als Quellen für die kognitive Tätigkeit ergeben: Wahrnehmung, Bereich des Psycho-emotionalen, Raum, Bewegung, körperliche Tätigkeit, physische Eigenschaften, Bereich des Sozialen, Physiologie, Sprechen, Licht. Die ostslawischen Gegenwartssprachen sind sich in Bezug auf Motivierungsarten von „kognitiven“ Benennungen sehr ähnlich.

Schlüsselwörter: Motivierungsart, Motivierungsmodell, konzeptuelle Quelle, Zielbereich, das Russische, das Belarussische, das Ukrainische, ostslawische Sprachen, kognitive Tätigkeit.

This article deals with the motivation models of the names for cognitive processes, properties and states in the East Slavic languages at different stages of their development, with emphasis on the Belarussian and Ukrainian data. The theoretical basis of the research is cognitive diachronic onomasiology. The analysis revealed the source frames for cognitive activities: perception, psycho-emotional sphere, space, movement, physical activity, physical characteristics, social sphere, physiology, speech activity and light. Modern East Slavic languages are very similar in this domain.

Key words: motivation type, motivation model, conceptual source, target domain, Russian, Belorussian, Ukrainian, East Slavic languages, cognitive operation.

1. EINLEITUNG. Im Rahmen der modernen kognitiven Linguistik lassen sich einige Forschungsrichtungen unterscheiden, wie die kognitive Grammatik, die kognitive Diskursanalyse, Prototypensemantik, Frame-Semantik, die konzeptuelle Metaphorik u.a.m. Alle diese Richtungen haben etwas gemeinsam: Es geht nämlich darum, sprachliche Phänomene nicht nur und nicht in erster Linie zu beschreiben, sondern sie auch zu erklären. Man kann also von einem explanatorischen Untersuchungsansatz ausgehen.

In den letzten zwei Jahrzehnten wird das explanatorische Potenzial der kognitiven Linguistik oft dadurch vergrößert, dass das Instrumentarium der diachronen Linguistik herangezogen wird. Dieses ist für viele Richtungen der kognitiven

Wissenschaft charakteristisch. So wendet sich die sogenannte „konzeptuelle Metaphorik“ nicht selten an die historische Lexikologie, um mit deren Hilfe ihre Thesen zu verifizieren und zu vertiefen. So schreibt zum Beispiel der deutsche Kognitivist O. Jäkel (1997: 2–3) über die Produktivität eines diachronischen Herangehens, während ein solches Teilgebiet der Sprachwissenschaft wie die kognitive diachrone Onomasiologie davon ausgeht, dass die Untersuchung von Nominationsprozessen helfen kann Mechanismen des verbalen Denkens zu verstehen.

Nicht nur kognitiv orientierte linguistische Untersuchungen gehen vom explanatorischen Potenzial der Diachronie aus. Mit besonderem Nachdruck behaupten dies in den letzten Jahrzehnten Vertreter der russischen semantischen Schule. Die Grundideen eines solchen Herangehens an die Sprache sind im Artikel „Semantische Derivation in Synchronie und Diachronie“ von Anna A. Zaliznjak (2001: 2–3) zusammengefasst:

- 1) die synchrone Polysemie ist eine Projektion der diachronen Entwicklung auf eine synchrone Fläche;
- 2) die Entwicklung der semantischen Struktur des Wortes wirkt sich zwingend auf seine gegenwärtige Semantik aus;
- 3) Kenntnisse über die „Vergangenheit“ eines Wortes helfen, Gesetzmäßigkeiten in seinem Funktionieren, seiner Valenz und seinem Gebrauch festzustellen;
- 4) ein Verzicht auf die Analyse historischer Daten wirkt sich negativ auf synchrone semantische Untersuchungen aus.

Das diachronische Herangehen erweitert das explanatorische Potenzial der Sprachwissenschaft im Ganzen, und der Semantik im Besonderen. Strebt man nun aber danach, sprachliche Phänomene zu erklären, anstatt sich auf ihre bloße Beschreibung zu beschränken, so kann man von kognitiver Forschung sprechen. Nach J. D. Apresjan (1999: 52) hat sich die moderne Semantik von einer deskriptiven zu einer erklärenden Wissenschaft entwickelt, also sie ist jetzt kognitiv ausgerichtet.

2. THEORETISCHE GRUNDLAGE. Ihre erklärende Ausrichtung erlaubt, die diachrone Linguistik zu den kognitiven Wissenschaften zu zählen. In dieser Arbeit wird als theoretische Grundlage die diachrone kognitive Onomasiologie gewählt (BLANK 2001). Dieses Teilgebiet der Sprachwissenschaft geht davon aus, dass die Untersuchung von Wortbildungsprozessen helfen kann, Mechanismen des verbalen Denkens zu verstehen. Die diachrone kognitive Onomasiologie stellt Entsprechungen zwischen einzelnen Stufen der Verbalisation (die als ein Sprech- und Denkprozess aufgefasst wird) und der zeitlichen Abfolge der Ereignisse in der Sprachgeschichte her.

Im Rahmen der diachronen kognitiven Onomasiologie wurde das Postulat über das Konkurrieren verschiedener Konzeptualisierungsarten desselben Zielbereichs formuliert. Forscher, die sich mit diesem Bereich beschäftigen, stellen fest, dass es für die Verbalisierung ein und desselben Konzepts häufig mehrere onomasiologische Modelle gibt. Nach A. Blank (2001: 11) können mehrere Konzeptualisierungsarten parallel existieren und miteinander „konkurrieren“. Diese Idee sowie auch die Hinwendung zur Diachronie bei der Suche nach Erklärungen für sprachliche Fakten verbindet die kognitive diachrone Onomasiologie mit der Theorie der Metapher. Die Idee vom Konkurrieren verschiedener Konzeptuali-

sierungsarten bei der Nomination von Begriffen desselben konzeptuellen Zielbereichs wurde zum ersten Mal nämlich im Rahmen der Theorie der Metapher bei O. Jäkel (1997: 2–3) formuliert. G. Lakoff (1999) vertritt zum Beispiel die Meinung, dass bei der Beschreibung des Verstandes folgende konkurrierende Metaphern eingesetzt werden: „Verstand als Körper“, „Denken als Sprache“, „Denken als Rechnen“, „Verstand als Mechanismus“.

Die kognitive diachrone Onomasiologie bildete bereits mehrmals die theoretische Grundlage für unsere Untersuchungen (IVAŠINA – RUDENKO 2004; IVAŠINA – RUDENKO 2005; IVAŠINA – RUDENKA 2005; RUDENKO 2007; RUDENKA 2007). Dieser Arbeit liegt die Idee vom Konkurrieren verschiedener konzeptueller Modelle in Diachronie und Synchronie zugrunde. Ziel dieses Artikels ist die Untersuchung der Konzeptualisierungsmodelle des Kognitiven in unterschiedlichen Entwicklungsstufen der ostslawischen Sprachen.

3. ZUR METHODE. Die Gesetzmäßigkeiten von Motivationsprozessen lassen sich am besten durch eine systematische Untersuchung eines umfangreichen empirischen Materials belegen. Für diesen Artikel wurden 650 altbelarussische (= altukrainische) Wörter sowie 850 belarussische und 850 ukrainische Wörter aus den jeweiligen Gegenwartssprachen untersucht, die kognitive Prozesse, kognitive Phänomene und kognitive Eigenschaften bezeichnen. Auch entsprechende russische Wörter wurden bei der Untersuchung mitberücksichtigt. Die verwendeten Quellen sind in der Bibliographie aufgelistet.

Das Altbelarussische und das Altukrainische betrachten wir als ein und dieselbe Sprache, jedenfalls im Bezug auf die geschriebene Sprache, wobei Unterschiede zwischen einzelnen Mundarten für unsere Untersuchung irrelevant sind.

Die westrussische Schriftsprache hat unterschiedliche Bezeichnungen: Russisch, Rusisch (mit einem „s“ bzw. mit dem Weichheitszeichen), die „einfache Sprache“, Litauisch-Russisch, Ruthenisch, Altbelarussisch, Altukrainisch, die westrussische geschriebene Standardsprache, Südrussisch, Rossisch, Russinisch, die slawische Sprache des Großfürstentums Litauen, die Kanzleisprache des Großfürstentums Litauen. Es handelt sich um die geschriebene Standardsprache (14.–16. Jahrhundert) sowie die Amtssprache des Großfürstentums Litauen (14. Jahrhundert bis 1693) und eines Teils der Rzecz Pospolita (1569–1693). Diese Sprache stellt eine gemischte Literatursprache dar. Sie hat sich aus einer regionalen Varietät des Altrussischen mit örtlichen ukrainischen und belarussischen Zügen unter einem geringeren Einfluss des Kirchenslawischen entwickelt. Im Unterschied zu gesprochener ukrainischer und belarussischer Sprache war diese Sprache eine lange Zeit in allen westrussischen Gebieten einheitlich, so dass bei einigen Texten nicht festzustellen ist, in welchem Gebiet sie entstanden sind. Der schriftliche Interdialekt unterschied sich etwas von den örtlichen Mundarten.

Die Bezeichnung „westrussisch“ geht zurück auf einen Begriff der russischen Geschichtsschreibung: „westliche Rus“ bzw. „westrussische Gebiete“. So wurden diejenigen Gebiete der Kiewer Rus genannt, die später an das Großfürstentum Litauen gingen. Die Bezeichnung „westrussische Schriftsprache“ dominierte bis 1917. Danach wurden im Zusammenhang mit der Entwicklung der belarussischen und der ukrainischen Standardsprache vorwiegend die Begriffe „Altbelarussisch“ und „Altukrainisch“ verwendet, die die historische Entwicklung vom Alt- zum

Gegenwartsbelarussischen sowie vom Alt- zum Gegenwertsukrainischen wider-spiegeln.

In einer Reihe von westlichen Sprachen werden zur Zeit neutrale Bezeichnungen verwendet, die vom lateinischen Wort für Russland – Ruthenia – abgeleitet sind: im Deutschen „ruthenische Sprache“, im Englischen „ruthenian language“, im Spanischen „idioma ruteno“. In der polnischen historiographischen und sprachwissenschaftlichen Tradition wird diese Sprache als „język ruski“ bezeichnet – im Unterschied zu „język rosyjski“ (<http://ru.wikipedia.org>, 28.08.2010).¹

Für die Untersuchung von Motivierungsarten der Bezeichnungen kognitiver Prozesse, Phänomene und Eigenschaften wurden nur die Lexeme der ersten Wortbildungsstufe genommen, zum Beispiel bel. *ведаць*, ukr. *думати*, rus. *ум*. Logischerweise wurden Entlehnungen, Derivate der Entlehnungen und Lehnübersetzungen aus der nachfolgenden Analyse ausgeschlossen. Allerdings wurden diejenigen Lehnwörter mitanalysiert, die ihre kognitive Semantik erst in der Empfänger-sprache entwickelt haben, zum Beispiel ruth. *бѣдовати* (< pol. *budować* ‘bauen’) ‘erziehen’.

4. ANALYSE. Die verbreitetste Motivierung von sekundären Bezeichnungen kognitiver Begriffe ist die Semantik ‘WAHRNEHMUNG DURCH SINNESORGANE’, die etwa 50 Lexeme des Ruthenischen und die gleiche Anzahl von Lexemen des Gegenwartsbelarussischen sowie des Gegenwertsukrainischen aufweisen. Der kognitive Wortschatz wird also häufig durch Bezeichnungen der Perzeption erweitert, was von der Nähe dieser beiden konzeptuellen Bereiche zeugt.

Dies hat zur Folge, dass:

1) ständig (von Urzeiten her bis in die Gegenwart) Wörter mit der Semantik der Sinneswahrnehmung in den Bereich der kognitiven Bezeichnungen übergehen;

2) die Anzahl und die Motivierungsarten der Wörter mit „kognitiver“ Bedeutung sich im Alt- und im Gegenwartsbelarussischen nicht wesentlich unterscheiden;

3) es auch Lexeme gibt, die vom Anfang an über eine gemischte perzeptiv-rationale Bedeutung verfügten (vgl. das belarussische Verb *ведаць*, das auf das ruth. *ведати*, sowie in früherer Stufe auf das urslaw. **vědati* ‘wissen’ zurückgeht. Durch den Ablaut ist **vědati* mit **videti* ‘sehen’ verbunden (VASMER 1986: I, 137).

4) für Zentralbegriffe der kognitiven Sphäre Bezeichnungen der Sinneswahrnehmung eingesetzt werden (z.B. stammt das Wort *розум* ‘Verstand’ im Gegenwartsbelarussischen und Gegenwertsukrainischen, das auf das ruth. *розумъ* oder *умъ* bzw. in der Vorstufe auf das urslaw. **umъ* zurückgeht, vom indogerm. **ou-mos* ab, welches sich im Hethitischen zu *au-*, *auš-* ‘sehen’ entwickelte (TRUBAČJOV 1959: 154–157). Vgl. ruth. ... *при добром баченю и памети* ‘bei guter Sehkraft (= Verstand) und Gedächtnis’ (ŽURAŬSKI 1982: 1, 203).

Besonders eng sind die Bedeutungen ‘empfinden’, ‘sich merken’, ‘erkennen’ und ‘verstehen’ verbunden, denn sie haben das gemeinsame Sem ‘(wahr)nehmen’. Vgl. das heutige bel. *улавіць* und das ukr. *уловити* ‘erlauschen’, ‘erblicken’ mit der Bedeutung ‘verstehen’.

¹ Das oben angeführte Zitat aus Wikipedia stellt eine perfekte Zusammenfassung aller Werke und Diskussionen dar, bei denen es um die Bezeichnung der Sprache des Großfürstentums Litauen ging. Die berühmtesten Beiträge zu diesem Thema sind: BULACHOVSKYJ 1956; ŽURAŬSKI 1993: 110–116; JASKEVIČ 2001; STANKEVIČ 2002: 48–60; KARSKIJ 2006: 495–504.

Rationales Denken ist nicht nur mit der Sinneswahrnehmung, sondern auch mit dem Bereich des PSYCHO-EMOTIONALEN eng verbunden. Häufig führt das zu fehlender Differenzierung von diesen semantischen Bereichen in den Wörterbüchern. Meistens werden durch Bedeutungen aus diesem Bereich Bezeichnungen mentaler Zustände motiviert. In den Gegenwartssprachen finden sich mehr Wörter, die durch eine Semantik aus dem Bereich des Psycho-emotionalen motiviert sind: Nur 15 solcher Lexeme gibt es unter den untersuchten Beispielen des Ruthenischen, dafür aber 35 im Gegenwartsbelarussischen und 39 im Gegenwartsukrainischen. Dies ist dadurch zu erklären, dass der Begriff eines mentalen Zustands im 14.–17. Jh., wie oben erwähnt, wenig Relevanz besaß. Außerdem erreichten bestimmte Wortbildungsarten, durch die solche Lexeme entstanden, eher in neuerer Zeit der Sprachentwicklung eine hohe Verbreitung. Dabei handelt es sich vor allem um solche Fälle des Bedeutungswandels wie in den folgenden Beispielen: ‘verrückt / meschugge’ → ‘dumm’: das ruth. *шаленый* > *шалёны* im Gegenwartsbelarussischen; *дурний*, *дурноверхий* im heutigen Ukrainischen; das ruth. *буйный* > ukr. *буйний*. Es finden sich auch Bezeichnungen für psychische Erkrankungen, die in der modernen Umgangssprache die Semantik ‘Dummkopf’ entwickeln – vgl. die belarussischen Wörter *вар’ят*, *дэбіл*, *ідыёт*, *псіх*, *шыз* u.ä. Ein Beispiel mit gegensätzlicher Bedeutung wäre das ruth. *тверезый*, aus welchem sich bel. *цвярозы* und ukr. *тверезий* ‘nüchtern, nicht vom Wein berauscht’ entwickelt haben, was wiederum ‘vernünftig, bedächtig’ ergab. Ein weiterer Bedeutungswandel ist ‘sich in einem anormalen, nicht kontrollierbaren psychischen Zustand befinden’ → ‘verrückt werden’: das ruth. *шалети* > bel. *шалець*, ukr. *шаленіти*; sowie bel. *вар’яцець*, *чмурэць*, *чумець*; ukr. *чманіти*, *чуманіти*, *скаженіти*. Im Gegenwartsukrainischen gibt es folgende Verben mit der Bedeutung ‘toll, verrückt werden’: *збожеволіти*, *здуріти*, *знавісніти* sowie ‘den Verstand verlieren’: *стерягтися*. Ein Beispiel mit gegensätzlicher Bedeutung bietet das ruthenische *очкнутися* ‘aus einem Schlaf oder einem schlafähnlichen Zustand erwachen’ → ‘sich besinnen’. Ein weiterer Bedeutungswandel ist ‘sich (negativ) auf den psychischen Zustand auswirken’ → ‘jemanden zum Narren machen, sich (negativ) auf jemandes kognitive Fähigkeiten auswirken’, zum Beispiel bel. *дурманіць*, *тлуміць*, *чмуціць*, *чмурыць*; ukr. *дуріти*, *дурманити*, *паморочити*, *запаморочувати*, *задурювати*. Ähnliche Modelle des Bedeutungswandels sind für das Russische charakteristisch, vgl. das rus. *сумасшедший*, *псих*, *дебил* ‘psychisch krank’ in der Bedeutung ‘Dummkopf’; *ошалеть* ‘sich in einem anormalen, nicht kontrollierbaren psychischen Zustand befinden’ → ‘verrückt werden’, *дурить* ‘sich (negativ) auf den psychischen Zustand auswirken’ → ‘zum Narren halten’ und ähnliche Beispiele.

Solche Lexeme sind weniger verbreitet als die mit der Ausgangsbedeutung ‘sensorisches Wahrnehmen’. Dies dürfte durch den Präsenzgrad bestimmter Realien im Bewusstsein der Sprecher bedingt sein. In unserem Beispiel handelt es sich um den Grad der Bewusstheit von unkontrollierbaren psycho-emotionalen Prozessen als etwas, das kontrollierbaren rationalen (perzeptiven und kognitiven) Prozessen gegenübergestellt werden kann.

Bezeichnungen aus der kognitiven Sphäre, deren primäre Semantik auf die RAUM-BEWEGUNG zurückweist, sind sowohl im Gegenwartsukrainischen und -belarussischen als auch in der ruthenischen Sprache verbreitet. Es sind 20 alte

und jeweils 25 moderne Lexeme, so zum Beispiel das ruth. *дойти* > *дайси* im Gegenwartsbelarussischen und *дойти* im Gegenwartsukrainischen mit der Bedeutung 'verstehen'; das ruth. *вывести* > das gegenwartsbel. *вывеси* und das gegenwartsukr. *вивести* 'eine Schlussfolgerung machen': ruth. ... *правду правдою вывести* 'Wahrheit durch Wahrheit beweisen' (ŽURAŬSKI 1984: 3, 283). Die Verbindung der beiden Sphären lässt sich dadurch erklären, dass Gedanken sowie Prozesse des Wiedererkennens und Erlernens mit der Bewegung im Raum assoziiert werden. Die Rolle der Raummetapher als Hauptmittel der Nomination von informativen, kognitiven, emotionalen und sozialen Konzepten ist allgemein bekannt.

Die kognitive Tätigkeit kann sowohl als Bewegung als auch als KÖRPERLICHE TÄTIGKEIT metaphorisch umgeschrieben werden. Es gibt viele Bezeichnungen für mentale Prozesse und Handlungen, die einen solchen Bedeutungswandel aufweisen: 20 Lexeme im Ruthenischen, 30 im Gegenwartsbelarussischen und 27 im Ukrainischen, zum Beispiel das ruth. *будовати* 'erziehen, bilden': *Хто язиками мовит самого себе будуеть* 'Wer Sprachen spricht, der baut sich selbst' (ŽURAŬSKI 1983: 2, 236). Im Gegenwartsbelarussischen vgl. *распрацаваць* 'arbeiten' → 'ausarbeiten' und im Gegenwartsukrainischen *розпрацювати, розробити, опрацювати* 'ausarbeiten', im Gegenwartsbelarussischen *адкапаць* und im Gegenwartsukrainischen *відрупи* 'ausgraben' → 'herausfinden'.

Die Übertragung von Eigenschaften aus einer konzeptuellen Sphäre in eine andere ist in der Semantik längst bekannt und beschrieben, vgl. JAVORSKAJA (1992). „Kognitive“ Bezeichnungen mit der primären Semantik einer PHYSISCHEN EIGENSCHAFT sind auf allen Etappen der Sprachentwicklung etwa gleich verbreitet. Dies sind 15 Lexeme in der ruthenischen Sprache, 25 im Gegenwartsbelarussischen und 21 Lexeme im Ukrainischen. Meistens dienen sie als Grundlage für Bezeichnungen mentaler Eigenschaften, vgl. das ruth. *мелкий* > *мелкі* im Gegenwartsbelarussischen und im Gegenwartsukrainischen *дрібний* mit der Bedeutung 'nicht groß' und *мілкий* mit der Bedeutung 'nicht tief'; das ruth. *глибокий* 'tief' > *глибокі* im Gegenwartsbelarussischen und *глибокий* im Gegenwartsukrainischen; das ruth. *пустый* 'leer' > bel. *пусты*, ukr. *пустий* in Bezug auf einen Menschen oder den Verstand. Im Russischen gibt es ähnliche Beispiele: *глубокая мысль* 'tiefer Gedanke', *острый ум* 'scharfer Verstand', *пустая голова* 'leerer (dummer) Kopf', *пустая статья* 'inhaltsloser Artikel'.

Der Bereich der menschlichen PHYSIOLOGIE dient ebenfalls als Motivierung für Bezeichnungen kognitiver Eigenschaften. Dies sind 5 Lexeme im Ruthenischen, 7 im Gegenwartsbelarussischen und 5 im Gegenwartsukrainischen. Besonders verbreitet sind folgende Modelle des Bedeutungswandels: '(negative/positive) physiologische Eigenschaft' → '(negative/positive) kognitive Eigenschaft'. Das Adjektiv *прозорливы* im Gegenwartsbelarussischen und die ukrainischen Adjektive *прозорливий, прозірливий* 'scharfsichtig' → 'weise' gehen zum Beispiel auf das ruthenische *прозорливый* zurück, dabei findet folgender Bedeutungswandel statt: 'scharfsichtig' → 'weise' (entsprechend auch *прозорливый* (im Gegenwartsrussischen); das ruth. *глуный* 'dumm', das durch einen Vokalwechsel mit *глухой* 'taub' verbunden ist (VASMER 1986: I, 416); das bel. *блізарукі* 'kurzsichtig, unvernünftig' hatte ursprünglich die Bedeutung 'kurzsichtig im wörtlichen Sinn'; ebenso das ukr. *короткозорий* 'kurzsichtig, unvernünftig' ← 'kurzsichtig'; das bel. *недалужны* 'dumm, einfältig' bedeutete früher 'schwach, schwächig'. Auf

der heutigen Entwicklungsetappe der ostslawischen Sprachen ist diese Art der Bezeichnung kognitiver Eigenschaften weit verbreitet. Erstens wird sie im Zuge der Tendenz zur Übertragung von Bezeichnungen aus einer Konzeptsphäre in die andere verwendet. Zweitens ist sie dadurch zu erklären, dass sich die jeweiligen Fälle des Bedeutungswandels durch die konzeptuelle Metapher „Verstand als lebendiger Organismus“ beschreiben lassen (LAKOFF 1999).

Diesen Bezeichnungen auf der Basis einer physiologischen Eigenschaft sind ähnlich metonymische Verschiebungen: ‘DENKORGAN’ → ‘Verstand’. Dies trifft auf 5 ruthenische Lexeme und jeweils 10 Lexeme aus dem Gegenwartsbelarussischen bzw. -ukrainischen zu. Vgl. *голова* ‘der Kopf’ → ‘der Verstand’, *безглавный* ‘kopfflos’ → ‘dumm’, *мозгъ* ‘das Gehirn’ → ‘der Verstand’ im Ruthenischen; *галава* ‘der Kopf’ → ‘der Verstand’, *безгалавы* ‘kopfflos’ → ‘dumm’, *галавасты* ‘großköpfig’ → ‘klug’, *глузд* ‘das Gehirn’ → ‘der Verstand’, *бязглузды* ‘gehirnlos’ → ‘dumm’, *кепелі* ‘das Gehirn’ → ‘der Verstand’, *вузкалобы* ‘eine enge Stirn habend’ → ‘dumm’ im Gegenwartsbelarussischen sowie *голова* ‘der Kopf’ → ‘der Verstand’, *безголовий* ‘kopfflos’ → ‘dumm’, *головатий* ‘großköpfig’ → ‘klug’, *твердолобий* ‘einen harte Stirn habend’ → ‘dumm’; *мізкувати* ‘denken’ im Gegenwartsukrainischen. Dieselbe semantische Übertragung gibt es auch im Russischen: vgl. *голова* ‘der Kopf’ → ‘der Verstand’, *безголовый* ‘kopfflos’ → ‘dumm’, *головастый*, *башковитый*, *мозговитый* ‘großköpfig’ → ‘klug’, *твердолобий* ‘einen harte Stirn habend’ → ‘dumm’; *узколобий* ‘eine enge Stirn habend’ → ‘dumm’; *мозговать* ‘denken’.

Es gibt recht viele „kognitive“ Substantive, die durch eine Semantik aus dem SOZIALEN BEREICH motiviert sind, diese lassen sich aber schwer systematisieren. Dies betrifft 20 ruthenische Lexeme, 12 Lexeme aus dem Gegenwartsukrainischen und 15 aus dem Gegenwartsbelarussischen. Einige davon haben ihre kognitive Bedeutung aufgrund der Ausgangssemantik ‘haben, in Besitz nehmen’ entwickelt. Die ursprüngliche Bedeutung hat sich dabei meist zu ‘verstehen’, ‘erkennen’, ‘behalten’ verschoben. Es gibt eine ganze Reihe von Beiträgen, die diesem Bedeutungswandel gewidmet sind, eine Zusammenfassung gibt ZALIZNJAK (2001: 4). Beispiele:

1) *схопліваць* im Gegenwartsbelarussischen, *схоплювати* im Gegenwartskrainischen und *схватывать* im Russischen mit der Bedeutung ‘ergreifen’ → ‘verstehen’: rus. *Он легко схватывает новый материал* ‘Er erfasst den neuen Stoff leicht’;

2) *вынесці* im Gegenwartsbelarussischen, *винести* im Gegenwartskrainischen und *вынести* im Russischen mit der Bedeutung ‘hinaustragen’ → ‘erfahren’: vgl. rus. *Что ты вынес из этого урока? из этой книги?* ‘Was hast du aus dieser Stunde (diesem Buch) erfahren?’.

Der Zusammenhang, der zwischen den Konzeptsphären „SPRECHEN“ und „kognitive Tätigkeit“ besteht, zeugt davon, dass das Sprachvermögen im naiven Sprachbewusstsein mit dem Denkvermögen eng verbunden ist. Dies lässt sich auf allen Entwicklungsstufen der ostslawischen Sprachen feststellen. Auf diese Weise sind 15 ruthenische Lexeme sowie jeweils 15 Lexeme im Gegenwartsbelarussischen und -ukrainischen entstanden. Durch die Bedeutung ‘sprechen’ werden verschiedene mentale Bezeichnungen motiviert, in der ruthenischen Sprache sind sie dabei besonders vielfältig. Am verbreitetsten ist die Bedeutungsübertragung

‘sprechen, mitteilen’ → ‘beweisen’. So z. B. das ruth. *доказати* und das bel. *даказаць*, das ukr. *довести, доказати*; das ruth. *выказовати* u.a.m. Die beiden lexikalisch-semanticen Felder (‘Sprechen’ und ‘kognitive Tätigkeit’) überschneiden sich in vielen Bereichen. So gehören die Verben des Wissens zur kognitiven Sphäre, während ihre Kausativa (Verben des Informierens) in den Bereich ‘Sprechen’ gehören.

Die religiöse Weltanschauung ermöglichte es, dass der mentale Wortschatz durch Bezeichnungen des LICHTES bereichert wurde. So sind 10 ruthenische Lexeme sowie jeweils 15 Lexeme im Gegenwartsbelarussischen und -ukrainischen entstanden. Der Gebrauch solcher ruthenischen Verben wie *освѣи́ти, і́просвѣи́ти* in der Bedeutung ‘erleuchten, beleuchten’ → ‘beibringen, ausbilden’ geht auf das Altrussische zurück. Der metaphorische Gebrauch dieser Verben wurde durch Übersetzungen religiöser Literatur angeregt. Das Ruthenische übernahm diesen Bedeutungswandel sowohl aus dem Griechischen über das Altrussische als auch direkt oder über das Polnische aus dem Lateinischen. Dieser metaphorische Gebrauch bezog sich später auf den gesamten Bereich der Wissenschaft, Kunst, Bildung und Kultur. Ideen der Aufklärung erreichten das Großfürstentum Litauen früher als Russland und verbreiteten sich dort. Die Begriffe ‘aufklären’, ‘Aufklärung’, ‘Aufklärungsarbeit’ wurden durch Derivate der aus dem Latein entlehnten Wurzel *адук-* (*едук-*) bezeichnet. Aus diesem Grunde ist in modernen belarussischen und ukrainischen Verben mit der Bedeutung ‘Licht’ die semantische Komponente der Aufklärung abgeschwächt. Die übertragenen Bedeutungen entstanden vor allem in Anlehnung an entsprechende polnische oder russische Wörter. Im Belarussischen finden sich besonders viele Russizismen. Die Bezeichnungen des Lichtes sind mit der Semantik des optischen Wahrnehmens eng verbunden. Bei einer metaphorischen Bedeutungsübertragung wechseln bestimmte Eigenschaften ihre Konzeptsphäre, weshalb sich „kognitive“ Bezeichnungen, die durch die Semantik des Lichtes motiviert sind, nicht auf den Bereich der Aufklärung beschränken.

Beispiele:

(1) bel. *му́ціць*, ukr. *мутити, баламутити* < ruth. *мутити*, bel. *туманіць* ‘trübe machen, trüben’ → ‘verwickeln; unverständlich, unklar machen’;

2) bel. *выясніць (праясніць)*, ukr. *вияснити (з’ясувати)* < ruth. *вияснити* ‘klar machen’ → ‘aufklären, verständlich machen’;

3) bel. *высветліць*, ukr. *висвітлити* ‘hell machen’ → ‘herausfinden’;

4) bel. *мутны*, ukr. *мутний* ‘trübe’, bel. *цёмны*, ukr. *темний* < ruth. *темный* ‘dunkel’ → ‘unverständlich’, ‘negative Charakterisierung des Denkvermögens’;

5) bel. *ясны*, ukr. *ясний* < ruth. *ясный* ‘klar’ → ‘verständlich’, ‘positive Charakterisierung des Denkvermögens’;

6) rus. *туманить* ‘trübe machen, trüben’ → ‘verwickeln; unverständlich, unklar machen’, *выяснить* ‘klar machen’ → ‘aufklären, verständlich machen’, *мутный* ‘trübe’ → ‘unverständlich’, ‘negative Charakterisierung des Denkvermögens’, *темный* ‘dunkel’ → ‘unverständlich’, ‘negative Charakterisierung des Denkvermögens’, *ясный* ‘klar’ → ‘verständlich’, ‘positive Charakterisierung des Denkvermögens’.

5. FAZIT. Die Untersuchung der Motivierungsarten von Wörtern mit der Semantik kognitiver Prozesse, Phänomene und Eigenschaften in der ruthenischen

Sprache sowie im Gegenwartsbelarussischen und Gegenwartsukrainischen zeigt, dass solche Lexeme größtenteils durch verschiedene Arten von Bedeutungswandel entstanden sind. Davon zeugt die Tatsache, dass die meisten Lexeme dieser Gruppe eine übertragene Bedeutung haben, im Gegensatz zu Lexemen mit ursprünglich „kognitiver“ Semantik. Zu den letzteren gehören Derivate einiger urslawischer Wurzeln – solcher wie **mn-*; **pomn-*; **mysl-*; **mōdr-*; **uč-*; **tōlk-*; **mer-*; **čit-*. Dabei gehen **mn-*; **pomn-*; **mysl-*; **mōdr-* auf die indogermanische Wurzel **men-/mn-* zurück. All diese Wurzeln bezeichnen Schlüsselbegriffe aus dem kognitiven Bereich und haben sich im Laufe ihrer Entwicklung wenig verändert.

Die meisten „mental“ Lexeme sind dagegen sekundäre Bezeichnungen. Dieselben Schlussfolgerungen sind auch für das Russische auf verschiedenen Etappen seiner Entwicklung relevant. Dies ist eine Schlussfolgerung aus der allgemein bekannten linguistischen Universalie: Unser Verstand, also auch die Sprachsemantik, entwickelt sich vom Konkreten zum Abstrakten.

Konzeptuelle Bereiche, die als Quellen für „kognitive“ Bezeichnungen auftreten:

Wahrnehmung durch Sinnesorgane (ruth. 50, bel. 50, ukr. 50);

Psycho-emotionaler Bereich (ruth. 15, bel. 35, ukr. 39);

Körperliche Tätigkeit (ruth. 20, bel. 30, ukr. 27);

Raum und Bewegung (ruth. 20, bel. 25, ukr. 25);

Physische Eigenschaft (ruth. 15, bel. 25, ukr. 21);

Physiologie (ruth. 10, bel. 17, ukr. 15);

Sozialer Bereich (ruth. 20, bel. 12, ukr. 15);

Sprechen (ruth. 15, bel. 15, ukr. 15);

Licht (ruth. 10, bel. 15, ukr. 15).

Diese konzeptuellen Bereiche sind nicht einzigartig spezifisch für das Ostslawische. Viele der oben angeführten semantischen Übertragungen sind auch für andere Sprachen charakteristisch, z.B. für westslawische und germanische Sprachen, die auch daraufhin untersucht wurden. Die Besonderheit der ostslawischen Sprachen an verschiedenen Entwicklungsstadien besteht im Verbreitungsgrad von einzelnen Motivierungsarten (z.B. im psycho-emotionalen Bereich) und der Quantität von Lexemen in einzelnen Gruppen (z.B. kognitive Möglichkeiten). Ein Vergleich sogenannter „mentaler“ Lexik in ostslawischen und anderen Sprachen ist eine Aufgabe für sich, es lässt sich aber bereits nach den ersten vorbereitenden Untersuchungen behaupten, dass z.B. der semantischen Sphäre 'Licht' in der Motivation dieser Lexeme der ostslawischen Sprachen eine besondere Bedeutung zukommt. Moderne ostslawische Sprachen sind sich in Bezug auf Entstehungswege der Bezeichnungen für kognitive Vorgänge, Phänomene und Eigenschaften sehr ähnlich. Der Unterschied zwischen dem Gegenwartsukrainischen und dem Gegenwartsbelarussischen einerseits und der ruthenischen Sprache andererseits ist wesentlicher.

So ist zum Beispiel der Umfang der untersuchten lexikalisch-semantischen Felder in der ruthenischen Sprache und im Gegenwartsbelarussischen sowie Gegenwartsukrainischen vergleichbar groß. Es lassen sich aber wesentliche Unterschiede bei der Anzahl solcher Lexeme im 14.–17. Jh. und im 20. Jh. feststellen. Dafür gibt es folgende Gründe:

1) eine Tendenz zur Differenzierung der Begriffe, die sich in den Gegenwartssprachen abzeichnet;

2) die vergleichsweise geringe Anzahl von schriftlichen Dokumenten des Ruthenischen;

3) das Nichtvorhandensein bzw. die Irrelevanz einiger Begriffe (z.B. 'mentaler Zustand') in der Sprache des 14.–17. Jhs.;

4) die höhere Gebräuchlichkeit von phraseologischen Ausdrücken in jener Zeit.

Diese quantitativen Unterschiede werden zum Teil durch die größere Wortbildungsaktivität der wichtigsten „kognitiven“ Wurzeln des Ruthenischen ausgeglichen.

Aus der Analyse von Motivierungen der „kognitiven“ Lexik in der ruthenischen Sprache und im Gegenwartsbelarussischen sowie -ukrainischen lässt sich schließen, dass, erstens, die obengenannten Modelle sehr selten nur einzeln realisiert werden und zweitens, dass sie auf verschiedenen Stufen der Sprachentwicklung erhalten bleiben.

Das diachronische Herangehen zeigt also ganz deutlich, dass stabile Modelle der konzeptuellen und folglich auch der semantischen Entwicklung einen Systemcharakter aufweisen. Die Anzahl der Wörter, die nach einem bestimmten Modell gebildet werden, hängt davon ab, wie aktiv die entsprechende Metapher in der Synchronie, bei der Kommunikation sowie beim Sprechen ist. Eine quantitative Analyse ostslawischer Redewendungen, die auf den oben betrachteten stabilen Modellen des Bedeutungswandels basieren, stellt eine besondere, in der Zukunft noch zu erfüllende Aufgabe dar. Es steht aber außer Zweifel, dass solche Wendungen weit verbreitet sind. Einige Beispiele:

Sprache Ursprungsbereich	Bel.	Ukr.	Rus.
Wahrnehmung durch Sinnesorgane	Пункт гляджання 'Standpunkt' Пачуццё мовы 'Sprachgefühl' Увесці ў вушы 'überzeugen'	Бачити наскрізь 'etwas / eine Sache durchschauen' Ти мене не чуєш 'du hörst (= versteht) mich nicht'	Грызть науку 'eine Wissenschaft fleißig studieren', 'sich intensiv mit etwas beschäftigen' Чувство языка 'Sprachgefühl' Восприимчивый к знаниям 'für Wissen empfänglich sein'
Psycho-emotionaler Bereich	З глузду з'ехаць 'wahnsinnig werden', 'Von allen guten Geistern verlassen sein' Блѣкату аб'есціся 'Er ist nicht recht bei Trost / ist übergeschnappt'	З дахам не сябрувати 'Er ist nicht recht bei Trost / ist übergeschnappt'	У кого-н. глюки 'j-m scheint etwas', 'halluzinieren' Белены объесться 'Er ist nicht recht bei Trost / ist übergeschnappt'
RAUM-BEWEGUNG	Вярнуцца да папярэдняй думкі 'zu einem früheren Gedanken zurückkehren' Прасунуцца ў вывучэнні чаго-н. 'beim Erlernen von etw. vorankommen / vorgehen'	Поглиблювати знання 'Wissen / Kenntnisse durchgehen' Проходити матеріал 'Den Lehrstoff erlernen' Спадати (спливати) на думку кому-н. 'auf einen Gedanken kommen' Запасти в голову 'in den Kopf kommen'	Извлечь урок 'die Lehre(n) auf etwas ziehen' Углубиться в чтение 'Sich ins Lesen / in die Lektüre vertiefen' Приходить в голову кому-н. 'in den Kopf kommen'

Körperliche Tätigkeit	Закапацца ў дробязях 'sich in Kleinigkeiten verlieren' Разбіраць звесткі 'Nachrichten besprechen' Не сячы ў чым-н. 'sich nicht auskennen in etw.' Убіць у галаву 'in den Kopf setzen' Удзяўбці ў свядомасць 'j-m etw. eintrichtern'	Розібраці почерк 'die Handschrift entziffern' Розплутати проблему 'das Problem lösen' Заплутати справу 'die Sache verkomplizieren' Нарити матеріалу 'Material zusammentragen / Information aufstöbern'	Разбираться в чем-н. 'einen klaren Begriff bekommen' Разобрать почерк 'die Handschrift entziffern' Распутывать проблему 'das Problem lösen' Запутать дело 'die / eine Sache verwirren' Работать над чем-н. 'an etw. arbeiten' Нарыть сведений 'Information aufstöbern'
Physische Eigenschaft	Гнуткі розум 'biegsamer Verstand' Непад'ёмны матэрыял 'schwerfallender / unverständlicher (Lehr)stoff; etw., was man nicht aufheben kann' Хто-н. запаволены 'schwerfällig sein'	Гнучкий розум 'biegsamer Verstand' Швидкий розум 'schneller Verstand' Швидко (легко) засвоювати 'schnell (leicht) begreifen/ erlernen'	Гибкий ум 'biegsamer Verstand' Неповоротливый ум 'schwerfälliger Verstand' Кто-н. заторможенный 'schwer von Begriff sein'
Physiologie, Denkorgan	Дах знесла 'nicht richtig im Kopf sein' Не вараць мазгі ў каго-н. 'sein Gehirn nicht zermartern' Кепікаў не хапае 'es fehlt an Verstand'	Дуріці голову 'j-n durcheinander bringen' Уставіти клепку 'j-m etw. erklären'	Пудрить мозги 'j-m den Kopf verdrehen' Вправить мозги 'den Kopf zurechtrücken/ waschen' Крыша поехала 'verrückt sein' Мозги набекрень 'verrückt sein'
Sozialer Bereich	Атрымаць звесткі 'Nachrichten erhalten'	Він багато бере на заняттях 'er lernt viel aus dem Unterricht' Винести досвід 'Erfahrung sammeln / gewinnen'	Жадный к знаниям 'durstig nach Wissen sein'
Sprechen	Гаварыць на розных мовах 'verschiedene Sprachen sprechen'	Читати думкі 'Gedanken lesen'	Много букв 'viele Worte machen'
Licht	Каго-н. азарыла 'j-m ging ein Licht auf / j-m kam eine Erleuchtung' Прасвятленне розуму 'Erleuchtung haben'	Проблиск розуму 'Geistesblitz' Справа ясна 'die Sache ist klar'	Полный мрак 'volle Finsternis / Volles Dunkel / im Dunkeln tappen' Светлая голова 'heller Kopf'

Eine diachrone Untersuchung erlaubt uns, die Mechanismen der Formierung des konzeptuellen Gebietes „kognitive Tätigkeit“ in den ostslawischen Sprachen zu verstehen. Darüber hinaus bietet die diachrone Projektion die Möglichkeit, viele Gesetzmäßigkeiten des synchronen zeitgenössischen Funktionierens der Lexeme dieses semantischen Gebiets zu erklären, da die Geschichte eines Wortes Folgendes bedingt:

- 1) die wortbildende Struktur und moderne Semantik des gegebenen Lexems;
- 2) die Bedeutungsstruktur des gegebenen Lexems im Falle seiner Mehrdeutigkeit;
- 3) kommunikative Charakteristiken des gegebenen Lexems – Valenz/Kombinierbarkeit und Besonderheiten des Gebrauchs.

QUELLEN

- BILODID, Ivan (Hrsg.). *Slovnyk ukrains'koi movy*, I–XI. Kyïv: Naukova dumka, 1970–1980.
- GUMEC'KA, Lilija, Ivan KERNIC'KIJ (Hrsgg.). *Slovnyk staroukrains'koi movy XIV–XV st.*, 1–2. Kyïv: Naukova dumka, 1977–1978.
- JEVGENJEVA, Alla (Hrsg.). *Slovar' russkogo jazyka*, I–IV. Moskau: Russkij jazyk, 1981–1984.
- KRAPIVA, Kandrat (Hrsg.). *Tlumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy*, 1–5. Minsk: BelEn, 1977–1984.
- TYMČENKO, Elena (Hrsg.). *Istoryčnyj slovnyk ukrains'kogo jazyka*. Zosh, 1–2. Kyïv – Harkiv: Naukova dumka, 1930–1932.
- ŽURAŬSKI, Arkadz' (Hrsg.). *Historyčny sloŭnik belaruskaj movy*, 1–. Minsk: BelEn, 1977–.

BIBLIOGRAPHIE

- APRESJAN, Jurij. Otečestvennaja teoretičeskaja semantika v konce XX stoletija. *Izvestija AN. Serija literatury i jazyka* 58/4 (1999): 39–53.
- AVANESOV, Ruben (Hrsg.). *Slovar' drevnerusskogo jazyka (XI–XIV vv.)*, 1–. Moskau: Russkij jazyk, 1988–.
- BLANK, Andreas. Words and Concepts in Time: Towards Diachronic Cognitive Onomasiology. *Das Online-Journal zu Metapher und Metonymie* 1 (2001): 6–25. <www.metaphorik.de> 28.08.2010.
- BULACHOVSKYJ, Leonid. *Pytannja pochodžennja ukrains'koi movy*. Kyïv: Vid-vo Akademii nauk ukrains'koi RSR, 1956.
- CEJTLIN, R. M., R. VEČERKA, Ė. BLAGOVA (Hrsgg.). *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X–XI vv.)*. Moskau: Russkij jazyk, 1994.
- GEERAERTS, Dirk. *Diachronic Prototype Semantics. A Contribution to Historical Lexicology*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- IVAŠINA, Natalja, Elena RUDENKO. Slavjanskije nazvanija sutok v svete kognitivnoj diachroničeskoj onomasiologii. *Studia slavica savariensia. Problemy kontrastivnoj semantiki* 1–2 (2004): 116–126.
- IVAŠINA, Natalja, Elena RUDENKO. Slavjanskije nazvanija sezonov v svete kognitivnoj diachroničeskoj onomasiologii. *Die Welt der Slaven* 2 (2005): 285–302.
- IVAŠINA, Natalja, Alena RUDENKA. Kognitivní diachronická onomaziologie: pokus o slavistický výzkum. *Opera Slavica. Slavistické rozhledy* 1 (2005): 93–106.
- JÄKEL, Olaf. 'How Can Mortal Man Understand the Road He Travels?' *Prospects and Problems of the Cognitive Approach to Religious Metaphor*. Duisburg: Universität Duisburg, 1997.
- JASKEVIČ, Ales'. *Starabelaruskija hramatyki: da prablemy ahul'nařilalahičnaj čelasnasci*. Minsk: Belaruskaja navuka, 2001.
- JAVORSKAJA, Galina. *Leksiko-semantičeskaja tipologija v sinchronii i diachronii*. Kiev: Naukova dumka, 1992.
- KARSKIJ, Evfimij. Čto takoe drevnee zapadnorusskoe narečie?. *Belorusy* 1. Minsk: BelEn, 2006.
- KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník slovanských jazyků*, 1–2. Praha: Československá akademie věd, 1973–1980.
- LAKOFF, George. The System of Metaphors for Mind and the Conceptual System of Analytic Philosophy: A Study of the Metaphorical Constraints on Philosophical Discourse. Barbara Fox, Dan Jurafsky, Laura Michaelis (eds.). *Cognition and Function in Language*. Stanford: Cambridge University Press, 1999, 51–71.

- MARTYNAŬ, Viktar, Genadz' CYCHUN (Hrsgg.). *Etymalagichny sloŭnik belaruskaj movy*, 1–. Minsk: Navuka i tehnika, 1978–.
- MEL'NIČUK, O. S. (Hrsg.). *Etimologičnij slovník ukraïns'koï movi*, 1–. Kyïv: Naukova dumka, 1982–.
- RUDENKA, Alena. Some Slavic Roots among Indo-European Analogies. *Ślowiańsko-nieśłowiańskie kontakty językowe*. Olecko: Wszechnica Mazurska, 2007, 65–70.
- RUDENKO, Elena. Konkurencija konceptual'nych modelej na raznych etapach razvitija južno- i voštočnoslavl'janskich jazykov. *Južnoslavl'janskije jazyki v ich istorii i sovremennom sostojanii*. Minsk: RIVSh, 2007, 133–142.
- STANKEVIČ, Jan. *Dolja movy belaruskaj (jaj vonkašnaja historyja) u rosnyja peryjady historyji Belarusi*. Minsk: Encyklopedyks, 2002.
- TRUBAČJOV, Oleg (Hrsg.). *Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov*, 1–. Moskau: Nauka, 1974–.
- TRUBAČJOV, Oleg. *Istorija slavjanskich terminov rodstva i drevnejšich terminov obščestvennogo stroja*. Moskau: Nauka, 1959.
- VASMER, Max. *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, I–IV. Moskau: Progress, 1987–1988.
- ZALIZNJAK, Anna. Semantičeskaja derivacija v sinchronii i diachronii: projekt 'Kataloga semantičeskich perechodov'. *Voprosy jazykoznanija* 2 (2001): 13–25.
- ŽURAŬSKI, Arkadz'. *Belaruskaja mova. Encykłapedyja historyji Belarusi* 1. Minsk: BelEn, 1993.

Алена Руденка

КОГНИТИВНИ КАРАКТЕР ДИЈАХРОНИЈСКЕ ЛИНГВИСТИКЕ (НА ПРИМЕРУ ИСТОЧНОСЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА)

Резиме

Овај чланак се бави анализом начина мотивације назива интелектуалних процеса, карактеристика и стања у источнословенским језицима током разних периода њиховог развоја. Основна пажња се поклања белоруској и украјинској грађи. Теоријску базу за истраживање представља когнитивна дијахрона ономасиологија. Представници овог научног правца сматрају да истраживање процеса номинације доприноси разумевању механизма вербалног мишљења.

Анализом су издвојене концептуалне области које представљају изворе за номинацију когнитивних активности, а то су: перцепција, психолошко-емотивна сфера, простор/кретање, физичка активност, физичка карактеристика, социјална сфера, физиологија човека, говорна активност, светлост. Корелативан број номинација формираних на основу одређеног модела сразмеран је активности тог модела на синхроном плану, у комуникацији.

У погледу настанка назива когнитивних процеса, карактеристика и стања, савремени источнословенски језици веома су слични. Разлике између савременог белоруског и украјинског језика, с једне стране, и језика Велике кнежевине литванске – са друге, далеко су значајније.

Belarussischen Staatlichen Universität
Lehrstuhl für Theoretische und Slawische Sprachwissenschaft
Nezavisimosti-Str. 4, 220030 Minsk, Republik Belarus
alena@rudenka.com

Ивана Башић

МИХАИЛО ПЕТРОВИЋ АЛАС КАО ПРЕТЕЧА ИДЕЈЕ ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ*

У раду се разматра теорија метафоре Михаила Петровића у светлу савремених когнитивистичких теорија и долази се до закључка да је он не само антиципирао нови правац лингвистичких истраживања већ је понудио и одговоре на нека од кључних питања о природи појмовне метафоре.

Кључне речи: Михаило Петровић Алас, појмовна метафора, когнитивна лингвистика, историографија лингвистике.

This paper examines Mihailo Petrović's metaphor theory in the light of contemporary cognitive theories, consequently concluding that he not only anticipated a new linguistic research pathway, but also offered answers to some crucial questions on the nature of conceptual metaphor.

Key words: Mihailo Petrović Alas, conceptual metaphor, cognitive linguistics, linguistic historiography.

Ideas don't come out of thin air.

(Lakoff and Johnson, *Metaphors We Live By*)

*Поређење није разлог, каже једна сћара изрека.
(Михаило Петровић Алас, Мејшафоре и алеџорије)*

Говорећи о страховању лингвиста да би могли добити белег историчара лингвистике, који има положај ниже разине чак и од семиотичара, Фредерик Њумејер духовито је објаснио да такав став произилази из веровања да већина људи који пишу о историји лингвистике има незнатно или минимално знање о (савременој) лингвистици, па су каријеру посветили доказивању да је њихов омиљени средњовековни граматичар или филозоф смислио неки технички појам пре нечијег другог омиљеног граматичара или филозофа (NEUMEYER 1996: 2). Њумејерова иронична опаска, међутим, указује на две чињенице које важе и за српску лингвистику: 1) недостатак интересовања за сродне области и дисциплине које не спадају у „чисту лингвистику“; 2) недостатак важног типа лингвистичке историографије – студија посвећених генези лингвистичких идеја.¹ Овај рад замишљен је као допринос раз-

* Рад је у настао у оквиру пројекта III47016 „Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала *Појмовник српске културе*“, који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

¹ Српској лингвистици у приличној мери недостају радови овог типа лингвистичке историографије – историје лингвистичких идеја. Осим *Правца у лингвистици* Милке Ивић (2001), у Србији нема целовитих монографија посвећених овој теми, посебно не оних које би се бавиле историјом српске лингвистике.

воју овог типа лингвистичке историографије – стога се паралелно са идејама Михаила Петровића Аласа о когнитивној природи метафоре, које су остале усамљене и неприхваћене у своје доба и у својој средини, разматра когнитивистичка теорија метафоре, те се указује на могуће правце њеног развоја, који би се у оквиру когнитивне лингвистике могли јавити управо на основу Петровићевог теоријског модела.

Михаило Петровић Алас (1868–1943), чији је утицај на развитак математичких наука познат и несумњив, остао је ускраћен за још једно научно признање,² оно које му дугује лингвистика за увиде о природи језичке метафоре, за чије ће теоријско уобличење заслуга припасти представницима когнитивне лингвистике која се развија у другој половини XX века.³ Заслуге Лејкофа и Џонсона за систематично артикулисање теорије метафоре несумњиве су, међутим – један од разлога њиховог статуса можда се може видети и у томе што се, као што Пипер запажа, „њени аутори не осврћу много на гледишта других научника, ни када би у њима могли наћи претходнике ни када би у њима могли наћи опоненте”. Тако, рецимо, Лејкоф и Џонсон не само што се не баве односом својих погледа према локалистичкој теорији падежа граматичара касног средњег века М. Плануда,⁴ која је у лингвистици доста

² Антиципаторски дух Михаила Петровића учинио га је и претечом савремене кибернетике, научником који је наговестио теорију система, а постоји корелација између Хусерлове феноменологије и Петровићеве математичке феноменологије, коју је развијао готово паралелно са Хусерловом (в. Божић 2005: 23–28). Значај његовог интердисциплинарног приступа приметио је и посебно истакао Александар Богданов још 1923. године: „Рецензија у Академијиној *Revue scientifique* карактерише Петровићеву науку као веома занимљиву, веома богату, можда чак и пребогату идејама, што унеколико отежава њено савлађивање и скреће пажњу на енциклопедијску културу њеног аутора која је веома ретка у наше време крајње специјализације” (Трифуновић 2005: 29).

³ Као почетак експлицитне фазе когнитивне лингвистике узима се 1989. година, када је на симпозијуму у Дуизбургу проглашено њено постојање као посебног лингвистичког правца и основана Међународна асоцијација когнитивне лингвистике. Према другом виђењу, као почетак се узима објављивање Ланакерове књиге (Langacker) *Foundations of Cognitive Grammar* (1983), односно објављивање књиге Џ. Лејкофа (Lakoff) *Women, Fire, and Dangerous Things* (1987) (в. Пипер 2006: 9–47). Међутим, когнитивизам у лингвистици не представља посебно оригиналну теорију, посебно не када је реч о проучавању метафоре. Иако се за кључну у тој области узима књига Лејкофа и Џонсона *Metaphor We Live By* (1980), о овој теми постоји веома обимна старија литература – примера ради, Умберто Еко (2004: 1) наводи да Шиблеова библиографија са коментарима о метафори (SHIBLES 1971) има око три хиљаде наслова, а да и она запоставља ауторе попут Хајдегера или Гремаса, као што не помиње ни ауторе компонентне семантике, ни касније студије о логици природних језика, модерну текстуалну граматику и прагматику. Разлог велике популарности у научним и не само научним круговима когнитивистички приступ вероватно дугује не само засићености претходном научном парадигмом већ и пријемчивом стилу и темама, које су когнитивистичким проучавањима донеле статус готово „помодних” истраживања. Управо из тог разлога идеје М. Петровића разматрају се у односу на когнитивистичке а не, на пример, у односу на идеје Р. Ланакера или нечије друге – наиме, велики одјек који когнитивистичка истраживања имају у савременим научним круговима представља занимљив контраст према изолованости и забору теорије метафоре М. Петровића, која није доживела даљи развој нити стекла своје следбенике ни у Србији ни другде у свету, те је стога и добар пример за истраживања рецепције научних дела, посебно када је реч о оним истраживањима која се баве односом тзв. „научног центра” и „научне периферије”.

⁴ Петровићеве идеје сазвучне су Планудовој теорији, иако није извесно да је био упознат са њом (далеки одјек те теорије развијеније је присутан у неким радовима код нас полузаборављеног филолога Пере Ђорђевића).

добро представљена, највише захваљујући Џ. Андерсону, а чији корени иду све до Дионисија Трачанина, „него ћутке прелазе и преко других радова у неким аспектима још ближим њиховом сазнавању метафоре” (PIPER 2001: 141).

Упркос сличности између когнитивистичке теорије метафоре и увида до којих је дошао М. Петровић, почев од расправе *Време у алеџоријама, меџафорама и афоризмима*, објављене у Летопису Матице српске 1927. године, преко *Феноменолошких пресликавања*, објављених у Београду 1933, па до *Меџафора и алеџорија*, које је започео да пише 1939. да би их завршио крајем 1941, а допунио 1942. године, ни до данашњих дана, чак ни у српској лингвистици, осим спорадичних помињања,⁵ Михаило Петровић није у историји лингвистике добио заслужено место. Ставови изнети у *Меџафорама и алеџоријама*, које Петровић за живота није објавио у целини већ само у деловима (касније их је приредио математичар Драган Трифуновић), нису били прихваћени добро не само због идеја које су ишле знатно испред свог времена већ и због недостатка довољне свести о могућностима интердисциплинарних истраживања. Даљи развој лингвистике показао је да Петровићева идеја *проширене маџемаџике*, односно њене примене у другим научним дисциплинама, даје позитивне резултате; међутим, Петровићево бављење метафором, која се сматрала књижевнотеоретским питањем, изазвало је у своје време реакцију – „нека се он држи своје математике и нека се не убације у друго поље рада” (ПЕКОВИЋ 2005: 56).

Петровићеве *Меџафоре и алеџорије* представљају део студија феноменолошких појава и теорије сличности, заснованих као прилог проширеној математици. Будући да је веома ретко наводио библиографске елементе, Петровићеви проучаваоци у обимној заоставштини нису нашли потпуније објашњење порекла математичке феноменологије у његовом научном раду. Остало је забележено да је озбиљно проучавао Декарта⁶ – о чему постоји сведочанство у захтеву упућеном Српској краљевској академији да учествује на скупу посвећеном Декарту у Паризу 1937. године: „Радећи на математичкој феноменологији наведен сам на закључак да је клица идеје о феноменолошком пресликавању садржана у идејама Декарта” (према: Трифуновић 1977: 153).

Ово сведочанство о Декартовој филозофији као полазишту математичке феноменологије, па и изучавања природе језичке метафоре, драгоцено је

⁵ Пипер (1988) упућује на Петровићеве *Меџафоре и алеџорије*, а потом указује на значај Петровићевог увида о могућностима повезивања врло далеких, наизглед неспојивих области у трагању за типским хомологијама међу наизглед диспаратним појавама (PIPER 2001: 35), док Ранко Бугарски Петровићеву математичку феноменологију у домену метафора и алеџорија упоређује са Рајхлинговим ставовима (BUGARSKI 1984: 281) и истиче да Петровић „у својим пионирским али још увек свежим и корисним истраживањима механизма апстраховања и пресликавања у науци говори о алеџорији тамо где би данас било речи о моделима” (1984: 211).

⁶ До идеје о проширеној математици Петровић је дошао управо под утицајем Декартовог панматематизма – Декарт на више места истиче супериорност математичке методе, која се може применити на друге области науке (в. KOPSTON 1995: 69–90). Говорећи о проширењу подручја примене математике: „Пространство математике знатно се проширује кад се дубље загледа у битну суштину онога о чему би се она, баш и по најобичнијим дефиницијама, имала да бави” (Петровић 1933: 127), Петровић се претходно позива на Декартове речи о примени математике у другим наукама (Петровић 1933: 125).

с обзиром на то да и когнитивна лингвистика једним делом следи ову филозофску традицију. То је традиција која иде од Декарта, преко Лајбница, Хобса, Спинозе и Канта, а коју је Гилберт Рејли у својој књизи *Концепции ума* (RYLE 1951) назвао *Декартовим мишлом* или *догмом о духу у машини* (*the dogma of the Ghost in the Machine*).⁷ Управо декартовска или, тачније, декартовско-лајбницовска филозофска традиција довела је до једног од кључних питања когнитивистике – да ли је језик „огледало ума” на начин на који то нису остали системи знања или веровања. Наиме, савремена когнитивна лингвистика започела је као реакција на генеративну граматику Ноама Чомског, који је у књизи *Cartesian Linguistics* непосредно упутио на Декарта као на извор својих идеја да су опште карактеристике граматике заједничке свим језицима, те да су ове регуларности когнитивног порекла и стога откривају или „одражавају” одређена темељна својства људског ума. У основи његове теорије лежи картезијанска претпоставка о дубинским структурама, односно о универзалној граматичкој, као и став да постоји генетичка основа језика (CHOMSKY 2006: 22). Генеративну граматику Чомски види и као могућност експликације Хумболтове идеје (унутрашње) језичке форме – идеје сталног система који се налази у позадини менталних чинова и чини основу структурално организованих сигнала за изражавање.⁸ Чомски одређује употребу језика као инструмента слободног мишљења и изражавања, те стога дефинише принципе организације језика као универзалну рефлексију могућности мишљења (CHOMSKY 2006: 90).

Иако је когнитивна лингвистика настала као реакција на генеративну граматику, показало се да обе имају заједничка полазишта и да разлике

⁷ Рејлијев напад на Декарта и декартовску филозофску традицију долази са позиција емпиризма: насупрот традиционалној психологији која ум испитује методом интроспекције, он сматра да се ум може једино испитивати у категоријама искуства. Рејли критикује Декартово разумевање човека као неке врсте машине унутар које се налази „дух”, док он, насупрот томе, сматра да се речи попут *ум* и *свесћ* односе на врсту понашања, а не на нешто што по себи поседује „реалност”. Концепт свести, на основу кога Декарт изводи извесност егзистенције, Рејли сматра заблудом, створеном помоћу заменице *Ja*, која се погрешно представља као нешто што има референцу. Од декартовске метафоре „духа у машини” дошло се до метафоре људског ума као рачунаског програма који „производи свет”, став је још неких истраживача, попут Лурије, који сматра да се указивања структуралне лингвистике и трансформационе граматике пре свде на аналогије са процесом рада рачунара него што представљају анализу прелаза реалног тока мисли у артикулисани говор (LURIA 1982). Стога се једна група истраживача окреће експериментално-генетичким истраживањима која су иницирали Пијаже и Виготски, док су други прихватили експериментално-патолошку методу, односно, анализу поремећаја у процесу формирања исказа. И једнима и другима блиски су ставови емпиризма.

⁸ „In the course of these lectures I have mentioned some of the classical ideas regarding language structure and contemporary efforts to deepen and extend them. It seems clear that we must regard linguistic competence – knowledge of a language – as an abstract system underlying behavior, a system constituted by rules that interact to determine the form and intrinsic meaning of a potentially infinite number of sentences. Such a system – a generative grammar – provides an explication of the Humboldtian idea of ‘form of language’, which in an obscure but suggestive remark in his great posthumous work, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*, Humboldt defines as ‘that constant and unvarying system of processes underlying the mental act of raising articulated structurally organized signals to an expression of thought’. Such a grammar defines a language in the Humboldtian sense, namely as a recursively generated system, where the laws of generation are fixed and invariant, but the scope and the specific manner in which they are applied remain entirely unspecified” (CHOMSKY 2006: 62).

између њих нису тако велике као што се то на први поглед може чинити.⁹ Сличности међу њима уочљиве су већ и на основу њихових полазних теоријских претпоставки и извора – наиме, Лејкоф и Џонсон у предговору своје, сада већ култне књиге *Metaphors We Live By* указују, поред низа других аутора, на баштинике Хумболтове језичке теорије – Сапира и Ворфа – као на извориште својих идеја, али и на Витгенштајна, који је, сасвим у духу декартовске традиције, сматрао да математичка логика може разоткрити основну структуру стварности, скривену у обичном, свакодневном језику.¹⁰ Когнитивне науке настале су, између осталог, и под утицајем филозофије језика и логичког позитивизма, а њихово разумевање односа структуре мишљења и структуре знања (односно, питање изоморфизма између њих, које се своди на „аналогско” питање), у доброј је мери одређено и сукобом између емпиризма и рационализма.

Једна од кључних тачака разлаза између когнитивиста и декартовске традиције, коју следи Чомски, јесте питање урођености или стечености основа људског знања. Лејкоф и Џонсон се приближавају емпиристичком ставу, сматрајући да концептуалне метафоре имају искуствени темељ. Џонсон, наиме, сматра да постоје одређене структуре или сликовне схеме, које су по својој природи претпојмовне. По својој унутрашњој организацији, те су структуре целине које се не могу свести на збир својих делова и имају своју логику помоћу које усмеравају и ограничавају разумевање. Сликовне схеме, које се пројектују помоћу метафоре у област апстрактног и организују њихово разумевање, дубоко су утемељене у људском искуству и стога су универзалне. *Метифорички ланац* је, пре свега, одређен као културни модел, међутим, Кевечеш је установио да у веома различитим језицима постоји истоветна концептуализација одређених појава, те се стога може говорити о универзалности у метафоричким концептуализацијама (KÖVECSES 2005: 17–63). Когнитивисти, дакле, уочавају универзалност концептуалних метафора, али истичу биолошко и културно искуство као њихову основу. Михаило Петровић, иако не занемарује улогу искуства, метафоре и алегорије ипак одређује као спољни израз *инстинктивне* људске потребе која се испољава

⁹ „For example, Newmeyer (1999: 4) observes that the generative approach is consonant with the Cognitive Commitment in the sense that it seeks to develop a model of language that is consistent with a ‘neuropsychologically real overall theory of mind– brain’. He further observes that although cognitive linguists often suggest that the Chomskyan model of language entails model– theoretic semantics, Chomsky himself has rejected this idea, and Jackendoff has developed a theory of linguistic meaning that is in many ways consonant with cognitive approaches (in particular, it is ‘non-objectivist’), despite explicitly defending the autonomy of syntax thesis. While the starting assumptions of each approach do stand in direct opposition, as we have seen in this book, both approaches stand to benefit from the recognition of the fact that they share many important concerns, not least in relation to the development of a theory of linguistic meaning that reflects human construal of external reality” (EVANS – GREEN 2006: 782).

¹⁰ „Our views about family resemblances, the prototype theory of categorization, and fuzziness in categorization come from Ludwig Wittgenstein, Eleanor Rosch, Lotfi Zadeh, and Joseph Goguen. Our observations about how a language can reflect the conceptual system of its speakers derive in great part from the work of Edward Sapir, Benjamin Lee Whorf, and others who have worked in that tradition. Our ideas about the relationship between metaphor and ritual derive from the anthropological tradition of Bronislaw Malinowski, Claude Levi-Strauss, Victor Turner, Clifford Geertz, and others” (LAKOFF – JOHNSON 2003: XI).

у свим фазама развитка свести (Петровић 1967: 22). Метафоре које функционишу у језику, а чија је основа успостављање аналогije, биле би, дакле, производ функционисања урођеног људског когнитивног механизма, а не само плод истоветности искуства, и по том ставу Петровић остаје нативиста.

Сва кључна питања језичке или појмовне метафоре могу се, заправо, свести на питање деловања аналогije, што је било и једно од кључних питања Петровићевог истраживачког рада. Наиме, још у свом првом раду – *Један поглед на геомејрију масе*, објављеном јануара 1896. у *Наставнику*, часопису Професорског друштва Србије, Петровић истиче могућност „проналажења заједничког међу диспаратним појавама” као основу нове научне дисциплине – опште феноменологије. Развој његове мисли ишао је од покушаја да „многе откривене аналогije 19. века групише, утврди и да им једну теоријску подлогу”. Трифуновић истиче да су се Петровићеви резултати у аналогној рачунарској техници „развијали као непосредна последица истраживања у општој феноменологији” (Трифуновић 1977: 159). Трагање за „кључем свих примећених аналогija”¹¹ остаје суштинска тема даљих Петровићевих истраживања, из којих ће настати и његове *Метифоре и алеџорије*.¹² Петровић полази од тога да се метафоре и алеџорије заснивају на „пресликавању” и долази до закључка да се и оне могу третирати на математички начин.

Ноам Чомски, покушавајући да утврди систем правила који одређује генеративну граматику датог језика, такође, знатно касније, долази до појма аналогije. Чомски истиче да површинске структуре дају мало индикација за семантичку интерпретацију, за разлику од дубинске структуре, и указује на кључни проблем метафоричне природе језика. Наиме, уколико је могуће показати да прелингвистички симболички системи (у којима гестови, чулни и опажајни догађаји свих врста функционишу као знакови) деле одређене сигнификативне могућности са природним језиком, онда бисмо могли да докажемо да су могућности природног језика некако стечене аналогijом, али се, опет, суочавамо са питањем на који начин прелингвистички симболички систем развија те могућности и како се уопште успоставља аналогija (СНОМСKY 2006: 156). И за Чомског, дакле, питање аналогije или успостављања сличности јесте кључно питање функционисања језика. Лејкоф и Џонсон у књизи *Metaphors We Live By* такође у први план стављају аналошко питање, које дефинишу као питање деловања појмовних метафора, што је, суштински, процес успостављања аналогije.

Основни принципи когнитивистичке теорије појмовне метафоре¹³ препознатљиви су већ у теорији метафоре Михаила Петровића и овде ћемо паралелно изложити когнитивистичке и Петровићеве поставке.

¹¹ Из Петровићевог концепта писма Жоржу Сањаку, насталог вероватно после 16. марта 1900. (Трифуновић 1977: 180–181).

¹² *Метифоре и алеџорије* садрже читава поглавља из *Феноменолошког пресликавања* (Београд, 1933) и *Елементарна математичке феноменологије* (Београд, 1911), при чему је текст ослобођен математичке симболике; стога ћемо се углавном бавити анализом ставова изнетих у овом делу.

¹³ О когнитивистичком приступу метафори, осим овде наведених дела, в. и JOHNSON 1987; LANGACKER 1987; LAKOFF 1993; KÖVECSES 2002; CROFT – CRUSE 2004; EVANS – GREEN 2006; а на српском језику BUGARSKI 1984: 210–234; Ivić 1995: 305–313; KLIKOVAC 2004; RASULIĆ 2004; BUGARSKI 2005: 179–208; Драгићевећ 2007: 147–180.

Петровић дефинише метафору као спољни израз духовне људске потребе да једне чињенице пресликава на друге, бар привидно разумљивије или изразитије. Као основу пресликавања он види *сличност* између разнородних чињеница, које можда немају никакве међусобне везе, али имају нешто неспорно слично у својој суштини. Та сличност претвара се у истоветност у погледу појединости: „И онда, кад се из њих извуче све што је заједничко и дође до онога што је у чињеницама истоветно, појављује се по један апстрактан тип чињеница у коме саставци губе свако специфично значење и своде се на нешто опште и апстрактно, што се може везати за најразноврсније објекте без обзира на конкретну природу ствари, а да при том задрже у себи могућност за позитивне логичке дедукције и предвиђања. Тиме метафоре и алегорије улазе у пространу област позитивне науке” (Петровић 1967: 23). Као вид метафора и алегорија Петровић одређује и симболе, амблеме и параболе, од којих су прва два облика метафорички, а трећи алегоријски: „Симбол и амблем су метафоре које говоре очима: њима се чињенице замењују представом или сенком каквог материјалног облика”, док параболу одређује као фигуру у којој се на алегоричан начин даје порука.¹⁴ Симбол и амблем би, дакле, били оно што когнитивисти одређују као *сликовну метафору*, ону која се базира на очигледној сличности, при чему долази до пресликавања једне слике на другу, док параболе представљају метафоре вишег, генеричког нивоа.

У Петровићевом размишљању јавља се и идеја о заједничким појединостима у суштини свих чињеница у васиони, као и идеја перспективизације. Које ће заједничке појединости бити узете у обзир – то зависи од тачке гледишта. Ова Петровићева идеја истоветна је когнитивистичком ставу о важности *угла гледања* који утиче на издвајање прототипског члана категоризације. Саставци, сматра даље Петровић, могу бити објекти или чињенице конкретне или апстрактне природе, а под карактеристичним саставцима мисли се на то да се не могу у циљу пресликавања преносити сви саставци скупа, већ се тражи слика скупа са једног одређеног гледишта.¹⁵ Овакав појам прецртавања много је општији од онога који је везан за обично прецртавање предмета. Петровић уочава и правило да постојање језгра сличности своди сличност на истоветност: „За један скуп чињеница (С) каже се да су међу собом сличне са једнога гледишта Г, ако за њих постоји један скуп (Ф) заједничких појединости од интереса са тога гледишта; сличност се онда састоји у самој егзистенцији скупа (Ф). То чини да се скуп (Ф) може назвати језгром сличности чињеница (С) са тачке гледишта Г. [...] У језгро слично-

¹⁴ Лејкоф и Тарнер такође разликују метафоре према њиховој општости – у метафорама специфичног нивоа појмови су на нижој скали општости и боље дефинисани, јер имају већи број својстава, док су у метафорама генеричког нивоа појмови општи. Метафоре генеричког нивоа служе за разумевање читаве категорије ситуација помоћу једне појединачне ситуације – такве метафоре су пословице.

¹⁵ Посматрана са једног одређеног гледишта, слика може бити потпуна или овлашна, већ према томе да ли су сви или само неки од њених саставака, карактеристичних за то гледиште, узети у обзир. *Хомолози саставци* у оба скупа играју хомологе улоге, а пресликавање се састоји у томе да се сваки карактеристичан саставак и његова улога у оригиналу смене својим хомолозима у другоме скупу. Слика тада испољава само оно што је на оригиналу карактеристично са одређене тачке гледишта.

сти улази само оно што се, кад буде апстраховано ослободивши га његовог спољњег руха, различног од једне чињенице до друге, покаже као истоветно за све те чињенице. Језгро, дакле, своди сличност, ма колико ова била површна или овлашна, на истоветност” (Петровић 1967: 42). Издвајање *језгра сличности*¹⁶ било би, заправо, једнако издвајању општих својстава, која се потом сажимају, а онда могу бити и конкретизована издвајањем прототипског члана категоризације. Сличност може постојати међу конкретним чињеницама, међу апстрактним чињеницама или међу конкретним и апстрактним чињеницама, а као општи принцип пресликавања Петровић уочава замену сваког карактеристичног саставка једног скупа хомологом другог скупа, након што је између њих успостављена стварна или конвенционална узајамност (Петровић 1967: 45). Петровићево пресликавање из једног скупа у други аналогно је когнитивистичкој поставци о преносу из једног појмовног домена у други. Груписања се врше тако, сматра Петровић, што се пречишћава све оно што је у погледу специфичне конкретне природе ствари могло бити апстраховано, а да језгро сличности посматраних чињеница не изгуби ништа од своје битности, са изабране тачке гледишта. Томе је сличан и начин груписања по метафорама и алегоријама. Када се тако добијена заједничка слика посматраних чињеница толико упрости и уопшти да њени елементи изгубе свако специфично и конкретно значење и буду сведени на нешто апстрактно и типско, што се може привезивати за најразличитије елементе, а да они још увек задржавају оно што је потребно за могућност предвиђања последица, добија се један тип чињеница. *Типска улога*, према Петровићевој теорији метафоре, јесте сличност улога одговарајућих елемената у групи чињеница коју тип обухвата. Улога се огледа у начину на који поједини од елемената суделују у постојању или збивању онога што тип изражава. Када је из метафоре или алегорије уочена и увучена у одговарајући тип чињеница, она постаје независна од специфичне конкретне природе својих носилаца и може се везати за најдиспаратније носиоце материјалне или апстрактне природе. Појединим типским улогама даје се или какав општи назив, на који наводи каква карактеристична појединост језгра сличности из којих је изведен тип улоге (улоге импулсивних и депресивних фактора, улога везе, улога реактивног фактора итд.), или се може дати специјални назив, односно назив специјалног конкретног облика у коме се улога јавља у некој врсти конкретних чињеница и у коју се пресликавају све остале улоге истог типа. Онда та типска улога није ништа друго до заједничка слика појединачних улога ставака тог низа. Типске улоге су *феноменолошки редукуивни елементи* у свету чињеница, сматра Петровић.

Према когнитивистичкој теорији, један од кључних когнитивних процеса јесте категоризација – односно ментално сврставање појмова у групе (категорије), за потребе мишљења и језичког кодирања. Према аристотеловској традицији, категорије се образују на основу својстава која су заједничка

¹⁶ *Језгро сличности* је апстрактан комплекс чињеница у коме је апстраховано и сажето све оно што је у тој сличности неспорно. Док су језгра која спајају диспаратне чињенице у обичним, свакидашњим метафорама и алегоријама на домаку свакоме, оне у науци то нису, као што нису ни начини на које се из научних сличности, исказаних метафорама и алегоријама, изводе тачни закључци, сматра Петровић.

свим члановима. У психолошким истраживањима утврђено је да категорије обично имају унутрашњу организацију, у њима постоји прототип за који се везују други, мање типични чланови категорије. Ови, опет, могу да послуже као значења на која ће се надовезивати још маргиналнија значења. Тако се ствара својеврсна мрежна структура категорија. Значења се надовезују једна на друго посредством тзв. просторних трансформација, које проистичу из перцептивног и моторног искуства и на основу метафоре и метонимије. Метафора је и један од кључних механизма на основу које речи стичу своју полисемичну структуру. Према овом приступу, своју значењску структуру не развијају само лексичке него и граматичке категорије. Метафоричка пресликавања организована су у хијерархијске структуре, сматрају когнитивисти, и на тај начин се формира велики метафорички ланац или *the Great Chain of Being (GCB)* који је одређен као културни модел.¹⁷ Овај систем постаје метафорички када се један ниво тог ланца употреби за концептуализацију другог нивоа.

Петровић сматра да метафоре и алегорије, које су специјалан облик потпунијег или овлаштнијег изражавања сличности чињеница по заједничким цртама, представљају свођење чињеница на типове и да доводе до типског груписања. Комбинацијом типских улога формирају се типови чињеница, а када се њиховим саставцима придоду спољни облици њиховог испољавања, ствара се конкретан свет чињеница. Скуп тих редуктивних елемената није бескрајан већ је ограничен, иако њихов број расте у току повећавања и прецизирања људских концепција и знања. Свет чињеница обухваћених облашћу сазнања није само оно што се непосредно изражава, већ и оно што се може изразити посредно: 1) уопштавањем чињеница; 2) њиховим пресликавањем по заједничким појединостима; 3) скупним изражавањем колективитета који могу садржати и неограничен број појединачних непознатих саставака. Пресликавањем се (у облику обичних или научних метафора и алегорија), сматра Петровић, добија исто што и *уопштавањем* – могућност да се ограниченим бројем елемената изрази бескрајно мноштво чињеница. Пошто једној истој слици може одговарати непрегледно мноштво диспаратних оригинала, то значи да, чак и ако слика има коначан број саставака, она алегоријски изражава читав један бескрајан свет чињеница: „Један ограничен број шаблона, ‘калупа’, и то у бескрајно разноликом спољњем руху, постоји у неизмерном свету чињеница. Шаблонски типови улога понављају се у разноликим својим комбинацијама и спољним облицима у науци, и у поезији и у свакидашњем животу. И њихов је број и практички ограничен, и већ данас се ретко налази на какву нову типску улогу, несводљиву на нешто већ познато” (Петровић 1967: 119). Из тога следи да је нужен услов метафоре – уопштавање или апстраховање чињеница, након кога следи процес пресликавања на основу сличности, који зависи од перспективе.

Иако Петровић у *Метафорама и алегоријама* уочава исте оне механизме које когнитивисти одређују као карактеристике метафоричког преноса:

¹⁷ Под изразом *the Great Chain of Being* Лејкоф и Џонсон мисле на онтолошке метафоре као израз народног модела у коме су различите врсте ентитета хијерархијски поређане, тако да се човек налази на врху ове хијерархије: човек > животиње > биљке > комплексни објекти > природне физичке ствари (LAKOFF – JOHNSON 1989: 160–214).

перспективизацију, селекцију карактеристичних елемената, апстраховање, категоризацију и груписање, постоји битна разлика у објашњењу саме природе и порекла метафоричког процеса. Когнитивисти, наиме, сматрају да обрасци логичког закључивања нису изузети из принципа метафоричког организовања и истичу да су наши логички појмови повезани са телесним искуством,¹⁸ чиме доводе у питање логичко закључивање као објективну суштину рационалности, а њену основу смештају у поље искуства, и то, пре свега, телесног искуства. Код Петровића не налазимо ставове о заснованости свег нашег сазнања у телесном, напротив, он сматра да је свет апстрактног мишљења плод читавог низа људских мотива и конвенционалности, које немају нужно своје упориште у свету материјалног. Метафоре и алегорије, сматра он, служе као израз споне између материјалног и импондерабилног света, у коме, поред општих природних закона, влада читав један „сплет закона сасвим друге врсте, који су последица људских погледа и мотива и у себи немају ничега апсолутног, већ произилазе из људских утилитарних, етичких, естетичких, верских и других принципа и конвенционалности”. Током развијања позитивне науке претеривало се са тежњом да се чињенице, објашњења, теорије и закони просто преносе из области материјализма у област импондерабилног света, што је проузроковало механистичка објашњења, сматра Петровић. Међутим, постоје општи појмови у којима интимна природа материјалних и импондерабилних чињеница не игра никакву улогу, а један од таквих општих појмова је *џијиска улога*. Када се типска сличност, изражена метафором, пречисти и сведе, њена типска суштина може се привезати за било који од посматраних случаја. *Пречишћено језџро слично-сџи* више не води рачуна о интимној, конкретној природи бића, чињеница и догађаја из којих је апстраховано.

Као најстарији вид пресликавања факата из конкретног света у апстрактни свет – Петровић одређује мит, а основу митског пресликавања види у ставу примитивне свести да иза појавног света види други свет натприродних појава, који упркос својој натприродности поседује одређену логику. Разматрајући развој људског мишљења од митског до научног, Петровић стога запажа да људска логика остаје увек иста, само што губи ванприродност слика: „Али оно што треба нарочито подвући, то је да и при таквој еволуцији митско алегоријско пресликавање не губи своја права, да се оно непрестано провлачи кроз целокупно сазнање, губећи само карактер ванприродности, а задржавајући непромењену своју првобитну концепцију” (Петровић 1967: 74), те тако данашњи научни ентитети нису ништа друго до „митолошки антитети ослобођени свега мистичког руха и сваке ванприродности”.¹⁹ Научни ентитети се од митских разликују само по томе што је у њима ванприродност смањена нечим привидно схватљивијим, за шта се, у ствари, често не зна шта је у својој суштини. Та се „схватљивост” постиже давањем *џодесноџ*

¹⁸ Нпр. принципи логике као што су закон искључења трећег, негација и транзитивност не би били ништа друго до метафоричке пројекције на основу схеме садржатеља.

¹⁹ „Шта је антитет механичке или физичке силе, представљен својим вектором, која вуче, гура, привлачи, одбија, него митолошки антитет Ероса или Еола који данас, у позитивној науци по самој својој концепцији, не губи свој првобитни антропоморфни карактер?” (Петровић 1967: 74).

имена или признавањем особине која само констатује оно што треба објаснити.²⁰ Петровић успоставља аналогију између митског и феноменолошког пресликавања – логика, сматра он, остаје увек иста, само што се ванприродност смањује посматрањем и конвенционалностима које нису у супротности ни са искуством ни са логиком. Међутим, само митско алегоријско пресликавање не губи своја права и „оно се непрестано провлачи кроз целокупно сазнање [...] задржавајући непромењену своју првобитну концепцију” (Петровић 1967: 74).

Увид до којег Петровић долази, правећи паралелу између функционисања митских и научних аналогија, посебно је значајан за даљи развој когнитивне лингвистике и теорије метафоре. Наиме, реч је о својству митског мишљења – које је формирало наше прве језичке појмове, те стога оставило трага и на доцнијем, развијеном појмовном мишљењу – да не прави разлику између чулног и апстрактног.²¹ „Не одвајајући дух од тела, првобитни ум не одваја уображено, идеално од стварног; не одваја радњу разума од чулних опажања; не одваја свет духа од чулног света стварности; не одваја унутарње од спољашње” (Петровић 1967: 102). Будући да, временски старије, митско мишљење не врши ову врсту подела, онда се ни принцип метафоричног преноса не одвија нужно као пренос из чулног, конкретног домена у апстрактни домен, те се ни основа метафоричког преноса не може тражити претежно или искључиво у телесном искуству, већ је реч о истовремености проналажења заједничких својстава чулно-конкретних и унутрашњих, духовних збивања. Ово својство митског мишљења има пресудну улогу у процесу свођења чињеница на типове – који нису, како сматра Петровић, нужно „везани за чињенице материјалне природе”. Груписање чињеница у типове већ у митском мишљењу врши се на основу сличности улога одговарајућих елемената, те оно постаје независно од специфичне конкретне природе својих носилаца.

Приликом реконструкције настанка и деловања појмовних метафора, когнитивна лингвистика као да занемарује овај процес раног апстраховања и успостављања аналогија, које је митско и првобитно језичко мишљење обавило те, следећи метафору *Њела у духу*, тражи и проналази мотивацију у сфери телесног и материјалног и, често занемарујући четворочлану структуру аналогије, редукује метафору на двочлани комплекс (*А је Б*). Сводећи порекло метафора и њихову универзалност на људско материјално и телесно искуство, когнитивисти заправо изокрећу декартовску традицију *ума у машини*, смештајући овог пута *машину у ум*, односно, тело у дух. Ова обрнута перспектива телесно заснованог духовног искуства доиста може донети зани-

²⁰ Петровић као пример научног алегоријског пресликавања наводи електрицитет, о чијој се природи и суштини заправо ништа не зна, али су први испитивачи електричних појава запазили велику сличност са топлотним и хидрауличким појавама, што је резултирало хипотезама које су се показале као оправдане. То преношење довело је до модерних теорија, које настају потуно независно од тога шта електрицитет јесте. Петровић такође уочава хеуристичку моћ метафоричког преноса чији се прави и дубок значај испољава тек у областима науке.

²¹ Ови Петровићеви увиди о природи митског мишљења сагласни су ставовима његовог савременика Ернста Касирера изнетим у делима *Sprache und Mythos*, 1925. (КАСИРЕР 1998) и *Philosophie der symbolischen Formen*, 1923–1929. (КАСИРЕР 1985).

мљиве увиде, међутим, она и сама подлеже метафоричком механизму који жели да анализира, јер га није „савладала” тиме што га је изокренула.

Петровићево објашњење да постоји одређени број општих типских улога²² кроз који се провлаче специјалнији типови, од којих један специјални случај алегорички може дати назив самом општем типу улога који обухвата случај, али да, једнако, постоје и општи називи, на које наводи каква карактеристична појединост језгра сличности, из којих је изведен тип улоге, разрешава неке недоумице у вези са функционисањем језичких метафора, посебно у вези са истраживањем питања првобитне лексичке мотивације и питања полисемије, што је од пресудне важности за семантичку реконструкцију. Управо *ошћийосѝ назива* изведена из *ѝиѝѝа улоге* даје одговор на питање како је могуће да се многе наизглед диспаратне појаве именују заједничким именом. Уколико се полази од претпоставке да је специјалан случај, који метафоричким преносом шири значење на друге специјалне случајеве, основа именовања, може се доћи до грешке у погледу семантичке реконструкције. Ово претежно тумачење полисемије и мотивације именовања настало је под утицајем „еволуционистичке метафоре” – да се све форме, како органске тако и духовне, морају у свом развоју кретати од простијег ка сложенијем, те да се полисемија заснива превасходно на „ширењу” значења. Тај хијерархијски, еволуционистички модел, само изокренут, налази се и у концепту *scala naturae* или *Chain of Being*,²³ односно, великог ланца бића – хијерархијског устројства света од највиших ка најнижим формама, пореклом из средњовековне хришћанске традиције, који је у битној мери обележио западну филозофију, а који когнитивисти користе за објашњење метафоричког ланца.

²² Петровић наводи следеће опште типске улоге: улога дескриптивног елемента у чињеници (елемент је носилац њене суштине); улога узрока који намеће суштину чињенице дескриптивном елементу; улога инерција насупрот променама; улога отпора; улога реактивног фактора са истим обележјем као и улога отпора, с тим да је фактор депресиван када промене у чињеници јачају, а импulsиван када слабе, делујући у смислу супротном ономе у коме се врше промене; координативна улога која у променама одржава координацију и груписање према циљу; регулаторска улога која промене одржава у одређеним границама; улога саставка корелативног ланца, која омогућава да промене једног фактора повлаче собом промене сваког саставка низа; улога терена; улога препрека које чине немогућним промене елемента у чињеници; стабилизаторска улога која стабилизује стање или промене у чињеници итд.

²³ Велики *метафорички ланац* заправо је преузимање појма *Великог ланца бића* који има свој дуг историјат и конвенционалну природу. Лејкоф и Џонсон једну релативно позну културну конвенцију – хијерархизовани ланац бића и појава – узимају као метафору за функционисање људског когнитивног процеса. Објашњавајући овај *велики метафорички ланац* они, на пример, наводе да физичку силу разумемо као примарнију у односу на више нивое: друштвене, психолошке и емотивне, при чему природне силе представљају посебан случај физичких сила (LAKOFF – JOHNSON 1989: 191). Међутим, ово објашњење превиђа нужност постојања општег, апстрактног појма *силе* који је формирао језгро сличности и омогућио метафоризацију друштвених, психолошких и емотивних „сила” као физичких сила. Исто се односи и на појам *ѝросѝѝора* – који је, према когнитивистичкој теорији, узрок многих концептуализација у апстрактном домену – од појма *ѝросѝѝора* креће се као од саморазумљивог појма, чије се порекло не испитује. У оваквом ставу као да има нечега од прећутног прихватања једне од Кантових априорних форми људског ума, које се прикрива ставом о универзалности просторног, телесног и материјалног *искусѝѝѝа*, при чему се ни сам појам *искусѝѝѝа* не дефинише или се прећутно разуме као спољашња, чулна датост, независна од наших когнитивних процеса – што је контрадикторност, будући да когнитивисти смарају да наши (језички) појмови битно одређују наше искуство.

Петровићев увид о сличности научног и митског мишљења, те о „пречишћавању” и свођењу типске суштине до облика који се може применити на било који од посматраних случајева – односно, о добијању пречишћеног језгра сличности „које више не води рачуна о интимној, конкретној природи бића, чињеница и догађаја из које је апстраховано” (Петровић 1967: 174), што није тек постигнуће научног мишљења, већ урођени когнитивни механизам који делује и у оквиру „примитивног” митског мишљења – отвара нове могућности анализе језичке метафоре, која се неће сводити на „попис” метафора по унапред утврђеном моделу. Овај увид такође доводи у питање уобичајен став о универзалности метафора као изразу заједничког (телесног) искуства, као и уобичајену поделу на примарне и секундарне метафоре.

Реализација Петровићеве идеје да би требало пописати све до данас уведене типске улоге које се крију у разноликости и шаренилу својих спољних мотивација тек је, са когнитивистичким приступом метафори, започета. Несумњиво, одређен број аналогича успоставља се на основу нашег телесног искуства. Међутим, претежно објашњавање појмовних метафора овим принципом отежава другу фазу истраживања – а то је фаза чишћења и апстраховања од свега што их везује за специфичну конкретну природу ствари, која тек треба да започне, и која нас може довести до узрока успостављања аналогича. За то је, најпре, потребно разјаснити „сам по себи неодређен и нејасан вулгаран појам сличности” (Петровић 1967: 121), онај који занемарује *неужности* извођења сличности између примарних и изведених сличности у самом језгру сличности: „Да би закључци по сличности били оправдани и тачни, потребно је и довољно да су они изведени из језгра сличности према нужности за коју се буде нашло да постоји између примарних и изведених чињеница у самој језгру” (Петровић 1967: 121). Тек након тога можда ћемо открити „кључ свих примећених аналогича”, односно, приближити се њиховом пореклу и разлогу, јер – *ијоређење није разлоз*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Божић, Милан. Математичка феноменологија Михаила Петровића Аласа. Марија Вранић-Игњачевић (ур.). *Леџенде београдског универзитета*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2005, 23–28.
- Драгићевећ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- КАСИРЕР, Ернст. *Језик и мисао*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- ПЕКОВИЋ, Слободанка. Путописни и књижевнотеоријски рад Михаила Петровића. Марија Вранић-Игњачевић (ур.). *Леџенде београдског универзитета*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2005, 54–60.
- ПЕТРОВИЋ, Михаило. *Феноменолошко пресликавање*. Београд: Издање задужбине Јелисавете и Милана Јанковића, 1933. <http://elibrary.matf.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/475/MihajloPetrovic_FenomenoloskoPreslikavanje>
- ПЕТРОВИЋ, Михаило. *Метафоре и алегориче*. Београд: Српска књижевна задруга, 1967.
- ПИПЕР, Предраг. О когнитивистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.
- Трифунковић, Миодраг. *Проучавање моделовања у делу Михаила Пејровића*. Докторска дисертација. Београд, 1977, 9–46.

Трифуновић, Драган. Михаило Петровић Алас у савременој науци. Марија Вранић-Игњачевић (ур.). *Лежанде београдског универзитета*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2005, 29–32.

*

- BUGARSKI, Ranko. *Jezik i lingvistika*. Beograd: Nolit, 1984.
- BUGARSKI, Ranko. *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2005.
- CHOMSKY, Noam. *Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- CROFT William, Alan D. CRUSE. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- EKO, Umberto. *Metafora*. Beograd: Narodna knjiga, 2004.
- EVANS Vyvyan, Melanie GREEN. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1995.
- IVIĆ, Milka. *Pravci u lingvistici I–II*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- KASIRER, Ernst. *Filozofija simboličkih oblika I–III*. Novi Sad: NIŠRO „Dnevnik” – Književna zajednica Novog Sada, 1985.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- KOERNER, E. F. K. *Jezikoslovna historiografija*. Zagreb: Tusculanae editiones, 2007.
- KOPLSTON, Frederik. *Istorija filozofije IV. Od Dekarta do Lajbnica*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1995.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor – A Practical Introduction*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2002.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- LAKOFF George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- LAKOFF George, Mark JOHNSON. *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1989.
- LAKOFF, George. The Contemporary Theory of Metaphor. A. Ortonz (ed.). *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, 202–251.
- LANGACKER, Roland. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- LURIJA, Aleksandar. *Osnovi neurolingvistike*. Beograd: Nolit, 1982.
- NEWMAYER, Frederick J. *Generative Linguistics: A Historical Perspective*. London – New York: Routledge, 1996.
- PIPER, Predrag. Language in Space and Space in Language. Milorad Radovanović (ed.). *Yugoslav General Linguistics Selected*. Amsterdam: John Benjamins, 1988, 241–263.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- RASULIĆ, Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo. Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- RYLE, Gilbert. *The Concept of Mind*. London: Hutchinson's University Library, 1951.
- SHIBLES, Warren. A. *Metaphor: An Annotated Bibliography and History*. Whitewater, Wisconsin: The Language Press, 1971.

Ivana Bašić

MIHAILO PETROVIĆ ALAS AS THE ANTICIPATOR OF THE IDEA OF CONCEPTUAL METAPHOR

S u m m a r y

This paper examines Mihailo Petrović's metaphor theory in the light of contemporary cognitive theories, consequently concluding that he not only anticipated a new linguistic research pathway, but also offered answers to some crucial questions on the nature of conceptual metaphor. Petrović's theory and the cognitive theory of metaphor, in principle, originate in Descartes' philosophical

tradition diverging only in their philosophical standpoint (Petrović was a nativist, while cognitivists lean towards an empirical perspective). Analogically, Petrović and the cognitivists ascertain metaphor as the crucial cognitive process and identify the same mechanisms – perspectivisation, a selection of characteristic elements, abstractionism and categorisation. However, Petrović's standpoint on the similarity of mythological and scientific opinions, as well as on the necessity to record types of roles hidden behind the differences of external motivations, is an attempt at reaching a definition of the term *similarities* and therefore the key of all noteworthy analogies – creating new possibilities for progress in cognitive linguistics.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
xeliot@gmail.com

Јасмина Грковић-Мејдор

РАЗВОЈ ФУТУРА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Рад се бави граматикализацијом футура у старосрпском језику од XII до XV века. Показује се да је реч о изразито градуелном процесу, који је резултат садејства унутрашњег језичког развоја и међујезичких контаката на Балкану. Анализирају се и остали из прасловенског наслеђени потенцијали за означавање будуће радње (перфективни презент, идѣти, (-)чати, ѣти + инфинитив), граматикализација *водець* + инфинитив / *-l* партицип у футур 2 и територијална дистрибуција ових форми, која илуструје дијалекатске континууме у српском језику и на јужнословенском простору у целини.

Кључне речи: историјска лингвистика, футур, старосрпски језик, граматикализација, градуелност.

This paper deals with grammaticalization of the future tense in Old Serbian from the twelfth to the fifteenth centuries. It is shown that the change was gradual, resulting from both language-internal and contact-induced processes. The other possibilities for referring to a future action, which were inherited from Proto-Slavic (the perfective present, *iměti* 'have', (-) *četi* 'begin', *jeti* 'take' + infinitive) are analyzed too, as well as the grammaticalization of *budem* 'become' + infinitive / *-l* participle into the future perfect, whose territorial distribution illustrates the dialectal continuums in Serbian and South Slavic.

Key words: historical linguistics, future tense, Old Serbian, grammaticalization, gradualness.

1. Увод. Блискост футура модалној категорији, захваљујући чему се модални изрази лако развијају у футур, а сам футур у одговарајућем контексту добија модалну боју, у лингвистици је позната још од времена Х. Паула (PAUL 1970: 273–278) и Ј. Вакернагела (WACKERNAGEL 2009: 261). Узрок овоме могао би се илустровати речима О. Јесперсена од пре скоро целог столећа:

„It is easy to understand that expressions for times to come are less definite and less explicit in our languages than those for the past: we do not know so much about the future as about the past and are therefore obliged to talk about it in a more vague way (JESPERSEN 1924: 260).”¹

У нашој средини на ово је први скренуо пажњу А. Белић (1999: 442), који пише да се у футуру преплићу модална и темпорална категорија, пошто

* Прелиминарни резултати анализе изложени су на научном скупу Etymological Symposium Brno 2011: *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*, Брно, 6–8. септембар 2011. Рад под насловом *On the Development of the Future Tense in Old Serbian: Groundwork* биће објављен у зборнику радова са скупа. Истраживање је урађено у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Основна верзија Јесперсеновог рада објављена је 1914. на данском.

реферисање о будућности значи извештавање о ономе што се очекује, жели, претпоставља итд., те да се футур не може у потпуности поредити са презентом или перфектом. Сличне формулације о посебном епистемолошком и онтолошком статусу футура налазимо у другој половини прошлога века код низа лингвиста на западу, који овом питању приступају пре свега с теоријског становишта (нпр. LYONS 1968: 306; FLEISCHMAN 1982: 24; COMRIE 1985: 43–44; CHUNG – TIMBERLAKE 1985: 206; DAHL 1985: 103).²

Футуром говорник заправо изриче предвиђање, од претпоставке до сигурности у остварење будућег догађаја. При томе, језик може имати једну граматикализовану форму којом се исказују различити степени уверености у будућу ситуацију, што је чини блиском деиктичкој категорији, или их може маркирати различитим облицима, који се приближују модалним формама.³

Маркери футура у језицима света развијају се граматикализацијом ограниченог броја лексичких извора, који, како је указао О. Јесперсен (JESPERSEN 1924: 260–261), укључују глаголе кретања, жеље, облигације, способности. Седамдесетак година касније ово је на узорку великог броја језика егземплификовано у ВУБЕЕ et al. (1994: 252–253), уз допуну глаголима ‘бити’ и ‘постати’, чему су потом додати и ‘узети’ и ‘почети’ (DAHL 2000: 324). Сложени процес граматикализације укључује низ промена, међу којима десемантизацију, де-категоријализацију, формалну ерозију и клитизацију (HEINE 1993: 53–58).

Грамматикализовани футур може се реализовати као индикатив (апсолутив), где се време одређује према садашњости (тренутку говора), као релатив, где се оно одређује према некој другој референтној тачки,⁴ или као нетемпорална, модална категорија.⁵ Ова подела подразумева развијене син-

² О овом сложеном питању у филозофији води се расправа још од времена Аристотела, са у бити сучељеним детерминистичким и индетерминистичким тумачењима проблема; в. MACFARLANE 2002, где се истиче и значење контекста и уклањају границе међу апсолутно представљаним категоријама.

³ У савременом српском се тако једном формом исказује и пуна увереност у будућу радњу, заснована на научним сазнањима (*Следећа година ће бити преслицуна*), религијском систему (*Праведници ће ојићи у рај*), претпоставка утемељена на личној процени на основу постојећих информација (*Он ће суиџа доћи*) итд., што у први план ставља њен деиктички катактер. Насупрот томе, у турском, на пример, постоји више облика, којима се маркира степен уверености и тип знања на којем говорник заснива своје предвиђање (YAVAS 1982: 420), што их приближава категорији епистемичке модалности.

⁴ О апсолутној и релативној референци глаголских времена пише још Ј. Вакернагел (WACKERNAGEL 2009: 193). Исту терминологију прихвата и низ аутора у двадесетом веку (уп. FLEISCHMAN 1982: 10–11; CHUNG – TIMBERLAKE 1985: 203; COMRIE 1985: 56–64). У HASPELMATH et al. (2001: 557–567) уместо „апсолутно” користи се термин „деиктичко време” (*deictic tense*). У српској средини, Вакернагелову поделу налазимо код А. Белића (1998: 226–242), који за апсолутну временску референцу користи термин „индикатив”. Додајмо да треба правити разлику између релативног глаголског времена (у чији облик је енцидирана дата семантика, као што је случај са системима које одликује *consecutio temporum*) и релативне употребе глаголског времена. Њу А. Белић (1999: 423) назива синтаксичким релативом, који се не одређује „према моменту у садашњости”, већ „према неком другом моменту”. Питање функције глаголских времена усложњено је и њиховом модалном употребом, при чему у зависним реченицама којима се реферише о будућој радњи, већ због саме природе будућег времена, често не постоји јасна граница између временске и модалне функције.

⁵ Овакву употребу футура (савременом терминологијом: у означавању епистемичке модалности, хабитуалности и др.) анализира такође Ј. Вакернагел (WACKERNAGEL 2009: 262–265). О његовој модалној употреби саопштава отприлике у исто време и О. Јесперсен (JESPERSEN 1924:

таксичке структуре, будући да се релатив остварује у зависносној реченици (осим у случајевима када, рецимо, долази до померања референтне тачке). У дијахроним истраживањима футура, пак, треба имати на уму чињеницу да хипотактичке структуре настају градуелном интеграцијом јукстапонираних реченица, те да је у многим синхроним пресецима релатив *in statu nascendi*, а деиктичка и модална функција футурске форме се преклапају, што отежава анализу.

2. ОЗНАЧАВАЊЕ БУДУЋЕ СИТУАЦИЈЕ У ПРАИНДООЕВРОПСКОМ И ПРАСЛОВЕНСКОМ. Праиндоевропски језик није имао футур (BEEKES 1995: 226). Облици у појединим језицима разликују се у толикој мери да га ни за касни праиндоевропски није могуће реконструисати, а значењска прозирност граматикализованих елемената указује на релативно касни развој футура у граматичким системима индоевропских језика. Ни у најстаријем забележеном језику, хетитском, футура нема, већ се за означавање будуће радње користи презентска форма а двосмисленост се уклања временским прилозима (HOFFNER – MELCHERT 2008: 308). У ведском је футур редак, а у истом контексту конкурентни су му императив и субјунктив (BLOOMFIELD 1912: 26).

Неки језици показују паралеле у образовању футура, помоћу форманта *s (индоирански, балтски, грчки, на пример),⁶ који се у другима јавља као формант аориста или форми за маркирање иреалности (*irrealis*): конјунктива, прекатива, дезидератива и сл. Од многих објашњења ове појаве најубедљивијим се чини оно које је дато у ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984 (I: 389): облици на -s- имали су изворно значење не-садашње радње. Ово је у складу са мишљењем Ј. Гонде (GONDA 1956: 28) да је глаголски систем раног праиндоевропског био бинаран, базиран на опозицији ‘овде/сада’ : ‘не-овде/не-сада’. Прихватајући Гондино тумачење, К. Шилдс (SHIELDS 1992: 36) реконструираше -s- као деиктичку партикулу ‘тамо и тада’. У преструктурирању глаголског система, тј. развоја видског у временски систем, форме на -s- реинтерпретиране су у појединим језицима (или групама језика) као прошло време или као облик за означавање неактуалне и неактуализоване радње (> футур и модалне форме). Другим речима, у процесу типолошке промене, када развојем транзитивности предикат постаје центрипетално језгро реченице (GRKOVIĆ–MAJOR 2010), он постаје и носилац категорије времена. Футур се у овом процесу, као когнитивно сложенији од презента и претериталних времена, развија последњи, након праиндоевропске епохе.

Ни прасловенски језик, судећи по разликама међу његовим наследницима (STIEBER 1979: 240–245), није имао футур, а о ситуацији у касном прасловенском речито говори старословенски (BIRNBAUM 1958). За будућу радњу користио се презент оба вида, чије се футурско значење развија контекстуално,⁷

265), а у нашој средини А. Белић (1998: 238), са позивањем на Јесперсена. Уз то, треба имати на уму и опозицију референцијана : нереференцијална употреба глаголског времена (Ivić 1995: 38).

⁶ О могућим остацима „партиципа футура” са формантом -s- у прасловенском доста је писано (в. нпр. BIRNBAUM 1995, са литературом). Но О. Семерењи (СЕМЕРЕЊИ 1980: 304) на основу творбених и семантичких критерија показује да је реч о позној иновацији.

⁷ В. преглед овога проблема, са литературом у: KŘÍŠKOVÁ 1960: 21–59; КОРЕЋНУ 1962; ВОЛВОДИЋ 2007: 63–69.

што је потврђено и у другим језицима (BYBEE et al. 1994: 275), као и перифразе *хотѣти*, *имѣти* и *(-)хати* + инфинитив (инф.), где управни глагол још увек чува лексичко значење.⁸ Ређе су потврђени и *бѣдѣ* + *-nt-* партицип (VEČERKA 1993: 183–184), као и *бѣдѣ* + *-l* партицип, с изузетком текста јеванђеља (ГРАМАТИКА 1991: 307). Статус последње перифразе се различито тумачи, али се наводе и примери њене индикативне употребе (LÉPISSEIER 1960; ИВАНОВА-МИРЧЕВА 1962: 147).⁹

Овакву ситуацију наследили су и стари словенски језици. Најстарији споменици писани вернакуларима показују, у различитом опсегу, превирање и конкуренцију више конструкција. У старочешком се реализују перфективни презент, *budu*, *chcu*, *jmám* + инф., *budu* + *-l* партицип (GEBAUER 1958: 425–427); у старопољским текстовима се, осим конструкција са **bød-*, које су дале и данашњи футур, јављају и *chcieć* и *mieć* + инф. (GRAPPIN 1952); у староруским повељама потврђен је перфективни презент, *хочу*, *иму*, *ѡочну/учну* + инф., ретко *буду* + *-l* партицип и *буду* + инф. (БОРКОВСКИЙ 1949: 145–149). Последња перифраза се у делу словенских језика и дијалеката релативно касно развија у футур, тек око XV века (KŘÍŠKOVÁ 1960: 107–108). У старосрпском и у староруском среће се и *иму* + инф. (MIKLOSIČ 1868–74: 864–865).

3. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Развоју футура у српском језику до сада није посвећена посебна студија. У историјског морфологији Ђ. Даничића (1874) ово питање се не разматра, док у универзитетским предавањима А. Белића из историје језика (1999: 389–390, 442–449) налазимо само основне податке. Неколико радова бави се појединим аспектима развоја футура на српско-хрватском терену (KRAVAR 1978; RUŽIČIĆ 1979), или обухвата и ову пробеламатику (ZIMA 1887), али је увид у процесе који су водили граматикализацији футура отежан тиме што се понекад у корпус укључује и црквенословенска грађа (нпр. RÖSLER 1952).¹⁰

Циљ овога истраживања јесте да, разматрајући све из касног прасловенског наслеђене могућности, као и српске иновације, представи пут настанка футура у старосрпском језику од XII до XV века. Разлог зашто се анализирају сва ова средства је једноставан: њихов развој није текао изоловано, већ у међусобном садејству и међуутицајима, водећи граматикализацији футура и тзв. футура 2.

Основни корпус чине повеље и писма у издању Љ. Стојановића (1929–1934, СПП),¹¹ а допунски вернакуларне повеље у издању ССА, *Душанов законик* (ДЗ), делови текста писани старосрпским у три највеће манастирске

⁸ А. Достал (DOSTÁL 1954: 613) пише да ове везе нису у истој равни са простим футуром, будући да свака од њих има властиту семантичку нијансу. Исто мишљење заступа потом и низ других истраживача (в. преглед литературе у ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР 2007: 389–396).

⁹ В. преглед у ИВАНОВА-МИРЧЕВА 1962: 142–149.

¹⁰ Не наводимо прегледне студије о футуру у словенским језицима, будући да се оне ослањају на наведене радове. Неретко у њима налазимо и не сасвим поуздане податке (нпр. ANDERSEN 2006: 21–22).

¹¹ Веродостојност потврда проверавана је на снимцима докумената, који се налазе у архиви пројекта *Историја српског језика* Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду.

даровнице: *Бањској* (БХ), *Дечанској* (ДХ) и *Свештоарханђеловској хрисовуљи* (СХ), *Закон о рудницима* (ЗР) и *Роман о Троји* (РТ).

Основни корпус није ни тематски ни дијалекатски јединствен, будући да садржи различите типове докумената, који су настајали на широкој територији. Стога се приликом класификације грађе водило рачуна и о функционалном стилу и типу документа, посебно о томе да ли је реч о формулаичним исказима, честим у мировним и трговачким уговорима, или о неформалним документима, који у већој мери репрезентују живи говор. Грађа је анализирана по вековима и према провенијенцији, с основном поделом на источне канцеларије, западне канцеларије и Дубровачку канцеларију. Оваква подела утемељена је на ранијим истраживањима, која су показала да у извесним категоријама постоје разлике између истока и запада.

Интерпретација примера усложњена је поменути проблемом степена интеграције независних, јукстапонираних реченица у хипотактичку структуру, те је у одређеним случајевима тешко рећи да ли се ради о независним предикацијама или синтаксички интегрисаним структурама. Стога се процентулани однос конкурентних средстава даје само у случајевима када се неоспорно ради о одређеној категорији или када је статистички релевантан.

4. ПЕРФЕКТИВНИ ПРЕЗЕНТ. А. Белић (1999: 443), упућујући на укупни српско-хрватски ареал, наводи да се „некада...у нашем језику” употребљавао презент перфективних глагола у значењу футаура, али да у најстаријим епохама „нема готово ни трага од перфективног презента у значењу футаура” у штокавштини, уз напомену да се дубровачки говор налази између чакавског, у којем се ова употреба у траговима чува, и штокавског. И. Грицкат (1975: 166) пише да га у футурском значењу има још у историјско доба; но пример који за то цитира припада српскословенском језику. В. Гутков (Гудков 1969: 96) га везује за црквенословенске слојеве старосрпске писмености.

У нашем корпусу није потврђен ниједан пример перфективног презента у функцији футаура. Од најстаријих споменика јавља се искључиво у сфери иреалности, у свим областима.¹² Оваква употреба темељи се на основној карактеристици перфективног вида: представљању ситуације као целине, без упућивања на њено унутрашње темпорално устројство (СOMRIE 1976: 3), што имплицира резултативност, тиме и хипотетичност саме радње.¹³

(1) ако ли снѣ прѣстѣпаѣ да мѣ бѣѣ сѣдн н сѣа бѣа 4.14, око 1215.¹⁴

Тиме се потврђује мишљење Х. Кшишкове (Křiškova 1960: 26) да је развој перфективног презента у футур везан за историју посебних словенских језика, те да не представља прасловенско наслеђе.

5. хтѣти + инфинитив. У ситуацији превирања, односно конкуренције више концептуалних извора за образовање футаура, језички контакти на

¹² Будући да се ни у Дубровачкој канцеларији не јавља перфективни презент у индикативној употреби, његова појава у каснијем периоду код штокавских дубровачко-далматинских писаца (в. примере у Zima 1887: 247–248) последица је познијег чакавског утицаја.

¹³ Више о вези резултативности, иреалности и модалности в. под. 5.

¹⁴ Уз илустрацију дајемо број повеље и ред, према СПП, те годину настанка. Уколико пример није из основног корпуса наводи се извор.

Балкану предност су дали волунтативној конструкцији. Уз то, семантички домен жеље, као прелазна зона између сфера реалности и иреалности (Плунгян 2003: 317), компатибилан је са самом природом будућег времена.

У XIII столећу *хтѣти* по правилу чува пуну форму, а конструкција има различите значењске нијансе: волунтативну, интенционалну или футурску. Оне се у многим случајевима преплићу и једино се на основу контекста предност може дати једној од њих. Реч је о универзалној појави у „ланцу граматикализације” (Heine 1993: 48–53), која сведочи о општем семантичком развоју: жеља > воља > намера > предвиђање (Вувее et al. 1994: 256):

а. волунтативни домен:

(2) н патѣ ако си хотѣ нти ѡ тѣмъ зми|л|ѡ . с кѡпладин . свонди да си ндѡ 20.6–7, 1252;

б. волунтативно-интенционално-футурски домен:

(3) н все ѡво хокемо те|ѣ| н твондѣ лѡдема дрѣжати н чинити 26.22, 1254.

У (4) и (5) интерпретација је футурска, будући да је дошло до десемантизације глагола:

а. уколико је реч о инаниматном субјекту:

(4) н сѣмѡзи мнѡ не ѡре|ч|(ѣ) краљѣвство мн ѡрока докла [мир] хоке быти 33.12–13, 1281;

б. уколико је из контекста јасно да субјекат не поступа по сопственој вољи:

(5) не ѡтине ли мн правѡдѣ . н приврѣжѣ ндѣ клѣтѡвѡ мон властелинѡ кон хоке быти на сѡдѣ 20.15–16, 1252.¹⁵

Средином века јављају се први примери „балканског” футура (SANDFELD 1930: 180–184), у којима је дошло до ерозије *хтѣти*, у повељи о трговини и неформалном писму. У (6), са истока, дошло је до губљења вокала у иницијалном слогу: *хоћу* > *хћу* > *ћу*,¹⁶ док (7), са запада, показује да је овај процес доведен до краја. Положај предикатскофразне енклитике *ћу* одређен је правилима позиционирања енклитика у старосрпском језику, при чему је она везана за „постфронталну реченичну позицију” (Павловић 2011):

(6) ѡбѣтѡю се ... како хкю любити вѡсь градь 28.2–6, 1267–68;

(7) не моѡѡ тога вѡсѡга исписати нѡ н тома потто кѣ мон чловѣкѡ говорити 25.19–20, 1252–54.

У негираној форми могуће је и волунтативно и футурско тумачење:¹⁷

(8) некемо=ти кѡ вадѣ на онѡ странѡ дѣ ни нѣ законѡ 31.3–4, XIII век.

¹⁵ Будући да властелин на суд не иде по својој већ по краљевој вољи.

¹⁶ Ђ. Даничић (1874: 260) облик *хћу* објашњава фонетском редукцијом. А. Белић (1999а: 253–264), међутим, постанак *нећу* и *ћу* објашњава аналошки, на основу чакавске ситуације. Увид у универзална својства процеса граматикализације чини вероватнијим Даничићево тумачење.

¹⁷ И волунтативно *хтѣти* било је подвргнуто процесу фонетске ерозије, што илуструје следећи пример, са архаичном дативном рекцијом: да=ко кѣмо правѡдѣ станкѡ 31.5, XIII век. Стога је у овом периоду, када је могућа само инфинитивна допуна, нејасно да ли *нећу* функционише као лексичка или граматичка категорија.

С обзиром на то да су примери фонетске ерозије отприлике у исто време запажени и у бугарском (Мирчев 1978: 224), српски је ову иновацију делио са источнојужнословенским језицима.¹⁸

У заклетвеним формулама међудржавних уговора (које по природи чувају архаични лик) хтѣти је увек у пуном облику, што показује да се промена до које је долазило у говору напре одражавала у мање формалним текстовима:

- (9) нлн ѡстанѣ дѣтѣ мѡѣ нлн оуноуѣтѣ нлн праоуноуѣтѣ нлн ннѣ ктѡ любо прнснн мѡн . н хѡкѣ снѣ потворити бѣ да мѡ соудн н сѣа бѣа 13.33–35, 1234.

У XIV веку остварена је пуна граматикализација „балканског” футура на целом штокавском терену, као што се види у (10), где се он јавља као еквивалент презента и перфекта:

- (10) нскалн сѡо н нѣѣѡо н нскалн кѣ|мѡ| ѡ г|д|на крала 133.19–20, 1399.

До уједначавања парадигме клитике није дошло, јер се у 3.л. мн. доследно чува *ше*:

- (11) н всацн властелн кон тѣ стаѣтн по дабнжнѣ да не ѡзнѡ црнне тезн до вѣка |вѣкѡ| 60.15–16, 1345;

Футур се реализује и у релативној употреби:

- (12) ѡ кодѣ г|с|пткѡ вн наѡѣ писашѣ кѣр кѣтѣ нашѣ трѣговцѣ сѣбѡлѡстн н нѡѡтн кѣ ѡ всѣ|м| добрѣ прѣпорѡченѣ 187.3–5 1396.

У одређеним типовима зависних реченица футур има модалну нијансу интенције. Она се јасно види у погодбеним реченицама.¹⁹ За разлику од употребе свршеног презента у протазн, којим се неутрално реферише о хипотетичној радњи:

- (13) ако оуѡѡѣ по|д| црѣвннѡѣ товарѡѣ да га црѣвѣ на мѣсто поставн ДХ: 68 [332–333],
ћу + инф. има модалну нијансу:

- (14) н ако кѣѡо мн внше писанн властѣ|л|(ѣ) н нашн последнн прѣстѡпн|т|(н) цѡ ѡ клѣтѣ
 ... да нн ѡбнѡ внше писанн клѣтн 143.43–46, 1390.

Контекст погодбене реченице, ослоњен на фази, модално-темпоралну природу футура, индукује футурско-интенционалну интерпретацију. Дати случајеви настају као последица срастања јукстапонираних реченица у хипотаксу. Ово видимо ако упоредимо јукстапонирану структуру (15) и век млађу поредбену реченицу (16):

- (15) н ако хѡкѣ снѣ сѡраннтн крѡѣвѣ|с|тѡо мн || тако да мѣ бѣ сѡранн 21.37–38, 1254;
 (16) како кѣ сѡхраннтѣ кр|л|в|с|мн сн ѡбѣтѣ н запн|с|ннѣ кр|л|в|с|мн | тако да сѡхраннтѣ
г|д|ѣ бѣ дѡѡ н тѣѡ кр|л|в|с|мн 55. 39–40, 1334.²⁰

¹⁸ Насупрот томе, на остатку западнојужнословенског простора оваквог футура нема или се јавља касно: у чакавски ареал иновација допире у XVI веку (Роровић 1960: 517).

¹⁹ У раду се разматра употреба футура и средстава за означавање будуће радње у посебним типовима реченица само уколико је то битно за граматички статус футура. Устројавање хипотактичких структура, са прегледом глаголских времена која се у њима реализују обрађено је у Павловић 2009.

²⁰ О процесу интеграције поредбене реченице в. Павловић 2009: 222.

Пуна форма хтѣти користи се за наглашавање сигурности у остварење будуће радње, као средство епистемичке модалности. У (17) овакву интерпретацију условљава имперсонална конструкција, где је искључена волунтаивност, док је у (18) то семантички однос предикације у протази и аподози:

- (17) кѣда дондѣ кѣ днѣ послн властеле дѣбровѣтици хоке бн|т|(н) бн|д|(н)мо вѣсакомѣ како кѣ дѣбровннкѣ даровати жѣпомѣ 135.18–20, 1399;
 (18) да аке дн не плати на рокѣ да н половннѣ конѣ тога бн хокетѣ познати що дѣ кю ѣстворити 40.3–5, 1303.

Ово је блиско категорији „fatalistisches Futur” у старословенском (HANSEN 2001: 272–274), с тим што се у нетеолошком контексту остварење будуће радње не представља као последица божије воље, већ воље владара. Случај је стога чест у заклетвеним формулама:

- (19) ѡбѣтѣють се г|д|нѣ кра|д| да ѡнѣ сконѡмѣ главомѣ н скондн властелн хоѣ на твои прѣсеѣнн и потврѣдѣти 87.32–37, 1387.

Примери (14) – (19) показују не само изразиту градуелност промене већ и „преклапање” појединих „развојних фаза” у процесу граматикализације:

„When in the following, we are concerned with stages of development then we have to be aware that these “stages” merely represent certain points, perhaps focal points, along the relevant continuum; they are in no way suggestive of discrete entities.” (HEINE 1993: 48).

Будући да се хтѣти + инф. користи истовремено и као израз волунтаивности:

- (20) а по ѡвако|м| начинѣ хокемо с вашомѣ м|с|тноу добрѣ живѣти какото смо вѣз|д|а живѣли 117.8–9, 1396,

улога контекста у разликовању случајева типа (19) и (20) је изузетно велика, те ће се у процесу формализације семантичких односа разлика међу њима управо у XIV веку и експлицирати увођењем *да* + презент у волунтаивне исказе:

- (21) кѣрѣ смо люднѣ кон хокемо да си с днроуѣ потнвалю н да се ѣздѣрѣжнмо трѣго|м| 476.9–10, 1405.

У XV столећу ситуација је слична као у претходном, а 3.л. мн. и даље гласи *ѡе*:

- (22) да нзберѣ кога те краљ|м| поставн|т|(н) н да ѣти|н|(н) що кѣ бн|т|(н) нѣ хр|с|тѣа|н|скоу добро 735.28–29, 1457.

У (23) *ће* се појављује као афикс (једини пример ове врсте у корпусу):²¹

- (23) ѡбѣѣнѣ наѣмѣ ... да ѡни прѣсѣѣтан господннѣ дѣжѣ н ѡпѣнна вѣстѣтка дати ќе н тнннѣ давати 337.73–6, 1423.

Пуна форма хтѣти реализује се уз инаниматне субјекте (24), у имперсоналним конструкцијама (25), као и пасивним (26), где је искључена волунтаивна интерпретација:

²¹ Веродостојност примера, нажалост, није било могуће проверити у оригиналу.

- (24) а толиѣн сѣо възѣ|а|а ѣфанни бѣан н да нааѣъ хоке плѣна плата н становѣнта свѣрѣха бѣти 235.12–13, 1422;
 (25) ни мѣ хоке драго бѣти кѣдн ѣзна 569.19–20, 1416;
 (26) хоѣ наѣъ бѣти ѣтнѣна правѣда н достоѣанѣство 337. 90, 1423.

Ређе се користи уз аниматне субјекте за истицање интенције, отуда и сигурности у будућу ситуацију:

- (27) ѣръ н|х| нѣаѣо ѡба ѣ нашн|х| тѣдннѣахъ н хокеѣмо н|х| такон пѣ|а|(ѣ)псать да се ѣмогн нѣдн кажѣ 435.13–14, 1400.²²

Ово је често у заклетвеним формулама, како уз аниматне субјекте (28), тако и уз инаниматне у пасивним конструкцијама (29):

- (28) закѣсѣмо се всѣдн ротаѣн згора рѣ|т|(ѣ)нѣдн да хокеѣмо бѣти свѣда свѣдоѣн н правн стѣжннѣн всѣмѣ згора пѣсаѣноѣмѣ 615.116–118, 1439;
 (29) ро|т|нѣо се за насъ н за све наше послѣгне ѣако све вѣше пѣсано до вѣка срѣдѣтно н безъ нѣднога пропаѣтва правѣвно хоке се сахрани|т|(н) 649.88–90, 1435.

Као и у претходном веку, у погодбеним реченицама футур има и контекстом условљену интенционалну семантику:

- (30) н ако ѣѣ ѣ боеѣода санѣаѣ ѡѡон згора пѣсано потѡорнѣ аѣн не тѡпнѣ да нѣаѣъ прокѣѣтво ѡ бога жѣѡа 298.33–35, 1410.

Пошто се граматикализацијом футур приближава деиктичкој категорији, са формирањем хипотаксе он се истискује из хипотетичне ситуације у зависној реченици. Овај процес најспорије је, чини се, текао управо у погодбеним реченицама,²³ што се може довести у везу са когнитивним статусом категорије будућег услова, који је компатибилан са семантиком футура.²⁴

6. начѣти, оѣѣти + инфинитив. Конструкција је поврђена сасвим спорадично.²⁵ Увек је са инфинитивом имперфективног вида, у домену иреалности, означавајући хипотетичну радњу. Већина примера је из XIII века, с тим што је за исток карактеристично начѣти, а за запад оѣѣти.

У овој изворно инхоативној конструкцији којом се указивало на „промену стања”, како сведоче и старословенски споменици (ХАБУРГАЕВ 1986: 191), долазило је контекстуално до десемантизације (-)ѣти. Будући да почет-

²² Уп. у истом документу касније футурско: такоѣн га кѣѣмо пѣѣпсать да нѣга гѣѣѣѣ нѣтѣко не сѣѣ ѡѣѣ тога ѣтннѣ|т|(н) 19–20.

²³ Потврде постоје и из XVI века: ако кѣ те бѣѣ наѣтнѣ да ѣѣ пѣѣѣѣѣ. ѣѣ. мѣѣ аспѣ те бѣти на тѡѡ|ѡ| ѣ|ѣ|ѣ 789.4–6. Овакви примери јављају се у народној књижевности, али и у Вуково време. Т. Маретић (1963: 643) сматра да се њима исказује допустно значење или „воља или оно што има или што може бити”, док М. Стевановић (1967: 138–139) ту види и „готовост” да се нешто учини. У „старијем књижевном језику” ова могућност је била много обичнија (Стевановић 1963: 137), што указује на даље повлачење футура из домена услова, тиме и на виши степен његове граматикализације. За савремени стандардни језик немамо сасвим прецизне податке, али бисмо, уз ограду, рекли да се футур овако користи само у случају емфазе.

²⁴ „...predictive conditionals can be seen semantically either as ‘real’ or ‘unreal’. That is, a future prediction is about something that has not yet happened, so it is ‘unreal’....But it is also ‘real’ in that it is making a prediction about a state of affairs in the ‘real world’” (THOMPSON et al. 2007: 259).

²⁵ Сви примери наведени су у Ružićić 1979.

нофазни глагол имплицира трајање радње након тренутка говора, њоме се почиње означавати хипотетична трајна радња (уп. Ružićić 1979: 211).²⁶ Ово се потврђује конкуренцијом (-)ѣти + инф. (31) са имперфективним презентом (32) у истој формули:

- (31) да стою к нндѣ . ѡ тоѣ ѡбѣтѣ . кондѣ ндѣ се|дѣ| се клелѣ прегнедѣ кнезѣ . жанѣ мнханаѣ н ѡ сегашнедѣ потверѣгенне доколѣ онн начнѣ кѣ мнѣ стоѣти ѡ правокѣрном верѣ 20.26–27, 1252;
- (32) да стою вынѣ к вамѣ ѡ снѣ|мѣ| ѡбѣтѣ . доколѣ мн н бы стонтѣ ѡ то|мѣ| ѡбѣтѣ 21.35–36, 1254.

Инаниматни субјекат се јавља по изузетку, али само ако је реч о пацијенсу:

- (33) жнто н внно кое се начнѣ продавати ѡ градѣ . да се не подражн твонѣ радн людн 22.16–17, 1254.

После XIII века спорадичне потврде везане су за неформална дубровачка писма:

- (34) нскати кедо како ѡчнѣмо ѡмѣти 174.11–12, 1388.

7. ѣти + инфинитив. Конструкција је ретка.²⁷ Доследно је са имперфективним инфинитивом, резервисана за домен хипотетичности. У XIII веку посведочена је и на истоку и на западу, док је у XIV веку карактеристична за Рашку. Из друге половине XIV века са запада постоји само потврда у заклетвеној формули краља Твртка (који користи рашке формуларе).

Овом средством Ф. Миклошич приписује футурско значење (Miklosich 1868–1874: 864–865).²⁸ У JAZU (IV: 630) налазимо да глагол ѣти „даје значење *perfektivno glagolu* (kao konjunktiv ili potencijal u drugijem jezicima)”, а исти став за староруске примере износи А. А. Потебња (Потебня 1958: 358).²⁹

Најранији пример, с почетка XIII века, упућивао би на фазну конструкцију:

- (35) да вн га дадѣ ако вн идѣ ѡ пакостити нз мое землѣ 4.7–8, око 1215.

Као и (-)ѣти + инф., веза почиње да означава и хипотетичну трајну радњу:³⁰

- (36) доколѣ правдоу идоутѣ идѣти кр|а|вѣ|с|твѣ мн : коупци нхѣ да си ходѣ по землн кра|а|вства мн 34.4–6, 1282.

У XIV веку у највећем броју потврда јавља се у овој функцији:

²⁶ О специфичном статусу фазности у видском систему в. Плунгян : 307.

²⁷ Сви примери наведени су у Ružićić 1979.

²⁸ Конструкција се појављује као иновација и у српскословенском, већ у најранијем периоду, у делима Светога Саве (Грковић-Мелџор 2007: 286).

²⁹ И у млађим етапама развоја српског језика ‘узети’, префиксирана форма истог глагола, граматикализовале се у аспектуални маркер инцептивног значења (Drobnjaković 2009: 160–175).

³⁰ Уп. нпр. идѣ ѡ пакостити из (35) према свршенорезултативном нспакостити: а кто твон врагѣ принѣгне ѡ нашѣ градѣ кѣ намѣ : да ти не нспакостн ннцаре ѡ насѣ бѣде ако лн чѣо нспакостн : да ѣ мѣ платило 14.11–13, 1234.

Када $\kappa\tau\iota$ + инф. развија функционалну синонимију са $(-)\kappa\tau\iota$ + инф., друга конструкција се губи. Но само $\kappa\tau\iota$ + инф. тек је било на путу граматикализације, будући да је потрђено само са аниматним агенсом.

(38) а таи доходакъ нѣмате давати кралевству ѹн за стонь 256.4–5, 1398.

(39) КТО ХОКЕ СНІЕ ПОТВОРНТИ . НЕ ДАЛА ГНѢВЪ И НАКАЗАНИЕ НАА БЫСРЮНТИ ѿ КРАЛЕВЬСТВА
МН 13. 31–33, 1234.

Изразита фази природа модалних констукција (DE HAAN – HANSEN 2009: 2) водила је ка развоју нматн + инф. на западу штокавске територије у маркер хипотетичности у зависним реченицама³⁵ већ средином XIII века:

(40) ако неки краианини пакостнах . или или пакостити дѣровѣтаноу : или предѣлихъ кнѣзьство дѣровѣтъкихъ . оуиъзи краианини да приде ѡ дѣровѣтнихъ . и ѡ дворѣ дѣровѣтъки . чини правниѡ 24.17–20, 1247.

Тиме ндати + инф. постаје на западу конкурентно вези (-)ети + инф., а о њиховој синонимичности сведоче примери из исте повеле:

³¹ Будући да током развоја српског језика долази до аналошког стапања *нѣѣтн* и *нѣтн* у даљем тексту користимо само *нѣтн*.

³² O razvoju različitih tipova modalnosti odgovarajućih konstrukcija u nemačkom i slovenskim jezicima v. HANSEN 2000.

³³ Наше objašnjenje se razlikuje od uobičajenog, po kojem se modalne razvijaju iz posesivnih konstrukcija (npr. HEINE – KUTEVA 2002: 243–245).

³⁴ Треба напоменути да се и футурско значење доке + инф. indukuje из нда + инф., тј. да се семантика успоставља на нивоу целе конструкције.

³⁵ Ова појава честа је у језицима света: „The same forms that are used to express the speaker-oriented and epistemic modalities are often also used to mark the verbs in certain types of subordinate clauses” (BYBEE et al. 1994: 180).

- (50) да нѣ с нѣа давати ... доколе нн|х| н нн|х| останахъ племѣна н града на|ш|го дѣбр-
ьвннка х коѣ|д| есц|о| н нѣамо жн|кова|тн 315.59–60, 1419;
(51) съда мѣ любншѣ н потоми бѣдѣтъ вѣдѣ, како мѣ нѣашѣ оставиѣтн РТ: 41.

Почетак продора нѣати + инф. у домен футура у независним реченица-
ма везан је за документе дубровачке провенијенције:

- (52) н ѿ сѣхъ дне|х| нѣамо н|х| ѿправн|т|н 421.9–10, 1400.

Може се претпоставити да је ово била одлика стародубровачког говора, можда тек у настајању, о чему сведочи језик дубровачких писаца XV–XVI века. Процес је био убрзан у ситуацији језичког контакта, под утицајем романског типа *cantare habeo* (в. SANDFELD 1930: 185), који се јавља и у старој чакавштини (ZIMA 1887: 300). Поређење са романским футуrom открива и типолошку сличност у развоју. Према Е. Бенвенисту (BENVENISTE 1968) у латинском је конструкција најпре маркирала предестинацију, појављивала се изворно само у субординираним клаузама, и тек напоследку у независним реченицама.

9. бѣдѣмъ + -л партицип.³⁸ За разумевање развоја конструкција са бѣдѣмъ неопходно је указати на порекло управног глагола. Прасл. **bōdō* (< **bhū-n-d(h)*), ЕРСЈ 3: 328) у корену има некадашњи индоевропски инактив (Гамкрелидзе – Иванов 1: 295), а формиран је помоћу назалног инфикса *-n-*, изворно терминативног значења (DELBRÜCK 1897: 40).³⁹ У прасловенском систему **bōdō* ‘постанем’ означавало је стога потпуну промену стања, смештену у сферу иреалности.

Глагол се у корпусу појављује и самостално, као интранзитивна верзија нѣати/(-)чѣти + инф. (уп. (41) и (42), из исте повеље):

- (53) а да некѡн . дѣлхъ . бѣдѣ мѣгѣ мѡн людн кон сѣ . нлн кон бѣдѣ мѡн людн . н мѣгѣ
дѣброкѣанѣ ... да се то сѣ правнѡмѣ нсправн 27.62–68, 1254.

На западу се у споју са резултативним (изворно модалним) обликом на *-l* јавља веома ретко, са свега неколико примера у корпусу. Прве две потврде су из XIII века, из истог документа, а у једној од њих (54) фигурира као конкурент нѣати + инф. у истом документу (40), што показује да се конструкција није граматикализовала:

- (54) н цѡ бѣдѣ пакѡстнѣ . да платиѡ 24.27, 1247.

Из каснијег периода су следећи случајеви:⁴⁰

а) у допунској реченици после глагола заклињања, где реферише о будућој радњи:

³⁸ Термин *партиципий* користимо указујући на његово прасловенско порекло, не и статус у српском језику.

³⁹ Иако постоји и став да се њиме граде инхоативни глаголи (нпр. KURYŁOWICZ 1964: 108), за Делбриково (и донекле опрезније Бругманово) тумачење о изворној терминативној вредности *-n-* залаже се и В. Леман (LEHMANN 1996: 170–171), додајући као доказ фактитивна и каузативна образовања у хетитском. Словенски језици имају доста трагова овога инфикса (VAILLANT 1966: 186).

⁴⁰ У примеру н кдѣ бѣдѣ хтѣлѣ хѣти 362.13, 1413 у СПП је грешка, треба бѣдѣ хтѣтъ.

- (55) ѡбѣтѡвахъ се н ѡбѣтѡю кнезѡмъ н властеломъ дѣбровачемъ за мноу братѣю за кнеза петра н за кнеза ннколѡ да када бѣдѡхъ доокн на времѣ ѡбъ .ѧн. годнща да бѣдѡхъ прнсеган какото н динн кнезѡмъ н властеломъ дѣбровачемъ 688.92–96, 1442;

б) у имперсоналној конструкцији, где реферише о прошлој радњи (што се види из укупног контекста документа):

- (56) н наамъ много драго да мегю вн ш нндин кръвь не бѣде (с) (е) проинла 294.10–11, 1407;

в) за упућивање на будућу радњу истовремену другој будућој радњи:

- (57) да нхъ нмамо прѣднт н сабелюстн за колнко бѣде внше рѣченѣ поставѣ поставнла госпога тодора 695.34–36, 1442.

Сва три случаја одликује епистемичка модалност, „дистанцираност говорног лица од истинитости пропозитивног садржаја” (Пипер и др. 2005: 644). У (55) конструкција се појављује уместо уобичајених нматн и хтѣтн/ху-футура зато што субјекат обећава да ће неко други извршити радњу, у (56) реферише се о информацији из „друге руке”, а у (57) упућује се на временски неодређену ситуацију. Дата семантика последица је резултативности *-l* партиципа, будући да се о радњи сазнаје тек по њеним резултатима (Гамкрелидзе – Иванов 1984: 1: 338–339).⁴¹ Слична ситуација карактеристична је за словенске језике у којима се конструкција није никада граматикализовала, нпр. староруски (Борковский 1949: 153–155) и старочешки (GebaueR 1958: 426–427).

Насупрот томе, у документима источне провенијенције први примери јављају се од средине XIV века,⁴² а *будем* + *-l* партицип се по правилу користи за хипотетичну радњу антериорну другој будућој или хипотетичној радњи, што значи да је процес граматикализације на истоку увелико био у току:

- (58) ако бѣдѡхъ н внногра|д|е по нен насадинн пр(ѣ)з мегю вѣсе да мн повратѣ 66.124–130, 1349.

Ретко налазимо потврде у којима се реферише о хипотетичној прошлој радњи:

- (59) ако сн ѡдѡубн снзн . кон сн га познава ѡзетн конѡ . да сн га ѡзѣмѣ . а ѡнодѡзн да пода трѡговѣѡ цѣнѡ . цю бѣде подамѡ за нѡга 66.94–98, 1349.

Примери (55) – (59) илуструју да је примарна функција *будем* + *-l* партицип била да означава хипотетичну свршену радњу, а да је њено смештање у одговарајући временски оквир условљавао контекст.⁴³

⁴¹ Веза модалности и резултативности види се у самој форми на *-l*, која у другим индоевропским језицима има модално значење, на шта се упућује у наведеној студији. О семантичкој вези резултатива и евидентности в. Aikhevald 2004: 112–116.

⁴² У JAZU (I: 358) налазимо да је прва потврда из прве половине XIII века (касније исто у Vuković 1967: 258; Ružić 1979: 213: *всакн цюѡжъ кон бѡудѣтъ поустнѡлѡ женоу*). Међутим, он је из преписа (натписа) оригиналне повеље, начињеног у XIV веку, те не може бити сасвим поуздан.

⁴³ Овоме у прилог говоре и примери употребе у намерној реченици у *Хиландарском медицинском кодексу* из XVI века (претпоставља се да је изворни превод настао сукцесивним превођењем латинских текстова у периоду од три века) (Јовић 2011: 13, 210). Упућивање на прошле радње овим обликом према М. Стевановићу (1967: 155–156) „није необично” у народ-

У већини примера основног корпуса у XIV веку инфинитив је од глагола перфективног вида (94%), тек по изузетку од имперфективног (6%), а слично је и почетком XV века. У почетним стадијумима граматикализације *-l* партицип, као резултатив, семантички је био компатибилан са перфективним видом.⁴⁴

10. БУДЕМЪ + ИНФИНИТИВ. Не појављује се у документима из источних канцеларија. На западу су први примери, у зависним реченицама, потврђени на крају XIV века, да би постали сасвим обични у XV столећу. У вези се јављају инфинитиви оба вида, али је имперфективни двоструко чешћи (Дубровник 72% : 28%; западне канцеларије 67% : 33%). Ово омогућује природу инфинитива, који реферише о експектативној радњи. У већини примера конструкција реферише о будућој радњи антериорној другој будућој или хипотетичној радњи:

- (60) да тко годѣ БЪДЕ ИСКАТИ ЗАКОНОМЪ н по правѣде ѡ дѣбровникъ|ѡ| дѣбровникъ МЪ ХОКІЕ по правде н ЗАДОВОЛЕ ѡтнн|т|(н) 249.8–10, 1395.

Ређе означава радњу постерирну радњи главне реченице, као у намерним клаузама:⁴⁵

- (61) БѢДН ТИ МЛ|С|ТЬ ХПИСАТИ НААМЪ по се^мь ЛНСТОНОШН КѢДН КІЕ БНТИ ВАШЕ ПРНШЬСТЫЕ КЪ СПЛѢТЪ . како да БЪДЕМО ЗНАТЬ сѣ НАШѢМЪ ПОСЛОМЪ Г|С|ПТВЪ ТИ ПРНСПѢТЬ 481.7–9, 1406.

О фази природи конструкције сведочи и (62), где се користи у сличном контексту као потенцијал (63), али је увођење темпоралне одредбе којом се лимитира трајање радње приближава футурском значењу:

- (62) н ЗА ТАН ДВА М|С|ЦА ЩО БЪДЕ СТОЯТЬ ТАМО да МЪ се ОБЪАМО ПЛАТА не кратн 501.11–12, 1413;
(63) да МЪ се ОБЪАМО ПЛАТА не кратн ЩО Ѡ НАСѢ НМДА ЗА ОНОЛНКОН ВРѢЩЕНЕ КОЛНКО БН ТАМО СТОЯТЬ 501.6–7, 1413.

У спорадичним случајевима трансформације оптативне реченице у допуну глагола заклињања, као и у случају нматн + инф., блиска је релативном футуру:

- (64) НОШЕ ЗАКАННА|М| БГОМЪ ВНШННЕ|М|Ъ н СВѢДН СВѢТЪМН Ѡ ВѢКА н до ВѢКА БѢ ХГОДИНЪШѢМН да не БЪДЕ ВАМН на МАНЕ ДОНТИ СНЕ МОЕ ВНШЕ РЕ|Т|(Е)НО н МНЕНОВААНѠ 680.73–76, 1467.

ним умотворинама, у језику Ђ. Даничића и Вука, али се у стандардном језику ретко јавља. У појединим дијалектима (говори Пиве и Дробњака), *будем* + *-l* партицип граматикализовало се управо у средство за означавање прошле радње, а преглед дијалеката у којима може означавати прошлу радњу који даје К. Милошевић (Милошевић 1970: 194) показује да је реч о црногорским и западним штокавским дијалектима, дакле, управо о подручју где у периоду до XVI века облик још није био граматикализован.

⁴⁴ У *Хиландарском медицинском кодексу* три пута је већ чешћи имперфективни инфинитив (Јовић 2011: 209–210). Потоњи развој у српском језику водио је даљој граматикализацији конструкције, и данас је у стандардном српском он знатно чешћи од имперфективних глагола (Стевановић 1967: 144).

⁴⁵ Овакву употребу налазимо у чакавштину (Zima 1887: 252).

Средство није потврђено као футур у независној реченици.⁴⁶ Почетком XV столећа запажени су и примери са постпозицијом *боудемь*, затим и срастањем два елемента: *сидити бѣде* 513.85–86, 1405; *сидѣтѣ бѣде* 607.258.9–10, 1432.⁴⁷

Иако се на западу поред *боудемь* + инф. јављало и *боудемь* + *-l* партицип само је прво средство било подвргнуто процесу граматикализације, о чему говоре и проценти њихове употребе: Дубровник – *боудемь* + инф. 92% : *боудемь* + *-l* партицип 8%; Босна и Хум – *боудемь* + инф. 98% : *боудемь* + *-l* партицип 2%.

11. ПРЕЗЕНТ СА ПРЕФИКСОМ *уз-*. Корпус не потврђује да се од наших првих споменика јавља у потпуности граматикализован презент с префиксом *уз-* „у служби футура другог” (VUKOVIĆ 1967: 256). Једина повеља у којој се овакав презент чешће јавља јесте бр. 14 (1234–25), из раног раздобља писмености, коју Ј. Вуковић наводи као доказ за поменуту тврдњу. У каснијем периоду налази се ретко и ограничен је на малу групу глагола стања, по правилу модалних (као и у наведеном документу), уз које се јавља инфинитивна допуна, нпр. *успийейиши*, *узмоћи*, *успиребовайиши*, *узљубијиши* (14, 20, 55, 93, 97, 107, 143 и др.), по изузетку и других (*узговорийиши*: 91, 296). У овим формама видимо обичан презент за будућу хипотетичну радњу, што потврђују и случајеви употребе наведених глагола и у прошлом времену: *ѡговорнише* 83.57, *ѡсхотѣше* потврѣдити 83.63 (у истој повељи и *ѡспоменѣше* 86.87).⁴⁸

12. ЗАКЉУЧАК. Формирање футура у старосрпском резултат је садејства унутрашњег језичког развоја и језичког контакта. Унутарјезичка тежња за стварањем облика којим се маркира будућа радња део је типолошке промене којом се из видског развија систем глаголских времена. У касном прасловенском футур је био *in statu nascendi*, са више универзално доступних конкурентних извора, а језички контакти на Балкану утицали су на избор једне од могућности у старосрпском, фаворизујући *хтѣти* + инф. Процес граматикализације конструкције, који је обухватао њену двосмисленост, те десемантизацију, ерозију и клитизацију *хтѣти*, може се пратити од најстаријих споменика, да би у XIV веку, и на истоку и на западу штокавске територије, био приведен крају. У погледу форме футура српски језик је представљао прелазну област између источнојужнословенских језика и остатка западнојужнословенског ареала, да би овај иновациони талас у каснијем периоду заплуснуо и хрватске чакавске области.

⁴⁶ За ово од друге половине XIV века зна чакавштина (KRAVAR 1978: 259–260). Убрзо потом ће бити потврђена у језику дубровачких писаца (Белић 1999: 444), те се може претпоставити да је црта у другој половини XV века одликовала дубровачки говор, али да још није нашла одраз у формалним документима. У каснијем периоду потврђена је на ширем терену, укључујући и исток штокавске територије, мада литература не даје увек податке о томе да ли је реч о футуру у независним реченицама или футуру 2. У функцији футура јавља се једанпут у *Српској Александриди* (Курешевић 2011: 103), као и једанпут у намерној реченици у *Хиландарском медицинском кодексу* (Јовић 2011: 210). Форму налазимо и у језику Андрије Змајевића (Пижурица 1989: 324–325), али и у Призрену у XIX веку (Вукићевић 1978: 150), као и у народним песмама (Врчевић) (Белић 1999: 389).

⁴⁷ За касније потврде са штокавске територије в. ЗИМА 1887: 263–264.

⁴⁸ Очигледно да је до граматикализације овог типа презентског образовања долазило касније, у различитој мери у појединим дијалектима (МИЛОШЕВИЋ 1970: 93); чест је и у Вуковом језику (СТЕВАНОВИЋ 1967: 159).

Из прасловенског наслеђене конструкције (-)ѣти, нѣти + инф. и, по све-
му судећи, прасловенски дијалектизам ѣти + инф. већ у најстаријим спомени-
цима реализују се само у сфери иреалности (хипотетичности). Њихова кон-
курентност траје до XIV века, када долази до граматикализације *бѣдѣмь* + *-l*
партицип / инф., а ово се дешава управо у периоду када је у главним цртама
завршено формирање *ћу*-футура. Системско учвршћивање тзв. футура 2 ве-
зано је за процес формализације дубинских хипотактичких односа, односно
стварање сложене реченице, које је у главним цртама завршено у ово доба.
Сада је, наиме, било потребно формално обележити хипотетични статус
радње у зависној реченици у односу на главну предикацију, а *бѣдѣмь* + *-l* пар-
тицип / инф. били су у предности над осталим перифразама због своје инхе-
рентне семантике. Појављује се, при том, системска територијална разлика:
за исток је карактеристично *бѣдѣмь* + *-l* партицип, а за запад *бѣдѣмь* + инф.,
штокавско-чакавска иновација. Тако је у погледу футура 2 западна штокав-
штина представљала прелазну област, као и у случају неких других црта
(Ивић 1986: 39). Уз то, развој *бѣдѣмь* + инф. потврђује став Х. Кшишкове
(Křížková 1960: 179) да порекло овако формираног футура у другим области-
ма Словенства треба тражити, пре свега, у словенским системима.

О језику као непрестаном процесу говори и чињеница да су се и након
граматикализације *ћу*-футура рађали нови потенцијали за футур (нѣти,
бѣдѣмь + инф.), чему су на западу доприносили иновациони таласи из чакав-
ских крајева. Ово је било омогућено развојем хипотаксе: футурско значење
развија се у одређеним типовима зависних реченица, чију футурску интер-
претацију индукује семантика глагола главне реченице. Дата средства су
крајем XV века, међутим, само периферне могућности, будући да је шире-
ње иновације спречавао граматикализовани *ћу*-футур. То илуструје на који
начин иновациони таласи стварају дијалекатске континууме, те како се ови
таласи међусобно додирују, прожимају и ограничавају.

На крају, овде приказан развој футура и других из прасловенског на-
слеђених могућности за указивање на будућу радњу открива можда на нај-
бољи начин постојање многоструких унутарјезичких континуума: „на ре-
лацијама модалност – немодалност, модалност – референцијалност, модал-
ност – (анти)фактивност, модалност – пресупозиција” (Радовановић 2009:
135), управо због епистемолошког статуса будуће радње, показујући и у ко-
ликој мери се „категорије” које именујемо као резултативност, хипотетич-
ност, евидентност и сл. прожимају. И уз то илуструје да се развој не састоји
из низа разграничених сукцесивних стадија већ да је, иако постоји једносмер-
но језичко кретање, међу њима уобичајено преклапање, условљено контек-
стом, језичким али и нејезичким.

ИЗВОРИ

- БХ – Ђорђе Трифуновић (прир.). *Повеља краља Милутина манастѣру Бањска*. Књига прва:
Фототипија изворног рукописа. Београд: Музеј у Приштини – Мпemosупе – Службени
гласник, 2011.
- ДЗ – Мехмед Беговић (ур.). *Законик цара Сѣефана Дуцана. Сѣрушки и Аѣонски рукопис*, I.
Београд: САНУ, 1975.

- ДХ – Павле Ивић, Милица Грковић. *Дечанске хрисовуље*. Нови Сад: Институт за лингвистику у Новом Саду, 1976.
- ЗР – Никола Радојичић. *Закон о рудницима десјоџа Сјефана Лазаревића*. Београд: Научно дело, 1962.
- СПП – Љуб. Стојановић. *Сјаре српске њовеље и њисма*, I/1–2 (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа XIX). Београд – Ср. Карловци: СКА, 1929, 1934.
- ССА – *Сјари српски архив*, 1–. Лакташи: Филозофски факултет у Београду – Филозофски факултет у Бањој Луци – Филозофски факултет у Српском Сарајеву – Историјски институт у Бањој Луци – Међуопштински историјски архив у Ваљеву – Историјски архив у Чачку, 2002–.
- СХ – Симиша Мишић, Татјана Суботин-Голубовић. *Свјеоарханђеловска хрисовуља* (Извори за српску историју, књ. 3). Београд: Историјски институт, 2003.
- РТ – Allan Ringheim. *Eine altserbische Trojasage*. Prague – Upsal: Imprimerie de l'état à Prague, 1951.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *Ојџија линџвисџика*. Изабрана дела Александра Белића, I–II. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Белић, Александар. *Исџорија српског језика*. Изабрана дела Александра Белића, IV. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Белић, Александар. *Исџорија српског језика. Сјудије, расправе, криџике*. Изабрана дела Александра Белића, VII. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999а.
- Борковский, В. И. *Синџаксис древнерусских грамџи (Прџсџое предложение)*. Львов: Издание Львовского государственного университета, 1949.
- Војводић, Дојчил. *Функционално–семантичко њоље фуџуралности у савременом руском, њољском и српском*. Докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2007.
- Вукићевић, Милосав. *Писани језик на Косову и Меџохији седамдесетџих џодина XIX века*. Приштина: Јединство, 1978.
- ГАМКРЕЛИДЗЕ, Т. В., Вяч. Вс. Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, I–II. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- ГРАМАТИКА – *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис* (ред. Иван Дуриданов). София: Издательство на Българската академия на науките, 1993.
- Грицкат, Ирена. *Сјудије из исџорије српскохрвајског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.
- Грковић-Мејцор, Јасмина. *Сјиси из исџоријске линџвисџике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2007.
- Грковић-Мејцор, Јасмина. Развој предикативне посесије у српском језику. Срето Танасић (ур). *Грамаџика и лексика у словенским језицима*. Зборник радова с међународног симпозијума. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2011, 361–377.
- Гудков, В. П. Из истории южнославянских форм будущего времени. *Славянская филология: Сборник статей*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1969, 94–101.
- Даничић, Ђ. *Исџорија облика српскогџа или хрвајскогџа језика до сврџеџка XVIII вијека*. У Биограду: Издање и штампа Државне штампарије, 1874.
- ЕРСЈ – *Еџимолоџки речник српског језика* (ур. Александар Лома), 1–. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- Иванова-Мирчева, Дора. *Развој на бџдеџе (futurum) в българския език от X до XVIII век*. София: Българска академия на науките, 1962.
- Ивић, Павле. *Српски народ и њеџов језик*. Београд: Српска књијевна задруга, 1968.
- Јовић, Надежда. *Језик Хиладарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- Курешевић, Марина. Искривање футура у Српској Александриди. *Зборник Маџице српске за филолоџију и линџвисџику* LIV/2 (2011): 91–108.
- Мирчев, Кирил. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1978.
- Павловић, Слободан. *Сјаросрпска зависна реченица (од XII до XV века)*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2009.
- Павловић, Слободан. Дистрибуција енклитика у старосрпским повељама и писмима XII и XIII века. *Зборник Маџице српске за филолоџију и линџвисџику* LIV/2 (2011): 31–52.

- ПИЖУРИЦА, Мато. *Језик Андрије Змајевића*. Титоград: ЦАНУ, 1989.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана АНТОНИЋ, Владислава РУЖИЋ, Срето ТАНАСИЋ, Људмила ПОПОВИЋ, Бранко ТОШОВИЋ. *Синџакса савременога српског језика. Просја реченица* (ред. Милка Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- ПЛУНГАН, В. А. *Общая морфология: Введение в проблематику*. Москва: Эдиториал УРСС, 2003.
- ПОТЕБНЯ, А. А. *Из записок по русской грамматике*, I–II. Москва: Академия наук СССР, 1958.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- СЕМЕРЕНЬИ, О. *Введение в сравнительное языкознание*. Москва: Прогресс, 1980 (превод с немачког).
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Функције и значења глаголских времена*. Београд: САНУ, 1967.
- ХАБУРГАЕВ, Г. А. *Старославянский язык*. Москва: Просвещение, 1986.
- *
- AIKHENVALD, Alexandra Y. *Evidentiality*. New York: Oxford University Press, 2005.
- ANDERSEN, Henning. Periphrastic Futures in Slavic. Divergence and Convergence. Kerstin Eksell, Thora Vinther (eds.). *Change in Verbal Systems. Issues on Explanation*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien: Peter Lang, 2006, 9–45.
- BEEKES, Robert S. P. *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.
- BENVENISTE, Émile. Mutations of Linguistic Categories. Winfred P. Lehmann, Yakov Malkiel (eds.). *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*, 1968; електронска верзија: <<http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/hist04.html>> 20.01.2012.
- BIRNBAUM, Henrik. *Untersuchungen zu den Zukunftsumschreibung mit dem Infinitiv im Altkirchenslavischen*. Stockholm (Acta Universitatis Stockholmiensis, Etudes de philologie slave 6), 1958.
- BIRNBAUM, David. The Church Slavonic Future Participle from a Comparative Perspective. *Die Welt der Slaven* XL/1 (1995): 76–92.
- BLOOMFIELD, Maurice. On Instability in the Use of Moods in Earliest Sanskrit. *The American Journal of Philology* 33/1 (1912): 1–29.
- BYBEE, Joan, Revere PERKINS, William PAGLIUCA. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1994.
- CHUNG, Sandra, Alan TIMBERLAKE. Tense, Aspect and Mood. Timothy Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description*, vol. 3: *Grammatical Categories and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 202–258.
- COMRIE, Bernard. *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- COMRIE, Bernard. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- DAHL, Östen. *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell, 1985.
- DAHL, Östen. The Grammar of Future Time Reference in European Languages. Östen Dahl (ed.). *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000, 309–328.
- DELBRÜCK, Berthold. *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*, 2. Strassburg: Karl J. Trübner, 1897.
- DOSTÁL, Antonín. *Studie o vidovém systému v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1954.
- DROBNJAKOVIĆ, Ana. *The Grammaticalization of Serbian Tense, Aspectual and Modal Auxiliaries*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, 2009.
- FLEISCHMAN, Suzanne. *The Future in Thought and Language. Diachronic Evidence from Romance*. Cambridge – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press, 1982.
- GEBAUER, Jan. *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III: Tvarosloví, II. Časování*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958.
- GONDA, Jan. *The Character of Indo-European Moods*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1956.
- GRAPPIN, Henri. Le verbe «vouloir» dans l'expression du futur en polonais. *Revue des études slaves* 29/1–4 (1952): 7–15.
- GRKOVIĆ-MAJOR, Jasmina. The Role of Syntactic Transitivity in the Development of Slavic Syntactic Structures. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax. Gradual Changes in Focus*. Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband 74). München – Berlin – Wien, 2010, 63–74.

- HANSEN, Björn, Ferdinand DE HAAN. Concluding Chapter: Modal Constructions in the Languages of Europe. Björn Hansen, Ferdinand de Haan (eds.). *Modals in the Languages of Europe: A Reference Work*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009, 511–560.
- HANSEN, Björn. *Das slavische Modalauxiliar. Semantik und Grammatikalisierung im Russischen, Polnischen, Serbischen/Kroatischen und Altkirchenslavischen*. München: Verlag Otto Sagner, 2001.
- HANSEN, Björn. Modals and the Boundaries of Grammaticalization: The Case of Russian, Polish and Serbian-Croatian. Walter Bisang, Nikolaus P. Himmelman, Björn Wiemer (eds.). *What Makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2004, 245–270.
- HASPELMATH, Martin, Ekkehard KÖNIG, Wulf OESTERREICHER, Wolfgang RAIBLE. *Language Typology and Language Universals*, vol. 1. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2001.
- HEINE, Bernd. *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1993.
- HEINE, Bernd, Tania KUTEVA. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- HOFFNER, Harry A. Jr., Craig H. MELCHERT. *A Grammar of the Hittite Language, I: Reference Grammar*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2008.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1995.
- JAZU – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- JESPERSEN, Otto. *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen & Unwin LTD, 1924.
- KOPEČNÝ, Fr. Zur Entstehung der Futurbedeutung beim perfektiven Präsens im Slavischen. *Scandoslavica* VIII (1962): 171–181.
- KRAVAR, Miroslav. Zur Futurperiphrase budem + Infinitiv im Serbokroatischen. Johannes Holthusen, Wolfgang Kasack, Olesch Reinhold (eds.). *Slavistische Studien zum VIII. Internationalen Slavistenkongress in Zagreb 1978*. Köln – Wien: Böhlau-Verlag, 1978, 255–263.
- KŘÍŽKOVÁ, Helena. *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960.
- KURYLOWICZ, Jerzy. *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1964.
- LEHMANN, Winfred P. *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London – New York: Routledge, 1996.
- LÉPISSEUR, Jacques. Le futur antérieur en vieux slave. *Revue des études slaves* 37/1–4 (1960): 89–100.
- LYONS, John. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- MACFARLANE, John. Future Contingents and Relative Truth. *The Philosophical Quarterly*, vol. 53, N° 212 (2003): 321–336.
- MARETIĆ, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1963.
- MIKLOSICH, Fr. *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1868–1874.
- MILOŠEVIĆ, Ksenija. *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*. Sarajevo: ANUBiH, 1970.
- PAUL, Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1970.
- PAVLOVIĆ, Slobodan. Sistemski podsticaj za konektivnu unifikaciju asertivnosti i voluntativnosti u starosrpskom jeziku. Marko Jesenšek, Zinka Zorko (ur.). *Jezikovna predanost. Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. Maribor: Slavistično društvo – SAZU, 2006, 181–190.
- POPOVIĆ, Ivan. *Geschichte der Serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden: Otto Harrassowicz, 1960.
- RÖSLER, Karl. Beobachtungen und Gedanken über das analytische Futurum im Slavischen. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 2 (1952): 103–149.
- RUŽIČIĆ, Gojko. An Old Serbian Verbal Construction. *Folia Slavica* 3/1–2 (1979): 210–215.
- SANFELD Kt., *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. Paris: Librairie C. Klincksieck, 1930.
- SHIELDS, Kenneth C. *A History of Indo-European Verb Morphology*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1992.
- STIEBER, Zdzisław. *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979.
- THOMPSON, Sandra A, Robert E. LONGACRE, Shin Ja J. HWONG. Adverbial Clauses. Timothy Shopen (ed.). *Language Typology and Syntactic Description, vol II: Complex Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 237–300.
- VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves. III: Le verbe*. Paris: Éditions Klincksieck, 1966.

- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, II: Die innere Satzstruktur*. Freiburg: Weiher Verlag, 1993.
- VUKOVIĆ, Dr Jovan. *Sintaksa glagola*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.
- WACKERNAGEL, Jacob. *Lectures on Syntax, with Special Reference to Greek, Latin and Germanic* (Edited with notes and bibliography by David Langslow). Oxford: Oxford University Press, 2009.
- YAVAŞ, Feryal. Future Reference in Turkish. *Linguistics* 20 (1982): 411–429.
- ZIMA, Luka. Nekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine. *Djela JAZU VII* (1887): 1–343.

Jasmina Grković-Major

THE DEVELOPMENT OF THE FUTURE TENSE IN OLD SERBIAN

Summary

This paper deals with grammaticalization of future tense in Old Serbian from the twelfth to the fifteenth centuries. It is shown that the change was gradual, resulting from both language-internal and contact-induced processes. The internal tendency to create a form denoting a future action was a part of the typological drift, encompassing the change from an aspect verbal system (PIE) to a tense verbal system. In late Common Slavic the future tense was *in statu nascendi*, with several (universally available) possible sources: the perfective present, *iměti* 'have', *(-)četi* 'begin', *jěti* 'take' + infinitive, etc. The language contacts in the Balkans reinforced one of the possibilities, giving prominence to the construction *chtěti* 'want' + infinitive. The grammaticalization of this construction, which encompassed its ambiguity, desemanticization, erosion and clitization, can be traced from the oldest Old Serbian documents, reaching its final stage in the fourteenth century, both in the east and in the west of the Štokavian territory.

Already in the oldest texts, the other possibilities for referring to a future action inherited from late Common Slavic were used only in the domain of the irrealis and their competition is witnessed up to the fourteenth century. While the perfective present was preserved in subordinate clauses, *(-)četi*, *jěti* + infinitive disappeared in the fourteenth century, which saw the grammaticalization of a new construction for the irrealis: *budem* 'become' + infinitive / *-l* participle. They show the following areal distribution: *budem* + *-l* participle was characteristic for the eastern dialects while *budem* + infinitive was dominant in the western ones, sharing this innovation with Croatian Čakavian. The grammaticalization of the *budem* constructions into the so-called future perfect was reinforced by the development of hypotactic structures. The development of *budem* + infinitive confirms that the source of this type of future tense in other parts of Slavdom has to be sought for primarily in the Slavic systems.

Even after the grammaticalization of the 'want' future tense (*ću*-future), new potentials for the future tense (*imati*, *budem* + infinitive) had been emerging in the western dialects, due to the innovation waves coming from Čakavian or/and Romance influence. This was also induced by the creation of hypotaxis. However, they were just peripheral possibilities, since they could not compete with the already well established *ću*-future. This is a good exemplification of language being a constant process, in which the innovation waves interact, creating dialectal continuums and transitional areas.

This research confirms the existence of linguistic continuums (e.g. modal ~ non-modal), the fuzzy nature of linguistic categories and the gradualness of change. It also proves, as indicated earlier, that language development, although being unidirectional, does not consist of a series of successive and discrete phases, but exhibits the "overlapping" of those phases.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jgrkovics@sbb.rs

Радмило Маројевић

ИНВЕРЗИЈА ПОСЕСИВА И ПРЕДЛОШКО-ИМЕНИЧКЕ ВЕЗЕ (И ИЗРАЗ „САЛТАНИ ЗА ЗЕМЛЯМИ” У СЛОВУ О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ)*

У првом дијелу рада новом аргументацијом поткрепљује се ауторово тумачење једног „тамног мјеста” у староруском спјеву *Слово о ђолку Игореве*: у синтагми *салтан’и за земл’ами* прва компонента се реконструише као посесив *салтан’б*, у инверзији са именицом *землями*. У другом дијелу рада разматра се поетика Луке Милованова Георгијевића, који инверзију илуструје само наведеним типом. У трећем дијелу рада разматрају се поетика Ивана Мажуранића и инверзија наведеног типа у спјеву *Смрт Смаил-аге Ченџијућа*, а у једном примјеру се реконструише предлог *с*.

Кључне ријечи: посесив, инверзија реда ријечи, *Слово о ђолку Игореве*, Лука Милованов Георгијевић, Иван Мажуранић, *Смрт Смаил-аге Ченџијућа*.

In the first part of the paper, the author gives new argumentation for his interpretation of a “dark place” in the Old Russian epic *Slovo o Polku Igorove*: *saltani* in the phrase *saltani za zeml’ami* is reconstructed as the possessive *saltan’b*, in inversion with the form *zemljami*. The second part of the paper discusses the poetics of Luka Milovanov Georgijević, who illustrated inversion only with the mentioned type. The third part of the paper discusses Ivan Mažuranić’s poetics and this type of inversion in the epic *Smrt Smail-age Čengiĵiĵa*; in one example the preposition *s* is reconstructed.

Key words: possessive, inversion of word order, *Slovo o Polku Igorove*, Luka Milovanov Georgijević, Ivan Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengiĵiĵa*.

1. У овом раду се разматрају двије, на изглед удаљене, али међусобно тјесно повезане теме: једно је завршна аргументација у тумачењу једног „тамног мјеста” у *Слову о ђолку Игореве*, староруском спјеву који за тему има историјски догађај из 1185. године, а друго – један необичан тип инверзије посвједочен у Мажуранићевој поезији а описан у поетици Луке Милованова, али је управо таква инверзија потврђена и у староруском спјеву те може послужити као завршни аргумент у објашњењу спорног мјеста.

1.1. Прво „тамно мјесто” које смо у *Слову о ђолку Игореве* разматрали тиче се облика *Овлуръ* (по нашој реконструкцији: *Овлурь*) у примјеру који је, погрешно, тумачен као именица: *Комонъ вѣ полуночи Овлуръ свисну за рѣкою: велитъ князю разумѣти* (*Слово* 1800: 40). Ми смо облик протумачили као посесив, на српском језику у монографији *МАРОЈЕВИЋ* 1985а (112–113) и паралелно у посебној студији (*МАРОЈЕВИЋ* 1985б: 98–99), а на руском језику у најприје у чланку *МАРОЕВИЧ* 1990 (113–114).

* Рађено у оквиру пројекта *Динамика стуркуѣура савременоѣ срѣскоѣ језика* (178014), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Наше тумачење наведеног „тамног мјеста” одражено је у *Енциклопедији „Слова о њолку Игореве”* у следећој формулацији: »Серб. исследователь Р. Мароевич высказал предположение, что во фразе „Комонь въ полуночи Овлуръ свисну за рѣкою” есть грамматич. и смысловые неувязки, которые будут устранены, если допустить в ней притяж. прил. „Овлуръ”: в таком случае фраза может быть понята так: „Овлуров конь в полночь пронзительно заржал за рекой – дает знак князю, чтобы он понял, что пора бежать”. „Такое прочтение, – пишет Мароевич, – находит подтверждение в фольклорной поэтике: животное помогает герою в роковые минуты”. Однако и в этом случае приходится допустить необычный порядок слов – между сущ. и определением оказалось обстоятельство „въ полуночи” – и признать, что глагол „свиснути” мог иметь значение „пронзительно заржать” (О. В. Творогов. *Овлур (Влур)*. – Энци. Слова 1995 III: 345).

У раду Мароевич 2001 (55–59, 62–65) ми смо се осврнули на ове двије Твороговљеве примједбе, овим ријечима: „В оценке «необычного порядка слов» литературовед исходит из современного русского языкового сознания, согласно которому грамматически невозможен разрыв между приименным родительным и определяемым существительным. А надо исходить из реконструируемого древнерусского языкового сознания, в котором использование притяжательного прилагательного в указанной позиции было не только возможным, но вносило определенное перераспределение в функциональной перспективе (актуальном членении) предложения. В современном сербском языке, который можно использовать в качестве модели древнерусской ситуации, такой порядок слов обычен: Конь у поноћ Овлуров зањишта иза реке. / Что касается реконструкции лексического значения глагола *свис(т)нути*, следует также исходить из древнерусской лексико-семантической системы, а не из современного русского языкового чутья. Основные значения лексем *свист*, *свистнуть* в современном русском и *свистъ*, *свистнути* в древнерусском не совпадали, доказательства этого находим в самом тексте «Слова о полку Игореве». И не только в новом прочтении рассматриваемого фрагмента. Доказательством служит отглагольное существительное *свистъ*: свистъ звѣрин (Слово 1800: 7). Это совсем не свист птицы или суслика, а рев хищного животного. Пронзительное ржание коня как раз входит в такую семантическую структуру» (Мароевич 2001: 58–59 (знаком | указујемо на прелазак на нову страну у тексту који се цитира, а знаком / на границу између двају пасуса у њему)).

За оба „тамна мјеста” главни аргумент јесте аутентичност посесива од личних имена и других именица с основой на *-н* и *-р*: индивидуална припадност се у кругу таквих именица изражавала помоћу суфикса **-jъ* у XI–XII и у првим деценијама XIII вијека (види т. 1.3). Иначе, уз ову додатну аргументацију, може се тумачење облика *Овлуръ* као посесива коначно сматрати — потпуно образложеним.

1.2. Друго „тамно мјесто” тиче се облика *салтани* у примјеру из *Слова о њолку Игореве*, који је, погрешно, тумачен као именица: Галичкы Осмомыслъ Ярослав! [...] Грозы твоя по землямъ текутъ, отворяеши Киеву врата, стрѣляеши с отня злата стола салтани за землями [види т. 2]. Ми смо облик

протумачили као посесив, на српском језику у монографији МАРОЈЕВИЋ 1985a (110–112), а паралелно и у посебној студији (МАРОЈЕВИЋ 1985b: 97–98), на руском језику најприје у чланку (МАРОЈЕВИЧ 1990: 114–115), а затим и у раду (МАРОЈЕВИЧ 2001: 59–65).

Наше тумачење облика *салѿани*, за разлику од интерпретације облика *Овлур* (види т. 1.1), није доспјело у *Енциклопедију „Слова о ѿлку Игореве“*: аутору рјечничког чланка „Салтан” оно, вјероватно, није било познато (А. Г. Бобров. *Салтан*. – *Энц. Слова* 1995 IV: 263).

За то тумачење, међутим, потребна су два додатна образложења. И после примјене метода лингвистичке реконструкције (види т. 3), и метода пјесничке реконструкције (види т. 4), остало је без филолошких потврда тумачење уопштавања посесива у мушком роду (*салѿани*) и за именице женског рода у инструменталу множине (за *землями*), које сада можемо навести (види т. 5), док примјери инверзије посесива (и других атрибута, конгруентних и неконгруентних) испред предлошко-именичке везе (види тт. 6–7) потврђују редослијед ријечи у анализираном фрагменту и без претпоставке да је у каснијем препису изостала редупликација предлога ([за] *салтани* за *землями*), односно претпоставке да је измијењен редослијед ријечи ([за *салтани* *землями*] → *салтани* за *землями*). Оба ова поступка, од којих смо раније полазили, морали би бити учињени збоз неразумијевања текста – преписивач није схватио да је ријеч о посесиву него је полазио од именице, као и сви наши претходници у тумачењу наведеног места.

1.3. Два наведена „тамна мјеста”, тачније: посесивна интерпретација одговарајућих облика у њима, служе нам као сегменти у нашем систему аргументације којим потврђујемо изворност староруског спјева као књижевног текста који је настао крајем XII (или најдаље у првим двијема-трима деценијама XIII вијека). Наиме, у расправи (МАРОЈЕВИЧ 2001) истакли смо да „в образованиях от личных имен и других существительных с основой на -н индивидуальная принадлежность выражалась с помощью суффикса *-jъ в XI–XII вв. и в первые десятилетия XIII в. Только после этого начинается использование суффикса -ов (МАРОЈЕВИЋ 1983: 64–73, 110). От существительных с основой на -н и в «Слове о полку Игореве» последовательно образуются притяжательные прилагательные при помощи суффикса *-jъ: по замышленію *Бояню*; на землю *Трояню*; лелѣють мѣсть *Шароканю*; Ольгова *коганя* хоти. Примеры показывают, что поэма и в этом отношении представляет собой подлинный памятник древнерусского языка и литературы конца XII в. Хронологические рамки поэмы, что касается системы посесивных категорий и посесивных производных, можно расширить лишь в незначительной степени – на первые два-три десятилетия XIII в. К этому выводу приходим именно потому, что посесивы с суффиксом | *-jъ от существительных на -н и -р находились в живом употреблении до конца XII и в первые два-три десятилетия XIII в., после чего они заменяются посесивами с суффиксом -ов” (МАРОЈЕВИЧ 2001: 61–62).

Овдје морамо истаћи да је смјена посесива типа *Иван’*, *Володимир’* посесивима типа *Иванов*, *Володимиров* била потпомогнута фонетским и морфолошким промјенама. У раном староруском јасно су се разликовали, и

фонетски и морфолошки, лично име и од њега изведени посесив, на примјер: „о сину Иванѣ” ‘о сину Ивану’ – „о сину Иван’и” ‘о сину Ивановом’. Послије двоструке промјене (умекшавања полумекких сугласника и аналошког преношења наставка с тврде на меку деклинацију) синтагма у локативу постала је двозначна, па је један исти израз „о сину Иванѣ” могао значити и ‘о сину Ивану’, и ‘о сину Ивановом’. Двочисленост је разријешена експанзијом посесивног суфикса *-ов*, који се са суфиксом **-јѣ* и иначе налазио у односу конкуренције, па се успоставио однос: „о сину Иванѣ” само у значењу ‘о сину Ивану’ – „о сину Ивановѣ” у значењу ‘о сину Ивановом’. Слово *о ѿлку Игореѣ* је написано у периоду кад се рани староруски убрзано мијењао у позни староруски, али је оно припадало раном староруском језику у погледу консонантског система и опште морфологије (једино су полугласници већ били изгубљени у слабир и вокализирани у јаким позицијама).

2. Облик *салтани* у примјеру из *Слова о ѿлку Игореѣ*: Галички Осмомислѣ Ярославѣ! (...) Грозы твоя по землямъ текутъ, отворяеши Кіеву врата, стрѣляеши с отня злата стола салтани за землями (Слово 1800: 30 (у препису који је прављен за царицу Катарину: *салтани*)) у досадашњим тумачењима, осим у нашем, погрешно је објашњаван као облик акузатива множине именице *салтанъ* у значењу ‘титул правитеља у мусулман’ (види најважнија тумачења у (Сл. Слова 1978 V: 82–83)). Погрешно тумачење објашњава се комуникационим тешкоћама перцепције необичног реда ријечи, а ми смо га оспорили у монографији која је објављена о осамстогодишњици спјева (Мароевић 1985а: 110–112), а затим и у расправи која је објављена на руском језику о двјестагодишњици првог издања (Мароевић 2001: 59–62).

(1) „Ово тумачење има три слаба места. Прво, мало је вероватно да буде употребљен номинатив са наставком *-и* уместо акузатива са наставком *-у* у кругу именица тврде промене које означавају бића. Мешање наставака номинатива и акузатива ишло је у обрнутом смеру: на номинатив је пренет акузативни наставак *-у*. У другим примерима акузатив на *-и* се чува” (Мароевић 1985а: 111). Уп.: „У этого толкования можно найти три спорных момента. Во-первых, маловероятно, чтобы был употреблен им.п. с окончанием *-и* вместо вин.п. с окончанием *-и* в кругу одушевленных существительных твердого склонения. Взаимодействие окончаний именительного и винительного происходило в противоположном направлении: на им.п. было распространено окончание вин.п. *-и*. В других примерах вин.п. с окончанием *-и* сохраняется” (Мароевић 2001: 59), па се наводе примјери – облик *соколы* у фрагменту: не буря соколы занесе чресъ поля широкая (Слово 1800: 6–7) и облик *сваты* у фрагменту: ту пирь докончаша храбрїи Русичи: сваты попоиша, а сами полегоша за землю Рускую (Слово 1800: 18).

(2) „Друго, тешко је објаснити употребу множине уместо једине, уколико је песник имао у виду турског султана” (Мароевић 1985а: 111). Уп.: „Во-вторых, трудно объяснить употребление мн.ч. вместо единственного, если автор «Слова» имел в виду турецкого султана” (Мароевић 2001: 59).

(3) „Треће, синтагма у инструменталу ‘за землями’ семантички је непотпуна: иза којих земаља?” (Мароевић 1985а: 111). Уп.: „В-третьих, предложно-падежное сочетание «за землями» представляется семантически (следовательно, и грамматически) неполным: за какими землями?” (Мароевић 2001: 59).

3. У монографији МАРОЛЕВИЋ 1985a (110) образложено је ново тумачење анализираног „тамног мјеста”, по коме је у наведеном фрагменту посвједочен „посесивни придев *saltan*”, изведен суфиксом *-j* од титуле *saltan*”. У прилог свом тумачењу навели смо три аргумента. У чланку на руском језику други и трећи аргумент су поновљени у истој, а први у битно друкчијој формулацији.

(1) Први аргумент:

1° „Употреба предлога између посесивног придева и именице чији је он атрибут у староруским споменицима била је сасвим обична. Може се такође претпоставити да је ред речи измењен и у препису из XVI века, уколико писар у староруском оригиналу није препознао посесивни придев” (МАРОЛЕВИЋ 1985a: 111).

2° У чланку на руском језику о читању „тамних мјеста” у *Слову о њолку Игоре* први аргумент је дат у друкчијој формулацији: битно је прецизиран (и конкретизован) његов први дио, а проширен други (види т. 4.(1)).

3° Тек овим радом, на основу формулисаних поетике Луке Милованова Георгијевића (види т. 6) и примијењене поетике Ивана Мажуранића (види т. 7), документује се могућност везе: беспредложни посесив + предлог + именица.

(2) Други аргумент:

1° „У *Слову* је одражен процес уопштавања наставка дужих придева (одређеног вида) мушког рода у инструменталу множине у кругу описно-односких придева” (МАРОЛЕВИЋ 1985a: 111). Уп.: „В «Слове» отражен процесс обобщения окончания качественно-относительных полных прилагательных, выражающих значение определенности, мужского рода в творительном падеже мн.ч.” (МАРОЛЕВИЧ 2001: 61), па се наводе примјери – облици *си́льными* и *харалужными* у фрагменту: Бяшетъ притрепеталъ своими си́льными плъки и харалужными мечи (Слово 1800: 21) и облик *калеными* у фрагменту: поскепаны саблями калеными шеломи Аварьскыя отъ тебе, Ярѣ Туре Всеволоде (Слово 1800: 13).

У вези с унификацијом наставка дужих придјева, у овом раду ћемо додати једну напомену (види даље т. 6°).

2° Даље: „Овај наставак ширио се и на оне посесивне придеве који су развијали односно значење” (МАРОЛЕВИЋ 1985a: 111). Уп.: „Это окончание распространялось и на те притяжательные прилагательные (посессивы), которые развивали относительное значение” (МАРОЛЕВИЧ 2001: 61), па се наводи примјер – облик *лебедиными* у фрагменту: Вьстала обида (...) Вступила дѣвою на землю Трояню, всплескала *лебедиными* крылы на синѣмъ море у Дону (Слово 1800: 19).

3° Затим: „Посесивни придеви мушког рода који су чували индивидуалнопосесивно значење задржавали су наставак именичке промене” (МАРОЛЕВИЋ 1985a: 111). Уп.: „Посессивы мужского рода, имеющие индивидуально-посессивное значение, сохраняли окончания именного склонения” (МАРОЛЕВИЧ 2001: 61), па се наводе примјери (у монографији само први – облик *Глѣбовы*, а у чланку и други – облик *Всеволожи*): Ты бо можеши посуху живыми шерешы стрѣляти, удалыми сыны Глѣбовы (Слово 1800: 29). Ср. посесив с суфиксом **-jъ* в летописном фрагменте под 1207 г.: дьяволъ въздвиже нѣкую которую злу межи князи сѣны Всеволожи (ЛЛ 1377: л. 150).

4° Најзад: „Ми сматрамо да је наставак мушког рода именичке промене такође уопштен – пренет на придеве уз именице женског рода и да је пример такве употребе управо наведено место у спеву: *салтани за землями* ‘за султановим земљама, иза султанових земаља’” (МАРОВЕВИЋ 1985а: 111). Уп.: „Мы полагаем, что окончание мужского рода именного склонения было также обобщено — перенесено на прилагательные (посессивы), определяющие существительные женского рода, и что примером такого употребления как раз является рассматриваемое место в знаменитой древнерусской поэме: *салтани за землями* «за землями султана, за султанскими землями»” (МАРОВЕВИЧ 2001: 61).

5° Друге примјере који би могли послужити као паралеле (и потврда тачности ове последње претпоставке) (види горе т. 4°) тада нисмо могли навести. Сада смо у прилици да их наведемо (види т. 5), што значи да наше објашњење, и у овој појединости, није више само добро образложена претпоставка него филолошки потврђено тумачење.

6° Поставка о уопштавању наставка дужих придјева мушког рода у инструменталу множине (у староруском то су још придјеви одређеног вида) (види горе т. 1°) мора се прецизирати. Утицај наставка инструментала множине мушког рода именичке промјене (неодређеног вида) типа *славѣны* на промјену наставка одређеног вида *славѣньми* → *славѣньми* био је појачан тежњом ка унификацији наставака тврде промјене типа *славѣньми* и меке промјене типа *синими* (у овом случају у корист меке, јер је од позног староруског глас [ы] само алофон фонеме <и>).

(3) Трећи аргумент:

„Наведеним тумачењем отклањају се семантичке тешкоће у тумачењу текста: песник сликовито каже да Ярослав гађа својим стрелама са очевог златног престола до иза султанових земаља, тј. да све дотле допире његова моћ” (МАРОВЕВИЋ 1985а: 111). Уп.: „нашим толкованием устраняются семантические трудности в понимании текста: поэт образно говорит, что Ярослав стреляет своими стрелами с отеческого золотого престола и поражает цели за землями султана, т.е. его могущество достигает даже этих пределов!” (МАРОВЕВИЧ 2001: 61).

4. У чланку МАРОВЕВИЧ 2001 филолошка реконструкција текста као метод допуњена је методом поетске реконструкције текста (види даље тт. (2) и (3)) на примјеру двају „тамних мјеста” (види тт. 1.1. и 1.2). У уводном дијелу чланка МАРОВЕВИЧ 2001 (55) истакли смо сљедеће: „Специфика нашего исследования ‘темных мест’ «Слова о полку Игореве» состоит в том, что оно базируется на параллельном изучении научных статей, лексикографических описаний, комментариев к тексту (филологическая реконструкция текста) и художественных переводов (поэтическая реконструкция текста). Привлечение переводов на современный русский язык преследует две цели: с одной стороны, проверить, как то или иное толкование, а также смена научных парадигм, отражается в художественных переводах; с другой стороны, выделить случаи творческого подхода переводчика к тексту оригинала, когда поэт-переводчик не соблюдает толкования филологов, а повинуется законам художественного творчества, воссоздавая поэтический образ согласно «тре-

бованиям» поэтического воображения. Здесь хотелось бы вспомнить наблюдение Ф. Е. Корша, сделанное им по другому поводу: «Но что, если чутье гениального художника предупредило изыскания ученых» (Корш 1897: 34)».

У чланку је поновљена и основна аргументација из претходног нашег тумачења (види т. 3.(2, 3)), али је први аргумент у корист посесивног тумачења облика *салтани* друкчије формулисан (види даље т. (1)).

(1) Први наш аргумент (види т. 3.(1)) битно је прецизиран (и конкретизован) у првом дијелу, а проширен у другом: „употребление предлога между притяжательным прилагательным и определяемым существительным в древнерусских памятниках было обычным (при повторении предлога). Переписчик мог опустить первый предлог *за* в реконструируемом древнерусском тексте: стрѣляеши с отня злата стола *за* салтани *за* землями. Можно также предположить, что | порядок слов был изменен в списке XVI в. (вместо «за салтани землями» написано: салтани за землями), поскольку переписчик мог не воспринять форму *салтани* как притяжательное прилагательное” (МАРОЕВИЧ 2001: 60–61). Другим ријечима, полазили смо од тога да је посесив испред предлошко-падежне везе био обичан само у случају редупликације предлога те да је у последњем препису или испуштен први предлог или, у случају неинверзионе употребе, промијењен ред ријечи због неразумијевања староруског текста.

(2) Друго слабо мјесто досадашњег тумачења (употреба множине умјесто једине – јер је пјесник несумњиво имао у виду конкретног турског султана) [види т. 2.(2)] преводиоци су отклањали употребом именице у једини или придјева с посесивним значењем.

1° У једном преводу налазимо облик једине умјесто облика множине, што смо ми овако прокоментарисали (МАРОЕВИЧ 2001: 60): „Противоречие между мн. числом перевода (*султаны*) и ед. числом реального комментария (турецкий *султан*) остается во всех просмотренных переводах, за исключением трех. Кроме переводов, в которых словоформа *салтани* передается посредством притяжательного прилагательного *султанский* и *султанов* (см. ниже), только в переводе Игоря Шкляревского снято указанное противоречие: По земле твои грозы текут далеко, / расшибая преграды. / Ты в Дунай ворота закрываешь. / Даже с облака дань собираешь! / И пускаешь в султана стрелы” (Слово 1980: 10).

2° У једном преводу је односни придјев у посесивном значењу, што смо ми овако прокоментарисали (МАРОЕВИЧ 2001: 62 (наставак цитата види даље у т. 3°)): „Но интересно другое. «Чутье гениального художника предупредило изыскания ученых» (Корш): в двух из известных нам переводов вместо существительного *салтан* в ед. или мн. числе употреблено притяжательное прилагательное. Это перевод Г. П. Павского, в котором представлено прилагательное с суффиксом *-ск-*: Грозы твои носятся по землям. / Ты отворяешь ворота Киева, / стреляешь с отеческого золотого престола / далее земель *салтанских* (Слово 1880: 495), [...]”.

3° Најзад, један преводилац се определијелио за присвојни придјев, тј. посесив, што смо ми у наставку (МАРОЕВИЧ 2001: 62) овако истакли: „(...) – и поэтическое переложение Н. И. Рыленкова, в котором использовано притяжательное прилагательное с суффиксом *-ов*: Ты гонишь грозы на луга и

пашни / И, Киеву ворота открывая, / Вершишь свой суд на берегах Дуная.
/ С отцовского престола мечешь стрелы / В заморские султановы пределы
(Слово 1986: 245)”.

(3) Треће слабо мјесто досадашњег тумачења — синтагма у инструменталу ‘за земљами’ је семантички „(следователно, и граматически)” непотпуна: иза којих земаља? (види т. 2.(3)) — преводиоци су отклањали употребом атрибута уз облик ‘(за) земљами’. У чланку МАРОЈЕВИЧ 2001 (61–62) овај аспект стваралачког приступа преводилаца илустровали смо примјерима из неколико превода уз сљедећи коментар: „Переводчики либо осуществляли дословный перевод (см., напр., перевод Д. С. Лихачева: Грозы твои по землям текут, / отворяешь Киеву ворота, / стреляешь с отчего золотого престола / салтанов за землями (Слово 1997: 575), либо пытались восстановить определение к словоформе (за) *землями*. Перевод XVIII в. неизвестного автора: стреляешь с отческого золотого престола на солтанов во *чужие земли* (Слово 1967: 103–104). Перевод В. В. Капниста: стреляешь с отческого золотого престола на султанов чрез *земли далекие* (Слово 1950: 339). Ср. другие переводы: И с престола ты высокого / в *дальных городах* султанов бьешь (Слово 1803: 21); *Пространством многих стран не могшие укрыться* / Султаны от тебя бессильны защититься: / Разишь с золотого ты престола их всегда (Слово 1807: 18); бьешь с отческого золотого престола султанов за | *отдаленными землями* (Слово 1819: 18); Высоко сидя на отцовском / Золоченом-пышно столе, / Стреляешь могучих салтанов / *За морем, в далекой земле* (Слово 1854: 87, 89); Ты стреляешь на султанов *за землями иностранными* / С своего ли золотого стола отчего! (Слово 1873: 29). Из современных переводчиков этот прием применяет С. В. Ботвинник: и в *чужеземных* салтанов стреляешь / с отчего ты с золотого престола (Слово 1961: 233)”.

5. Анатолије Кузнецов наводи два примјера употребе инструментала множине придјева у форми мушког рода који служи као атрибут уз именицу женског рода: *бл̑годатьми б̑жиш* Изб XIII₁, 97; *ризами свѣтлы и славны* ПНЧ к. XIV, 101в (Кузнецов 2006: 181).

У напомени аутор наводи и трећи примјер: моученици. *христовы џзвы* оукрашени бысте Мин XII (д), 106 об., али га неоправдано сматра обликом акузатива и синтаксичким калком с грчког оригинала.

Наведени примјери потврђују нашу претпоставку да је наставак мушког рода именичке промјене могао бити уопштен – пренесен на придјеве уз именице женског рода (види т. 3.(2)4°), тј. да примјер такве употребе није само наведено мјесто у спјеву: *салтани за землями* ‘за султановим земљама, иза султанових земаља’ него и три овдје наведена примјера.

6. У својој (формулисаној) поетици, коју је, под насловом *Ойи̑и̑ наст̑а-вље̑ња к ср̑йско̑ј сличноречност̑и и сло̑зомер̑ју или йросоди̑ји*, написао 1810. године, Лука Милова̑нов Георгијевић је обрадио и инверзију користећи за њу термин „премет̑ња”. Инверзију он дефинише на сљедећи начин: „Премет̑ња бива, кад се која реч на мјесто у неvezаном спису, и у обичном | говору са свим необично постави” (Лука Милованов 2010 (1833): 95–96 (67–68)).

У наставку аутор даје четири примјера „преметње”, и у сваком се атрибут, конгруентни (придјевски и замјенички) или неконгруентни, налази испред предлошко-именичке везе. Ми ћемо их навести савременим правописом: *царској у њалаџи* (умјесто: „у царској палати”), *џ’јела за њовијање* (умјесто: „за повијање т’јела”), *његово на њрошење* (умјесто: „на његово прошење”), *српског језика на џлаголању* (умјесто: „на глаголању српског језика”).

У закључку одјељка „Преметња” аутор истиче: „Ова и овим подобна говорења виде се језику Србском праве непотребе, који се изван везаног списка чувати ваља. – У везаном спису гдјегдје нужде њеке ради постављено пропустити се може” (Лука Милованов 2010 (1833): 96 (68)).

Поставке Луке Милованова о инверзији, која се у његовој поетици своди на постављање атрибута испред предлошко-именичке везе и за коју он користи термин „преметња”, могу се, с гледишта савремене поетике, формулисати на сљедећи начин (и ми ћемо, за овај тип инверзије, користити његов термин).

(1) Преметњу не треба користити (ње се „чувати ваља”) у разговорном функционалном стилу и у прозној варијанти књижевноумјетничког стила јер за њу, у тим стиловима, нема праве потребе.

(2) Преметња је стилски поступак онеобичавања који се може користити само у поетској варијанти књижевноумјетничког стила.

(3) Преметња се може сматрати допустивим стилским поступком и у стиховима само када то захтијевају потребе версификације или пјесничког језика.

7. У својој (примијењеној) поетици Иван Мажуранић је користио преметњу као версолошки и стилски поступак. У посебним одјељцима овога поглавља представимо примјере такве инверзије у главном пјесниковом дјелу, спјеву *Смрт њ Смаил-аџе Ченџијућа*, али ћемо овдје, у уводу поглавља о Мажуранићу, навести и примјере из двије (лирске) пјесме остварене у симетричном осмерцу – обје су написане исте године, пола деценије прије знаменитог спјева.

(1) Пјесма *Посланица* састоји се од четири катрена (строфе од четири стиха). Први катрен почиње стиховима: *Što је rosa tihom cvietu, / Kada sušne vene od brige*: (MAŽURANIĆ 1895: 62 (Poslanica. 1841. Danica)). А други: *Jerbo, kako tihe od rose / Žedan cvietak glavu diže*: (MAŽURANIĆ 1895: 62 (Poslanica. 1841. Danica)). – 1° Први примјер карактеристичан је по томе што се атрибут налази у првом, а предлошко-падежна веза у другом полустиху, па се остварује опкорачење цезуре, и што атрибут од управне именице, поред предлога, раздваја још једна, пунозначна ријеч (види и примјере из т. 7.1(5)). Иначе је инверзија версолошки условљена – четворосложном силабичком структуром другог полустиха (уз ефекат хетеровакалске контракције двају вокала у сандхију): (када сушне) вене од бриге. Премјештање придјевског облика испред глаголског има само стилски разлог (истицање придјева и опкорачење цезуре) јер би се структура другог полустиха могла остварити и без те додатне инверзије: *(када вене) сушне од бриге. Неинверзионим редослијед, међутим, нарушио би структуру осмерца: *(када вене) од сушне бриге. 2° У другом примјеру инверзија је само версолошки условљена – четворосложном

силабичком структуром другог полустиха (уз ефекат хетеровокалске контракције двају вокала у сандхију): тихе од росе. Неинверزيونи редослијед и овдје би нарушио структуру осмерца: *од тихе росе. Пошто се инверзија остварује у истом полустиху, ефекат опкорачења цезуре изостаје (види примјере 4°, 5°, 6°, као и примјере из т. 7.1(4)).

(2) Пјесма *Заручници* има пет катрена. У другом катрену су, у парним стиховима, двије инверзије разматраног типа: Dan ov lanі bi'aše ždrielo / Paklenijeh od ponoga, / A danas nam preveselo / Vječne od sreće nebo otvara. (MAŽURANIĆ 1895: 64 (Zaručnici. 1841. Iz rukopisa)). – 3° Инверзија у другом стиху катрена стилски је условљена, а не версолошки, јер слоговна структура стиха не би била нарушена ни да су полустихови замијенили мјеста: *од понора пакленијех. Али пошто је и постпозиција придјева један тип инверзије, треба рећи да из версолошких разлога није долазио у обзир неинверزيونи редослијед: *од пакленијех понора. Од двије силабички коректне могућности пјесник се определио за препозицију придјева како би га истакао (уз опкорачење цезуре) (види и примјере из т. 7.1(2)). 4° У другом примјеру, у четвртном стиху катрена, инверзија је само версолошки условљена – четворосложном силабичком структуром првог полустиха (уз ефекат хетеровокалске контракције двају вокала у сандхију): вјечне од среће. Неинверزيونи редослијед нарушио би структуру осмерца: *од вјечне среће (види примјере 2°, 5°, 6°, као и примјере из т. 7.1(4)). У стиху је присутна још једна инверзија, исто тако версолошки условљена (небо отвара, умјесто: *отвара небо), али она није оног типа који нас овдје занима.

(3) У другом стиху завршног катрена пјесме *Заручници* посвједочене су двије инверзије разматраног типа, по једна у сваком полустиху: Da bi s puta bio danu, / Tihe od sreće, blaga od raja (MAŽURANIĆ 1895: 65 (Zaručnici. 1841. Iz rukopisa)). – 5° У првом примјеру инверзија је версолошки условљена – четворосложном силабичком структуром првог полустиха (уз ефекат хетеровокалске контракције двају вокала у сандхију): тихе од среће. Неинверزيونи редослијед нарушио би структуру осмерца: *од тихе среће (види примјере 2°, 4°, 6°, као и примјере из т. 7.1(4)). 6° Исти разлози навели су пјесника да прибегне инверзији и у другом полустиху: блага од раја (јер из силабичких разлога неинверزيونи редослијед није долазио у обзир: *од блага раја) [види примјере 2°, 4°, 5°, као и примјере из т. 7.1(4)].

7.1. У Мажуранићевом главном дјелу, спјеву *Смрт Сmail-ађе Ченџији-ћа*, издвојили смо примјере у којима је атрибут инверзијом распоређен испред предлошко-именичке везе.

(1) Инверзију конгруентног атрибута, његово дистанцирање од предлошко-падежне везе, налазимо у 595. стиху, који је осмерац, пошто у њему реконструирамо предлог *с*:

и троструџм [с] зубом глуху / мученичку пут прогриза (СА 595–596: „с *ѿро-сѿруџм* зубом”),

али њега ћемо посебно прокоментарисати (види т. 7.3). Исту такву инверзију налазимо и у другим стиховима Мажуранићевог спјева (види даље т. (2)).

(2) Као и у наведеном (види горе т. (1)), ефекат опкорачења цезуре остварује се и у неким другим примјерима (у десетерцу 121. стиха те у осмерцима 308. и 524. стиха), будући да се атрибут налази у првом, а предлошко-падежна веза у другом полустиху:

ил рујева испод грма зече (СА 121: „испод *рујева* грма”);
и сусједној у планини (СА 308: „у *сусједној* планини”);
Ал[и] и добра у јунака (СА 524: „у *добра* јунака”).

(3) Ако се атрибут нађе у претходном, а предлошко-падежна веза у наредном стиху, остварује се опкорачење стиха:

тко подвитѣх ногах чучи / покрај њега и голему / на проколу товна врти овна
(СА 722–724: „на *голе*му проколу”).

При том се опкорачење остварује између осмерца 723. стиха, у коме је и други полустих четворосложен, и десетерца 724. стиха, у коме је само први полустих четворосложен.

(4) Ако се и атрибут и именица нађу у истом полустиху, ефекат опкорачења цезуре, наравно и стиха, изостаје:

Вјерна уз друга друг кораца (СА 275: „уз *вјерна* друга”);
голе *из* раје, у ко’е круха нейма (СА 764: „из *голе* раје”);
гњѣвну *у* срцу супроћ раји црној (СА 997: „у *гњѣвну* срцу”).

У свим примјерима инверзија је версолошки условљена – четворосложном силабичком структуром првог полустиха (уз ефекат хетеровокалске контракције двају вокала у сандхију). Неинверзиони редослијед нарушио би силабичку структуру осмерца у 275. стиху: *уз вјерна друга (четири слога у полустиху), односно десетераца у стиховима 764. и 997: *из голе раје; *у гњѣвну срцу (четири слога у првом полустиху) (види и примјере из т. 7(1)2°, (2)4°, (3)5°6°).

(5) Поред предлога, атрибут од именице може раздвајати још нека, пунозначна ријеч:

ни поноснѣх звона са звониках (СА 318: „звона са *йоноснѣх* звониках”);
Немилога трак од бича (СА 592: „трак од *немилоџа* бича”);
поноситиу што *оно* у срцу (СА 993: „што оно у *йоносийѣ*у срцу”).

У свим овим примјерима атрибут се налази у првом, а предлошко-падежна веза у другом полустиху, па се остварује опкорачење цезуре десетерца (318. стих) и осмераца (стихови 592. и 993).

(6) Од претходних примјера разликује се сљедећи:

око којѣх доба у глухо (СА 689: „у *глухо* доба”).

Овдје предлог остаје уз придјев, али именица долази у антепозицији (у истом полустиху, па изостаје ефекат опкорачења цезуре односно стиха). Инверзија је версолошки условљена – четворосложном силабичком структуром другог полустиха (уз ефекат хетеровокалске контракције двају вокала у сандхију). Неинверзиони редослијед нарушио би и овдје структуру осмерца (четири слога у полустиху): *у глухо доба.

7.2. Специфичан је случај атрибута који у завршној верзији текста долази уз именицу без предлога:

Екторове испод града Троје (СА 564: „испод града *Екѿѿорове* Троје”).

Приређивач другог критичког издања Мажуранићевог спјева, Милорад Живанчевић, у наведеном стиху види лично име, дакле именицу: „ЕКТОР – Хектор, тројански јунак” (Живанчевић 1969: 321). Подробније о овом стиху пише у *Коментѿарима* (тамо је дата и историја питања). Множински облик именице у наведеном стиху видео је најприје Фрањо Марковић: „Поубијани Хектори су ти мученици (...)”. Живанчевић се приклања том тумачењу позивајући се при том на Франгеша, који је сматрао да је у коначној верзији „и једно и друго остало могуће” и да је вриједност тих стихова „управо у њиховој двострукости” (Живанчевић 1969: 321–322). Антун Барац у коментарима за своје прво, ћирилично издање опредјељује се за придјевско тумачење (БАРАЦ 1949: 82).

У рукопису стих је најприје био осмерац: *Hektorove ispod Troje* (види у првом критичком издању, Давора Капетанића (КАПЕТАНИЋ 1968)). Зато Иво Франгеш каже: „Док у првој верзији ријеч *Хекѿѿорове*, сасвим природно, звучи као придјев, у другој је природније да је то именица” (цит. по Живанчевић 1969: 321–322).

Франгешево тумачење, које је примио Живанчевић, има за тему овога рада веома велики значај иако га ми не прихватamo ни у именичкој ни у двострукој именичко-придјевској интерпретацији.

1° Двоструко значење неког облика сасвим је могуће не само у симболистичкој и постсимболистичкој поезици него и у претсимболистичкој. Али је, у свакој од њих, неизоставни услов двострукости значења исто звучање. У наведеном стиху придјевски и наводни именички облик прозодијски се не подударaju – придјев има финалну дужину.

2° Првобитна верзија рукописа, која Фрањо Марковићу није била позната, па је он и могао погријешити, потврђује придјевско значење у коначној верзији стиха. Пјесникова редакцијска измјена није била условљена потребом да замијени нормалну употребу придјева (Троја је, стварно, */X/екѿѿорова*) ненормалном употребом именице у множини (*/X/екѿѿор* је био и остао један) него потребом да замијени осмерац десетерцем, да га силабички одвоји од претходног, 564. стиха, и прикључи наредном, 566. стиху, којим се куплет и завршава:

тер је вуку коњи крилонози
и по праху и по калу
Екторове испод града Троје
кад већ Троју оставише бози (СА 563–566).

Наравно, */X/екѿѿор* је *singulare tantum masculinum*, а то значи да такве именице потенцијално имају множину (ако се промијене семантички услови њихове употребе), али би у том случају множина гласила *Хекѿѿори*. Посвједочени морфолошки лик могао би бити схваћен прије као супстантивизирани посесив (Екторове */војнике/* → Екторове), али би та супстантивизација могла бити само контекстуална, на њу, међутим, контекст никако не указује

(спољашњи доказ је чињеница да од ње нико није полазио у тумачењу овог „тамног мјеста”).

3° Историја стварања, и историја тумачења наведеног стиха, показују колико је танка граница која дијели пожељне и непожељне облике варирања редослиједа ријечи и колико то утиче на комуникативне аспекте књижевног текста и језика којим је тај текст написан.

7.3. Мажуранић је, као и Његош (Петровић-Његош 2005: 263–280], користио аломорф [с] предлога *с/са* испред ријечи које почињу са *с-*: тер се ласно растадоше с сунцем (СА 45 (а не *са сунцем)); јашу змаји с сјевера и с југа (СА 500 (а не *са сјевера)). Ова особина пишчевог идиолекта омогућила нам је да у два стиха реконструирамо предлог *с* (Маролевић 2009), од којих је други:

Немилога трак од бича
у поводу вјеште руке
по бешћутну звижди зраку
и троструцџм [с] зубом глуху
мученичку пут прогриза
тер крвава ствара врела (СА 592–597)

непосредно везан за тематику овога рада јер је у њему остварена инверзија конгруентног атрибута *џростџруцџм*, његово дистанцирање од предлошко-падежне везе (*с*) *зубом*, при чему се остварује ефекат опкорачења цезуре будући да се атрибут налази у првом, а предлошко-падежна веза у другом полустиху. Такав тип инверзије, и такав тип опкорачења цезуре, видјели смо, посвједочен је и у другим Мажуранићевим стиховима (види т. 7.1(2)).

8. На основу укрштања двију, наизглед удаљених, али међусобно тијесно повезаних тема – теме о инверзији посесива (и придјева уопште) и предлошко-именичких веза у Мажуранићевој поезији (и у поетици Луке Милованова) и теме о тумачењу „тамног мјеста” у староруском спјеву *Слово о њолку Иџореве* – могу се, послје спроведене анализе, извести извјесни закључци.

Примарно, употреба адјектива (или посесива) испред предлошко-именичке везе није ни била инверзија него једна од развојних фаза у процесу замјене беспредложне конструкције предложном, на примјер: **krasŋnĕ mĕstĕ* → *красну на мјесту* → *на красну на мјесту* → *на красну/красном мјесту*. Другим ријечима, у придјевско именичким везама предлог се почео употребљавати најприје само испред именице јер је то било довољно за прецизирање значења, и то је тип који описује Лука Милованов, примјењује Мажуранић и који реконструирамо у *Слову о њолку Иџореве*. Затим се предлог пренио на атрибут, и то је тзв. редупликација предлога, коју често налазимо у старим словенским текстовима. Најзад, кад је употреба предлога у одређеним значењима (и падежима) постала обавезна, усталио се савремени тип *с* предлогом само испред прве компоненте синтагме.

8.1. Историја стварања и историја тумачења 565. стиха Мажуранићевог спјева *Смрџ Смаил-аџе Ченџиџића* (почетна верзија: Хекторове испод Троје →

завршна верзија: Екторове испод града Троје), показују како варирање редослиједа ријечи утиче на комуникативне аспекте књижевног текста. Прва верзија била је у границама допустивог, тј. препознатљивог, да не кажемо: читљивог. Поред тога, инверзија је у њој постављена не само „у везаном спису” (= у стиху), него и „нужде њеке ради”, а та потреба је – силабичка структура осмерца (4 + 4): није долазио у обзир неинверзиони редослијед *испод Хекторове Троје (јер би била нарушена цезура). У другој верзији инверзија излази изван оквира комуникативно пожељног, лако схватљивог, тим прије што за њу – да парафразирамо оцјену Луке Милованова – у српском језику није било „праве потребе” – јер би силабичка структура десетерца (4 + 6) била остварена и при неинверзионом редослиједу: „испод града Екторове Троје”.

8.2. У 595. стиху Мажуранићевог спјева: и троструцѣм [с] зубом глуху (мученичку пут прогиза) реконструисали смо предлог *с* и инверзију анализираног типа. То нам је омогућила пишчева фонетика (Мажуранић, као и Његош, користи аломорф [с] предлога *с/са* испред ријечи које почињу са *с*-) и пишчева примијењена поетика (често коришћење инверзије придјева и предлошко-именичке везе).

8.3. Инверзија коју налазимо у поетици Луке Милованова Георгијевића (формулисаној) и Ивана Мажуранића (примијењеној) потврђена је и у *Слову о ђолку Игореве*, што нам је послужило као завршни аргумент у објашњењу „тамног мјеста” у староруском спјеву (*салтан’и за земл’ами* у значењу ‘султанових иза земаља’).

Укрштање наведених двију, наизглед удаљених, али међусобно тијесно повезаних тема оправдано је оним што је у историјској синтакси познато: архаични обрасци могу опстати у језику дуго, као периферна средства, било да су емфатичка и стилски маркирана, или су версолошки, метрички условљена. На исти начин се и општесловенско понављање предлога у атрибуцким синтагмама, широко потврђено и у старосрпском, сачувало у српској епици као метричко средство (Грковић-Мелџор 2007: 168).

Треба, међутим, истаћи, и том констатацијом завршавамо овај рад, да величанствени староруски спјев *Слово о ђолку Игореве* припада више општесловенској него руској књижевности, као што је рани староруски језик више дијалекат општесловенског језика него већ оформљен, посебни словенски језик.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРАЦ 1949 – Иван Мажуранић. *Смрт Сmail-аџе Ченџијућа*. (Предговор и редакција Антуна Барца). Београд: Југословенска књига, 1949.
- ГРКОВИЋ-МЕЛѢОР, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- ЖИВАНЧЕВИЋ 1969 – Иван Мажуранић. *Смрт Сmail-аџе Ченџијућа*. Критичко издање приредио Милорад Живанчевић. Београд: Српска књижевна задруга, 1969.
- КОРШ, Ф. Е. *О русском народном стихосложении*. I. *Былины*. Вып. I. Санкт-Петербург, 1897.

- Кузнецов 2006 – *Историческая грамматика древнерусского языка*. Под ред. В. Б. Крысько. Т. III. А. М. Кузнецов, С. И. Иорданиди, В. Б. Крысько. *Прилагательные*. Москва: „Азбуковник”, 2006.
- ЛЛ 1377 – *Полное собрание русских летописей*. Т. 1. *Лаврентьевская летопись*. Москва, 1997.
- Лука Милованов 2010 (1833) – *Ойий настѣавлења к срѣској сличноречности и слоџмјерју или ѣросодији* / Лука Милованов Георгијевић. Приредио Видан Николић. Бања Лука: Арт-принт, 2010. (Фототипско издање према:). Луке Милованова *Ойий настѣавлења к Србској сличноречности и слоџмјерју или ѣросодији*. По новом правописања начину сматрајући на повод к новој весма нужној Србској Писменици или Језиконауку списан 1810. А издао га Вук. Стеф. Караџић. У Бечу 1833.
- МАРОЕВИЧ, Радмило. Категория посессивности как критерий подлинности „Слова о полку Игореве”. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки* 3 (1990): 110–115.
- МАРОЕВИЧ, Радмило. К прочтению „темных мест” «Слова о полку Игореве». *Научные доклады высшей школы. Филологические науки* 4 (2001): 55–65.
- МАРОЕВИЧ, Радмило. *Посесивне кайџџорије у руском језику (у своме истџоријском развијку и данас)*. Београд: Филолошки факултет, 1983.
- МАРОЕВИЧ, Радмило. *Посесивне изведенице у сѣароруском језику: Анѣройонимски сисѣм. Тоѣонимија. „Слово о ѣолку Иџореве”*. Београд: Филолошки факултет, 1985а.
- МАРОЕВИЧ, Радмило. Посесивне категорије у „Слову о полку Игореве” (прилог питању изворности пева). *Јужнословенски филолоџ* XLI (1985б): 91–123.
- МАРОЕВИЧ, Радмило. Смрт Смаил-аџе Ченџијића и Њџошева епска трилогија (поредбена текстолошка анализа). *Књиџевна истџорија* 139/XLI (2009): 553–582.
- Петровић-Њџош, Петар II. *Горски виџенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Марџевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- СА – Иван Мажуранић. *Смрѣ Смаил-аџе Ченџијића*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Марџевић. (У припреми).
- Сл. Слова 1978 V – В. Л. Виноградова. *Словарь-справочник «Слова о полку Игореве»*. Вып. 5. Ленинград, 1978.
- Слово 1800 – *Ироическая песнь о походе на половцев удельного князя Новогорода-Северскаго Игоря Святославича*, писанная старинным русским языком в исходе XII столетия с переложением на употребляемое ныне наречие. Москва, 1800.
- Слово 1803 – *Поход Игоря противу половцев*. [Перевод И. И. Сирякова]. Санкт-Петербург, 1803.
- Слово 1807 – *Игорь, героическая песнь*. С древней славянской песни, писанной в XII веке, предложил стихами Александр Палицын. Харьков, 1807.
- Слово 1819 – *Слово о полку Игоря Святославича, удельного князя новогорода-северскаго*, вновь переложенное Яковом Пожарским, с присовокуплением примечаний. Санкт-Петербург, 1819.
- Слово 1854 – *Игорь князь северский*. Поэма. Перевод Николая Гербеля. Санкт-Петербург, 1854.
- Слово 1873 – *Слово о полку Игореве* (новейший буквальный перевод в стихах, Н. Алябьева) и *Слово о Мамаевом побоище*. Москва: Издание народного журнала «Грамотей», 1873.
- Слово 1880 – *Слово о полку Игореве* в переводе Герасима Петровича Павского. *Русская старина* 7/28 (1880).
- Слово 1950 – Д. С. Бабкин. «Слово о полку Игореве» в переводе В. В. Капниста. *Слово о полку Игореве*. Сборник исследований и статей (под ред. В. П. Адриановой-Перетц). Москва – Ленинград, 1950.
- Слово 1961 – *Слово о полку Игореве*. Поэтические переводы и переложения (под общей редакцией В. Ржиги, В. Кузьминой и В. Стеллецкого). Москва, 1961.
- Слово 1967 – *Слово о полку Игореве* (составление и подготовка текстов Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева). Библиотека поэта. Большая серия. 2-е изд. Ленинград, 1967.
- Слово 1980 – *Слово о полку Игореве*. Перевод Игоря Шкляревского. *Октябрь* 9 (1980): 3–14.
- Слово 1986 – *Слово о полку Игореве*. Древнерусский текст. Переводы и переложения. Поэтические вариации. Москва, 1986.
- Слово 1997 – *Библиотека литературы Древней Руси*. Т. 4. XII век. Санкт-Петербург, 1997.
- Энц. Слова 1995 III – *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*. Т. 3. Санкт-Петербург, 1995.
- Энц. Слова 1995 IV – *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*. Т. 4. Санкт-Петербург, 1995.

*

КАПЕТАНИЋ 1968 – Ivan Mažuranić. *Smrt Smail-age Čengića*. Priredio Davor Kapetanić. Zagreb: JAZU, 1968.

МАЖУРАНИЋ 1895 – *Pjesme* Ivana Mažuranića. Izdao Vladimir Mažuranić. Zagreb: Tiskarski zavod „Narodnih novina“, 1895.

Радмило Мароевич

ИНВЕРСИЯ ПОСЕССИВА И ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНОГО СОЧЕТАНИЯ
(И ФРАГМЕНТ „САЛТАНИ ЗА ЗЕМЛЯМИ“ В ПОЭМЕ «СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ»)

Резюме

В первой части настоящей работы с новой аргументацией обосновывается толкование одного „темного места“ поэмы «Слово о полку Игореве» (в словосочетании: *салтан'и за земл'ами* вместо существительного *салтанъ* реконструируется посессив *салтан'ь*, находящийся в инверсии по отношению к словоформе *землями*). Слово *салтани* раньше толковалось как форма вин.п. мн.ч. сущ. *салтанъ* в значении 'титул правителя у мусульман'. У этого толкования можно найти три спорных момента. Во-первых, маловероятно, чтобы был употреблен им.п. с окончанием *-и* вместо вин.п. с окончанием *-ы* в кругу одушевленных существительных твердого склонения. Взаимодействие окончаний именительного и винительного происходило в противоположном направлении: на им.п. было распространено окончание вин.п. *-ы*. В других примерах вин.п. с окончанием *-ы* сохраняется. Во-вторых, трудно объяснить употребление мн.ч. вместо единственного, если автор «Слова» имел в виду турецкого султана. В-третьих, предложно-падежное сочетание «за землями» представляется семантически (следовательно, и грамматически) неполным: за какими землями?

Во второй части работы рассматривается поэтика Луки Милованова Георгиевича, иллюстрирующего инверсию только приведенным типом.

В третьей части работы рассматривается поэтика Ивана Мажуранича и типы инверсии в поэме «Смерть Сmail-аги Ченгиича», а в одном примере реконструируется предлог *с*. В поэме Мажуранича, а также в его лирических стихотворениях, представлены многочисленные примеры инверсии посессива или адъектива и предложно-падежного сочетания (например, 564-ый стих: «испод града Екторове Троје», который в автографе поэмы был восьмисложником: «Hektorove ispod Troje»).

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
radmilo@mail.ru

Владимир Поломац

О ЈЕЗИКУ ПОВЕЉА И ПИСАМА ДЕСПОТА ЂУРЂА БРАНКОВИЋА СА АСПЕКТА ИСТОРИЈСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ*

У раду се са аспекта историјске дијалектологије истражују најважније језичке одлике повеља и писама деспота Ђурђа Бранковића. Испитивањем је обухваћено укупно седамнаест докумената насталих између 1405. и 1452. године. Основни циљеви истраживања тицали су се: (а) утврђивања дијалекатске основице на којој је изграђен језик наведених докумената; и (б) издвајања оних језичких одлика наведених докумената које упућују на дијалекатску диференцијацију на територији средњовековне Деспотовине.

Кључне речи: српски језик, историјска акцентологија, историјска дијалектологија, деспот Ђурађ Бранковић, српске средњовековне повеље и писма, XV век.

This paper takes the stance of historical dialectology to examine the most important features of the charters and letters of Despot Đurađ Branković. The research includes a total of seventeen documents written between 1405 and 1452. The basic aims of the research were concerned with: (a) determining the dialectal basis for the language of the said documents; and (b) singling out those linguistic features of the said documents that refer to the dialectal differentiation on the territory of the medieval Despotate.

Key words: Serbian, historical accentology, historical dialectology, Despot Đurađ Branković, Serbian medieval charters and letters, 15th century.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. Полазиште и инспирацију за настанак овога прилога представља рад П. Ивића (1989) о правописним и језичким одликама Есфигменске повеље деспота Ђурђа Бранковића. У овоме раду – поред најважнијих правописних одлика – аутор са аспекта историјске дијалектологије разматра и најважније језичке (прозодијске, фонетске, фонолошке и морфолошке) одлике повеље доносећи на основу материјала ограниченог обима неколико важних општих закључака. Посебно истицање заслужује најпре ауторов закључак о инвентару јединица вокалског система у повељи. Наводећи примере доследног чувања јата (ѣ), полугласника (ь) и слоговног л (лъ) у језику повеље, П. Ивић (1989: 15–16) се посебно задржава на могућности чувања ових старих гласова у самоме народном говору, те у прилог овоме износи следеће аргументе: „Имамо и других текстова из Србије XV века са неизмењеним јатом, односно полугласом, односно слоговним л. Уосталом, на некадашњем земљишту Деспотовине и данас има понегде дијалеката у којима је ѣ, односно полуглас, још увек посебан вокал, различит од других, а у деловима сливова Нишаве и Тимока живо је и слоговно л.” Други Ивићев

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

закључак који заслужује посебно истицање тиче се акценатског система писара повеље. На основу употребе надредних акценатских знакова (оксије, обичне и двоструке варије), П. Ивић (1989: 17) истиче како дворски писар деспота Ђурђа има у свом језику доследно непренесене старе акценте и уз то потпуно сачуван стари систем вокалских дужина.

Основни циљ овога истраживања представља покушај да се на трагу наведених закључака П. Ивића опишу најважније језичке одлике и осталих докумената насталих у канцеларији деспота Ђурђа. Посебни циљеви тичали су се (а) утврђивања дијалекатске основице на којој је изграђен језик повеља и писама деспота Ђурђа, као и (б) издвајања оних језичких одлика наведених докумената које упућују на процесе диференцирања српских народних говора на територији средњовековне Деспотовине.

Истраживањем је обухваћено укупно седамнаест докумената који су нам били познати на основу фотографских снимака.¹ Наводимо их овде према хронолошком редоследу настанка:²

- (1) М Д 1 4 0 5 – Повеља госпође Маре Бранковић и синова Дубровнику којом се потврђују повеље ранијих српских владара (Вучји Трн, 29. XII 1405); (2) М Х 1 4 0 6 – Повеља госпође Маре Бранковић и синова манастиру Хиландару којом прилаже манастирској болници 100 унци сребра од хочанског трга (15. X 1406); (3) М П 1 4 0 3 – 1 4 0 8 – Повеља госпође Маре Бранковић и синова манастиру Св. Павлу којом му прилажу села Добрашевце, Вранин дол и Патеј, као и коло (топионицу) у Труповштици (1403–1408); (4) Ђ П 1 4 1 0 – Повеља деспота Ђурђа са мајком Маром и братом Лазаром манастиру Св. Павлу којом му прилажу село Кузмино на Ситници (Пећ, 15. XI 1410, писар Новак дијак); (5) Ђ П 1 4 1 9 – Повеља деспота Ђурђа и госпође Јерине манастиру Св. Павлу којом прилажу село Трnavу (Вучји Трн, 15. XI 1419, писар Богдан); (6) Ђ Д 1 4 2 4 – Писмо деспота Ђурђа Бранковића Дубровчанима којим потражује доходак за јерусалимске калуђере (април, 1424); (7) Ђ Д 1 4 2 8 – Повеља деспота Ђурђа Дубровнику којом му потврђује раније повеље српских владара (Некудим, 28. XII 1428); (8) Ђ П 1 4 2 7 – 1 4 2 9 – Повеља деспота Ђурђа манастиру Св. Пантелејмону којом му потврђује добра и повластице (1427–1429); (9) Ђ Р 1 4 2 8 – 1 4 2 9 – Повеља деспота Ђурђа којом великом челнику Радичу потврђује баштину што је имао под деспотом Стефаном и што је добио од угарског краља Жигмунда (1428–1429); (10) Ђ Е 1 4 2 9 – Повеља деспота Ђурђа манастиру Есфигмену (Жича, 11. IX 1429); (11) Ђ Р 1 4 3 0 – Повеља деспота Ђурђа великом челнику Радичу којом му одобрава да може поклонити манастиру Св. Павлу село Пешчаницу (око 1430); (12) Р К 1 4 3 0 – 1 4 3 1 – Повеља великог челника Радича, властелина деспота Стефана и деспота Ђурђа, манастиру Кастамониту на Св. Гори којом обнавља и дарује манастир (1430–1431); (13) Р К 1 4 3 3 – Повеља великог челника Радича, властелина деспота

¹ Приликом истраживања користили смо се фотографским снимцима пројекта *Историја српског језика* Филозофског факултета у Новом Саду, снимцима из Архива САНУ (збирка са сигнатуром 8885), као и снимцима објављеним у Синдик 1978.

² Повеље и писма наведени су према следећем обрасцу: (1) скраћеница документа – састављена је од почетних слова адресанта и адресата и године издавања документа; (2) условни назив документа којим се идентификују адресант и адресат, и којим се сигнализује пропозитивни садржај документа, као и место издавања документа (уколико је познато), датум издавања (на основу самога документа или посредно) и податак о имену писара (уколико је наведен у документу).

Стефана и деспота Ђурђа, манастиру Кастамониту на Св. Гори којом обнавља манастир и прописује начин живота у њему (22. V 1433); (14) Ђ Л 1 4 2 9 – 1 4 3 9 – Повеља деспота Ђурђа манастиру Великој Лаври Св. Атанасија којом јој даје прилог од 80 литара сребра годишње, чиме јој се надокнађује метохија отета од Турака (1429–1439); (15) Ђ Д 1 1 4 4 5 – Повеља деспота Ђурђа Дубровнику којом потврђује раније повеље српских владара (Смедерево, 17. IX 1445); (16) Ђ Д 2 1 4 4 5 – Повеља деспота Ђурђа Бранковића и сина му Лазара Дубровнику којом потврђују раније повластице у Сребрници (Смедерево, 17. IX 1445); (17) Ђ Л 1 4 5 2 – Повеља деспота Ђурђа манастиру Великој Лаври Св. Атанасија којом прима назад села од манастира Велике Лавре, а за узврат даје сребро и уговара помене (Смедерево, 16. II 1452).

Из истраживачког корпуса изузете су четири повеље чији су нам фототографски снимци остали недоступни:³

(1) Ђ В 1 4 2 7 – 1 4 2 8 – Повеља деспота Ђурђа манастиру Ватопеду којом потврђује дарове деспота Стефана (1427–1428); (2) Ђ Р 1 4 2 9 – 1 4 3 0 – Повеља деспота Ђурђа великом челнику Радичу којом му потврђује баштине које је имао за деспота Стефана (1429–1430); (3) Р В 1 4 3 2 – Повеља великог челника Радича манастиру Ватопеду којом му поклања село Бело Поље на Морави (28. III 1432); (4) Ђ В 1 4 3 2 – Повеља деспота Ђурђа манастиру Ватопеду којом одобрава поклон великог челника Радича (1432);

– као и три повеље госпође Маре Бранковић и синова које су нам познате само на основу млађих преписа из XV или XVI века:

(1) Препис (А) повеље госпође Маре Бранковић и синова манастиру Хиландару којем прилажу село Ораховац у Метохији (недатирано)⁴; (2) Препис (Б) повеље госпође Маре Бранковић и синова манастиру Хиландару којем прилажу село Ораховац у Метохији (недатирано);⁵ (3) Препис повеље госпође Маре Бранковић и синова манастиру Св. Павлу којем прилажу села Добрашево, Вранин дол и Патеи, као и коло (топионицу) у Труповштици (недатирано).⁶

Истраживањем није обухваћена ни повеља коју су градачком митрополиту Венедикту заједнички издали деспот Ђурађ и његов син деспот Лазар (6. IX 1456, Смедерево) (у даљем тексту ЂВ 1456). Ова повеља придружена је корпусу повеља и писама деспота Лазара и Стефана Бранковића будући да је њен писар, велики логотет Степан Ратковић, писао и повељу деспота Лазара Бранковића ризничару Радославу (4. XII 1457, Смедерево).⁷

С обзиром на то да су истраживањем обухваћени и документи у којима се деспот Ђурађ Бранковић помиње као саиздавалац (заједно са мајком

³ Наведене повеље – проучене на основу издања у оригиналној графици Љ. Стојановића (1890) и М. Ласкариса (1935) – узете су само за контролни корпус. Уколико је у раду навођена грађа из ових повеља (у одељцима о фонетским, фонолошким и морфолошким одликама језика) редовно је назначавано да су примери преузети из издања.

⁴ Рукопис је „примерак краће редакције без описа међа и потписа” и представља, највероватније, „скраћени препис без правне снаге начињен у самом манастиру у XV столећу” (Бубало 2001: 94).

⁵ Рукопис представља „невешт препис оригинала у пуном опсегу, начињен такође у Хиландару негде у раздобљу XV–XVI века” (Бубало 2001: 94).

⁶ Рукопис највероватније представља нешто млађи препис (Бубало 2001: 79, напомена 10).

⁷ О језичким одликама повеља и писама деспота Лазара и Стефана Бранковића са аспекта историјске дијалектологије в. у Поломац 2012.

⁹ Српски narodni jezik ne upotrebljava se samo u obimnim dispozicijama ovih dokumenata, već sporadično prodire i u protokol i eshatokol, tradicionalna uporišta srpskoslovenskog jezika. Među dokumentima iz ove grupe najmañe elemenata srpskoslovenskog jezika nalazi se u MD 1405, što je uslovljeno i kraćim protokolom (kratka arenga) i eshatokolom (izostaje sankcija).

даровница (ЂП 1410, ЂР 1429–1430, РК 1430–1431, РК 1433) српски народни језик је присутнији захваљујући нешто обимнијем тексту диспозиције. Посебно истицање заслужује ЂП 1410, у којој је већи удео српског народног језика условљен дипломатичким статусом документа: повеља представља неуредно исписан препис или концепт (уп. Синдик 1978: 184).

С обзиром на добро познате речи П. Ивића (2001а: 138) о томе како „повеље много више казују о ходу историје језика као целине, или историје великих дијалекатских формација, него о збивањима у микросрединама локалних говора”, повеље и писма деспота Ђурђа Бранковића посматране су у ширем контексту других повеља и писама насталих од краја XIV и током XV века (повеље и писма кнеза Лазара, према Поломац 2006; Стиловић 2008; повеље и писма деспота Стефана Лазаревића, према Јовановић 1989; 1999; 2000; Стиловић 2008; Поломац 2011; повеље и писма деспота Стефана и Лазара Бранковића, према Младеновић 2009–2010; Поломац 2012), повеље и писма царице (султаније) Маре, према Ивић 1973; Јовановић 2007), у контексту других световних споменика овога периода (старији преписи Душановог законика, према Грицкат-Радуловић 1975; Грицкат 1978; Закон о рудницима деспота Стефана, према Јовић 1968–1969), као и у контексту савремених описа народних говора који се налазе на територији средњовековне Деспотовине.

Поред већ поменутог рада П. Ивића (1989) о ЂЕ 1429, објављено је последњих година неколико прилога о језичким одликама и неколико других појединачних повеља из времена деспота Ђурђа Бранковића. Тако се у Поломац 2009 доносе најважније језичке одлике РК 1430–1431, у Поломац 2010 разматрају се три најважније одлике српског народног језика (/ə/>/a/, /ě/>/e/, инфинитив без финалног -и) у МД 1405, а у Младеновић 2009–2010 неке од најважнијих фонетских одлика (/ə/>/a/, слоготворно /л/>/у/, /л/ на крају слога > /o/, групе *вс-* > *св-*) једног броја повеља и писама наследника Вука Бранковића (између осталих и неколико повеља деспота Ђурђа: МД 1405, ЂД 1428, ЂД1 1445, ЂД2 1445).

2. ПРОЗОДИЈСКЕ ОДЛИКЕ. У складу са правописним узусом ресавске епохе (уп. Недељковић 1967; Недељковић 1971; Грицкат 1978; Јерковић 1980: 28; ЗАГРЕБИН 1995) очекује се и у повељама и писмима деспота Ђурђа Бранковића доследнија употреба надредних акценатских знакова (посебно оксије, обичне и двоструке варије).

Правописна и језичка проблематика употребе ових знакова у испитиваним документима може се свести на следеће: (а) истраживање степена доследности њихове употребе у перспективи рађања и стабилизације ресавског типа правописа; (б) истраживање њихове функције, посебно обележавања места акцента и обележавања наглашеног и(ли) ненаглашеног квантитета у различитим морфолошким категоријама; и коначно, у вези са претходним, (в) истраживање процеса померања акцената и стања вокалског квантитета у српским говорима средњовековне Деспотовине.

Методолошки проблеми овако усмереног истраживања вишеструки су: (а) будући да су велике миграције (почев од XV века) у многоне промениле акценатске прилике у народним говорима са територије средњовековне Деспотовине, поређења са савременим дијалектима имају ограничену вредност;

(б) ограничене су могућности и за поређење са стањем других средњовековних световних споменика, најпре због њихове релативне малобројности, али и због њихове недовољне проучености;¹⁰ (в) употреба надредних акценатских знакова у функцији обележавања места акцента и квантитета – чак и у првој половини XV века – недовољно је систематична, никада без остатка доследна, што нас често онемогућава да поуздано разграничимо правописне и прозодијске функције једнога знака, а следствено томе, присиљава нас да апстрахујемо немали број примера који се опиру сврставању у познате и могуће акценатске системе; (г) тешкоће у разграничавању правописних и прозодијских функција надредних акценатских знакова могу потицати и од саме личности писара (од његове неуредности у писању, повођења за правописним манирима или недовољне способности перципирања сложених прозодијских феномена, нпр. акцента хетеротоних речи).

2.1. УПОТРЕБА ОКСИЈЕ И МЕСТО АКЦЕНТА. Према степену присуства оксије испитивани документи могу се поделити на три групе:¹¹ (а) оксија није забележена у кратком писму ЂД 1424, као ни у ЂП 1410 која представља недовршен препис или концепт; (б) нередовна употреба оксије одликује МД 1405, ЂП 1419 и ЂР 1430; (в) у осталим документима оксија се употребљава редовније: МХ 1406, ЂП 1427–1429, ЂР 1428–1429, ЂЕ 1429, РК 1430–1431, РК 1433, ЂЛ 1429–1439, ЂД1 1445, ЂД2 1445 и ЂЛ 1452.

2.1.1. С обзиром на релативно мали број примера употребе оксије у документима из друге групе наводи се целокупна ексцерпирана грађа:¹²

МД 1405: (а) *рѣднѣла* 2, 5, *вѣлѣла* 3х2, *рѣстѣла* 4, *вѣла* 5, 18, *како* 5, *стѣфанъ* 5, 43, *рѣднѣла* 5/6, *гѣдѣ* 6, 7, *соѣдѣ* 8, *такогѣ* 12, *соѣдѣла* 12, *сѣснѣ* 13, *драго* 14, *стѣноу* 16х2, *стѣла* 16, *хѣтѣнѣ* 16, *плѣти* 20, 21х2, 32, 38, *плѣкѣ* 22, *зѣконѣ* 24, *рѣдѣла* 18, *чѣн годѣ* 26, *ѣде* 26, *трѣговѣ* 27, *соѣдѣ* 31, *гѣдоу* 36; (б) *лазарѣ* 2, *лазарѣ* 2, *пѣстѣнѣ* 8, *пѣлѣнѣ* 10, *хѣлѣти* 13, *лазарѣ* 18, *рѣдѣла* 25, *зѣконѣ* 25, *соѣдѣла* 30, *зѣкона* 32, *доуѣровѣнѣ* 39, *ѣдѣнѣ* 40; (в) *нашеѣ* 5, *сѣсѣ* 11, *коуѣсѣла* 31, *лазарѣ* 33, *лоуѣла* 43;

ЂП 1419: (а) *гѣрѣ* 14, *мѣнастѣрѣ* 20, *когѣ* 27, *мѣнастѣра* 32, *вѣшеписѣна* 35; (б) *недѣлѣне* 2;

ЂР 1430: (а) *плѣты* 4, *скѣрѣнѣ* 5, *вѣлѣнѣ* 5, *чѣлѣнѣ* 12, *дѣла* 17, *чѣлѣнѣ* 18, *вѣшеписѣно* 19, *гѣрѣ* 19, *плѣнѣ* 20, *плѣ* 26; (б) *доуѣрѣлѣ* 2, *ѣлѣ* 3, *вѣзѣлѣ* 3, *вѣзѣлѣ* 3, *сѣстѣнѣ* 5, *какогѣ* 5, *жѣлѣнѣ* 8, *крѣпѣти* 9, *вѣздавѣти* 9, *сѣоѣ* 10, *дрѣжѣнѣ* 11, *плѣжѣ* 13, *зѣписѣло* 14, *оуѣврѣло* 14, *браниѣ* 15, *пѣшѣнѣ* 15, *вѣлѣнѣ* 18, *рѣдѣ* 18, *онѣ* 18/19, *плѣжѣ* 19, *вѣ(а)-гѣ(ѣ)лѣнѣ* 25, *сѣдоу* 25, *зѣписѣнѣ* 25, *дѣвоу* 27, *какогѣ* 28, *вѣ(о)-гонѣнѣ* 32.

¹⁰ Уз већ наведене податке које даје П. Ивић за Есфигменску повељу деспота Ђурђа (т. 1.1), за поређење су доступна и разматрања Д. Јовића (1968–1969: 393–396) о акценатским приликама у Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића, као и разматрања П. Ивића (1973: 341–343) о акценатским приликама у писмима султаније Маре Бранковић.

¹¹ Из анализе су изузете повеље чији су снимци били недовољно читљиви за овај тип истраживања: МД 1403–1408 и ЂД 1428.

¹² Примери са оксијом изнад иницијалног слога наведени су под (а); примери изнад унутрашњег слога под (б), а примери изнад финалног слога под (в). Из разматрања су изузети примери са оксијом на једносложним речима будући да нису релевантни за истраживање присуства процеса проношења акцената.

Будући да се у наведеним повељама оксија употребљава нередовно и несистематично, изложени примери не представљају довољно добру подлогу за извођење сигурних закључака. Примери различитог акцента у облицима истих речи у МД 1405 (рѣднѣла 2, 5, рѣднѣлъ 5/6, рѣднѣла 18, соудѣн 8, соудѣлн 12, зѣконь 24 према родѣтеля 25, зѣконь 25, соудѣлн 30) могли би упућивати на познавање процеса преношења акцента у језику писара повеље. Ипак, с обзиром на то да се у овој повељи оксија употребљава несистематично и нередовно биће вероватније да се у овим примерима огледа писарска несугурност и неуредност у употреби акценатских знакова. Малобројни примери употребе оксије у ЋП 1419 нису употребљиви за наша разматрања. Најконзистентнију грађу пружа ЋР 1430, за коју се може претпоставити присуство старије акцентуације, о чему би посебно добро сведочили следећи примери оксије на унутрашњем слогу: сѣствѣнѣ 5, крѣпѣнѣ 9, вѣздавѣнѣ 9, дрѣжѣнѣ 11, прилѣжѣнѣ 13, запѣсѣло 14, оутвѣрѣло 14, бранѣчевоу 15, онѣзн 18/19, прилѣжн 19, бл(а)гоу(б)лѣтѣвѣнѣ(б) 25.

2.1.2. Повеље у којима се оксија употребљава редовније биће анализиране у односу на закључке које П. Ивић изводи за ЋЕ 1429. На основу следећих примера из ЋЕ 1429:

(А) Иницијални слог:

гѣрѣъ 5, пѣшеъ 6, кѣко 7, гѣры 8, ѡбѣнѣл 8, вѣспоменѣ 10, зѣповѣдн 12, вѣдемо 13, прѣсѣмоѣ 13, вѣше 14, 15, тѣмѣ 15, прилѣжн 15, нѣвоверѣлѣске 16, лиѣтъ 17, вѣтн 19, нѣшемоу 20, лѣкоуствоу(б) 22, нѣмн 23, нѣшегоу 23, прѣклеѣ(б) 24, вѣроу 27;

(Б) Унутрашњи слог:

наслѣдѣнѣка 3, родѣтелѣлѣ(б) 3, бл(а)говѣрѣнѣн 4, в(о)годарѣвѣнѣноу 5, свѣлѣлѣ(б)нѣ 7, мѣнастѣра 8, с(вѣ)щѣнѣнноукоу(б) 9, прѣмѣнѣмо 13, исплѣнѣнѣнѣ 13, вѣшеѣлѣ(б)нѣноу 14, 15, годѣше 16, запѣсѣнѣвѣ 21, сѣмѣвѣ 21, непѣтвѣрѣноу 21, сѣдрѣжнѣлѣ(б) 22, разѣрѣнѣнѣ 23, вѣсѣдрѣжѣтелѣ 24, жнѣвѣтвѣрѣщаго 25, вѣшепѣсѣнѣнѣнѣлѣ(б) 23;

– П. Ивић (1989: 17) закључује како је оксија у највећем броју случајева стављена „на вокал наглашен у старосрпскохрватској акцентуацији коју је реконструисала лингвистичка наука”. Наведени закључак П. Ивића, донесен на основу релативно ограниченог материјала, у великој мери је потврђен и грађом из осталих повеља деспота Ђурђа Бранковића. О овоме сведочи велики број примера са оксијом у функцији означавања места акцента на унутрашњем или финалном слогу¹³:

ЋП 1427–1429: вѣсебогѣтѣ 2, дарѣвѣнѣноу 6, сѣдрѣжѣтѣлю 6, дрѣжѣнѣ 7, прѣстола 7, прѣдѣше 9/10, прилѣжн 13, двиѣжѣнѣ 13, потвѣрѣн 16, потвѣрѣдн 16, нѣмѣю 16, оутѣвѣлено 16, запѣсѣно 16, сѣтвѣрѣн 17, нѣмѣю 18, освѣбѣдн 20, онѣзн 21, сѣбѣираа 21, ѡпрѣла 22, ѡстѣпѣло 23, ѡстѣпѣла 23, нѣмѣю 23, нѣмѣлн 23, пристоѣпе 25, опѣтъ 25, такѣзн 25, ѡбѣлаа 26, такѣвѣн 30, проклѣтъ 30, вѣсѣдрѣжѣтелѣ 30, вѣрѣхѣвѣнѣлѣ(б) 31/32, пѣндеѣнѣнѣнѣнѣ 33, итд.

ЋР 1428–1429: ѣдѣноу 4, вѣрѣватн 5, дарѣвѣнѣноу 8, сѣдрѣжѣтелѣ 8, прѣстоѣлу 9, в(о) годарѣвѣнѣноу 12, дрѣжѣнѣ 13, запѣса 19, родѣтелѣ 15, запѣше 16, нѣгѣвѣѣ 17, зѣложѣнѣнѣ 22, ѡнѣнѣнѣ 23, цѣрѣвѣцѣ 28, сѣдрѣжѣтелѣ 38, разѣрѣнѣнѣ 41, итд.

РК 1430–1431: приѣмѣмо 6, прѣбѣвѣю 11, онѣзн 15, ѡвѣзн 15, запѣсѣна 20, помѣлаа 21, онѣхѣнѣ 22, итд.

¹³ Једини изузетак представља МХ 1406 у којој се – упркос редовнијој употреби оксије – налази мало примера релевантних за нашу расправу.

РК 1433: съдѣтрајуще 2, строители 6, послоушници 8, великын 8, моен 10, създахъ 10, оустависко 16, полюбе 17, рабѣте 18, велика 19, велико 20, своон 22, нгоумень 23, донбѣн 24, нгоумена 24, гостинско 26, нзиде 26, продаѣти 29, заложѣти 29, сестринки 42, строители 43, прихѣде 45, записѣхѣмъ(ь) 56, итд.

БЛ 1429–1439: м(н)л(о)стѣици 3, елика 3, бл(а)гѣстѣици 8, съдръжителю 12, прѣстола 12, бл(а)гѣстѣицихъ(ь) 14, бл(а)гѣстѣицааго 16, хрѣстолюбѣваго 16, великы 20, приложѣл 24, 42, арсение 33, великаа 41, дохѣдци 43, итд.

БД1 1445: постаѣн 2, потѣен 4, нѣлаи 8, родѣтели 8, 8/9, записѣло 9, оутвѣрдило 9, постаѣн 9, двѣрѣвѣицихъ(ь) 10, кои 10х2, двѣрѣване 10, постаѣе 11, хѣвати 14, онѣзи 16, родѣтели 18, 19, покраи 21, платѣла 21, приложѣти 23, родѣтелю 27, владѣлец 31, нарътиль 32, нскѣти 34, родѣтели 36/37, прѣбывѣють 38, нзвѣлѣть 40, итд.

БД2 1445: двѣрѣвѣици 2, оутѣнило 6, кои 7, 9, 13, нѣлаи 7, 9, 13, кои 13, итд.

БЛ 1452: покѣзанноу(ь) 4, врѣхѣвѣици 15, похѣлаи 17, въздѣвѣигоше 27, прѣѣмѣици 34, родѣтелю 54, онѣко 54, подѣти 59, едѣною 64, 72, ѣтири 68, нзвѣръ 78, елико 80, итд.

Мало је примера у наведеним повељама који би могли указивати на познавање процеса преношења акцената:

БР 1428–1429: таковаго 41; РК 1430–1431: мѣнастира 5, стѣн 26; РК 1433: такожде 8, 19, такоѣи 26, стѣн 38, такоѣи 43, 44, старѣи 44; БД1 1445: такоѣи 2, свѣдѣици 11, слоѣило 35, рѣзничѣици 43; БД2 1445: рѣзничѣици 21, ѣлаю 14; БЛ 1452: дохѣдци 45, елики 69, вѣанково 77.

Примери из БП 1427–1429 имају само правописну вредност: рѣдѣтели 9, рѣдѣтели 17, рѣдѣтелю 20, лѣжѣици(ь) 19, рѣдѣтели 24.

2.2. УПОТРЕБА ВАРИЈЕ И МЕСТО АКЦЕНТА. Нередовна употреба обичне варије потврђена је у највећем броју испитиваних докумената. Изузетак представљају – као и у случају употребе оксѣије – документи у којима овај знак није забележен: кратко писмо БД 1424 и недовршен препис или концепт БП 1410.

И употреба варије у повељама деспота Ђурђа разматрана је с обзиром на ставове П. Ивића о функцији овога знака у БЕ 1429. Наводећи примере употребе обичне варије у БЕ 1429:

(А) Финални слог:

моѣ 3, нѣѣ 4, х(рнст)ѣ 9, мѣнастѣръ 14, коѣ 20, 21, тѣѣ люко 23;

(Б) Унутрашњи слог:

ц(а)ръскѣго 8, ѣрѣмѣнахъ(ь) 10, мѣнастѣръ 15, мѣнастѣрско 16, мѣнастѣра 18, вѣсѣхѣваицихъ(ь) 25;

– П. Ивић (1989: 17) закључује како овај знак на крајњем вокалу обележава место нагласка према старијој акцентуацији. Пре него што се одредимо према овоме закључку биће неопходно да наведемо примере употребе овога знака из осталих повеља деспота Ђурђа:¹⁴

МД 1405: (а) моѣѣ 1, сѣи 12; (б) нема примера.

МХ 1406: (а) нашѣи 7, дѣи 7, вѣ 12, 25, ѣколѣи 26, докѣ 30, 32, кѣѣ 36, прокѣѣтъ 39; (б) вѣдрѣжитѣла 39/40; нзвѣлѣици 1, вѣвѣдѣици 13, свѣтѣла 15, нѣициѣлаици 23, нѣпоколѣвѣици 28.

БП 1419: (а) ѣдѣици 3, потѣици 5, пришѣвѣици 16, мѣнастѣрско 25/26, наи 27, кѣѣ 30, тѣѣ 32; (б) ѣдѣици 6, сѣдѣици 9;

¹⁴ Под (а) се наводе примери са варијом над финалним слогом, а под (б) примери над унутрашњим слогом (уколико постоје).

- ЂП 1427–1429: (а) нѣ 7, 10, зѣмліє 7, мѣнє 7, 28, радн 8, 29, х(р)исто вѣ 10, зѣмліа 22, наѣ 27, когò 27; (б) понієже 2, вѣшеписанны|х|ѣ 30;
- ЂП 1428–1429: (а) нмоуше 2, вѣса 3, вѣса 3, сегò 4, 5, 10, зѣмліò 12, радн 18, є 22, когò 38, сѣ 39, тврѣдѣ 39, нѣ 40; (б) нема примера;
- ЂР 1430: (а) вѣа 4, себє 5, господѣ 6 (ном. јд.), сѣлò 19, цнѣ 23, зѣв 29;
- РК 1430–1431: (а) сѣ 2, 27, монастирѣ 4, вѣ 10, тогò 10, роукѣ 17, {м}онастирь 19, монастирь 24; (б) монастирѣ 10, двѣдесетн 13, хрѣнѣ 13, монастироу 25;
- РК 1433: (а) твѣє 1, сѣ 1, тогò 6, сѣ 13, концѣ 21, когò 23, наѣ 23х2, вѣ 25, пакѣ 26, 30, коѣ 30, гдє 36, сѣ 37, монастирь 42, добрѣ 45, вѣзѣн 55; (б) хрѣ{мн} 3, монастирь 12, 16, 23, 27, 49, монастирѣ 17, монастироу 43;
- ЂЛ 1429–1439: (а) вѣа 4, зѣв 5, господѣ 6, нѣ 8, 21, зѣмліє 13, мѣнє 14, никакòже 15, зѣмліò 18, жє 26, лаврѣ 28, пакѣ 30, прѣндє 30, лаврѣ 32, своѣ 41; (б) вѣзмѣжно 4, сѣце 14, вѣскѣ 29;
- ЂД1 1445: (а) прѣ 9, гдє 16, зѣмлі 31, стоє 33, сѣ 37, молю 40, когò 40, нѣ 41х2, вѣса 42; (б) вѣсѣм(н)л(о)|сѣтнвоу 1;
- ЂД2 1445: (а) любѣвє 7, гдє 16, сѣ 18;
- ЂД 1452: (а) нѣ 6, 31, вѣшн 7, твѣа 13, в(о)ж(ѣ)|сѣтвѣнѣшє 13/14, вѣсѣнѣшє 14, в(о)ж(ѣ)стѣвѣнѣшє 14, кѣ 16, наѣ 17, вò 17, сѣ 17, 74, єгò 25, санѣ 33, зѣмліє 35, моєгò 36, чнѣ 54, помѣнѣ 60, мѣнє 61, 74, монастирь 66/67, вѣа 83, тѣò 87; (б) сѣтворѣн 4, вѣсѣмѣ 6, вѣнѣтн 25, соуше 25, прѣвѣнѣ 32, вѣзѣше 35, монастирь 42, монастирь 56, стоѣтѣ 67.

У вези са изнетим примерима могу се дати следећи коментари:

(1) Будући да се обична варија у повељама деспота Ђурђа Бранковића не употребљава најредовније, забележени примери не представљају довољно добру подлогу за извођење сигурних закључака о судбини акцената на финалним слоговима у језику писара повеља.

(2) У највећем броју наведених примера обична варија се употребљава изнад финалног вокала. Међу примерима са варијом на унутрашњем слогу посебно треба указати на сложенице са заменичким кореном вѣ-, као и на сложени број двадесетн: вѣхвалны|х|ѣ ЂЕ 1429: 25, вѣсѣм(н)л(о)|сѣтнвоу ЂД1 1445: 1; двѣдесетн РК 1430–1431: 13. У овим примерима варија заправо стоји на финалном вокалу првог дела сложенице. Аналогичном према облику вѣа ЂЛ 1429–1439: 4 долази у овој повељи и вѣскѣ ЂЛ 1429–1439: 29.

(3) Међу примерима употребе варије над финалним слогом нема много оних за које би се са сигурношћу могло тврдити да могу обележавати место акцента према старијој акцентуацији: зѣмліє ЂП 1427–1429: 7, ЂЛ 1429–1439: 13, ЂЛ 1452: 35 (ген. јд.), роукѣ РК 1430–1431: 17; коѣ РК 1433: 30, прѣндє ЂЛ 1429–1439: 30; стоє ЂД1 1445: 33, чнѣ ЂЛ 1452: 54. У свим наведеним документима овакви примери стоје усамљено или пак у контрасту са другим примерима, који су често недовољно јасни или који упућују на правописне функције овога знака (најчешће изнад финалног вокала или лигатуре уместо очекиваног спирита; долази у обзир и делимитативна функција, тј. означавање краја речи): радн ЂП 1427–1429: 8, 29, наѣ РК 1433: 23х2, РК 1433: пакѣ 31, жє ЂЛ 1429–1439: 26, пакѣ ЂЛ 1429–1439: 30, в(о)ж(ѣ)|сѣтвѣнѣшє ЂЛ 1452: 13/14, вѣсѣнѣшє ЂЛ 1452: 14, в(о)ж(ѣ)стѣвѣнѣшє ЂЛ 1452: 14, кѣ ЂЛ 1452: 16, наѣ ЂЛ 1452: 17, вò ЂЛ 1452: 17.¹⁵

¹⁵ Овакви примери долазе и у другим документима: нашеѣ МХ 1406: 7, вò МХ 1406: 12, 25, докѣ МХ 1406: 30, 32, почнѣнѣ ЂП 1419: 5, наѣ ЂП 1419: 27, радн ЂР 1428–1429: 18.

У вези са наведеним примерима могу се дати следећи коментари: (а) двоструком варијом у примеру братъ ЋД 1424: 1, као и у примерима сложене придевске промене (примери наведени под (Б)), означава се ненаглашени

квантитет добијен сажимањем;¹⁶ (б) у примерима ген. мн. именица двоструком варијом се означава наглашени или ненаглашени квантитет изговорног полугласника у наставку (уп. Младеновић 1992); (в) двострука варија у примерима 3. л. јд. и мн. презента може означавати наглашени или ненаглашени квантитет наставка, о чему добро сведоче и примери употребе удвојене графеме *a* у овој категорији: *събъраа* ЂП 1427–1429: 21, *идаа* ЂР 1428–1429: 20, 31, РК 1430–1431: 19, 23/24, РК 1433: 21, 22, *ѣл* 1429–1439: 41; *даваа* ЂЕ 1429: 16, 17, ЂР 1430: 17; РК 1433: 37, 38, *ѣл* 1429–1439: 29, *подаваа* РК 1430–1431: 18, *подагаа* РК 1430–1431: 21, *поѣбъваа* РК 1433: 25, *окоѣтаа* РК 1433: 38.

Примери употребе двоструке варије у основинском делу речи:

(А) Именице:

челникъ БР 1428–1429: 20, наследникъ БЕ 1429: 3, монахъ БЕ 1429: 11;

(Б) Заменице:

а МХ 1406: 3, ыӕ РК 1430–1431: 2, 12, РК 1433: 27, 33 (ном. јд.), ыӕ БП 1419: 10, 26, ыӕ БР 1428–1429: 17, БЕ 1429: 11 (ном. мн.), сѣдоуѣ БР 1428–1429: 21 (дат. јд.), сӕ МХ 1406: 38 (акуз. јд.);

(В) Бројеви:

ДВ₁ΔΔΔΔΔΔ(ε)τε ΤΠ 1427–1429: 32; ΔВ₁ ТР 1428–1429: 28, ΔВ₁ РК 1433: 13, τρη
 ТР 1428–1429: 30. ΔВ₁ΔΔΔΔΔΔ(ε){τη} ΤЛ 1429–1439: 36; ΤД2 1445:

(Г) Глаголи:

БИСЮ БЫЛИ РК 1430–1431: 5 (1. л. мн. потенціјала), нѣ РК 1433: 28, 32 (3. л. јд. презента), нѣсѹ БЫЛЕ ЪД2 1445: 16 (3. л. мн. перф.).

У вези са наведеним примерима неопходно је указати на следеће: (а) у примерима именица (горе под (А)) није увек јасно да ли се двоструком варијом означава наглашени или ненаглашени квантитет; (б) двострука варија у примерима заменица и бројева (примери под (Б) и (В)) означава наглашени квантитет;¹⁷ (в) у категорији глагола (примери под (Г)) двострука варија може означавати наглашени или ненаглашени квантитет (кисмо бѣли РК 1430–1431: 5 и нѣсоу бѣлѣ ЂД2 1445: 16), али и квантитет добијен сажимањем: нѣ РК 1433: 28, 32 (*nē < neje*).

Изван наведених категорија двострука варија је у овим документима посведочена малобројним примерима: (а) код показних заменица и везника у функцији обележавања изговорног полугласника: ѿ MX 1406: 27, нѣ РК 1430–1431: 6, ЋЛ 1429–1439: 5; (б) изнад једносложних речи, највероватније у функцији обележавања логичког акцента: здѣ ЋП 1419: 33; (в) у облицима ном. јд. именица: тръгѣ MX 1406: 9, ЋД 1424: нкнаньдрѣ 3, највероватније аналогичном према хомоформним облицима ген. мн.; (г) изнад финалне лигатуре, највероватније уместо очекиваног спирита: поздравленіиѣ ЋД 1424: 3, кѡ РК 1430–1431: 16.

2.3.2. И у документима у којима се двострука варија употребљава редовније (МД 1405, ЂД1 1445, ЂЛ 1452) највише примера долази у функцији

¹⁶ Више примера овога типа забележено је у повељама из времена деспота Стефана Лазаревића: кал¹ 64 (акуз. дв.), оу² македон³ 77 (лок. јд.) (Акт игумана Никодима, 1396); ел(а)гов⁴ 52 (лок. јд.) (Повеља монахиње Јевгеније Дечанима, 1397–1402), крат⁵ 10 (дат. јд.) (Повеља деспота Стефана Лазаревића Хиландару, 1411).

¹⁷ Посебно је интересант пример ил. РК 1430–1431: 2, 12, РК 1433: 27, 33, будући да се квантитет у њему означава и удвајањем графеме за /a/.

²⁰ Више примера овога типа забележено је и у повељама из времена деспота Стефана Лазаревића: земаљска 34 (Повеља монахиње Јевгеније Дечанима, 1397–1402), царинска 23, конскска 34/35, в(о)г(о)л(а)тска 43 (Повеља деспота Стефана Лазаревића Ватопеду, 1417).

Примери употребе двоструке варије у основинском делу речи:

- (А) Именице:
стањв ЂД1 1445: 16 (лок. јд.);
- (Б) Заменице:
тѣ ЂЛ 1452: 15 (ном. јд.); мѣ МД 1405: 5, 6, 27, ЂД1 1445: 6 (ном. мн.);
- (В) Придеви:
крѣвѣ ЂД1 1445: 34x2 (ном. јд.);
- (Г) Бројеви:
двѣ ЂЛ 1452: 9, трѣ ЂЛ 1452: 66, 72, стѣ ЂЛ 1452: 75, двѣдѣл(е)тн ЂЛ 1452: 65, 70, 75, двѣдѣл(е)тн ЂЛ 1452: 68;
- (Д) Глаголи:
је бѣло записало ЂД1 1445: 5, 9, нѣ бѣло записано ЂД1 1445: 36; је бѣлѣ ЂД1 1445: 26, соу бѣлѣ ЂД1 1445: 28, вѣдѣ дѣлѣ ЂД1 1445: 15, воуѣ дѣлѣ ЂД1 1445: 19, нѣ МД 1405: 35, 38, ЂД1 1445: 15, 16, 17, 22, 31, 32, 34, 36, 37 (3. л. јд. през.).

У наведеним примерима именица (*стањв*), заменица (*тѣ*, *мѣ*), придева (*крѣвѣ*) и бројева (*два*, *три*, *двадесет*) двострука варија означава наглашени квантитет. У категорији глагола примери су исти као и у документима претходне групе: двострука варија у примерима је бѣло записало ЂД1 1445: 5, 9, нѣ бѣло записано ЂД1 1445: 36, соу бѣлѣ ЂД1 1445: 28 може означавати наглашени или ненаглашени квантитет, док се у облику 3. л. јд. презента нѣ ради о квантитету који је настао сажимањем. Недовољно су јасне акценатске прилике у облицима је бѣлѣ ЂД1 1445: 26, вѣдѣ дѣлѣ ЂД1 1445: 15, воуѣ дѣлѣ ЂД1 1445: 19.

Изван наведених категорија двострука варија је посведочена малобројним примерима: (а) у облицима показних заменица съ и тѣ, као и у везнику нѣ, у функцији обележавања изговорног полугласника: съ ЂЛ 1452: 4, нѣ ЂЛ 1452: 17, тѣ ЂЛ 1452: 34; (б) у облицима заменица, прилога и речци, највероватније у функцији означавања логичког акцента:²¹ шѣ МД 1405: 15, 19, 24, 31, ЂД1 1445: 33, гѣ МД 1405: 15, 21, тѣ МД 1405: 23, 25, 27, 35, кѣ ЂЛ 1452: 87, ѣ ЂЛ 1452: 10, 17, нѣдѣ МД 1405: 29, нѣгѣ МД 1405: 29, вѣ ЂД1 1445: 39, нѣ МД 1405: 27, 34x3; (в) на крају речи уместо очекиваног спирита: поѣѣѣ МД 1405: 11, онѣдѣнѣ МД 1405: 12, тѣѣ МД 1405: 27; (г) недовољно су јасни примери из ЂЛ 1452 у којима је двострука варија употребљена два пута у истој речи: колѣѣѣ ЂЛ 1452: 70, ѣтѣѣѣ ЂЛ 1452: 90 (2. л. јд. императива).

Посебно је интересантна употреба двоструке варије у следећим примерима ген. мн. именица: старѣѣѣ ЂЛ 1452: 49, нѣдѣѣ ЂЛ 1452: 49, лѣтѣѣѣ ЂЛ 1452: 75, госѣѣѣ ЂД1 1445: 2, госѣѣѣ ЂД1 1445: 41.²² Питање – да ли је у овим примерима двострука варија употребљена за означавање квантитета претпоследњег слога или се овде ради о погрешној употреби овога знака (уместо очекиване позиције изнад полугласничког знака) – остаје без одговора.

2.3.3. Проведено истраживање употребе двоструке варије указало је на то да чување старог система вокалских дужина (наглашених и ненаглаше-

²¹ У заменицама *шѣ*, *ѣ*, *кѣ*, *ѣ* може доћи у обзир и означавање наглашеног квантитета.

²² Један пример овога типа забележен је и у ЂР 1428–1429: госѣѣѣ 10.

²⁵ Ова повеља заслужује посебно истацање будући да је у њој графема ѣ употребљена само у двама примерима (прн старцн кѣрлѣ) ѣ ѣмѣлѣ 17, вѣ лѣто 17), што је у вези са чињеницом да повеља представља неуредно исписан концепт или препис.

- ЂД 1428: (а) побекн 13, прегіе 18, 20, 43, хотеніа 19, кон годє 19, како годє 26, чн годє 29, тръговехъ 19 (лок. мн.), несн 22 (2. л. јд. през.), тръговелѣ[ъ] 25 (лок. мн.), несъ 26 (3. л. мн. през.), бн не хотель 35, приповє 43 (3. л. јд. през.); (б) ѿ все ѿпкннѣ 4 (ген. јд. ж.р.), властелѣ 4, 45, 48 (ном. мн. м.р.), прѣдѣ[ъ] ѿнѣзн свдїе 14 (акуз. мн. ж.р.), налѣта 24, за вдавѣ (акуз. мн. ж.р.);
- ЂР 1428–1429: (а) двє селншн 28 (ном./акуз. дв. с.р.), дренова 29 (топоним), беласнцє 29 (топоним), в мачѣе 32 (лок. јд.), стрѣлалцн 35, їоудє 42 (дат. јд.);
- ЂР 1430: (а) себє 5 (дат. јд.);
- РК 1430–1431: (а) онєхзн 22 (ген. мн.);
- РК 1433: (а) двє лептѣ 13 (ном./акуз. дв.), себє 24 (дат. јд.), прѣдѣ[ъ] 24х2, прѣдѣстатель 32, 39, деловє 31, мѣстѣлѣ[ъ] 31 (лок. мн.), вѣмѣсто 54, прилєвк{къмѣ} 50, кон годє 47, селѣлѣ[ъ] 40 (лок. мн.), їоудє 55 (дат. јд.);
- ЂЛ 1429–1439: (а) тѣмзн 37 (инстр. јд.); (б) роднтѣла 17, мѣтохїе 24, ѿнѣзн 38 (ген. јд. ж.р.);
- ЂД1 1445: (а) ѿнелїн 13 (инстр. мн.), тръговелѣ[ъ] 18, тръговелѣ[ъ] 22 (лок. јд.), напредѣ 19, прѣдѣ[ъ] 29х2, како годє 23, чн годє 26, бн не хотель 30 (3. л. јд. потенцијала); (б) хвсѣ 15, татѣѣ 15 (ген. јд. ж.р.);
- ЂД2 1445: (а) напредѣ 15;
- ЂЛ 1452: (а) двѣ лѣптє 9 (ном./акуз. дв.), вь с(вє)тѣн лаврє 39 (лок. јд.), мєнє 61, ерїне 61, катакоузнне 62, еленє 63 (дат. јд.), прилєвкѣлѣ[ъ] 66, 70, 73; (б) б(о)жѣ 1 (вок. јд.), вѣтселѣ[ъ] 2, 3, вѣтхыє 6, вѣтха 10/11, лѣптє 9, порѣвновалшє 16, рѣвнєнє 40.

3.1.2. Изнесени примери екавизма не остављају много простора за размишљање о питању гласовне вредности графеме **ѣ** у ЂЕ 1429. Доследно писање графеме **ѣ** у ЂЕ 1429 највероватније представља резултат писарског конзервативизма. Претпоставка П. Ивића (1989: 16) о могућности чувања неизмењеног јаџа у овој повељи није вероватна не само због показаног екавизма осталих повеља и писама деспота Ђурђа Бранковића, већ и због тога што међу одликама српског народног језика ових докумената нема оних које се са сигурношћу могу довести у везу са првобитним дијалектима северне и северозападне Србије. Језик српских повеља и писама насталих од краја XIV и током XV века на територији средњовековне Деспотовине изграђен је на подлози југоисточних (екавских) српских говора (уп. Поломац 2012: 331). О овој дијалекатској подлози сведоче и примери екавизма у низу морфолошких категорија који (а) представљају заједничко обележје савремених говора косовско-ресавског и призренско-јужноморавског дијалекта или који (б) указују на процесе раздвајања ова два дијалекта током XV века.

У категорији (а) забележени су:

(аа) Примери дат. јд. личних заменица: мєнє ЂЛ 1452: 61, мєнѣ РК 1433: 39, себє ЂР 1430: 5, РК 1433: 24 (за примере овога типа у говорима косовско-ресавског и призренско-јужноморавског дијалекта уп. Ивић 2009: 167);

(аб) Примери дат. и лок. јд. ж.р. присвојне заменице *њєџов*: нєговѣ дѣтцє ЂР 1428–1429: 16 (дат. јд.), по нєговѣ смртн ЂР 1428–1429: 17 (лок. јд.) (за примере овога типа у савременим косовско-ресавским говорима уп. Ивић 2009: 107; Букумирић 2003: 245; за призренско-јужноморавску зону уп. Младеновић 2010: 289);

(ав) Примери одричних облика презента глагола *късмь*: несн ЂД 1428: 22, нѣсн МД 1405: 19, ЂД1 1445: 20 (2. л. јд. през.), нѣе ЂД1 1445: 34 (3. л. јд. през.), несъ ЂД 1428: 26, нѣсоу МД 1405: 23, ЂД2 1445: 16, нѣсѣ ЂД1 1445: 23,

²⁸ Примери овога типа забележени су и у другим средњовековним споменицима од краја XIV и током XV века: у Струшком препису Душановог законика (уп. Грицкат-Радловић 1975: 134), у повељама и писмима кнеза Лазара (уп. Поломац 2006: 141; Стиловић 2008: 462), у повељама и писмима деспота Стефана Лазаревића (уп. Стиловић 2008: 462; Поломац 2011: 175, 246–247, 249–250), у повељама и писмима деспота Лазара и Стефана Бранковића (уп. Поломац 2012: 325–327), у писмима султанације Маре (уп. Ивић 1973: 338), у Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића (уп. Јовић 1968–1969: 406–407).

пѣдѣ[ъ] ѿнедѣи соудѣиѣ ЂД1 1445: 13 (инстр. мн.) (за примере овога типа у косовско-ресавском дијалекту уп. Ивић 1994а: 223; 2002: 9; 2009: 65; ово је и особина призренско-јужноморавских говора који чувају флексију: уп. Реметић 1996: 492, 494, 496; Младеновић 2010: 277–280, 333–338). Посебно истицање у овој категорији заслужују примери са аналошки уопштеним наставком -ех (< -ѣхъ) код придева некадашње непалаталне промене: доубровѣцѣхъ МД 1405: 8, х(рнсто)вѣхъ ЂР 1430: 31, добрѣхъ[ъ] РК 1433: 17 (ген. мн.).

3.1.3. С обзиром на хронологију испитиваних повеља и писама, као и на досадашња сазнања о постанку шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког дијалекта, посебна пажња је посвећена истраживању евентуалног присуства икавизама у категоријама карактеристичним за ова два дијалекта. Забележен је само један пример у ЂЛ 1452 (Смедерево, 16. II 1452) који би могао указивати на икавизам шумадијског или смедеревско-вршачког типа: вѣ вѣтѣдѣ[ъ] оубо завѣте и вѣ новѣдѣ[ъ] 2 (лок. јд.). На опрез приликом доношења коначног суда о дијалекатској припадности наведеног примера упућује чињеница да је забележен у српскословенском контексту, као и чињеница да је наставак -им у овоме облику забележен и у неким савременим говори-ма косовско-ресавског дијалекта (уп. примере за копаонички говор у Радић 2010: 141, 207).

3.2. ГЛАСОВНА ВРЕДНОСТ ПОЛУГЛАСНИЧКОГ ЗНАКА. Истраживање гласовне вредности полугласничког знака у повељама и писмима деспота Ђурђа Бранковића од посебног је значаја с обзиром на то да се у повељама господина Вука Бранковића, кнеза Лазара и деспота Стефана Лазаревића не бележе примери промене /ə/ у /a/ (за повеље Вука Бранковића в. Младеновић 2009/2010; за повеље кнеза Лазара и деспота Стефана в. коментаре уз издања повеља у Младеновић 2003; 2007).²⁹

3.2.1. Примери промене полугласника у /a/ забележени су само у двама повељама деспота Ђурђа, у МД 1405 (Вучитрн, 29. XII 1405, непознат писар) и ЂВ 1456 (Смедерево, 6. IX 1456, писар велики логотет Степан Ратковић). Примери:³⁰

МД 1405: вољанъ 16, 31, 32, 38 (стсл. вољнѣ), дѣжанъ 37, 38 (стсл. дѣжнѣ);

ЂВ 1456: бораткон 6 (стсрп. топоним борѣтъ, уп. РЈА I: 549).

Наведени примери из МД 1405 указују на то да је вокал /a/ пореклом од некадашњег полугласника био познат почетком XV века у Вучитрну у непосредној околини госпође Маре Бранковић и њених синова. Само на основу овога податка није могуће тврдити да је /a/ < /ə/ био одлика локалног вучитрнског говора, посебно с обзиром на то да о писару повеље не знамо ни име, а камоли порекло, као и с обзиром на добро познату чињеницу да је двор госпође Маре и њених синова у периоду „тетрархије Бранковића” (Спремић 1996: 55) био веома покретан. Оно што је у вези са овим примерима несумњиво, и

²⁹ Промена је забележена у Закону о рудницима деспота Стефана (уп. Јовић 1968–1969: 381).

³⁰ На основу наведених примера може се претпоставити да се /a/ „скрива” иза полугласничког знака и у осталим примерима из ове две повеље, како у онима који су обележје српског народног језика, тако и у онима који припадају српскословенском језику.

најважније, може се свести на следеће: (а) примери *волањ* 16, 31, 32, 38 и *дљжань* 37, 38 из МД 1405 представљају најстарије примере промене /ə/ > /a/ у српским повељама из источних и јужних штокавских области; (б) ови примери потврђују у нашој науци већ изнето мишљење да се процес замене /ə/ > /a/ у српским споменицима из источних и јужних штокавских области јавља почетком XV века, касније него у споменицима из чакавских и западних штокавских крајева (уп. Ивић – Грковић 1971: 53–59); (в) ови примери упућују на процес формирања савремених говора косовско-ресавског дијалекта, односно на њихове раздвајање од говора призренско-јужноморавске дијалекатске области; (4) наведени примери указују и на то да је процес замене /ə/ > /a/ најпре остварен у суфиксалним морфемама, а касније и у корену речи.³¹

Пример *бораткон* из ЋВ 1456 од изузетне је важности за историјску дијалектологију српског језика будући да упућује на познавање промене /ə/ > /a/ на територији средњовековне Груже средином XV века.

3.2.2. У контексту наведених примера промене /ə/ > /a/ поставља се проблем гласовне вредности полугласничког знака доследно написаног на етимолошком месту у осталим повељама и писмима деспота Ђурђа. Питање је може ли се на основу примера из МД 1405 и ЋВ 1456 претпоставити да полугласнички знак и у овим документима (или бар у неким од њих) има гласовну вредност /a/. Иако је промена /ə/ > /a/ забележена у најстаријој и најмлађој повељи деспота Ђурђа, чини нам се ипак да је вероватније претпоставити како доследно писање полугласничког знака у осталим повељама и писмима (или бар у највећем броју њих) представља одраз присуства полугласника у дијалекатској бази.³² Поред већ цитираних Ивићевих аргумената изнетих поводом ЋЕ 1429 (в. т. 1), у прилог овоме може се навести и следеће:

(а) Стање у МД 1405 не може се пренети на стање осталих повеља које су заједнички издали Мара Бранковић и њени синови (МХ 1406, МП 1403–1406, ЋП 1410), будући да ни палеографска, ни правописна, ни језичка анализа ових повеља не упућује на могућност да их је писао писар МД 1405.

(б) Нема непосредних доказа који би упућивали на то да је Степан Ратковић, писар ЋВ 1456, писао још неку повељу деспота Ђурђа. Недоумице у вези са питањем гласовне вредности полугласничког знака евентуално могу постојати само у ЋЛ 1452 будући да је наведена повеља настала у Смедереву у време када је Степан Ратковић већ био велики логотет.³³

(в) Језик српских повеља и писама из времена Деспотовине изграђен је на основици југоисточних српских говора (косовско-ресавских и призренско-тимочких) (уп. Поломац 2011: 505; 2012: 331), у којима је полугласник замењен касније у односу на остатак штокавштине (косовско-ресавски говори)³⁴ или сачуван до данас (говори призренско-тимочког дијалекта).

³¹ У вези са овим илустративна је ситуација савремених призренско-јужноморавских говора на Косову и Метохији у којима је полугласник у суфиксалним морфемама скоро доследно замењен са /a/, док се у основинском делу боље чува (уп. Реметић 1996: 358–365).

³² На овакав закључак упућује и П. Ивић (1973: 343) поводом писама султаније Маре Бранковић.

³³ Велики логотет Степан Ратковић обављао је дужност писара у канцеларији Бранковића од 1450. до 1458. године (уп. Спремић 1996: 73).

³⁴ Уп. речи П. Ивића (1973: 345) поводом језика писама султаније Маре: „Кад се у неким екавским крајевима почетком XV века појавило једначење полугласа са а, други предели на

3.3. Слоготворно /л/ > /у/. Испитивање присуства ове промене у повељама и писмима деспота Ђурђа посебно је значајно будући да се слоготворно /л/ чува непромењено у повељама и писмима из канцеларија кнеза Лазара и деспота Стефана (уп. Поломац 2006: 109–110; Стиловић 2008: 459; Поломац 2011: 181–182).³⁵

У погледу ове језичке црте испитиване повеље и писма могу се поделити на три групе.

Документи у којима нема потврда за слоготворно /л/, као ни за /у/ које би било од њега, припадају првој групи: МХ 1406, ЋП 1410, ЋД 1424, ЋП 1427–1429, РК 1430–1431.

Другој групи припадају документи који чувају неизмењено слоготворно /л/.³⁶ Наводи се комплетан инвентар примера:

МД 1405: вљка 3, 5, 18, 25, вљкѣ 6, се ѿкљѣне 14, дљжань 37, 38, вљкѣмь трьноу 41;
 МП 1403–1408: испљѣнѣю 3;
 ЋП 1419: испљѣнѣюшнѣмь 3, вљкѣмь 37;
 ЋЕ 1429: испљѣнѣти 10;
 ЋР 1430: пљты 4, испљѣнѣти 16/17;
 РК 1433: дљжнь 36, 47, дљжѣмь 42, дљжѣмь 44;
 ЋЛ 1429–1439: пљти 5, пљноу 36;
 ЋД1 1445: испљѣнѣти 7, вљка 8, 18, 24, ѿкљѣне 14, вљкѣ 27, дљжнь 33, 34;
 ЋД2 1445: испљѣнѣти 8; ЋЛ 1452: испљѣнѣю 21.

Наведени примери не представљају добру подлогу за извођење сигурних закључака о судбини слоготворног /л/ у српским народним говорима са територије средњовековне Деспотовине. Слоготворно /л/ потврђено је у ограниченом броју примера (најчешће у корену *ѣлн-* и у личном имену *Влк*), међу којима је – изузимајући топоним *Влчи Трн* – тешко наћи оне чија би провенијенција била изразито народна. Чување слоготворног /л/ у наведеним примерима може представљати резултат писарског конзервативизма (вероватније у потврђеним трговачким привилегијама Дубровнику) или утицај српскословенске норме (вероватније у манастирским и властeosким даровницама).

У трећој групи налазе се два документа из треће деценије XV века у којима су забележени примери промене слоготворног /л/ у /у/:

ЋД 1428: ѿкљѣне 16 (уп. ѿкљѣне СД 1405: 16, се ѿкљѣне МД 1405: 14, ѿкљѣне ЋД1 1445: 14), поред испљѣнѣти 7, дљжѣмь 41, дљжѣмь 42;
 ЋР 1428–1429: ѿкљѣне 30 (топоним, уп. ѿкљѣне у повељи деспота Стефана деспотици Јевпраксији (између 1404. и 1405. године) (према Младеновић 2007: 176)), поред испљѣнѣти 19, вљкѣслакѣ 34, вљкѣслакѣ 35.

Наведени примери представљају најстарије сигурне потврде промене слоготворног /л/ у /у/ у српским повељама и писмима из источних и јужних штокавских области, те као такви несумњиво упућују на процес диферен-

косовско-ресавском земљишту сачували су још кроз доста деценија, а можда и цело столеће, фонолошку индивидуалност полугласа.”

³⁵ Слоготворно /л/ чува се и у Струшком препису Душановог законика (уп. Грицкат-Радуловић 1975а: 130). Неколико примера са /у/ на месту слоготворног /л/ забележено је у Закону о рудницама деспота Стефана (уп. Јовић 1968–1969: 383).

³⁶ Овој групи докумената припадају и ЋВ 1427, ЋР 1429–1430 и ЋВ 1432 (судећи према издањима Љ. Стојановић (1890: 4–5) и М. Ласкариса (1935: 17, 19).

цирања косовско-ресавских од призренско-јужноморавских говора у првој половини XV века. Посебно истицање заслужује ојконим *мѣстѣ*, забележен у ЂР 1428–1429 у области Горња Морава,³⁷ који, будући убициран као истоимено село југоисточно од Крагујевца (према Шкриванић 1973: 130), несумњиво упућује на то да је промена слоготворног /л/ у /у/ већ била позната на територији ове средњовековне жупе.

3.4. ПРОМЕНА /л/ у /о/ НА КРАЈУ СЛОГА. У повељама и писмима деспота Ђурђа Бранковића забележен је само један пример који би могао упућивати на промену /л/ у /о/ на крају слога. У ЂР 1428–1429 забележен је ојконим *раоница* 26 (село у жупи Браничево; назив сачуван у имену брда Рамница југозападно од Великог Градишта (Шкриванић 1973: 127)), који је највероватније постао од старијег, у споменицима непотврђеног облика *Ралница*. Фонетски закони подупиру убикацију: *Раоница* > *Равница* (неутрализација вокалске групе, уп. само *равник* (< *раоник*) у говору Галипољских Срба (према Ивић 1994б: 87), наслоном на *раван*, *равнићи*, а познато и банатским говорима) > *Рамница* (асимилација -*вн*- > -*мн*-). У осталим примерима из ове повеље сонант /л/ налази се непромењен на крају слога: *челник* 14, 20, *дрџаљ* 14, 39, *вн наслонна* 17, *к записала* 24.

Наведени ојконим *раоница* представља најстарији пример промене /л/ у /о/ у српским повељама из јужних и источних штокавских крајева, а на основу њега може се закључити како је у трећој деценији XV века сигурно, а вероватно и раније, у једном делу српских народних говора са територије средњовековне Деспотовине, прецизније у говорима косовско-ресавског дијалекта, промена сонанта /л/ у /о/ већ била остварена.

У осталим испитиваним документима нису забележени примери за промену /л/ у /о/.³⁸ Сонант /л/ чува се непромењен на крају слога и у медијалној позицији, и у финалној позицији. Илустрације ради наводи се само по један пример из сваке повеље за обе категорије:

(А) Медијални положај:

челникъ ГД 1405: 43, РК 1430–1431: 2, РК 1433: 8, ЂД1 1445: 43х2, ЂД2 1445: 21х2, *страд[а]цѣмъ* МХ 1406: 21, *челникъ* ЂД 1428: 53/54, *челнык(ъ)* ЂР 1430: 12, *молѣв* ЂЛ 1452: 81;

(Б) Финални положај:

боудѣ даль МД 1405: 15, *рекаъ* *исн* ГП 1403–1408: 7, *рѣкъаъ* *исн* ЂП 1419: 19, *к вилѣ* *записалъ* ЂД 1428: 6, *повиннаъ* РК 1430–1431: 9/10, *вн испроснаъ* РК 1433: 22, *к приложнаъ* ЂЛ 1429–1439: 42, *боудѣ стаъ* ЂД1 1445: 16/17.

Чување сонанта /л/ на крају слога у наведеним документима не мора нужно упућивати на одсуство промене /л/ у /о/ у језику писара. Као и у случају слоготворног /л/, и у овој категорији доследно писање /л/ на крају слога може бити резултат и писарског конзервативизма (вероватније у случају

³⁷ Ова средњовековна жупа обухватала је простор поречја Западне Мораве, од данашњег Чачка па на исток до у висину Трстеника (према Шкриванић 1973: 130).

³⁸ Сонант /л/ на крају слога налази се непромењен у повељама кнеза Лазара и деспота Стефана (уп. Поломац 2006: 123–124; 2011: 191–192, Стиловић 2008: 461), у Струшком препису Душановог законика (уп. Грицкат-Радуловић 1975: 130), као и у Закону о рудницима деспота Стефана (уп. Јовић 1968–1969: 389).

потврђених трговачких привилегија Дубровнику) и утицаја српскословенске норме (вероватније у случају манастирских и властеоских даровница).

4. Морфолошке и морфосинтаксичке одлике. Поред морфо(фоно)лошких одлика које су наведене у одељку о промени стсрп. /ѣ/ > /е/ (т. 3.2.2), овде ће бити указано и на друге најважније морфолошке и морфосинтаксичке одлике језика испитиваних докумената.

4.1. Двојина. На губљење двојине као морфосинтаксичке категорије упућује следећи пример из МД 1405: 1/2: та рабъ х(рн)л(тоу) б(ог)оу ѿмоуѿмоу г(о)л(поди)нъ грѣхъ. и г(о)л(поди)нъ гюрьгъ и съ г(о)л(п(о)гвоу) и ѿнѣоуѿл(ъ) ни г(о)л(п(о)гвоу) ѿаароу. и съ прѣвъзлюбленниѿ наю братоу ѿаароу. У овоме примеру употребљени су у истом синтаксичком контексту очекивани облик ген. дв. наю (уз именицу братъ) и, уместо њега, енклитички облик дат. мн. ни (уз именицу ѿаа).

4.2. Множински падежи именица. Упркос губљењу двојине у испитиваним документима нема примера који би указивали на реструктурирање система множинских падежа (дativa и инструментала) именских речи у новоштокавском духу.³⁹

У испитиваним повељама и писмима нису забележени примери ген. мн. именица са наставком -а. С обзиром на потврде промене /ѡ/ > /а/ у МД 1405, могуће је претпоставити да се у овој повељи наставак -а налази у примерима у којима је обележен помоћу удвојеног танког јера или двоструке варијете: господъ 6, сръбъ 10, доуѣрочанъ 11; сръбъ 8, доуѣрочанъ 10, свѣдокъ 10, сасъ 11, м(ѣ)л(ѣ)ѿ 39. У осталим документима овакви примери највероватније указују на изговорни полугласник у духу српског народног или (ређе) српскословенског језика:

МП 1403–1408: господъ 17, антръ 15; ЂП 1419: побирниѿ 24, г(о)л(п(о)л)ъ 24; ЂД 1428: властеаъ 4, доуѣрочанъ 12, сасъ 13; ЂП 1427–1429: сръблнниѿ 27; ЂР 1428–1429: ц(а)рѣ 40, господъ 40; ЂЕ 1429: ап(о)л(то)лѣ 25; ЂР 1430: селъ 13, 15; РК 1430–1431: селъ 20, 22; РК 1433: селъ 37; ЂД1 1445: доуѣрочанъ 11, сръбъ 11; ЂЛ 1452: потрѣѿ 8.

У највећем броју примера облици ген. мн. именица долазе са танким или дебелим јером без надредних акценатских знакова, што може упућивати на наставак -ѡ у духу српскословенског језика или на несистематичну употребу надредних акценатских знакова у испитиваним документима:⁴⁰

МХ 1406: ап(о)л(то)лѣ 41, ѿ[ѣ]ѿ 41; ЂП 1410: рабѡтъ 4; ЂП 1419: селъ 22, рабѡтъ 24; ЂД 1428: сръбл(ѣ)лѣ 11, 12, м(ѣ)л(ѣ)ѿ 43, г(о)л(п(о)л)ѣ 52; ЂП 1427–1429: роуѿкъ 13, грѣхъ 13, копорниѿ 19, о(ѣ)ѿ 32; ЂР 1428–1429: господъ 10, сръблнниѿ 21, 38; ЂЕ 1429: антръ 17, ѡ(ѣ)ѿ 26; ЂР 1430: бл(а)гъ 4, 7, сръблнниѿ 24, ап(о)л(то)лѣ 31, ѿ[ѣ]ѿ 32; РК 1430–1431: селъ 19, дѣлоуѿ 23, антръ 13, 21; РК 1433: чловѣкъ 17, антръ 34, чл(ѡвѣ)къ 37, доуѣрочанъ 37; ЂЛ 1429–1439: бл(а)гъ 4, 7, антръ 30, 36; ЂД1 1445: властеаъ 4, 39, свѣдокъ 11, сасъ 12, доуѣрочанъ 12, м(ѣ)л(ѣ)ѿ 35, сръблнниѿ 40,

³⁹ Овакво стање одликује и повеље и писма господина Вука Бранковића, кнеза Лазара, деспота Стефана Лазаревића, као и повеље и писма наследника деспота Ђурђа, деспота Лазара и Стефана Бранковића.

⁴⁰ У бројним појединачним примерима није увек јасно која је могућност у питању.

господь 41; ЋД2 1445: властель 2; ЋЛ 1452: ѿ[ъ]ць 39, антръ 43, 75, с(ве)щенникъ 49, старъць 49, ннокъ 49, чедъ 85, срьдънникъ 85.

У двема повељама упућеним Дубровнику забележен је по један пример синкретизма ген. и лок. мн. именица у истом контексту: и на прѣвнѣх[ъ] с(ве)тѣнѣх[ъ] и православнѣх[ъ] ц(а)рѣ и г(о)сп(о)дѣ ЋД 1428: 2; и на прѣвѣнѣх[ъ] тѣхъ православнѣх[ъ] ц(а)рѣ и господѣ ЋД1 1445: 1/2. У истоме контексту у повељама кнеза Лазара (1387) и деспота Стефана Лазаревића (1405) Дубровнику очекивано је употребљен облик лок. мн.: и на прѣвнѣхъ свѣтнѣхъ и православнѣхъ царнѣхъ (повеља кнеза Лазара, према: Младеновић 2003: 192); и на прѣвнѣх[ъ] свѣтнѣх[ъ] и православнѣх[ъ] ц(а)рнѣхъ (повеља деспота Стефана, уп. Младеновић 2007: 44). Наведени примери из ЋД 1428 и ЋД1 1445 највероватније илуструју почетак реструктурирања система множинских падежа у говорима косовско-ресавског дијалекта под утицајем двојине (за савремене примере уп. само Ивић 1994а: 222; 2001б: 119).

4.3. Из деклинације ПРИДЕВА. У овој категорији посебно треба указати на један пример инстр. јд. м. р. са наставком *-ем* (пореком из промене придевских заменица), који је забележен у ЋД 1428: с тръгѡлѡ[ъ] скѡлѡ[ъ] нлн с тръгѡлѡ[ъ] 19. Употреба овога наставка, потврђена у српским споменицима још од XIII века (уп. Даничић 1874: 175), а забележена и у повељи кнеза Лазара манастиру Св. Пантелејмона (1380–1381) (сѣ всѣмъ цалѣм и голѣмѣмъ 14, уп. Поломац 2006: 160; Стиловић 2008: 464), у повељи деспота Стефана Лазаревића Дубровнику (1405) (с тръгѡлѡ[ъ] скѡлѡ[ъ] нлн с тръгѡлѡ[ъ] 19, уп. Младеновић 2007: 44; Стиловић 2008: 464; Поломац 2011: 295), као и у Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића (више примера, уп. Јовић 1968–1969: 425–426), данас представља једну од најмаркантнијих морфолошких одлика косовско-ресавског дијалекта (уп. Ивић 2001б: 137).

4.4. Аналитичке тенденције у деклинацији. У једноме примеру из ЋД1 1445: 26/27 забележена је употреба ген. уместо лок. јд.: а що є вѣлѣ заколѣ[ъ] прн ц(а)рѣ стѣфанѣ и прн г(осподн)нѣ и родителю дн вѣлѣхъ и прн с(ве)топочнѣшаго кнеза лазара, и прн с(ве)топочнѣшаго г[оспо]л[н]на и родителю дн деспота стѣфана, и оу господѣства нн до д(ъ)нѣлѣ[ъ]. У овоме примеру употребљене су у истоме значењу (темпорална инклузија, уп. Павловић 2006: 156–157) две предлошко-падежне конструкције: најпре очекивано прн + *локаѣив*, а одмах затим и прн + *ѣениѣив*. У старијим повељама о истом предмету (повеља деспота Стефана Лазаревића из 1405, као и МД 1405 и ЋД 1428) на поменутом месту употребљава се само прн + *локаѣив*, док се на другим местима употребљава у истом значењу прн + *ѣениѣив*. У ЋД2 1445, писаној истога дана када и ЋД1 1445, у значењу темпоралне инклузије употребљавају се само конструкције за + *ѣениѣив* и оу + *ѣениѣив*. Имајући све ово у виду, конструкција прн + *ѣениѣив* може указивати на продор аналитизма и губљење локатива у једнини, што би у овом случају могло бити подстакнуто синонимијом предлошко-падежних конструкција за исказивање темпоралне инклузије. С друге стране, у ослонцу на пример из ЋП 1427–1429: прн живѡтѣ с(ве)топочнѣшаго г(осподн)на и родитѣлю дн деспота 24, могуће је претпоставити да је предлошко-падежна конструкција прн + *ѣениѣив* добијена елидирањем именице *живѡѣ*.

Несумњиво и најраније сведочанство анализације у југоисточним српским (косовско-ресавским и призренско-јужноморавским) говорима могао би представљати пример из ЂР 1429–1430: а по свон сьдърѣти на кога ѡставѣн, нли на сьродьника нли ннога кога 25, на жалост, забележен само на основу издања Стојановић 1890: 4–5.⁴¹

Забележен је један пример који упућује на почетак процеса губљења променљивости броја *чеишири*: ѿ чѣтыры еѿ(а)н)л(е)лнстѣ ЂР 1430: 30 (уп. супротан пример у повељи деспота Стефана Лазаревића манастиру Великој Лаври из 1414–1415. године: вѣдѣ чѣтыремъ 14 (дат. мн.)). Нису забележени примери нарушавања променљивости бројева *два*, *оба* и *ири*.

4.5. УПОТРЕБА ЗАМЕНИЧКИХ И ГЛАГОЛСКИХ ЕНКЛИТИКА. Дативска енклитика личне заменице 1. лица у множини потврђена је великим бројем примера захваљујући високој фреквенцији употребе синтагме *ѡсѡдѡдѣво ни* (у значењу ‘ми’, ‘господство наше’, ‘наше’).⁴² Наводи се по један пример за сваки документ:

МД 1405: н ѡще ѡусхотѣ госпѡдѣство нн. 36/37; МХ 1406: да нмд м(н)л(о)лѣтѣ госпѡдѣства нн 27/28, ЂЕ 1429: догдѣ к жнѡл(ѣ) госпѡдѣства нн 18/19, ЂД1 1445: да нл(ѣ) платѣн госпѡдѣство нн 21/22, ЂД2 1445: по землн госпѡдѣства нн 12, ЂЛ 1452: да творѣ помѣн госпѡдѣствѣ нн. 60.

Само у двама примерима из ЂД 1424 потврђене су дативске енклитике личне заменице 2. л. у множини: да мѡлнѡ плѣл(ѣ)нствѡ вн 4, и вѣл(ѣ)н в(о)гѣ плѣл(ѣ)нствѡ вн 4.

Нису забележени примери употребе акузативних множинских енклитика *не* и *ве*.

Према старијем положају енклитике *се* испред енклитичког облика помоћног глагола (у сложеним глаголским облицима), који је потврђен у повељама кнеза Лазара и деспота Стефана (уп. Стиловић 2008: 49), као и у двама повељама деспота Ђурђа: н кон *се соу* доубровѣтанѣ забациннлн МД 1405: 22/23, н нно ако *се бы* цѡ нацѣло ѡ рѣдникѣ ЂВ 1456: 8; – долазе у двама повељама упућеним Дубровнику и примери са новијим распоредом (енклитички облик помоћног глагола + енклитика *се*): ако *вн се* сѣлѣнѣло г(о)лѡдѣствѣ мн ЂД 1428: 42/43, н ако *вн се* слѡчнѣло госпѡдѣствѣ нн ЂД1 1445: 35. Наведени примери представљају – колико нам је познато – најстарије потврђене примере новијег распореда енклитика.⁴³

4.6. ИНФИНИТИВ. У једноме примеру из МД 1405 (писана у Вичитрну) забележена је употреба инфинитива без финалног *-и*: да нѣ вѡлѣнѣ ѡудрѣжѣть 15,⁴⁴

⁴¹ Више примера анализације бележи се у осмој деценији XV века у повељама и писмима наследника деспота Ђурђа Бранковића (уп. Поломац 2012: 329).

⁴² Употреба синтагми *господство ми* (‘ја’, ‘моје господство’, ‘мој’) и *господство ни* (‘ми’, ‘наше господство’, ‘наше’) представља једно од најмаркантнијих лексичких средстава за постизање деперсоналности у српској средњовековној пословноправној писмености (Поломац 2011: 337, 421–424).

⁴³ Уп. речи П. Ивића: „Нови ред енклитика сусреће се већ у чакавским лекционарима XV в., али је он коначно загосподарио углавном у XVII веку“ (уп. Brozović – Ivčić 1988). У Толстая 1991 и Павловић 2011 овај тип односа није разматран.

⁴⁴ У истој повељи долазе и примери са пуним обликом инфинитива у овој конструкцији: да нѣ вѡлѣнѣ ннѣдѣл(ѣ) погѣкы 10/11, да нѣ вѡлан срьбѣнѣ стоѣти 16, да нѣ вѡланѣ потвѡрѣти 32, да на ннолѣ доубровѣтаниноу нѣ вѡланѣ питати 37, итд.

позната и другим споменицима из овога периода (уп. Даничић 1874: 255; SVANE 1958: 128–129; Јовић 1968–1969: 434–435; Поломац 2006: 168), као и савременим говорима косовско-ресавског дијалекта (уп. Ивић 1994а: 252; 2001б: 138; за вучитрнски говор уп. материјал у Елезовић 1932, 1935).

4.7. Ситније морфолошке одлике. На косовско-ресавску дијалекатску основицу језика повеља и писама деспота Ђурђа могле би указивати и следеће ситније морфолошке црте: (а) суперлатив *нанпрѣваа* забележен у РК 1433: *за радн к тазн нанпрѣваа почѣсть и полза братѣмъ жнвоуцимъ въ с(в)ѣтолѣ[ъ] мѡнастирѣ* 19 (уп. исти облик у Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића, као и у савременим косовско-ресавским говорима, према Јовић 1968–1969: 428); (б) облици глагола *узимаѣи* према V Белићевој врсти: *оузнѣю* РК 1433: 37, *ѡзнѣю* ЂЛ 1452: 43 (3. л. мн. през.)⁴⁵ (за савремене косовско-ресавске говоре, уп. Ивић 2002: 9).

5. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. На основуведеног истраживања, као и на основу поређења са језиком повеља и писама кнеза Лазара, господина Вука Бранковића, деспота Стефана Лазаревића и деспота Лазара и Стефана Бранковића, може се понудити неколико општих закључака о језику повеља и писама деспота Ђурђа Бранковића.

(1) Језик повеља и писама деспота Ђурђа Бранковића, као и језик повеља и писама његових претходника и наследника, изграђен је на основици југоисточног српског дијалекта, онога дијалекта у коме су се од краја XIV и током XV века зачели процеси унутрашње диференцијације који су довели до стварања савремених говора косовско-ресавског и призренско-јужноморавског дијалекта. Померање државног средишта на север ка Дунаву (Смедерево) није утицало на продор особина првобитних дијалеката северне и североисточне Србије у језик повеља и писама деспота Ђурђа.⁴⁶

(2) Појединачне примери фонетских и фонолошких иновација карактеристичних за другу етапу развоја српског вокализма (XIV/XV век), забележени у неколико повеља деспота Ђурђа (/ѡ/>/а/ у МД 1405, вокално /л/>/у/ у ЂД 1428 и ЂР 1428–1429, /л/(-)>/о/(-) у ЂР 1428–1429), представљају најстарије примере ових промена у српским повељама из јужних и источних штокавских области. Ове ће промене бити системска одлика језика повеља и писама наследника деспота Ђурђа (уп. Поломац 2012: 334).

(3) Поред фонетских и фонолошких промена наведених у претходној тачки, на диференцирање косовско-ресавских и призренско-јужноморавских говора у овоме периоду упућује и (а) екавизам у одређеним морфонолошким категоријама (дат./лок. јд. именица, инстр.јд. и ген./инстр. мн. заменица и придева), као и (б) присуство инфинитива без финалног -и.

(4) Закључак П. Ивића о чувању непренесених акцената и старог система вокалских дужина у језику писара ЂЕ 1429 (Ивић 1989: 17), може се пренети и на језик писара неколико других повеља у којима су надредни

⁴⁵ У другим документима забележени су и облици по VI Белићевој врсти: *оузнѣю* ГД 1405: 11, ЂД 1428: 13, *оузнѣю* РК 1430–1431: 15, ЂД1 1445: 12). Ово укрштање бележи се у споменицима од друге половине XIV века (уп. SVANE 1958: 119).

⁴⁶ Исто смо констатовали и за језик повеља и писама деспота Лазара и Стефана Бранковића (уп. Поломац 2012: 334).

акценатски знаци (оксија, обична варија и двострука варија (кендема)) употребљени редовније: МД 1405, ЂП 1427–1429, ЂР 1428–1429, РК 1430–1431, РК 1433, ЂЛ 1429–1439, ЂД1 1445 и ЂЛ 1452. Најважније морфолошке категорије у којима се огледа чување старог система вокалских дужина су: (а) наставак ген. мн. именица; (б) наставци сложене придевске промене; и (в) наставци 3. л. јд. и мн. презента.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРИЈАКТАРЕВИЋ, Данило. *Дијалектолошка исцртаживања*. Приштина: Јединство, 1977.
- БЕЛИЋ, Александар. Дијалекти источне и јужне Србије. Драгољуб Петровић (прир.). *Изабрана дела Александра Белића, том 9: Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 7–302.
- БУБАЛО, Ђорђе. Повеле Маре Бранковић и синова јој Гргура, Ђурђа и Лазара манастиру Хиландару. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXVI/LXVII* (2001): 77–107.
- БУКУМИРИЋ, Милета. Говори северне Метохије. *Српски дијалектолошки зборник L* (2003): 1–356.
- ГРИЦКАТ-РАДУЛОВИЋ, Ирена. Језик Струшког преписа. Мехмед Беговић (ур.). *Законик цара Свешана Душана, књ. I: Службени и Ајфонски рукопис*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1975, 125–157.
- ГРИЦКАТ, Ирена. Одлике ресавске редакције у старијим преписима Душановог законика. *Јужнословенски филолог XXXIV* (1978): 111–147.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVII вијека*. Београд: Државна штампарија, 1874.
- ДРАГИН, Наташа. Методолошке напомене о проучавању гласовне вредности **ѣ** у српскословенском језику (на грађи рукописа XII–XV века). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику L/1–2* (2007): 213–222.
- ЕЛЕЗОВИЋ, Глиша. Речник косовско-метохиског дијалекта, св. 1: А–Њ. *Српски дијалектолошки зборник IV* (1932): 1–477.
- ЕЛЕЗОВИЋ, Глиша. Речник косовско-метохиског дијалекта, св. 2: О–Ш. *Српски дијалектолошки зборник VI* (1935): 1–587.
- ЗАГРЕБИН, Вячеслав М. Периодизација употребљених надстрочних знакова у средњовековних српских рукописах и надстрочни знаци киевских глаголических листков. Павле Ивић (ур.). *Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1995, 469–479.
- ИВИЋ, Павле, Милица Грковић. О почецима замене полугласа са *a* у ћирилским споменицима. *Зборник за филологију и лингвистику XIV/1* (1971): 53–59.
- ИВИЋ, Павле. О језику писама султаније Маре. *Јужнословенски филолог XXX/1–2* (1973): 337–345.
- ИВИЋ, Павле. О језику и правопису у Повели. Павле Ивић, Војислав Ј. Ђурић, Сима Ћирковић. *Есфигменска повеља деспота Ђурђа / Esfigmenou Charter of Despot Djurdj*. Београд – Смедерево: Југословенска ревија – Завод за заштиту споменика културе Смедерево, 1989, 12–18.
- ИВИЋ, Павле. Судбина полугласа у српскохрватском језику. *Избрани огледи II: Из историје српскохрватског језика*. Ниш: Просвета, 1991, 197–206.
- ИВИЋ, Павле. *Српскохрватски дијалекти. Њихова сликујура и развој*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.
- ИВИЋ, Павле. *О говору Галићкој Срба*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.
- ИВИЋ, Павле. *Преглед историје српског језика*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и шћокавско наречје*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.

- Ивић, Павле. Жупски говор као најтипичнији представник косовско-ресавског дијалекта. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1 (2002): 7–13.
- Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.
- Јерковић, Вера. Средњовековне ортографске школе код Срба. *Јужнословенски семинар за српско-славистике* XXXI (1980): 19–29.
- Јовановић, Гордана. О повељи деспота Стефана Лазаревића манастирима Тисмани и Водици из 1406. године. *Научни саставак слависта у Вукове дане* XIX/1 (1989): 53–58.
- Јовановић, Гордана. О повељи деспота Стефана Лазаревића Лаври Св. Атанасија из 1414/1415. године. *Научни саставак слависта у Вукове дане* XXVIII/1 (1999): 155–163.
- Јовановић, Гордана. Примери српског народног језика у повељама и исправама деспота Стефана Лазаревића. *Јужнословенски филолог* LVI/1–2 (2000): 489–493.
- Јовановић, Гордана. О повељи царице Маре од 15. априла 1479. године. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 327–333.
- Јовић, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII (1968): 1–241.
- Јовић, Душан. О језику Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића. *Јужнословенски филолог* XXVII (1968–1969): 365–455.
- Куљбакин, Стјепан. *Палеографска и језичка исцртавања о Мирослављевом јеванђељу*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1925.
- Младеновић, Александар. Језик у повељама кнеза Лазара упућеним Дубровнику. *Зборник за филологију и лингвистику* XXIII/2 (1980): 47–82.
- Младеновић, Александар. Прилог тумачењу постанка генитивног множинског наставка -а у једном делу српског језика. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XXXV/2 (1992): 7–37.
- Младеновић, Александар. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа, 2003.
- Младеновић, Александар. *Повеље и писма деспота Стефана*. Београд: Чигоја штампа, 2007.
- Младеновић, Александар. Неке особине језика у повељама и другим документима Вука Бранковића и његових наследника. *Археографски прилози* XXXI/XXXII (2009–2010): 7–18.
- Младеновић, Радивоје. *Заменице у говорима јужнословенских дела Косова и Мешохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- Неделькович, Ольга. Знаки ударений в сербских доресавских рукописях. *Slavia* XXXVII (1967): 24–32.
- Неделькович, Олга. Проблем рађања ресавског правописа и повеље из доба кнеза Лазара. Иван Божић, Војислав Ђурић (ур.). *О кнезу Лазару*. Београд – Крушевац: Филозофски факултет – Народни музеј, 1971, 243–254.
- Павловић, Миливој. Говор Сретечке Жупе. *Српски дијалектолошки зборник* VIII (1939): 1–352.
- Павловић, Слободан. *Дейтерминативни падежи у старосрпској пословној правној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Павловић, Слободан. Дистрибуција енклитика у старосрпским повељама и писмима XII и XIII века. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 31–53.
- Поломац, Владимир. *Језик у повељама кнеза Лазара*. Магистарска теза у рукопису. Београд: Филолошки факултет, 2006.
- Поломац, Владимир. Језик у повељи великог челника Радича манастиру Кастамониту из 1430/1431. године. Милош Ковачевић и др. (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности (Зборник радова I научног скупа младих филолога Србије) I/1*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009, 307–325.
- Поломац, Владимир. О неким одликама српског народног језика у повељи госпође Маре и њених синова Дубровнику од 29. децембра 1405. године. Софија Милорадовић (ур.). *Косово и Мешохија у цивилизацијским токовима, књ. I: Језик и народна традиција*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2010, 207–215.
- Поломац, Владимир. *Језик повеља и исправа деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића*. Докторска дисертација у рукопису. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2011.
- Поломац, Владимир. Језик повеља и писама деспота Лазара и Стефана Бранковића са аспекта историјске дијалектологије. *Српски језик* XVII (2012): 311–338.
- Радич, Првослав. *Койноички говор (Етногеографски и културолошки прилици)*. Београд: Етнографски институт Српске академије наука и уметности, 2010.
- Реметић, Слободан. Српски призренски говор (I Гласови и облици). *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 319–614.

- Синдик, Душан. Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла. *Мещовиѿа зрађа* VI (1978): 183–205.
- СПРЕМИЋ, Момчило. *Десѿѿи Ђурађ Бранковић и његово доба*. Београд: Српска књижевна задруга, 1996.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Ђаковачки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XI (1950): 1–152.
- СТИЈОВИЋ, Рада. Неке особине народног језика у повељама кнеза Лазара и деспота Стефана. *Јужнословенски филолоѿ* XLIV (2008): 457–472.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др. *Сѿоменик СКА* III (1890): 1–226.
- ТОЛСТАЈА, Марфа Н. Система энклитик в сербских грамотах XIV – начала XV в. Р. В. Булатова, Г. И. Замятина, С. Л. Николаев (ред.). *Славистиѿка. Индоевропейскиѿка. Носѿирайѿка*. Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР, 1991, 201–206.
- ШКРИВАНИЋ, Гавро. Властелинство великог челника Радича Поступовића. *Истѿоријски часоѿис* XX (1973): 125–136.

*

- BROZOVIĆ, Dalibor, Pavle Ivić. Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, 1988.
- LASCARIS, Mihail. Actes serbes de Vatopédi. *Byzantinoslavica* VI (1935): 167–185.
- SVANE, Olaf Gunar. *Die Flexionen in štokavischen Texten aus Zeitraum 1350–1400*. Aarhus: Universitetsforlaget, 1958.

Vladimir Polomac

ON THE LANGUAGE OF THE CHARTERS AND LETTERS OF DESPOT ĐURAĐ BRANKOVIĆ FROM THE STANCE OF HISTORICAL DIALECTOLOGY

S u m m a r y

This paper takes the stance of historical dialectology of the Serbian language to examine the most important linguistic features of the charters and letters of Despot Đurađ Branković. The research includes a total of seventeen documents written between 1405 and 1452. The basic aims of the research were concerned with: (a) determining the dialectal basis for the language of the said documents; and (b) singling out those linguistic features of the said documents that refer to the dialectal differentiation on the territory of the medieval Despotate.

The most important results of the research include: (a) the language of the investigated charters and letters is based on the south-east Serbian dialects (Kosovo-Resava and Prizren-Južna Morava); (b) some examples of phonetic and phonological changes characteristic of the second stage of the development of Serbian vocalism (14th and 15th centuries) were found in several charters by Despot Đurađ (/ə/>/a/ in the charter of lady Mara and her sons to Dubrovnik (1405); vocalic /l/>/u/ in the charter of Despot Đurađ to Dubrovnik (1428) and in the charter of Despot Đurađ to the great leader Radič (1428–1429)) represent the oldest examples of these changes in the Serbian charters from south and east Štokavian regions; (c) besides the said phonetic and phonological changes, the differentiation of Kosovo-Resava and Prizren-Južna Morava dialects in this period is also seen in the Ekavian pronunciation of certain morphonological categories (dative/locative singular nouns, instrumental singular and genitive/instrumental plural pronouns and adjectives), as well as the presence of the infinitive without the final *-i*; (d) the conclusion of Pavle Ivić regarding the maintenance of untransferred accents and the old system of vowel lengths in the language of the scribes of the Esphigmenou charter of Despot Đurađ can be applied to the language of scribes of several other charters where the accentuation marks (*oxia*, regular *varia* and double *varia* (*kendema*)) are used more regularly.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију, Катедра за српски језик
Јована Цвијића 66, 34 000 Крагујевац, Србија
vladimir.polomac@gmail.com

Миљивој Алановић

О КОМПЛЕМЕНТАРНОСТИ СИНТАКСИЧКИХ И СЕМАНТИЧКИХ ЈЕДИНИЦА РЕЧЕНИЦЕ*

Задати тематски оквир претпоставља постојање два реда аутономних језичких јединица, које фигурирају на два различита нивоа језичке структуре – синтаксичком и семантичком, међу којима, полазећи од семантичког профила синтаксичких и функционалне дистрибуције семантичких јединица, постоји висок степен комплементарности. Ипак, у овој раду значајна пажња је посвећена и тзв. функционално-семантичкој колизији, што потврђује да се комплементарност ова два језичка плана, синтаксичког и семантичког, не темељи само на идеалној спојивости њихових елементарних јединица, већ и на различитим комбинаторичким могућностима, условљеним како лексичком селекцијом, тако и променом перспективе саопштавања о ситуацији.

Кључне речи: српски језик, синтакса, семантика, реченица, синтагматска структура, пропозиција, семантичке улоге, перспективизација.

The chosen framework presupposes the existence of two orders of autonomous linguistic units, which exist on two different levels of linguistic structure – syntactic and semantic. There is a high degree of complementarity between these two levels, considering the semantic profile of the syntactic units and the functional distribution of the semantic units. Yet, this paper pays significant attention to the so-called functional-semantic collision, which confirms that the complementarity of these two levels of language, syntactic and semantic, is not founded only on the ideal connectibility of their elementary units, but also on the different combinatorial possibilities, conditioned both by lexical selection and changes of perspective in reporting on the reality.

Key words: Serbian, syntax, semantics, sentence, syntagmatic structure, proposition, semantic roles, perspectivization.

1. Увод. Другу половину двадесетог века у лингвистици је обележила, нема сумње, генеративна граматика, међу чије, непосредне и посредне, изданке сврставамо генеративну семантику и падежну граматiku, а потом и когнитивну лингвистику. Ове последње се могу сматрати посебно заслужним за афирмацију когнитивног и логичко-семантичког приступа у анализи реченице, који за полазну тачку има јасно разграничење два реченична плана – синтаксичког и семантичког, те томе следствено и два реда аутономних јединица – синтаксичких и семантичких.

Када се говори о синтаксичким и о семантичким јединицама, тада се имају у виду чланови два комплементарна и нераскидива плана језичке структуре: синтаксичке функције остварене у једној реченици, с једне стране,

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка изражавања* (178004), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

и њима реализоване семантичке улоге или функције, с друге, где се оне прве односе на план форме, тј. граматике или синтаксе, а ове друге на план денотативног садржаја, или значења датих функционалних јединица. Да је оправдано говорити о њиховој комплементарности, потврђује и то да спрам сваке семантичке улоге стоји одговарајућа, мање-више типична, морфосинтаксичка форма, односно, да свака морфосинтаксичка форма (треба да) има свој одраз у нејезичкој стварности. Међутим, појам комплементарности треба схватити као сталну везу међу језичким плановима, или нивоима, а не као нужну везу међу њиховим елементарним јединицама (нпр. субјекта и агенса, директног објекта и пацијенса и сл.). Наведено упућује на исправност разликовања планова синтаксичке и семантичке структуре реченице (Арсенијевић 2009: 188), чија комплементарност, дакле, не подразумева нужну или сталну, већ очекивану везу међу функцијама и семантичким улогама (Ристић 1999: 159; Алановић 2011: 15). Ипак, унутрашња организација јединица синтаксичког и семантичког нивоа показује висок степен подударности. Тако, док се за структурно-синтаксичко чвориште реченице узима да је предикат, који за себе везује (или пак не везује) одређен број аргумената (*Дува; Вейшар данима дува*), дотле се на нивоу семантичке структуре реченице, коју чини пропозиција, говори о тзв. логичком (или, пак, семантичком)¹ предикату као структурно-семантичком језгру пропозиције² и његовим логичким аргументима (Helwig 1992: 143; Кронгауз 2001: 237; Фомичева 2009: 136; Тунч 2009: 95–96). Овај формални паралелизам проистиче из релационих веза које се успостављају како међу синтаксичким, тако и међу логичко-семантичким јединицама реченице, односно пропозиције, где ове последње (треба да) представљају фрагмент стварности, ситуацију чији је непосредни одраз такође каква предикатско-аргументна или релациона структура (Кобозева 2004³: 219).³

¹ На овоме месту треба напоменути да се појмови логички субјекат и семантички субјекат често напореда и синонимично употребљавају, што је оправдано будући да именују једну логичко-семантичку јединицу. Ипак, треба додати, на другачији начин. Логички субјекат је, прихватамо уверљиву аргументацију, елементарна или структурна јединица пропозиције, као што је то, уз друге аргументе, и логички објекат, док је семантички субјекат хиперулога која се у пропозицији распоређује на позицију логичког субјекта (Кронгауз 2001: 239). Ова терминолошка диференцијација је, чини се, посебно важна јер се семантичке улоге третирају као дубински падежи који се очитују и на синтагматској равни, док на дубинском плану чине аргументну структуру базичног предиката. С друге стране, логички предикат је језгро пропозиције, те не остварује, логично, ниједну, у ужем смислу, семантичку улогу, што иде у прилог ставовима да је сасвим сврсисходно разликовати пропозициону структуру, с једне стране, и семантичке улоге, с друге.

² Г. Хелбиг свој став о централности глагола у семантичкој структури реченице аргументује тиме да семантичке улоге именица нису унапред одређене, већ их стичу у реченици, у зависности од значења управног глагола. На тај начин су и семантичке улоге релације на семантичком плану, као што су и реченични чланови релације на синтаксичком (Helwig 1992: 36).

³ За обележавање синтаксичких функција користићемо симболе S (субјекат), P (предикат), O (објекат), док за аргументе пропозиције резервишемо симболе LogS (логички субјекат), LogP (логички предикат), LogO (логички објекат). Изузетно, при обележавању функције конституената у индексу дајемо симболе subj, obj, dat, akuz, caus, које сматрамо сасвим прозирним и уобичајеним. Без обзира на то да ли је реч о синтагматској или пропозиционој структури, њихове елементарне јединице које допуњују предикат, синтаксички или логички, сматраћемо аргументима (Arg). Под полунаводницима без почетног великог слова наводимо пропозицију, док трансформацију дајемо у угластим заградама. Осим наведених, за именски израз кори-

$$\frac{S + P + O}{\text{LogS} + \text{LogP} + \text{LogO}}$$

Синтаксичка структура реченице, према депенденцијалном моделу, резултат је примене одређених граматичких правила у низању морфосинтаксичких јединица са конституентском вредношћу, при чему се на непосредан или посредан начин сви зависни реченични чланови као депенденси везују за један управни, тј. за лични глаголски облик у функцији предиката, као за свој регенс. Веза између регенса и депенден(а)са је регулисана регенсовом валентном способношћу, при чему се она најбоље види у односу између предиката, с једне стране, и субјекта и објек(а)та, односно осталих рекцијских допуна (нпр. предикатива: *смайтра ђа усјешним*), с друге. Док је веза субјекта са предикатом конгруентна, веза предиката са објектима је рекцијска, управљачка и предодређујућа. Спознаја да је веза предиката са субјектом и објектима 'посебна' подстакла је и Л. Тенијера на разврставање реченичних чланова на актанте и сирконстанте (TESNIÈRE 1969²: 102–103), који управо субјекат и објекте убраја међу актанте. Ово није случајно. С једне стране, наведене синтаксичке јединице остварују чвршћу везу са предикатом и, с друге, њима се именују непосредни учесници у ситуацији, које Л. Тенијер назива актантима (TESNIÈRE 1969²: 102), Г. Хелбиг партиципантима (HELBIG 1992: 143) итд., чиме стичу статус централних аргумената или комплемената (тј. допуна). Сирконстанти, међутим, именују просторне, временске и друге околности под којима се одвија радња, те стога не спадају међу централне, већ периферне аргументе или комплементе (тј. додатке). Другачије речено, везу између актаната и сирконстаната треба схватити на следећи начин: они први именују централне фигуре сцене, док ови последњи упућују на њену позадину. Имајући у виду њихов валентни статус, тј. централност и периферност, а полазећи од учења Манхајмске (ENGEL 2009⁴: 130) и Лајпцишке школе теорије валентности (HELBIG 1992: 75), актанти имају статус допуна, док сирконстанти, у принципу, статус додатака. Ови последњи се у србистичкој/сербокроатистичкој литератури стога традиционално и дефинишу као прилошке одредбе или адвербијали (СТЕВАНОВИЋ 1979³: 65; СТАНОЛЧИЋ и др. 1989: 228; РУЖИЋ 2005: 499; SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2007: 304), управо полазећи од обележја детерминативности и њихове факултативности, чија се периферност доказује чињеницом да су формално непредодређене, што потврђује могућност њихове замене другом истозначном формом (нпр. *Седим исјед њошћие/јред њошћиом*), те способност мултипликације (нпр. *Седим у њарку, њоред фонијане, на зеленој клуји*).

Као што се може видети, Л. Тенијер у своме учењу није занемарио ни формалнограматичку ни значењску компоненту при разврставању глаголских аргумената или комплемената на актанте и сирконстанте. Готово исти приступ уочавамо и када погледамо само граматичке дефиниције ових реченичних чланова, чији незаобилазни део јесте и њихово значење. Тако се за субјекат, између осталог, обично наводи да именује вршиоца радње или носиоца

стимо симбол NP, за предлошко-падежну конструкцију PP, за предлог Pprep, док за глагол V, а копулу Cop.

стања (СТЕВАНОВИЋ 1979³: 23; СТАНОЈЧИЋ и др. 1989: 207; РУЖИЋ 2005: 487–488; SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2007: 294), за објекте да именују појмове на којима се или врши или ка којима је управљена глаголом именована радња (СТЕВАНОВИЋ 1979³: 74; СТАНОЈЧИЋ и др. 1989: 217; РУЖИЋ 2005: 501; SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2007: 299). Ове су дефиниције прихватљиве, чак оправдане, зато што полазе од семантичког профила или предодређености појединих синтаксичких функција, што поткрепљује ставове да се и самом синтаксом настоји кодирати каква ментална слика. Међутим, чисто семантички мотивисана интерпретација синтаксичких јединица је недостатна, често и погрешна, јер, прво, нема потпуне кореспонденције између тзв. дубинских падежа и површинских функција (CORDER 1968: 17) и, друго, она занемарује прагматичку перспективу, итекако релевантну за конституисање реченице (FILLMORE 1977: 18; WELKE 1988: 191), што је очито у свим оним случајевима где су у оштрој функционално-семантичкој колизији синтаксичке и семантичке јединице, што се региструје као одступање од њиховога семантичког профила. На тај начин се, на пример, граматички субјекат појављује експонентом и логичког објекта, и логичког предиката, те других, условно говорећи, периферних логичких аргумената, а да је реч о два аутономна језичка система илуструју и следећи примери.

- a. Ана је добила награду
 $S + P + O$
 $\text{LogO} + \text{LogP}$
- б. Несаница мучи Ану
 $S + P + O$
 $\text{LogP} + \text{LogS}$
- в. Мраз брине пољопривреднике
 $S + P + O$
 $\text{LogArg}_{\text{caus}} + \text{LogP} + \text{LogS}$

1.1. Семантичка структура реченице, иако конструкт, треба да представља непосредан одраз ванјезичке ситуације или сцене о којој се реферише, при чему се као референтна тачка не узима синтагматска реченична структура, премда се она не може ни занемарити јер, заправо, и сама у основи представља језички одраз каквог стања ствари, већ логичка или логичко-семантичка структура реченице, односно пропозиција као какав објективни садржај или објективна константа (КРОНГАУЗ 2001: 233; КОБОЗЕВА 2004²: 218), што се нужно одражава и на примењену појмовно-терминолошку апаратуру: логички субјекат/објекат/предикат или, пак, прецизније агенс, пацијенс, инструмент, каузатив, темпоратив, локатив и сл. Тако је, гледајући логичку структуру реченице, њено семантичко и структурно језгро управо логички предикат (КОБОЗЕВА 2004²: 220), који минимално везује један аргумент, логички субјекат ('он трчи', 'она спава', 'она је побледела'), док од типа радње зависи да ли ће и колико логичких објеката бити ангажовано ('он једе сарму', 'она поклања

намештај сиромашнима', 'он свима говори о њој све најбоље'). Да се аргументне структуре ова два плана могу наћи у колизији сликовито показује реченица *Обузима ме сћраx*. Премда се у датом примеру ради о двоаргументној синтаксичкој структури, Arg1 + P + Arg2, на логичко-семантичком плану је реч о једноаргументној, где је реализован модел LogS + LogP, коме одговара пропозиција 'ја се плашим'. Разлика у броју аргумената се заснива на аналитичности синтаксичког модела (што је често и у енглеском, нпр. *to render help* према *to help* (LANGACKER 1991: 107–108)), где две функционалне јединице стоје у корелацији са једном логичко-семантичком: *сћраx* [ме] *обузима* → 'плашим се', што проистиче из чињенице да је синтаксичка транзитивност на семантичком плану, заправо, неутралисана.

1.2. На основу претходнога намеће се логично питање: Зашто се једна синтаксичка структура објашњава неком другом, односно, зашто се и семантичка структура реченице организује применом одређених синтаксичких правила? Будући да се, у духу генеративне граматике, и структура речи може разумети кроз формулисање правила колокабилности фонема и морфема, онда је више него јасно да је и семантичка структура реченице, односно пропозиција, конфигурација чије елементарне јединице на окупу држе каква граматичка правила која регулишу њихову селекцију, распоред и интерну хијерархију. Стога се и пропозиција, из наведенога следи, мора по важећим граматичким правилима неког језика устројити, или се барем помоћу њих односи у њој могу разумети, само се у том случају морају обезбедити услови за идеалну, тј. каноничку спојивост структурних и семантичких јединица, што подразумева да је тако формулисана реченица пример логичко-семантичке профилисаности функционалних јединица. Стога и пропозиција као семантички модел у својој основи интегрише какав синтаксички концепт, фиксиран структурном схемом просте реченице (СЕЛЕМЕНЕВА 2010: 123). С друге стране, полазећи од нераскидиве везе између језика и мишљења, сасвим је оправдано тврдити да се каква ментална слика о стварности, као начин уопштавања човековог искуства (КУРАКОВ – ДЕМЕНТЬЕВА 2003–2004: 100), устројава поштујући граматику језика, која се, по правилу, поклапа са структуром и границама пропозиције, али није претерано рећи ни да нам језик помаже да схватимо свет око себе, посебно односе у њему (БЕСЕДИНА 2006: 469), што је у основи функционалног приступа у анализи језичке структуре (WELKE 1988: 209). Наиме, док граматичке структуре реченице одражавају структуру мишљења, односно представљају когнитивне схеме које предетерминишу перцепцију стварности (КУРГАНОВА 2011: 10), дотле лексика служи да га испуни конкретним садржајем (КАЗАРЯН 2006: 74).

1.3. У овом раду немамо намеру да представимо исцрпан и свеобухватан, посебно не нов инвентар семантичких јединица, тј. семантичких улога или функција, већ настојимо да укажемо на правилности и одступања у функционалној, или прецизније, синтаксичкој дистрибуцији централних семантичких улога у српском језику. Имајући у виду задати циљ, неопходно је утврдити, на пример, на којим се све синтаксичким функцијама могу реализовати најважније актантне и сирконстантне семантичке улоге, агенс,

пацијенс, адресат, локатив, темпоратив, каузатив и сл.,⁴ али и сам логички предикат, те утврдити услове, лексичке и граматичке, који узрокују одступања у логичкој конгруенцији између синтаксичких и семантичких јединица реченице, односно услове који нарушавају логичке законе у семантичкој синтагматици (ШАЦКАЯ 2008а: 63). Дакле, гледано из перспективе синтаксе, у овом раду се настоји дати одговор на питања која се тичу значења субјекта, објекта, адвербијала или атрибута, али и померања граница предиката, тачније измештања његовога семантичког језгра из окриља управнога глагола. Стога је и разумљиво што трагање за значењима, односно денотативним садржајем реченичних чланова намеће потребу да се барем у најкраћим цртама осврнемо на теоријске основе падежне, а потом и функционалне граматике.

2. СЕМАНТИЧКЕ УЛОГЕ. Појам семантичке улоге као логичко-семантичке категорије, или боље речено релације (HELBIG 1992: 24), израз је настојања да се, полазећи од пропозиционе структуре реченице, формулише улога учесника коју има у процесу означеном глаголом (McRAE et al. 1997: 137). Стога, ако се има у виду да је, према Џекендофу, пропозиција концептуална структура, онда се и семантичке улоге могу дефинисати као њене елементарне конфигурације (JACKENDOFF 1987: 378). Чарлс Филмор, родоначелник падежне граматике, по први пут је у једној систематизованој форми дао прегледан и оперативан инвентар тематских или семантичких улога, тј. дубинских падежа, како их је сам назвао. Ч. Филмор, уз опаску да понуђени инвентар није коначан, јер је, како наглашава, у великој мери зависан од лексичке селекције именица и глагола (FILLMORE 1968: 34), наводи следеће дубинске падеже: агентив, инструментал, датив, фактитив, локатив и објектив (FILLMORE 1968: 31–32). Како сâм сугерише, предочена падежна граматика је семантички мотивисана, што је сасвим разумљиво, будући да представља концептуалну интерпретацију падежног система, у којој се полази од јасног разграничења површинске и дубинске структуре реченице (FILLMORE 1968: 27). Ово се чини сврсисходним тим пре што се различити дубински падежи могу представити на исти начин на површинском нивоу (нпр. *ийийайи некоџа неџџио* или *jemanden etwas lehren* (FILLMORE 1968: 28)). Стога, гледано из перспективе синтаксичких функција, Филмор наглашава да у самом глаголу мора бити регистровано када ће субјекат имати улогу објектива, датива или локатива (FILLMORE 1968: 43, 49). То подразумева, на пример, да је субјекат пасивне реченице семантизован као објектив или датив, док је у улози локатива у реченицама где је евидентан поступак субјектизације овог дубинског падежа (нпр. *У Чикаџу је хладно* → *Чикаџо је хладан*). Стога Филмор, образлажући и коригујући своје ставове, и прихвата сугестије депенденцијалиста да се дубински падеж може посматрати као израз семантичке валентности глагола, за разлику од површинских који су регулисани његовом синтаксичком валентношћу (FILLMORE 1977: 60).

Развојем и ширењем утицаја падежне граматике постало је очито да је већи број семантичких улога могуће објединити у неке општије, тако се

⁴ Термине који идентификују сирконстантне семантичке улоге преузимамо из функционалне граматике (ВСЕВОЛОДОВА 2000).

појављују појмови семантички субјекат и семантички објекат (Бондарко 2002: 624), протагониста и пацијенс (Всеволодова 2000: 135), протоагенс и прото-пацијенс (Dowty 1991: 572) или актор и трпилац (Van Valin – La Polla 1997: 127, 146), као својеврсне хиперулоге или макроулоге, у оквиру којих се појављују оне микроулоге. Тако се, на пример, у оквиру семантичког субјекта смештају агенс, експеријент и егзистивент, док се под семантичким објектом сматрају пацијенс и адресат. Наведене макроулоге, свака за себе, представљају, дакле, семантички континуум у ком се може уочити једна прототипична и више периферних улога. Стога је Г. Хелбиг сасвим у праву када каже да се може говорити о више врста агенса, већ према специфичној комбинацији обележја човек */+/,* намера */+/,* вољност */+/* и трансформативност */+/* (Helbig 1992: 68).

2.1. Филмор у средиште својих опсервација поставља сцену, која је у значењској основи одређене реченице, а коју чине радња, учесници у радњи те околности под којима се она реализује, што, мора се приметити, подсећа на Тенијерово учење о актантима и сирконстантима. И још нешто. Сам Филмор је изричит у ставу да се и дубинска реченица, односно пропозиција, састоји од предиката и једног или више именских израза, који су у некој падежној вези са управним глаголом (Fillmore 1968: 30), што поткрепљује ставове да се и на том нивоу, дубинском, нужно успостављају нека синтаксичка правила. Ипак, како ће неки исказ бити формализован зависи и од прагматичких фактора који регулишу који ће елементи пропозиције бити избрисани а који реализовани на површинском нивоу (Fillmore 1977: 73).

Стога ћемо у даљем току овога истраживања представити типичне реченичне моделе у којима је остварена логичка конгруенција између, у смислу Филморовог учења, површинских и дубинских падежа, односно синтаксичких функција и семантичких улога, али и површинског и дубинског предиката, што је оправдано остало изван сфере интересовања падежне, али не и функционалне граматике. Функцију предиката има, у прототипичном смислу, лични глаголски облик и он је структурно језгро или чвориште реченице, те га стога сматрамо језгреним и независним чланом реченице. Формално разврставање осталих синтаксичких функција на централне и периферне, како је већ речено, оправдано је и с обзиром на њихову семантичку предоређеност, која предвиђа да су субјекат и објекти, по правилу, непосредни експоненти у ситуацију укључених актаната или партиципаната, док се за адвербијале у првом реду везују сирконстантна, тј. типична околностна значења, као што су простор, време, узрок, начин и сл. Да се, међутим, површински и дубински план јављају и у колизији, показују нека новија истраживања која доказују, на пример, да се семантички објекат у српском језику може реализовати на свим синтаксичким позицијама у реченици, укључујући ту и адвербијалне детерминаторе (Арсенијевић 2009: 182). Када је, пак, реч о атрибутима као зависним члановима синтагми, и њима се актантне семантичке улоге непосредно могу идентификовати, али у номинализованим структурама, где функцију предикатског језгра, или предикатора, има именица, најчешће глаголска, или придев. Стога, желимо да нагласимо да у овоме раду посебну пажњу посвећујемо и одступањима у погледу функционално-

-семантичке спојивости ова два реда јединица, а то подразумева трагање за одговором на питање када централне синтаксичке функције означавају сир-константне семантичке улоге, и обрнуто, када се на периферним функцијама, тј. примарно адвербијалима, исказују типичне актантне семантичке улоге.

3. Синтаксичке функције. Субјекат представља један од централних реченичних чланова, чију централност може потврдити, на пример, неиспустивост у језицима аналитичког типа или конгруентна веза коју номинални тип субјекта успоставља са предикатом. Без обзира на конкретан теоријски приступ, нпр. чињеницу да се у генеративном опису реченице именски израз у функцији субјекта не подређује предикату, што је управо случај са депенденцијалном граматиком где стиче статус глаголске допуне, његова централност проистиче из још једне правилности, а то је да је управо субјекат типично место у активној реченици где ће се појавити агенс (Бондарко 2002: 624; Копров 2008: 6). Управо због тога, како сам Филмор примећује, номинативу као једином падежу синтаксичког субјекта и није било придавано превише важности, а цео опис се сводио углавном на његову синтаксу, што се, и када је у питању србистика, значајно променило (Антонић 2007: 102–113). Треба, међутим, додати да је за Филмора субјекат категорија површинске структуре, која може репрезентовати све дубинске падеже (Fillmore 1971: 22), што ће се показати тачним и када је српски језик у питању.

3.1. Семантичке функције које остварује неки реченични члан, па тако и субјекат, зависе од лексичке селекције, како именица у функцији субјекта, тако и глагола у функцији предиката. Тако, семантички прототип агенса чине именице са обележјем човек */+/* и живо */+/,* чији се агентивни потенцијал у најчистијем облику остварује уз предикат са неким од акционалних глагола, где је интенционалност актанта евидентна, међу које се убрајају глаголи кретања (*ићи, тврчаћи, шетаћи* и сл.), говорења (*рећи, јавити, поручити, обавестити* и сл.), давања и узимања (*дати, послати, ошети, узети* и сл.), перцепције, аудитивне и визуелне (*гледаћи, посматрајући, разгледајући, слушајући, слушајући*), мишљења (*мислити, разматрајући, процењивајући* и сл.), те конструктивне (*изградити, озидајући, направијући* и сл.), трансформативне (*окречити, офарбајући, поправити*) и деструктивне делатности (*развалијући, порушити* и сл.) итд. Међутим, треба истаћи да и неживи појмови могу остварити улогу агенса, али у случајевима када се њима именују људски колективи (нпр. *Факултет штражује*). Спорно питање у литератури, међутим, и даље остаје у којој мери се неживи појмови (нпр. са обележјем живо */-/,* предмет */+/,* самоактивно */+/,* али и они живи који се тако језички доживљавају, нпр. биљке, могу сматрати агенсима, при чему се у првом реду у виду имају инструменти или какве природне појаве, где и једни и други могу бити одговорни за каква фактивна дејства (*Трамваји су се сударили; Вода је однела мост*), те тада ни њихова агентивност није упитна, већ евентуално њен степен (Ивић 2002: 55). С обзиром на то да је у литератури о овој појави вођена опсежна дискусија, ми се нећемо детаљније бавити овим питањем, али треба напоменути да, када је реч о инструментима, њихов агентивни потенцијал долази до изражаја у приликама када 'преузимају' контролу над

ситуацијом (WELKE 1988: 199), док је стварни агенс истовремено губи, што је евидентно у случајевима где намере и циљеви агенса стоје у колизији са крајњим исходом радње (*Воз је искочио из шина*).

3.1.1. Осим улоге агенса, субјектом се, као експонентом логичког субјекта, именују још експеријент, или носилац каквог стања (доживљаја, осећања или расположења) и егзистирент, тј. носилац или именитељ постојања (Всеволодова 2000: 141, 143; Копров 2008: 6), чија је дистрибуција регулисана и условљена значењем управног глагола. Глаголи чији се субјекат са обележјем живо */+/* и човек */+/* реализује као експеријент припадају класи медијалних или стативних, а то су глаголи физиолошких (*поцрвенећи, разболећи се, угледећи, умрећи* и сл.), физичких (*окренући се, савићи се, йасћи, сйойаћи се*), те психичких и афективних стања (*заволећи, изнервираћи се, мрзећи, набућићи се* и сл.). Када је, с друге, реч о егзистиренту, он се остварује уз егзистенцијалне глаголе, а може имати и обележје живо */+/* и живо */-/* (*Био једном један краљ; Има тамо једна брза речица; Посйоје земље йоносне и јаке*).

3.1.2. Наведене микроулоге се могу сматрати типичним за граматички субјекат, док су остале, по правилу, условљене лексичко-граматичким варијацијама семантичке структуре реченице (Копров 2008: 7). Стога се типичним за граматички субјекат, у првом реду из перспективе глаголског стања а не само значења, могу сматрати и улоге које одговарају семантичком објекту. Субјекат пасивне реченице, опште је познато, именује објекат радње, при чему се тај објекат може реализовати у две семантичке варијанте: као пацијенс и као адресат. Док се на пацијенсу, у прототипичном смислу, очитује трансформативно дејство агенса (*Кућа је окречена*), дотле је адресат најчешће у улози примаоца информације или каквог материјалног објекта (*Она је нагђађена за свој рад; Он је о свему редовно обавешћаван*). Аналогно ситуацији у активној реченици, остаје отворено питање да ли се ова функционално-семантичка спојивост у пасиву може сматрати нормом, или само правилношћу. Ако се има у виду да пасив представља својеврсни граматички конверзив, јасно је да распоред улога у пасивној реченици представља инверзију стања у саодносној активној. Стога, пођемо ли од активне реченице типа *Ова џа је идеја заслейела*, чији је пасивни еквивалент *Он је заслейен овом идејом*, може се уочити да субјекат ове пасивне реченице није објекат радње, будући да се он ни у оној активној не именује акузативним објектом, већ је носилац стања, тј. експеријент. Из тог следи да је при пасивизацији, у конкретном примеру, тематизацији подвргнут експеријент, а не пацијенс, што потврђује да је реч о чисто граматичкој а не семантичкој условљеној трансформацији. Други проблем лежи у могућности да се активним глаголским формама оствари пасивно значење, о чему је било доста речи у литератури (Ивић 1995: 184; Бондарко 2002: 604; Пипер 2005: 625; Алановић 2009: 127). Наиме, глаголске перифразе типа *добийи шамар* или *добийи информацију* представљају лексичко-граматичке еквиваленте пасивних облика *бийи ошамарен/обавешћен*, при чему је у првом случају субјекат у улози пацијенса (*Он је добио шамар од другарице*), а у другом у улози адресата (*Она је добила информацију о своме оцу*). Још су сликовитији примери типа

неаниматног каузатора, при чему се и код оног првог компонента намере у деловању може сасвим искључити, те последице настају као посредни ефекти каузирајуће ситуације. Намера у деловању лица постиже се увођењем перифразе *йодмейнуџи йожар*.

Именице типа *разлоџ*, *узрок* и сл. у функцији именског дела копулативног предиката омогућују тематизацију улоге каузатива, а ова способност проистиче управо из структурног лика предиката којим се и иначе обезбеђује квалификација, идентификација или категоризација субјекта. Оно што је, међутим, типично за овај модел јесте да се именице *разлоџ* или *узрок*, по правилу, не појављују самостално на позицији именског дела предиката, већ заједно са својим неконгруентним атрибутутом, којим се денотира садржај последичне радње. Дати атрибут се може појавити у форми слободног генитива или датива, предлошког акузатива (*Она је разлоџ наше свађе*; *Он је разлоџ йоме/за йо*), и зависне допунске реченице (*То је разлоџ џиџо џе волим*; *То је разлоџ да боље учиш*). Без обзира на реализовану форму атрибута, управна реченица фигурира као својеврсни фокализациони презентатив којим се најављује или наговештава какав пропозициони садржај у ком је узрочна компонента комуникативно наглашена, фокализована [$\rightarrow$ *Збоџ йоџа те волим*; *Збоџ йоџа треба да учиш боље*].

Специфичност каузативних конструкција уопште, па тако и оних горе наведених, јесте да се заснивају на тематизацији каузатора радње или стања, који, међутим, увек стоји у регуларној алтернацији са одговарајућим рематским адвербијалним детерминатором (*Морали смо да йроменимо свој сџав збоџ њеноџ џовора*; *Шумски йожар је избио збоџ Ане/йројских йемйерайџура*), а неретко и самим објектом, по правилу неправим (*Она ме љуџи* : *Љуџим се на њу*; *Он ме задивљује* : *Дивим му се*).

3.1.3.1.1. Ова регуларна алтернација је непосредни резултат промене перспективе исказа: од узрока ка последици или од последице ка узроку (*Њен долазак је узрок наше свађе/њен долазак нас је йосвађао* : *Свађали смо се збоџ њеноџ доласка*). Такав поступак, међутим, није, без већих трансформационих захвата, могуће применити ако се субјекат јави у улози консеквентива, када позицију именског дела предиката заузима именица *йоследица* (*Ойџиџе незадовољсџво је йоследица њихове неслоџе*), што је у тесној вези са одсуством кондензационих средстава за исказивање последичног значења или улоге консеквентива (Всеволодова 2000: 150). Ипак, реченицу са тематизованим консеквентивом могуће је једино преиначити у структуру са тематизованим каузативом, будући да узрок и последица стоје у односу регуларне логичке комплементарности (*Њихова неслоџа је узрок ойџиџеџ незадовољсџва*).

3.1.3.2. У истом структурном моделу, тј. NP + Cop + NP, појављују се и субјекти са улогом локатива и темпоратива (Всеволодова 2000: 148–149), тј. у значењу просторног и временског локализатора. Овај реченични модел, сасвим је јасно, захтева увођење именица са просторним или временским значењем на позицији именског дела предиката, а то су *месџо*, *йросџор*, *йозиџија*, те *време*, *моменай*, *йренуџак* и сл. (*Ова улица је месџо нашеџ йрвоџ сусреџа*; *Галерија је йросџор у ком се најбоље осећам*; *То је моменай када смо се йрви йуџ разумели*; *То је йренуџак нашеџ разлаза*).

Овај продуктивни граматички образац, дакле, обезбеђује тематизацију периферних, адвербијалних значења захваљујући томе што се на позицији именског дела предиката појављују именице у функцији категоризационих одредаба. Осим тога, читава конструкција, будући да има функцију презентатива, служи за посебно истицање, тј. фокализацију, управо неког од адвербијалних значења. Да је о томе реч, показује и могућност увођења одговарајуће појачајне партикуле уз адвербијални детерминатор у конкурентном моделу без презентатива (*Управо/баци на њом месџу смо се први њић срили; Управо/баци њоџ шренућка смо се први њић разумели* и сл.).

3.1.3.2.1. Тематизација улоге локатива среће се и у моделима са мало-бројним пунозначним глаголима као што су *садржати* или *састајати* се: *Ова књиџа садржи три њоџлавља; Ова књиџа се састаји из три њоџлавља*. Измештање ове улоге са субјекатске позиције омогућује увођење егзистенцијалног или сродног глагола у саодносном реченичном обрасцу: *У овој књиџи њосџоје/налазе се три њоџлавља*. Више је него јасно да се различитим реченичним обрасцима постижу различити перспективизациони ефекти, који обезбеђују да се својство ентитета сагледа из перспективе његове целовитости и јединства или из перспективе његових интегралних делова.

3.1.3.3. Када је реч о другим адвербијалним значењима, нпр. средству или начину, при конституисању презентативног реченичног модела на располагању нам стоји осетно мањи инвентар именица у функцији категоризационих одредаба, а то су *инструмент*, *средство*, *начин*, *модел*, *њосџујак* и сл. Специфичност ових именица, посебно оних типа *начин*, јесте што показују виши степен апстракције и уопштавања, што доказује неопходност да се експлицитно детерминишу, посебно ако их упоредимо са именицама типа *месџо* и *време* које могу означити неке конкретне реалије (*Врати се на месџо; Он је на месџу; Дођи на време; Време је да њођем; *Посџујком/начином ћеш њо реџиџи* [→ Овим поступком/начином...]; **То ћеш уклониџи средсџвом* [→ ...овим средством] и сл.). Без обзира на ову лексичкосемантичку специфичност, тематизација значења инструмента и модуса као сирконстантних семантичких улога остварује се по већ наведеним правилима, те са већ описаним прагматокомуникативним ефектима (*Новац је средсџво за њридобијање џласача* [→ Управо/баш новцем ћеш придобити гласаче]; *Лаж је начин да њридобијеџ џласаче* [→ Управо/баш путем лажи ћеш придобити гласаче]).

3.1.3.3.1. Изван описаног граматичког модела којим се постиже ефекат фокализације инструмента, тематизација је типична и у моделима са пунозначним прелазним и непрелазним глаголима, у којима је могућа супституција агенса инструментом на субјекатској позицији, што је често била тема расправа у лингвистичкој литератури (*Овај кључ ошвара сва враџа; Ауџобу си њревозе децу до џколе; Ова оловка џиџе леџо; Камџон је доџао њо смеће*). Алтернација агенса и инструмента на овој синтаксичкој позицији омогућена је заједништвом и јединством које ова два актанта имају при реализацији какве радње (Ивић 2002: 52), при чему се тематизацијом инструмента или ограничава контрола агенса (*Пуџка је случајно оџалила*) или се за инструмент везује какав квалитет, који не проистиче из функционалне везе са агенсом а који је пресудан за реализацију дате радње (*Овај нож њреџизно сече*).

3.1.4. У падежној граматичкој реализацији логичког предиката, будући да се на базичном, дубинском нивоу он увек репрезентује неким личним глаголским обликом, што значи да се, без обзира на површински лик реченице, у анализи полази од њеног идеалног, каноничког лика, јер се само на основу њега може утврдити логичка веза између радње и учесника у њој. У овом раду, пак, полазимо управо од синтагматске равни, тј. од површинског лика какве дубинске реченичне структуре, јер не трагамо само за значењима синтаксичких јединица, већ и за комуникативним и прагматичким ефектима који се постижу различитим структурним варијацијама. У томе нам је од велике помоћи функционалнограматички приступ где се полази од става да, иако је категорија предикативности тесно везана са глаголношћу, глагол није једино средство за изражавање предикатског значења (Попова 2010: 39), те да се и актантним формама може идентификовати предикат (Всеволодова 2000: 168), што је правило у случајевима где ове позиције запоседају апстрактне именице као носиоци предикатског значења (Золотова 2003: 96, 143), те се стога и сматрају експонентима логичког предиката (Арутюнова 2003³: 123). Ова чињеница, стога, наводи на оправдан и утемељен закључак да су у таквој реченици њен синтаксички и семантички центар раздвојени (Арутюнова 2003³: 131), а то подразумева да је управни глагол и даље структурно језгро реченице, јер су сви реченични чланови подређени његовој синтаксичкој и семантичкој валентности, али информацију о процесу носи неки од његових аргумената, нпр. субјекат или објекат.

3.1.4.1. Када се тврди да се на позицији субјекта може реализовати семантичко језгро предикације, то значи да је управо субјекат непосредни корелатив логичког предиката. Овај се поступак релативно често среће у тзв. перифрастичним предикатским изразима (Тополињска 1982: 35). Без обзира на различита термилошка решења, декомпоновани предикат (RADOVANOVIĆ 1977: 53), перифрастични предикатски израз (Тополињска 1982: 35), глаголска перифраза (MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 1990: 166) или декомпоновани глагол (ТАНАСИЋ 1995: 158), она се тичу, у основи, истог језичког феномена. Тај се феномен може сагледати кроз призму аналитичности и кроз призму номинализације, а то значи да је реч о двочланим структурама са глаголским и именичким делом, где је глагол употребљен функционално, док именица са обележјем процесуалности представља семантичко тежиште конструкције или израза (Золотова 1994: 704). При томе треба имати на уму да се под семантичким тежиштем или језгром сматра управо именица, јер се њом даје информација о конкретној радњи, стању или збивању, док је функционални глагол, или глагол оператор (Просвирина 1983: 85), и даље структурно језгро реченице, те сходно томе и носилац граматичких информација (лица, броја, времена, стања, начина), али и других семантичких компоненти релевантних за реализацију каквог процеса, а то је трајање, интензитет, фаза и сл. У улози функционалног глагола могу се појавити како непрелазни, тако и они примарно прелазни, док се на позицији одговарајуће семантичке допуне реализује редовно апстрактна, најчешће глаголска именица.

У перифрастичним изразима где је на субјекатској позицији реализовано семантичко језгро предикације, ту функцију запоседају апстрактне именице које именују каква когнитивна, психофизичка или емоционална стања. Структурно језгро датих израза чине како непрелазни глаголи, од којих се по правилу срећу они егзистенцијални типа *јави́ти се, насити́ти, њојави́ти се, роди́ти се* и сл., тако и они прелазни, најчешће глаголи физичког контакта типа *држа́ти, обузе́ти, зајосеси́ти, ухваи́ти* и сл. (*У њој се јавило зрнце сумње; Пои́йно ђа је обузео сѝрах од смр́ти*). Разликовање прелазних од непрелазних конструкција оправдано је и стога што се носица осећања или доживљаја у овим моделима различито граматикализује. Док се уз непрелазан глагол тек периферном, тј. примарно адвербијалном (Антонић 2008: 9–10) или атрибутском формом (Танасић 1996: 80) идентификује семантички субјекат (*У њој се родила идеја...; Родила јој се идеја...*), дотле се уз прелазан то најчешће остварује преко објекатске допуне, редовно оне директне. Ова два вида граматикализације имају значајне реперкусије и на ефекат стања на семантички субјекат, а то је посебно уочљиво код прелазних конструкција где је дејство стања парализује, онемогућивачко. Оно што је овим изразима заједничко јесте да се неретко аргументна структура синтагматског и пропозиционог модела битно разликују. Ова разлика проистиче из промене хијерархије аргумената на синтагматској равни реченице. Наиме, у изразима типа *У њој се јавила жеља за њобедом* препознајемо следећу синтаксичку организацију: NP_{subj} [NP + PP [Prep + NP]] + V + PP_{adv}. Наведени структурни модел одговара реченици *Ана се јавила из Лондона*, у којој је, за разлику од перифрастичног израза, остварена идеална спојивост синтаксичких и семантичких јединица реченице. Полазећи, с друге стране, од семантичке структуре анализираних перифразе, као саодносни синтагматски модел јавља се реченица *Она жели њобеду*, која се симболички може представити: NP_{subj} + V + NP_{obj}. Ако, пак, упоредимо и моделе са примарно прелазним глаголима, типа *Ану је обузео сѝрах*, са пропозиционим непрелазним моделима, типа ‘она се плаши’, очито је да се тзв. фигуративност израза заснива, гледано из синтаксичке перспективе, на дебалансу између синтаксичке и семантичке транзитивности (De Swart 2007: 17), што у конкретним примерима значи да спрам синтаксички непрелазне структуре стоји семантички прелазна (*У њој се њробудило њњересовање за књижевност* : ‘она се почела интересовати за књижевност’), односно да спрам семантички непрелазне стоји одговарајућа синтаксички прелазна (‘она се успаничила’ : *Ухваи́ла ју је њаника*). Из наведеног следи да се и хијерархија реченичних чланова нужно мења, те да се примарно додати, нпр. адвербијални детерминатори са просторним значењем, промовишу као допуне јер стоје у корелацији са централним аргументима логичког предиката (*У њој се њробудила нада*). С друге стране, субјекат, иако начелно зависни члан реченице, у перифрастичним изразима где је непосредни корелатив логичког предиката, стиче значајну аутономност у погледу лексичке селекције глагола: *Нада се јавила/њробудила/родила* и сл., захваљујући чему и представља семантичко (предикатско) језгро целог израза. Горенаведено нам сугерише да су у датим реченицама у колизији синтаксичка и семантичка валентност управног глагола, из чега следи закључак да не постоје никакве формалне препреке

да се субјекат сматра експонентом логичког предиката, тј. фактивним субјектом, те да примарно додатак именује семантички субјекат, чиме стиче статус агентивне допуне. И још нешто. Имати на уму да број, статус и форма синтаксичких и семантичких аргумената није нужно пропорционалан не-обично је важно, чак неопходно, пошто се неретко сви пропозициони аргументи или не реализују на синтагматском плану, или пак бивају померени на позицију атрибута, тј. зависног члана синтагме (*Идеја о томе ђа не најџу-шћиа* : ‘он стално мисли о томе’).

3.2. Када је реч о синтаксичком објекту, сасвим је очекивано да се и на тој позицији могу реализовати различите, за објекат нетипичне, семантичке улоге, премда је у случају њиховог идеалног или каноничког распореда, усклађеног са семантичким профилом свих синтаксичких јединица, за објекат предодређена улога семантичког објекта, најчешће пацијенса или адресата (BLAKE 1994: 145). С друге стране, одступања од каноничког распореда улога најчешће су сигнал, односно резултат несагласја у аргументној структури површинског и базичног реченичног модела, што се може сагледати у светлу граматичког варирања једне те исте семантичке структуре. Ове граматичке варијације непосредно су условљене детематизацијом семантичког субјекта, што подразумева његово уклањање са позиције субјекта, односно тематизацијом других значења, нпр. адвербијалних или самог предикатског, што доводи до тога да се управо на објекатској позицији реализује или семантички субјекат као носилац ситуације (*Брине ме ова криза*; *Ухватила ме ѿрема*) или експонент логичког предиката (*Извршили су велики ѿриџисак на нас*).

3.2.1. Ни само значење семантичког објекта није кохерентно, а у оквиру њега се издвајају барем две микроулоге – пацијенс и адресат. Док је пацијенс, уопштено узев, непосредно захваћен креативном, деструктивном, трансформативном или модификативном делатношћу агенса (ТЕСТЕЛЕЦ 2001: 213), докле је адресат семантизован као прималац информације или материјалног објекта (ТЕСТЕЛЕЦ 2001: 213–214), што га удаљава од прототипично схваћеног ‘правог’ објекта, те није чудо што се у традиционалној литератури назива даљим објектом. Томе следствено се само акузатив без предлога сматра правим или директним објектом и типичном морфосинтаксичком формом за пацијенс, док се, с друге стране, слободни датив узима као типични падеж за идентификовање адресата (VAN VALIN 1990: 228; BLAKE 1994: 145–149; LAZARD 1994: 65). Ипак, ова је морфосинтаксичка шема, разуме се, сасвим појединостављена и крајње уопштена, гледано посебно из перспективе синтетичких језика.

3.2.1.1. Тако, на пример, бележимо рекцијске моделе где се управо на позицији директног објекта, дакле акузатива без предлога, именује прималац информације или материјалног објекта, а то су реченице са глаголима типа *обавесџиџи* и *снабдеџи*. Недвојбено је да се акузативом именује лице у улози адресата, али је захваљујући резултативном ефекту радње у његовој сфери евидентна каква трајна промена (*обавесџиџи X* → *X има какву информацију* и *снабдеџи X* → *X има какав ѿредмеџ*), при чему се цела ситуација може схватити као деловање агенса адресанта на задовољавању потреба адресата.

3.2.1.2. Пацијативни карактер правог објекта може се релативизовати и у примерима са афективним глаголима типа *волејти*, *мрзети*, *обожавати*, *поштовати* и сл., којима се наглашава да међу каквим појмовима постоји специфичан тип везе, те је, можда, оправданије говорити о објекту тицања, тј. објекту позитивног или негативног афективног односа, будући да се глаголом именована афективна веза представља као релација која настаје на импликацији какве конкретне делатности субјекатског појма, посредно или непосредно усмерене на онај објекатски (*Не волим Анџелину Џоли* [← Не волим да гледам њене филмове]; *Волим Баха* [← Волим да слушам Бахову музику]). Сличан тип везе може се уочити и код глагола типа *мислити*, с том разликом да се предлошким акузативом идентификује објекат тицања (*Сигнално мислим на њу*), док се као прави објекат може узети само непосредни резултат когнитивне делатности агенса, што је осим промене значења праћено и променом рекцијског модела, евентуално и самог глагола (*Мислим да није у праву*; *Он је то смислио*).

3.2.1.3. С друге стране, у моделима са глаголским перифразама неретко се формом датива, дакле индиректним објектом, идентификује пацијенс, нпр. *задајти некоме ударац*, где је пацијативност пренета на дативни објекат захваљујући томе што је акузативна допуна семантичко језгро предиката, при чему долази до својеврсне хијерархијске инверзије између првог и другог објекта.

Имајући горенаведено у виду можемо закључити да се синтаксичким објектом идентификује неко од објекатских значења ако је субјектом идентификован агенс, што представља пример идеалне спојивости синтаксичких и семантичких јединица. Изван овога модела објектом се може идентификовати и сам семантички субјекат (Бондарко 2002: 654), тј. агенс или експеријент. С обзиром на то да се субјекат и објекат, пре свега онај директни, често посматрају као синтаксичке јединице у односу регуларне алтернације, нпр. у пасивној трансформацији, неопходно је установити околности под којима је управо објекат место реализације семантичког субјекта.

3.2.2. Премештање или спуштање агенса, као прототипа семантичког субјекта, на позицију објекта увек је условљено специфичном лексичком селекцијом именица распоређених на субјекатску позицију, те специфичностима глаголског значења. У том погледу је веома илустративан пример са глаголом *показати*, где агентивност субјекта непосредно зависи од реализације категоријалних обележја човек /+/ и живо /-/. Наиме, субјекат са обележјем човек /+/ представља прототип агенса (*Он ми је показао свој рад*). Међутим, ако се на овој позицији појави именица са обележјем живо /-/ и предмет /+/, она је сигуран показатељ померања агенса у оквиру реме, тачније на позицију објекта (*Овај проблем нам показује стање наше економије*), у последњем примеру индиректног, што се среће и код многих каузативних глагола (*Криза нас је натерала да се свежа одрекнемо*; *Ова књига ће ми омогућити да се сиремим за испис*; *Његова изложба ме је подстијала да и сам почнем да сликам*), где се субјекатски појам може разумети као ситуациони каузатор, о чему је било речи у претходним параграфима. Улогу каузатора стања, схваћеног у најширем смислу, преузима и субјекат код каузативно-

-афективних глагола типа *интересоваџи, забринуџи, мучиџи, расџужџиџи* и сл., које срећемо у примерима *Ова ме књиџа не интересује, Забринула ме њена незаинтересованост, Мучи ме ова реченица, Расџужила ме ова џрича* и сл., где се објекатски појам појављује у улози носиоца доживљаја, тј. експеријента. Наведени каузативни глаголи стоје у конверзном односу са афективним глаголима типа *интересоваџи се, забринуџи се, мучиџи се, расџужџи се* и сл. (Алановић 2011: 157), за које је норма тематизација агенса или носиоца стања, доживљаја, и рематизација каузатора (*Интересујем се за ову књиџу; Расџужио сам се збоџ ове џриче*). Иначе, рематизованост агенса или носиоца стања, односно доживљаја, типична је за глаголе типа *доџадаџи се, изџледаџи, свиџаџи се, чиниџи се* и сл., где дату улогу преузима дативна допуна (*Она ми се веома доџада/свиџа; Она ми се чини/изџледа џознаџа*).

Поступак рематизације агенса или експеријента као носиоца стања, односно доживљаја, врло је чест у изразима високе метафоризације, где се, као по правилу, на позицији субјекта реализује експонент логичког предиката: *Ухватила ме џрема, Не џуџијају џа болови, Не најуџиџа их нада, Исџунило нас је осећање задовољсџива, Јоџ нас џраџи срећа, Неко лудило нас је заџосело* и сл.

Заједничко свим наведеним случајевима где је семантички субјекат подвргнут рематизацији јесте да се овај поступак ипак одвија по одређеној правилности, а она подразумева померање семантичког субјекта на позицију, по свом семантичком профилу, резервисану за аниматни објекат (*Ова књиџа ми је џомоџла; Снеџ нас је изненаџио*).

3.2.3. Осим значења семантичког објекта и субјекта, беспредлошки акузатив у функцији директног објекта може интегрисати, или боље речено, може бити експонентом и неких периферних јединица базичне семантичке структуре, које су померене на ову позицију поступком објектизације (FILLMORE 1968: 49). Под објектизацијом се подразумева поступак померања дубинских адвербијалних јединица на позицију директног објекта, што се врло често може доказати напоредашношћу двеју синтаксичких структура. Тако се, нпр. према Ч. Филмору, у овом светлу могу сагледати и објаснити конструкције типа *офарбаџи зид и нанеџи фарбу на зид*, где ове последње, заправо, представљају перифрастичне еквиваленте којима се разлаже глаголско значење тако што се екстрахује појам у улози правог објекта. Од адвербијалних значења, објектизацији се најчешће подвргава оно просторно, затим узрочно, последично и инструментно, ређе временско и др.

3.2.3.1. Примере објектизације просторних значења срећемо у структурама са глаголима типа *заслаџиџи, џосолиџи*, затим *доџидаџи* или *обиџи, најуџиџи, населиџи, џраџиџи, џреџливати, џреџирчаџи, џроџи, следиџи*, те *окречиџи, офарбаџи* и сл., где након ‘цепања’ или декомпозиције глаголског значења добијамо: *заслаџиџи кафу* [← ставити шећер у кафу]; *доџидаџи кућу* [← доџидати спрат на кући]; *обиџи коџа* [← проџи поред/око кога]; *џраџиџи/следиџи коџа* [← иџи иза кога]; *џроџи неко месџо* [← проџи поред места /кроз место]; *населиџи неко месџо* [← почети живети у неком месту]; *најуџиџи неко месџо* [← престати живети/боравити у неком месту]; *џре-*

йливаййи реку [← препливати преко реке]; *йреййрчаййи улицу* [← претрчати преко улице]; *окречиййи зид* [← нанети креч на зид]). Декомпозиција значења наведених глагола показује да се проходност адвербијалних значења на објекатску функцију може довести у везу са резултативношћу глаголом именоване радње, која се тиче промене својства објекта, нпр. супа је слана, кафа је слатка, кућа има још један спрат, зид је друге боје. Ипак, резултативност у случају кретања агенса треба релативизовати јер се не тиче промене својства локализатора, већ је у датом случају треба схватити као ангажованост на савладавању простора ограниченог локализатором, те на одржавању, односно промени удаљености од локализатора, или ангажованост на запоседању или напуштању локализатора и сл.

3.2.3.2. Будући да узрок и последица стоје у односу логичке комплементарности, та се веза очитује и у реченичним моделима са каузативним и декаузативним глаголима, од којих ови последњи граматикализују перспективу од последице ка узроку (*Она се наљућила на сесйру*). Наиме, док се каузативним глаголима тематизацији подвргава каузатор, персонални или ситуациони (*Ана ме је изневерила*; *Немащйина је удаљила људе једне од дружйх*), дотле се декаузативним глаголима тематизацији подвргава објекат или ефекат каузације. С друге стране, гледано из перспективе реме, док објекат уз каузативне глаголе именује ефекат каузације, дакле последицу, и/или лице као непосредни објекат каузације (*Она је йодсйакла йобуну народа*; *Он зја је изазвао на двобој*), дотле објекат декаузативних глагола именује каузатора, персоналног или ситуационог (*Сйидим се браййа*; *Плащим се да јој йшо кажем*). Наведени примери потврђују да се у датим примерима граматикализује комуникативно мотивисана алтернација реченичних структура, што је типичан пример лексичко-граматичке конверзије.

3.2.3.3. Акузатив директног објекта може идентификовати и инструмент, аниматан или неаниматан, што је типично за глаголе типа *искорисййййи*, *уйоййребйййи* и сл., који као други објекат добијају циљну допуну (*Искорисййили су зја за йпредизборну камйању*; *Уйоййреби йшу крйу за йрање йањйира*). Ова специфичност се може повезати са двојним карактером инструмената. Они, с једне стране, остварују непосредан однос са агенсом при реализацији предузете радње, те их можемо сматрати специфичним типом објекта (*Пищем оловком* [→ Држим оловку и пишем]), специфичним, јер сврха деловања агенса није у сфери инструмента, захваљујући коме се и постиже одређени ефекат у деловању агенса, усмереном ка трећем актанту. Инструменти, дакле, остварују јединство са агенсом из перспективе усмерености ка постизању истог ефекта, те стога и стоје у синтаксичкој алтернацији, праћеној одговарајућим прагматокомуникативним мотивима (*Погодио зја је цййелом* и *Цййела зја је йгодила*). Они су, упрошћено узев, објекти у рукама агенса који непосредно, уместо агенса, делују на објекат, што се очитује и у бројним примерима са неаниматним објектима (*Бацйо је камен на йролазнике*), који се, међутим, без реализоване или имплициране циљне објекатске допуне не могу промовисати као инструменти (*Бацйо сам камен*).

3.2.3.4. Знатно су ређи примери објектизације значења времена, а срећемо их у структурама са глаголима типа *йредухййрйййи*, *йреййходйййи*, *йраййййи*,

*следи*ћи и сл., као по правилу, у исказима где се временски односи развијају на метафоризацији оних просторних (*Цунамију увек *пре*ићиходи велики земљотрес* [← Пре цунамија догоди се велики земљотрес]; *Ошайање снега *пра*иће *по*плаве* [← После отапања снега долазе поплаве]). Када субјекатски и објекатски аргумент датих глагола (осим *предухићрији*) запоседају именице са значењем временских периода, природних појава и процеса или каквих догађаја, тада се у глаголском значењу инхерентна компонента просторног следа међу конкретним појмовима (*Она ме *по* цео дан *пра*и*) транспонује у временску сукцесију, која, с обзиром на различите концепте тематизације, бележи два типа реченичне линеаризације: антериорно-постериорну и постериорно-антериорну. Тако се, на пример, глаголима *праићи* и *следи*ћи њихов објекат промовише као антериорна тачка на временској оси, док је у моделу са глаголом *преићиди*ћи реч о постериорном процесу. Специфичност глагола *предухићрији* огледа се у томе што он увек захтева аниматне актанте, који су, сасвим је логично, сами експоненти одговарајућих пропозиција, реализованих на репризи предиката (*Она ме је *предухићрила** [← Она је то урадила пре него што сам ја успео да то урадим]), које се у реченици граматикализоване у антериорно-постериорном следу.

3.2.4. Неке примарно објекатске допуне у моделима са перифрастичним глаголским изразима могу се интерпретирати и као семантичко језгро предикације, а то подразумева да непосредно реферишу о радњи коју предузима агенс. Типични и врло илустративни су примери декомпонованих предикатских израза са глаголом *даи*ћи, као што су *даи*ћи *налож/наредбу/обавешћење/информацију/могућност/ударац/шмар* и сл. Наведени изрази представљају продуктивне структурне схеме (ПЕШЕХОНОВА 2007: 135), тј. шематске конструкције или граматичке идиоме (FILLMORE et al. 1988: 505), што значи да су отворени за друге лексичке јединице које се могу интегрисати у дати структурни модел. Да обе јединице, функционални глагол и глаголска именица, остварују висок степен синтаксичке аутономности неспорно доказују и следећи синтаксичко-оперативни тестови: (а) дате конструкције не представљају затворене изразе (*даи*ћи/*добии*ћи/*задаи*ћи *ударац*); (б) глаголска именица је подложна прономинализацији и анафоризацији (*Добио си је [информацију]? Обавешћење које *си*е добили...*); (в) глаголска именица се може подвргнути детерминацији (*добии*ћи *лажне информације*; *поднеи*ћи *писани извештај*); (г) глаголска именица се може померити на позицију субјекта при пасивизацији функционалног глагола (*Наредба је издаи*ћа; *Обавешћење је доси*ављено). Међутим, дати изрази су и пример диспропорције између синтаксичке и семантичке валентности глагола. Синтаксички посматрано, реченице типа *Она је дала Марку књигу* и *Она је дала Марку шмар* потпуно су идентичне јер у основи сваке од њих стоји исти структурни образац: NP_{subj} + V + NP_{Dat: obj} + NP_{Akuz: obj}. Разлике у семантичкој валентности упућују на различите пропозиције из којих су дате реченице генерисане, при чему у основи ове последње стоји аргументно-предикатска структура NP_{subj} + V + NP_{Akuz: obj} и пропозиција 'она је ошамарила Марка'. Наведено нам говори да у последњем примеру две синтаксичке јединице стоје у смисаоној вези са једном логичко-семантичком. Овај феномен непосредно условљава промену

хијерархије међу објекатским допунама, при чему објекат другог реда (да-тив) постаје објекат првога реда јер именује ванјезички ентитет, док објекат првог реда (акузатив) постаје објекат другог реда јер именује какав процес (DIXON 2005²: 467–468), те га стога и можемо сматрати фактивним објектом,⁵ што сликовито показује да је број елемената синтаксичке структуре различит од броја семантичких јединица (БЕЛОЗЕРЦЕВА 2011: 211), што је упадљиво у двопропозиционим моделима просте реченице: *Мој њовраћак са њиња их је изненадио* [← Ја сам се вратио са пута и они су се зато изненадили]. Иако је значење пацијенса или адресата семантички прототип објекатских допуна, објекат је као реченични члан у првом реду рекцијска допуна синтаксички прелазном глаголу, односно синтаксичка функција. Да његово значење, ипак, не може бити примарни критеријум класификације показују и двопропозициони модели са пропозиционим и субпредикатским типом објекта (*Подсћакао је њобуну војске; Подсћакао их је на њобуну*), односно структуре са инфинитивним и реченичним објектима (*Дозволио им је ући; Дозволио им је да уђу*), којима се, будући допуне каузативним глаголима, означавају последичне ситуације. Међутим, не могу се ни занемарити случајеви где се функција реченичног члана одређује с обзиром на његову улогу у процесу (*Гледа у њу као у свейицу; Гледа кроз њросћор*), где се, као по правилу, барем два значења јављају у интерференцији.

3.3. Адвербијални детерминатори у реченици представљају периферне реченичне чланове, додатке, јер се њима не именују актанти, непосредни учесници у ситуацији, већ околности под којима се какав процес, дакле радња, стање или збивање, одвија. Стога се и могу синтаксички дефинисати као адвербијални детерминатори, или околносне одредбе, док се семантичке улоге које остварују могу сматрати сирконстантним. Међу најтипичнија околносна (или сирконстантна) значења спадају значење простора, времена, узрока, услова, средства, начина и др. (*Ушцао је у кућу; Дошцао је у њей сачи; Ойишли су због кише; У случају незгоде обуциће флуоресценцини њрслук; Дојушовао је возом; Гледају се исћод ока*), која су опширно описана у многим падежним или општесинтаксичким студијама и монографијама, те их овде надаље нећемо детаљније разматрати.

3.3.1. Из перспективе падежне граматике су посебно занимљиви и значајни случајеви када се овим функционалним јединицама као примарно додацима именују актанти (ШАЦКАЈА 2008в: 190). Типичан пример представљају јединице са просторним значењем којима се именују семантички субјекат и семантички објекат. Тако, на пример, човека и људски колектив семантичком транспозицијом посматрамо као место или тачку у простору која представља извор информације (*Из владе сћижу лоше вестии; Од њега долазе ове информације*), перцепције, когниције и афективности (*У мени се њробудила нада/сумња/љубав*), односно ка којој је усмерена информација (*Те*

⁵ Поједини аутори акузативне допуне које се уврштавају у глаголске синтагме деле у две класе: објекатске и предикативне допуне (АРСЕНИЈЕВИЋ 2003б: 145). У наведеном примеру, међутим, сматрамо примеренијим термин фактивни објекат. Он, с једне стране, наглашава да је реч о конкретной синтаксичкој функцији, док, с друге, упућује да се датом допуном не именује ентитет, већ процес.

вестии су сиигле до мене) или перцепција, когниција (*По цео дан гледа у жену; Гледа у пайир и нишпа не схвапа*) и афективност (*Полажем све наде у њу*), или је то пут којим се стиже до знања и сл. (*Сазнао/послао сам то преко комшије*). Сасвим је јасно да су датим, примарно адвербијалним, конструкцијама именована лица или предмети, а не и околности под којима се врши радња. Међутим, дати појмови се не морају увек једнозначно интерпретирати (нпр. лице = агенс/пацијенс), што зависи и од тога да ли су и које семантичке улоге још реализоване у реченици. Тако се појам у примарно просторној конструкцији промовише као објекат или носилац ситуације у зависности од тога да ли је неком другом граматичком формом већ идентификован агенс или, на пример, пацијенс, односно да ли је управни глагол прелазан или непрелазан (*Гледај преда се; Пред нама су велики изазови; Они у мени виде слабића; У мени још живи нада; Из приче нису извукли никакву поуку; Из њених уста све саме њовке излазе*). Ово последње се може довести у везу са правилом међусобног искључивања, које подразумева да се у реченици нека семантичка улога може реализовати само једном. Како се на основу наведених примера може видети, дате реченице се могу посматрати као изрази развијени на бази когнитивних метафора, најчешће оних структурних. Структурне метафоре се заснивају на понављању већ постојећих граматичких образаца реченица, које се могу сматрати изворним или исходишним доменом, чија семантичка структура, међутим, одговара неком другом домену, који се сматра циљним ([У кући се пробудила Ана →] *У мени се пробудила жеља за тим* → 'ја желим нешто'). Укрштање једног исходишног и другог циљног домена показује лексичка супституција која упућује на следећу смену значења: 'простор' → 'носилац афективности' и 'објекат локализације' → 'облик афективности'. На тај начин додаци постају обавезни чланови реченице, тј. допуне, јер стоје у корелацији са централним логичким аргументом пропозиције

3.3.2. Типичним или примарно адвербијалним формама може се изразити и семантичко језгро предикације, што је типично за глаголске перифразе, тј. декомпоноване предикате и перифрастичне предикатске изразе. Структурно језгро датих перифраза може бити прелазни или непрелазни глагол, у датој конструкцији или датом изразу употребљен функционално, тј. као глагол оператор (*довести до лудила; извести из таква; доћи до сазнања; поћи од претпоставке; упути у главу; избацити из главе; пасти на памет; изгубити из вида* и сл.). Као што се може видети на основу ових неколико примера, реч је о изразима високе метафоризације где се именицом, најчешће глаголском (нпр. *сазнање*), али не само њом (нпр. *глава, таква*), именује процес, радња или стање, који је настао као завршна или припремна фаза какве друге радње (*доћи до сазнања; поћи од претпоставке*) или који сам именује или наговештава неку нову, изненадну ситуацију (*пасти на памет; изгубити из вида; пасти у јароси*). На овај начин мења се и хијерархија реченичних чланова, где примарно додаци стичу статус допуне, а базично просторно значење се транспонује у предикатско.

Наведени изрази су, може се закључити, резултат синтаксичке идиоматизације, која се заснива на садејству једне структурне схеме са пропозиционим

садржајем који лежи у основи друге структурне схеме (АГЛЕЕВА 2008: 112–113), што у својој основи одговара начелу језичке економије које предвиђа постојање ограниченог инвентара форми којима се могу изразити различита, или готово сва, значења. С друге стране, управо се ефекат метафоричне и метонимијске модификације значења постиже атипичним распоредом актаната, сирконстаната и логичког предиката (ШАЦКАЯ 2008б: 152).

3.4. Премда на синтагматском нивоу реченице атрибути не фигурирају, дакле нису реченични чланови, они се, међутим, могу појавити експонентима базичних, логичких аргумената (HELBIG 1992: 21), односно носиоцима актантних и сирконстантних значења, што је редовно у изразима насталим као резултат номинализације (RADOVANović 1977: 102–103; 1982: 99–100; ТАНАСИЋ 1996: 80), евентуално редукције субпредиката (шољица *за кафу* [← шољица из које пијемо *кафу*] (АРСЕНИЈЕВИЋ 2009: 187)), те није чудо што се за њих везује категорија скривене предикативности (ШАРИПОВА 2007: 111). Номинализација се у датом контексту односи на смену личног глаголског облика одговарајућом именицом, разуме се, глаголском, која за себе може да веже одређен број атрибута, конгруентних и неконгруентних, који стоје у корелацији са логичким аргументима пропозиције. Тако су у литератури, на пример, добро познати и описани примери субјекатског и објекатског генитива уз глаголске именице (*џрадња мостџа* [← ‘граде мост’] и *долазак њрофесора* [← ‘професор долази’]), где су генитивне допуне непосредни експоненти логичког субјекта или објекта (ФЕЛЕШКО 1995: 25, 28). Ипак, много су занимљивији случајеви где се у номинализованом изразу појављује цела пропозиција, а не само логички предикат са својим субјектом или објектом. Тако се, на пример, логички субјекат номинализацијом помера и на позицију конгруентног посесивног атрибута, док остали логички аргументи, по правилу, бивају реализовани као неконгруентни (*њеџов долазак на власџи* [← ‘он је дошао на власт’]). На позицији конгруентног атрибута, пак, могу бити распоређени и логички аргументи са просторним, временским и др. значењем (*њихово црквено венчање* [← ‘они се венчају у цркви’]; *њеџова данашња љобџа* [← ‘он је данас победио’]), али и сам логички објекат (*њеџово убисџво* [← ‘убили су га’]; *њџна изџрадња* [← ‘граде је’]). Сам логички предикат, међутим, у номинализованом изразу запоседа функцију неконгруентног атрибута када је управни члан синтагме именица са фазним или процесуалним значењем (*љочџџак/крај/џџок разџговора о визама* [← ‘почињемо/завршавамо да разговарамо о визама’; ‘разговарамо о визама’]).⁶

На самом крају треба рећи да се дате номинализоване структуре, по правилу, срећу у двопроепозиционим или полипроепозиционим моделима, при чему је информативно тежиште управо на ненормализованом пропозиционом садржају (*Гледам њихову ључу; Разџговори о визној либерализацији охрабрују џрађане*), јер се номинализацијом каква ситуација не сагледава у својој развојној или процесуалној фази, већ се перципира као јединствен и целовит догађај, што и јесте примарна сврха овог језичког поступка.

⁶ Премда је питање односа рекцијских способности глагола и од њега изведених глаголских именица за дати проблем изузетно важно, ми га овде нећемо разматрати јер заслужује много већу пажњу и неопходно га је проучити на много већој и поузданијој грађи.

4. ЗАКЉУЧАК. Премда се у самом раду, како је на почетку наглашено, ни смо толико водили критеријумом исцрпности у навођењу лексичких јединица и граматичких структура које обезбеђују различите облике спојивости функционалних и семантичких јединица, од посебне важности је било утврдити барем типичне случајеве где је евидентно одступање у логичкој конгруенцији између ова два реда јединица, а затим и усмерити истраживачки фокус на утврђивање правила која регулишу овај вид несагласја.

Утврђујући семантичке функције које остварују глаголски аргументи може се закључити да један те исти реченични члан може имати различите семантичке улоге, односно, да иста семантичка улога може бити изражена различитим реченичним члановима (HELBIG 1992: 23), што потврђује да реченица не одражава само стваран догађај, већ и све комуникативне и прагматичке параметре који су у домену одговорности говорника (БЕЛОЗЕРЦЕВА 2011: 211).

Од велике важности нам је било да укажемо да је реченица оквир у ком се могу реализовати различита значења на више различитих, алтернативних начина, што уосталом и није непознато, те да се у одговарајућим околностима, мање-више, свако значење може реализовати у оквиру сваке реченичне функцији. Осим одговарајуће лексичке селекције, не само на позицији глаголских аргумената, већ и на позицији предиката, овај се феномен може довести у везу са правилима приоритетног и алтернативног избора, те правилом међусобног искључивања. Правило приоритетног избора семантичких јединица резултат је предодређености одређене функције за исказивање неког специфичног значења. Тако је субјекат активне реченице редовно у улози семантичког субјекта, тј. агенса, експеријента или егзистенцијента, док је субјекат пасивне у улози семантичког објекта, тачније пацијенса или адресата. У случају да семантичко кодирање граматичког субјекта није спроведено по правилу приоритетног избора, приступа се правилу алтернативног избора који, на пример, подразумева кодирање објекта, директног или индиректног, или примарно просторног адвербијала као семантичког субјекта (*Криза ме брине; Ова ђесма нам ђоказује снађу ђубави; Вубав се ђоново ђробудила у нама*). С друге стране, правило међусобног искључивања заснива се на принципу да се једна семантичка улога у истој реченици реализује само једном, тако да се не може десити да се различитим функционалним идентификују исте семантичке јединица (*Нада_{лог. предикат} се пробудила у ђудима_{експеријент} и Вуди_{експеријент} се опет надају; Песак_{пацијент} се превози камионима_{инструмент} и Камиони_{инструмент} превозе ђесак_{пацијент}*).

Алтернативност различитих граматикализационих образаца у језику служи понајпре у прагматокомуникативне сврхе, којима се регулише перспектива из које се сагледава ситуација, али и вреднују с обзиром на информативну важност поједини делови реченице (*Вен одлазак ђа није изненадио*), односно ограничавају концепти контроле и одговорности, који се везују, пре свега, за агенс (*Решавам ђај задађак и Мучи ме ђај задађак*).

Осим тога, док се неки граматички обрасци могу сматрати врло експресивним језичким изражајним средствима која нам стоје на располагању (*У мени све ври од ђнева*), дотле они други спадају у ред економичнијих, или барем незнатно сажетијих (*Мој изненадни ђоврађак куђи их је све забринуо*),

којима се више ситуација обједињава у једну догађајну целину, где се у првом реду имају у виду номинализоване структуре.

Ако све наведено узмемо у обзир, лако се може закључити да напоредност, или алтернативност, датих језичких форми, оних типичних, каноничких и оних нетипичних, не значи нужно и идентичност значења, већ пре модификацију или различиту перцепцију основнога значења, што је доказ да је веза између синтаксе, семантике и прагматике нераскидива, а ту везу тако треба разумети да конкретан избор језичке форме није увек и једино ограничен значењем које се вербализује, већ и говорним вештинама и стратегијама, примереним неком ситуационом оквиру у коме се остварује сама говорна делатност.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АГЛЕЕВА, З. Р. Когнитивно-синтаксические механизмы формирования синтаксической идиомы. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Сер. Филол. науки.* 2 (2008): 112–117.
- АЛАНОВИЋ, Миливој. Лексичко-синтаксичка средства пасивизације. *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане 38/1* (2009): 123–133.
- АЛАНОВИЋ, Миливој. *Каузајџивносџ – маниџулајџивносџ: од концепџиџа ка форми*. Библиотека тезе Д. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 2011.
- АНТОНИЋ, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер и др. *Синџаџакса савременоџа срџскоџ језика. Просџа речениџа*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матиџа српска, 2005. 119–344.
- АНТОНИЋ, Ивана. Синтакса и семантика номинатива. Јасмина Грковић-Мејџор, Владислава Ружић (ур.). *Синџаџсџичка исџраживања (диџахроно-синхрони џлан). Линџвистџичке свеске 6* (2007): 102–113.
- АНТОНИЋ, Ивана. О једном синтаксичко-семантичком моделу с локативом. *Јужнословенски филолоџ LXIV* (2008): 7–14.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Мајџице срџске за филолоџију и линџвистџику XLVI/1* (2003а): 107–263.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Мајџице срџске за филолоџију и линџвистџику XLVII/2* (2003б): 53–216.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Синтаксичке улоге семантичког (дубинског) објекта. *Зборник Мајџице срџске за филолоџију и линџвистџику LI/1* (2009): 179–190.
- АРУТЈУНОВА, Нина Д. *Предложение и его смысл*. Москва: УРСС, 2003³.
- БЕЛОЗЕРЦЕВА, Н. В. Асимметрия форы и содержания сентенциональных знаков: когнитивный подход. *Мир науки, культуры, образования 3* (2011): 210–213.
- БЕСЕДИНА, Н. А. Когнитивные основания морфологической репрезентации в языке. *Вестник ОГУ 2/1* (2006). 18–23.
- БОНДАРКО, Александр В. *Теория значения в системе функциональной грамматики: на материале русского языка*. Москва: Языки славянской культуры, 2002.
- ВСЕВОЛОДОВА, Майя. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва: МГУ, 2000.
- ЗОЛОТОВА, Галина. Взаимодействие лексики и грамматики в семантической структуре предложения. *Revue des études slaves 66/3* (1994): 699–707.
- ЗОЛОТОВА, Галина А. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: УРСС, 2003.
- ИВИЋ, Милка. О појму ‘одговорност’ и ‘агентивност’ улози оруђа за вршење радње. *Јужнословенски филолоџ LVIII* (2002): 15–22.
- КАЗАРЯН, Людмила. Г. О системообразующем характере предикативного отношения. *Вестник Поморского университета. Сер. Гуманитарные и социальные науки 1* (2006): 74–78.
- КОБОЗЕВА, Ирина М. *Лингвистическая семантика*. Москва: УРСС, 2004².

- Копров, В. Ю. Типовое значение и актантная структура предложения. *Acta Linguistica* 2/1 (2008): 3–10.
- Кронгауз, Максим А. *Семантика*. Москва: РГГУ, 2001.
- Кураков, В. И., О. В. ДЕМЕНТЬЕВА. Когнитивные и онтологические истоки глагольного управления. *Вестник ВолГУ* 2/3 (2003–2004): 97–103.
- Курганова, Н. И. Схема или концепт: к обоснованию динамической модели знания. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта* 2 (2011): 8–35.
- Пешехонова, Н. А. (2007). Структурная организация предложений со значением созидания объекта в результате физического труда. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова* 4 (2007): 135–141.
- ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. Предраг Пипер и др. *Синџакса савременога српског језика. Простја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 575–982.
- Попова, Л. В. К вопросу о соотношении глагола и связки. *Вестник МГОУ* 4 (2010): 38–43.
- Просвирина, О. А. Глагол *чинити* и његови синоними у функцији вербализатора. *Јужнословенски филолог* XXXIX (1983): 85–97.
- Радовановић, Милорад. Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика). *Јужнословенски филолог* XXXIII (1977): 53–80.
- Ристић, Стана. Категорија очекиваности у неким граматичким и лексичким јединицама. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 28/2 (1999): 159–166.
- Ружић, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. Предраг Пипер и др. *Синџакса савременога српског језика. Простја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 477–571.
- СЕЛЕМЕНЕВА, О. А. О формировании синтаксического концепта ‘состояние природы’ в национальной концептосфере. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение* 32 (2010): 123–127.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Мицић. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1989.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1979³.
- ТАНАСИЋ, Срето. Декомпоновање глагола и структура просте реченице. *Јужнословенски филолог* LI (1995): 157–166.
- ТАНАСИЋ, Срето. Исказивање агенса уз девербативне именице. *Јужнословенски филолог* LII (1996): 79–87.
- ТЕСТЕЛЕЦ, Яков Г. *Введение в общий синтаксис*. Москва: РГГУ, 2001.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолог* XXXVIII (1982): 35–49.
- Тунц, М. Н. Пропозициональная структура простого предложения. *Вестник Бурятского государственного университета* 10 (2009): 95–97.
- ФЕЛЕШКО, Казимеж. *Значења и синџакса српскохрватског јеништва*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин, 1995.
- ФОМИЧЕВА, Е. В. Моделирование семантической структуры императивных предложений в английском языке. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение* 34 (2009): 136–140.
- ШАРИПОВА, В. М. Скрытая предикативность атрибутивных структур. *Вестник Башкирского университета* 12/4 (2007): 110–111.
- ШАЦКАЯ, М. Ф. Функционирование актантов адресатного и инструментального типов при порождении языковой игры. *Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Языкознание* 2(8)/2 (2008а): 62–67.
- ШАЦКАЯ, М. Ф. Функционирование актантов субъектного типа в условиях языковой игры. *Вестн. Челяб. гос. ун-та. Филология. Искусствоведение* 23 (2008б): 151–162.
- ШАЦКАЯ, М. Ф. Функционирование актантов и сирконстантов локативного и темпорального типов в условиях языковой игры. *Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. Общественные и гуманитарные науки (философия, история, социология, политология, языкознание, экономика, право, культурология, педагогика, психология, методика обучения)* 12 (2008в): 188–196.

*

BLAKE, Barry J. *Case*. Cambridge: CUP, 1994.CORDER, S. P. Double Object Verbs in English. *Studia anglica posnaniensia* 1 (1968): 15–28.

- DE SWART, Peter. *Cross-Linguistic Variation in Object Marking*. Utrecht: LOT, 2007.
- DIXON, R. M. W. *A Semantic Approach to English Grammar*. New York: Oxford University Press, 2005².
- DOWTY, David. Thematic Proto-Roles and Argument Selection. *Language* 67 (1991): 547–619.
- ENGEL, Ulrich. *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009⁴.
- FILLMORE, Charles. The Case for Case. E. Bach, R. T. Harms (eds). *Universals in Linguistic Theory*. New York – Chicago – San Francisco – Atlanta – Dallas – Montreal – Totonto – London: Holt, Reinhart and Winston, 1968, 1–88.
- FILLMORE, Charles J. Types of Lexical Information. Semantics. Danny D. Steinberg, Leon A. Jakobovits (eds). *An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. 1971, 370–392.
- FILLMORE, Charles J. Case for Case Reopened. Peter Cole, Jerrold M. Sadock (eds.). *Syntax and Semantics. Vol. 8: Grammatical Relations*. New York – San Francisco – London: Academic Press, 1977, 59–81.
- FILLMORE, Charles J., Paul KAY, Mary Catherine O'CONNOR. Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone. *Language* 64/3 (1988): 501–538.
- HELBIG, Gerhard. *Probleme der Valenz- und Kasusstheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Zemun – Beograd: XX vek – Slovoğraf, 1995.
- JACKENDOFF, Ray. The Status of Thematic Relations in Linguistic Theory. *Linguistic Inquiry* 18 (1987): 369–411.
- LAZARD, Gilbert. *L'Actance*. Paris: PUF, 1994.
- LANGACKER, R. W. *Concept, Image and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1991.
- McRAE, Ken, Todd R. FERRETTI, Liane AMYOTE. Thematic Roles as Verb-Specific Concepts. *Language and Cognitive Processes* 12/2–3 (1997): 137–176.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, 1990.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. Imenica u funkciji kondenzatora. *Зборник за филологију и лингвистику* XX/1 (1977): 63–144; и XX/2: 81–160.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. Leksička semantika i interpretacija nominalizovanih iskaza. *Зборник за филологију и лингвистику* XXV/2 (1982): 99–102.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, 1990.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- TESNIÈRE, Lucien. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Éditions Klincksieck, 1969².
- VAN VALIN, Robert D. Semantic Parameters of Split Intransitivity. *Language* 66 (1990): 221–260.
- VAN VALIN, Robert D. Jr., Randy J. LAPOLLA. *Syntax: Structure, Meaning and Function*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- WELKE, Klaus M. *Einführung in die Valenz- und Kasusstheorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988.

Milivoj Alanović

ÜBEREINSTIMMUNG VON SYNTAKTISCHEN UND SEMANTISCHEN EINHEITEN DES SATZES

Zusammenfassung

In dieser Arbeit, ausgehend von der Kasus-Grammatik und dem funktionalen Zugang zur Satzstruktur, haben wir uns mit den Korrelationen zwischen den syntaktischen und semantischen Einheiten des Satzes beschäftigt.

Auf der einen Seite, sprechen wir von Satzgliedern, die vom Prädikat regiert werden, die miteinander durch gewisse syntaktische Regeln verbunden sind. Diese Ebene des Satzes wird als die syntaktische Valenz des Verbs verstanden. Auf der anderen Seite, steht in der semantischen Struktur des Satzes die Proposition, die vom logischen Prädikat, das andererseits verschiedene logische

Argumente an sich bindet, z. B. das logische Subjekt oder Objekt, regiert wird. Diese Ebene wird oft als die semantische Valenz des Verbs verstanden. Der Traditionelle Zugang zur Syntax lehrt uns, daß jedes Satzglied, bzw. Ergänzung, eine gewisse semantische Rolle spielt, was oft dazu führte den Unterschied zwischen den beiden Ebenen zu neutralisieren.

Wir gehen davon aus, daß die syntaktische und semantische Ebene der Satzstruktur streng zu unterscheiden sind. Dies bedeutet, daß zwischen gewissen Funktionen und ihnen zugefügten semantischen Rollen, bzw. Bedeutungen, keine feste Verbindung besteht, wobei wir unter diesem Begriff verstehen, daß z. B. das Subjekt oder das Objekt alle, oder fast alle, semantischen Kasus übernehmen kann.

Als unmittelbares Ergebnis unserer Forschung kam die folgende Tatsache heraus: alle verbalen Argumente können alle semantischen Funktionen ausüben und, was noch wichtiger ist, mehrere Satzglieder stehen in logischer oder semantischer Verbindung mit einem Glied der Proposition. Man kann lediglich die Frage stellen, was mit dem Prädikat in all diesen Satzmustern wird. Das Verb bleibt der syntaktische Kern des Satzes, aber es kommt vor, daß das Subjekt, Objekt oder ein anderes Satzglied der unmittelbare Vertreter des logischen Prädikats der Proposition ist, was nicht nur für die serbische Sprache typisch ist.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
malanovic@ptt.rs

Душанка Звекић-Душановић

СЕМАНТИКА ГЛАГОЛА *УСПЕТИ**

У раду се указује се на потребу проналажења прецизнијих критеријума за семантичку класификацију глагола непотпуног значења. С тим циљем, на примеру глагола *успети*, разматрају се различити приступи који могу допринети осветљавању његових значењских својстава. Овај глагол повезује се с категоријом модалности, приказује се улога негације, указује се на везу с каузалним и концесивним додацима, тумачи се и једна његова морфолошка карактеристика, такође семантички условљена, – немогућност творбе императива.

Кључне речи: српски језик, синтакса, семантика, глаголи непотпуног значења, модалност.

This paper describes the need to find more precise criteria for the semantic classification of the verbs of incomplete meaning. Having that in mind, the example of the verb *uspeti* is used to discuss various approaches that can contribute to shedding light on the characteristics of its meanings. The paper connects this verb to the category of modality, presents the role of negation, indicates the connection between causal and concessive subordinators, and interprets one of its morphological characteristics, which is also semantically conditioned – the impossibility of forming the imperative.

Key words: Serbian, syntax, semantics, verbs of incomplete meaning, modality.

1. Увод. Увид у досадашња истраживања глагола који се у домаћој лингвистичкој литератури најчешће издвајају као 'глаголи непотпуног значења' показује да се више пажње посвећује њиховим синтаксичким карактеристикама, док семантичка страна остаје недовољно испитана. Сам појам 'непотпуности' иначе је преширок да би се помоћу њега могла формирати ближа представа о семантици ових глагола, коју они свакако имају, и управо указује на потребу да се и у оквирима ове класе пронађу прецизнији критеријуми њиховог описа.

Овај рад представља покушај да се, применом различитих приступа, детаљније опишу синтаксичко-семантичке карактеристике једног представника ових глагола. Реч је о глаголу *успети*.¹

2. Глагол *УСПЕТИ* У РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ДОМАЋОЈ ЛИНГВИСТИЧКОЈ ЛИТЕРАТУРИ

2.1. У РМС се као прво значење глагола *успети* наводе изрази: *имати успеха, среће, добро њоћи, њоћи за руком* (пр. *И да имамо обућу, бекство би*

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Синтаксичка, семантичка и њихови значењски исцрпљивања стандардног српског језика* (178004), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

¹ Анализа која ће се спровести односиће се и на глагол *успевати*, када се он појављује као имперфективни пар глагола *успети*.

нам *ишецко усїело*; *Пел је на ... задовољсїво ... обраника усїио доказайи*), а као друго: *имайи времена*,² *сїићи* (пр. *Не усїех ни да дрекнем од изненађења*). У РСЈ се даје само прво значење, али је оно ограничено на изразе *имайи усїеха* (што се појашњава на следећи начин: *осїварийи какав резулїайи, добар свршеїтак каквої йосла, йоухвайи и сл.*) и *йоћи за руком*. *Усїевайи*, према овим речницима, у свом примарном значењу несвршен је глагол према свршеном *усїейи*, а наводи се и његово секундарно значење *давайи йлод, раїайи* (о усеви́ма) (пр. из РСЈ: *У овим крајевима леїо усїева йщеница*).

У Речнику *їлаїола са їрамаїицким и лексичким доїунама* (ПЕТРОВИЋ – ДУДИЋ 1989: 118) овај глаголи сврстан је у непотпуне. Као рекцијски модел основног значења глагола *усїейи* наводи се реченична допуна (*да* + презент) // инфинитив (пр. *Усїео је да йобеїне* // *йобећи* (= *йобеїао је*). *Усїева да савлада све йецкоїе* // *савладаїи...*). Следећи модел садржи допуну у дативу, с обележјем живо, и допуну у номинативу, с обележјем неживо (пр. *Усїело му је бексїво*. – *Усїела му је їревара*). За употребу овог глагола са значењем *йосїизайи добре резулїайи, биїи усїешан* наводи се модел са граматичким субјектом у номинативу и допуном у локативу с предлогом у (пр. *Он је усїео у живоїу*). Уз несвршен глагол *усїевайи* наводи се и значење *раїайи* (пр. *У Мезоїйїамиїи су усїїјевали їечам и йщеница*).

У *Грамаїици срїскої їезика за сїїранце* (MRAZOVIĆ 2009) глагол *усїейи* сврстан је у модалитетне глаголе. Модалитетни глаголи, као и модални и фазни, припадају глаголима непотпуног значења и заједно с пунозначним глаголом формирају глаголски комплекс.³ Значење глагола *усїейи* повезује се са значењем глагола *досїейи* и синонимно је са *сїићи*, што се илуструје примером *Нисам усїела ни да викнем од изненађења* (стр. 195). Према овој граматици, овај се глагол јавља и као самосталан, у значењу *йоћи за руком*, што се показује примером *Бексїво нам је коначно усїело* (стр. 195). В. Ружић (2006: 152) такође констатује непотпуно значење управних предиката типа *сїићи*, *йосїићи*, *досїейи* које сврстава у глаголе нулте рекције, односно сентенцијално транзитивне констатујући још и да би се спојевии ових управних глагола/израза могли разматрати као комплексни предикати. Разлика између поменуте граматике и виђења В. Ружић постоји у тумачењу реченица у којима се, уместо реченичне, јавља номинална допуна. Наиме, на

² Бавећи се предикатским изразима типа 'време је' В. Петровић (1999: 168) у изразима с глаголом *имайи* (*има/нема времена* или *биїе времена*) уочава модалну значењску компоненту глагола *моћи*. Категорија модалности релевантна је и за тумачење семантике глагола *усїейи*, што ће се детаљније приказати у наставку овога рада.

³ Према овој граматици, модалитетни глаголи имају готово идентичне карактеристике као и модални глаголи: непотпуног су значења, обавезно се повезују са самосталним глаголом који се јавља или у виду инфинитива или конструкције *да* + презент, субјекат непотпуног глагола идентичан је субјекту пунозначног глагола, глаголска допуна (инфинитив или *да* + презент) не може се супституисати номиналном, презент је немобилног карактера. „Razlika se sastoji u tome što kod modalitetnih glagola dodaci (temporalni, lokalni, uzročni i dr.) mogu da stoje pre *da* + prezent konstrukcije – kao kod modalnih glagola – ali se češće javlja u okviru same *da* + prezent konstrukcije što je kod modalnih glagola nemoguće” (MRAZOVIĆ 2009: 190). Чињеница да пермутација додатака код модалитетних глагола не мења информацију доказ је да ови глаголи са допунским глаголом представљају једну смисаону целину и разграничава их од самосталних глагола.

основу примера наведеног у граматичи *Бексиџво нам је коначно успело*, можемо закључити да је он сврстан у самосталне на основу реченичне структуре, будући да се уместо глаголске појавила номинална допуна.⁴ В. Ружић и у тим случајевима примећује постојање реченичне предикације, додуше имплициране, која има компоненту ‘догађајности’ (стр. 149). Она такође сматра да се овом групом глагола и израза „реферише о томе да ли долази до правовременог реализовања каквих активности означених зависном предикацијом” (стр. 152). Овај семантички моменат глагола *успети* истакнут је и у Граматичи (MRAZOVIĆ 2009: 195) на основу датих синонима (*доспети*, *сипи*).

У литератури је, осим поменутих персоналних употреба, забележена и имперсонална употреба глагола *успети* (уп. *Успе му јонекад да се извуче из друштва нејримећен*). Такву употребу наводи И. Антонић (2004: 72), а овај глагол сврстава у „предикације које означавају човекову потребу или нужду, могућност, умеће или сазнање”.

2.2. Семантички гледано, значење глагола *успети* се, с једне стране, често повезује с временом које стоји на располагању за извршење неке радње (*имати времена*, *сипи*, *доспети*), док се, с друге стране, оно дефинише путем израза *имати успеха* или *јоћи за руком*. Додуше, *имати успеха* у РСЈ објашњава се на следећи начин: *оспварити какав резултат, добар свршењак каквог јосла, јодухваја и сл.* Сматрам да су за семантичко дефинисање битни управо глагол *оспварити* и именица *свршењак*, што ће се показати у наставку овог рада.

У РСМ дати су још и изрази *имати среће* и *добро јроћи*. Семантичка анализа у наставку рада показаше да елемент ‘среће’ свакако може утицати на ‘успех’, али није обавезна компонента значења глагола *успети*. Питање је, такође, да ли је у примеру *Не успех ни да дрекнем од изненађења*, којим се илуструје употреба глагола *успети* у значењу *имати времена*, заиста недостатак времена тај који је спречио реализацију радње означене у допуни, с обзиром на то да реченица садржи и узрочну конструкцију (*од изненађења*).

Према тумачењу В. Ружић (2006: 152), предикатима типа *сипи*, *јосипи*, *доспети*, придружен је и устаљени израз *јројуспити* *јрилику*, који је аналоган негираном глаголу *успети*, док би афирмативном *успети* одговарао израз *искорисити* *јрилику*. Да би се прилика ‘искористила’ или ‘пропустила’, неопходно је да она претходно постоји, што би се означило егзистенцијалним глаголом *јоспоји* или посесивним *имати*. У изразима *јоспоји* *јрилика* или *имати* *јрилику* значење именице *јрилика* повезано је с могућношћу за остварење неке ситуације, а истовремено они реферишу о нереали-

⁴ Из опредељења да се глаголски комплекс обавезно састоји од једног самосталног (пунозначног) глагола и једног или више несамосталних глагола (помоћних глагола или са глаголима непотпуног значења) (MRAZOVIĆ 2009: 173) произилази и могућност сврставања неких, иначе несамосталних глагола, у самосталне уколико се јављају без другог глагола. Тако и неки модални глаголи у ужем смислу постају самостални (пунозначни) када се јављају с номиналним допунама (уп. *Ја хоћу баш ову књижу* (стр. 180) или *Треба ми нова хаљина* (стр. 184)). Сматрам да је исправније тумачење према којем и у таквим типовима реченица ови глаголи нису самостални, већ да је глаголска допуна имплицирана (уп. ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ 2011: 38–39). Овакав став подупиरे и тумачење глагола *want* који даје А. Вјежбицка (WIERZBIĆKA 1996: 119) о чему ће бити више речи у тачки 4. овога рада.

зованости ситуације у моменту говора.⁵ Појам ‘могућности’ један је од кључних модалних појмова.

Предикације типа ‘потребе’, ‘нужде’, ‘могућности’, ‘умећа’, ‘сазнања’, у које И. Антонић (2004: 72) сврстава глагол *усйейти*, свакако имају модално значење.

3. УСПЕТИ и ПОЈАМ МОДАЛНОСТИ. Од бројних питања која се отварају приликом истраживања модалности у језику,⁶ овом приликом издвојићу она релевантна за анализу глагола *усйейти* и могућност његовог сврставања у средства за изражавање модалног значења.

3.1. Питање припадности модалном систему овог глагола повезано је с питањем разграничавања модалних глагола од других глагола с модалном семантиком, односно од осталих лексема за исказивање модалности. Граматике српског језика не дају прецизне критеријуме за издвајање модалних од осталих глагола сличних синтаксичко-семантичких карактеристика и списак остављају отворен.⁷ У *Грамајици српског језика за сјџранце* (MRAZOVIC 2009: 192) ауторка уочава да се модалитетни, за разлику од модалних, не могу употребљавати у односу на говорно лице.⁸ Овим смо дошли до једног од критеријума за издвајање модалних глагола, а то је њихова вишезначност, односно полифункционалност. Овај критеријум уважавају Б. Хансен и А. Дробњаковић (HANSEN – DROBNJAKOVIĆ 2010: 250) и као ‘праве’/ ‘пуноправне’/ ‘потпуне’ модалне глаголе (*fully-fledged modals*) издвајају оне који су полифункционални у смислу да изражавају најмање два типа модалности.⁹ За разлику од њих, речи с модалним значењем имају само једно модално значење.

Глагол *усйейти* свакако не припада овако дефинисаним модалним глаголима јер не испуњава критеријум полифункционалности. То, ипак, не значи да нема модално значење.

⁵ Варирање глаголских облика у оквиру ових израза може унети и другачије семантичке интерпретације које се овом приликом неће детаљније разматрати.

⁶ Неспорно је да је модалност сложена и разуђена категорија чије се границе тешко могу одредити (уп. Радовановић 2009: 133–135). У литератури постоје различита виђења појма модалности, што непосредно утиче и на типологију модалних значења и на избор језичких средстава којима се она исказују. Детаљнији приказ различитих приступа појму модалности и типологији модалних значења може се наћи у Звекић-Душановић 2010; 2011.

⁷ М. Стевановић (1969: 34) спомиње: „*моћи, морайти, њребайти, вредејти, смејти, умејти и сл.*”. Ж. Станојчић и Ј. Поповић (2002: 255) као најважније наводе: *морайти, моћи, хйейти, смејти и њребайти*. П. Пипер (2005: 636–641) наводи *моћи, смејти, хйейти, морайти, њребайти*, али у модалне убраја и *џојелейти* (стр. 323), па и *захйевайти* (стр. 342).

⁸ „Modalni glagoli ostvaruju modalni odnos između radnje koja je izražena samostalnim glagolom i zajedničkog subjekta ili između radnje samostalnog glagola i govornika (koji ne mora biti identičan sa subjektom u rečenici). Stoga se razlikuje upotreba modalnih glagola sa stanovišta subjekta u rečenici s jedne strane i stanovišta govornika s druge” (стр. 179). „Modalitetni glagoli uspostavljaju različite nijanse značenja između subjekta modalitetnog glagola i dopunskog samostalnog glagola. Upotrebljavaju se isključivo u odnosu na subjekat a ne u odnosu na govorno lice” (стр. 192). „Употреба у односу на говорно лице” означава епистемичку употребу.

⁹ Овај захтев у српском испуњавају само четири глагола: *моћи, морайти, њребайти* и *ваљайти*. Глаголе *хйейти, имайти* и *смејти* Б. Хансен (2007: 36–37) сврстава у полумодале (*semi auxiliaries*). *Хйейти*, иако је полифункционалан, с волитивним значењем понаша се као лексички глагол, док *смејти* и *имайти* нису полифункционални, ограничени су на деонтичку модалност. Битна карактеристика модалних глагола јесте и та да показују одређен степен граматикализације, тиме и карактеристична синтаксичка својства (уп. HANSEN – DE HAAN 2009).

3.2. Следеће је, дакле, питање разликовања типова модалних значења. Типологија модалних значења једна је од карактеристичних области у којој не постоји сагласност лингвиста (уп. детаљније у ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ 2011: 62–75).

Једна од подела, коју узима у обзир и Б. Хансен (2010: 250), јесте она коју уводи Ф. Палмер (PALMER 1990), а према којој се разликују три основна типа модалности: ‘динамичка’, ‘деонтичка’ и ‘епистемичка’.¹⁰ Ф. Палмер у другом издању књиге *Mood and Modality* (2001) деонтичку и динамичку модалност обједињује у надређен тип који назива ‘event modality’. Основну разлику између ова два типа види у томе што су у деонтичкој модалности околности које условљавају акцију спољашње у односу на извршиоца, док су у динамичкој оне унутрашње природе. Деонтичку зато карактеришу ‘дозвола’ (*permissive*) и ‘обавеза’ (*obligative*), а динамичку ‘способност’ (*abilitive*) и ‘воља’ (*volitive*) (стр. 9–10). Треба, међутим, напоменути да термин ‘volitive’ везује за ‘спремност’ (*willingness*), која се у енглеском исказује глаголом *will*, али констатује да у другим европским језицима глаголи који одговарају овом енглеском имају шире значење, могу изражавати и ‘жељу’ (*wishing*) и ‘хтење’ (*wanting*) (стр. 78). Ф. Палмер сматра да је значење жеље (као и бојазни) мање јасно, иако исказује став према пропозицијама чији је фактуални статус непознат или према пропозицијама које се односе на нереализоване догађаје. Стога је оно делом деонтичко, делом епистемичко (стр. 13). Разлику између ‘жеље’ и ‘хтења’ пак види у усмерености ‘хтења’ ка акцији која при исказивању ‘жеље’ није толико очигледна, као и у томе да се ‘жеља’ може односити и на прошлост, док ‘хтење’ не може. Ипак, признаје да није увек лако разликовати ‘хтење’ од ‘жеље’ (стр. 134–135).

У анализи српских модалних глагола Б. Хансен (2007) узима у обзир и типове модалности (динамичку, деонтичку и епистемичку) и нивое модалности (‘неужност’ (*necessity*) и ‘могућност’ (*possibility*)). Модалним значењима придружује и ‘волитивност’ (*volition*), коју не ограничава на ‘спремност’, већ укључује и ‘хтење’ и ‘дезидеративност’.

Статус ‘волитива’, видимо, зависи од тога шта се под тим термином подразумева. У литератури се наилази и на опредељење да се ‘волитивима’ додели статус равноправан ‘когнитивима’ (који се везују за епистемику). У том случају се под ‘волитивима’ подразумевају различити видови мотивације који укључују и оптативна и императивна значења, надређени су деонтици (уп. Сильницкий 1990: 90).

Да је ‘волитивност’ значајна семантичка компонента глагола *успети* показаће даља анализа. Пре него што се пређе на њу, потребно је задржати се на ставовима о односу модалности и фактивности, с обзиром на то да је

¹⁰ У сва три типа, према Ф. Палмеру, могуће је разликовати модалне нивое ‘неужност’ и ‘могућност’. ‘Динамичку модалност’ даље разврстава на ‘неутралну, односно циркумстанцијалну’ (*neutral or circumstantial*) и ‘субјективно оријентисану’ (*subject oriented*) модалност. На тај начин добија следеће подтипове динамичке модалности: ‘неутралну динамичку могућност’ – могућност остваривања догађаја; ‘субјективно оријентисану могућност’ – способност, моћ субјекта; ‘неутралну динамичку неужност’ – неужност остваривања догађаја; и ‘субјективно оријентисану неужност’ – потреба субјекта.

овај глагол фактиван, будући да имплицира истинитост онога што се допуном износи.¹¹

3.3. У лингвистичкој литератури не постоји јединствено мишљење ни у вези с односом појмова модалности и фактивности. Према неким мишљењима, они се искључују. Ф. Кифер (KIEFER 1990: 7), на пример, као релевантне критеријуме за дефинисање модалности узима појмове ‘актуелно стање света’ и ‘могуће стање света’ и из појма модалности искључује фактивне предикате: „A modalitás a világ egy lehetséges állapotát fejez ki (azaz egy az aktuális világtól különböző lehetséges világot)” (‘Модалност исказује једно могуће стање света (односно један могући свет различит од актуелног света)’).

Ако се појам модалности схвата шире, могу се идентификовати и модална значења која су фактивна. Тако П. Пипер (2005: 636) сматра да је категорија модалности саставни део садржаја сваке реченице. Разликујући ‘модалну одређеност’ и ‘модалну неодређеност’ исказа, ову другу везује за појављивање модалних глагола и других модалних израза, а њену семантику повезује са неутралношћу према реалности/иреалности исказа. На основу овога глагол *усђеџи* није модалан. Међутим, П. Пипер не искључује из круга модалности све фактивне исказе.¹² Ф. Палмер (1986: 18) такође сматра да би било погрешно истраживање модалности ограничити на нефактивност.¹³

Мислим да би требало дозволити да се модалност не ограничи на нефактивност тим пре што и неки искази с несумњиво модалним глаголима могу бити фактивни (уп. *Пуџ је био зајворен. Морали су да иду околним путем*. – факат је да су ишли околним путем).

3.4. Узимајући у обзир различита виђења и определивши се за шире схватање појма модалности, издвојила сам један комплексни тип и означила га термином ‘мотивациона модалност’ (уп. ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ 2011). Критеријум за издвајање овог типа јесте присуство ‘покретачке снаге’ која доводи или може довести до остваривања ситуације исказане пропозицијом.¹⁴

¹¹ Под ‘фактивношћу’ се подразумева особина предиката главне реченице да својим значењем имплицира истинитост онога што се његовом допуном износи. Осим ‘фактивних’, постоје и ‘контрафактивни’ (сугеришу неистинитост информације изражене допунском реченицом) и ‘нефактивни’ глаголи као неутрални (Ivić 1977: 2–3).

¹² У оквиру ‘субјективне модалности’ приказује и ‘аксиолошку модалност’ („оцену говорног лица да ли се датим исказом саопштава нешто што је добро или нешто што није добро, корисно, пожељно итд.” (стр. 647)) и ‘ескспресивну модалност’ („говорно лице има према свему што саопштава и емотивни однос и тај однос може бити наглашен укључивањем у реченицу посебних лексичких средстава” (стр. 647)) који су махом фактивни.

¹³ У питању је статус декларатива и њихова припадност епистемичком систему (PALMER 1986: 26–29, 86–88), као и статус евалуатива чији су предикати најчешће фактивни (стр. 141). У другом, измењеном издању књиге *Mood and Modality*, Ф. Палмер (2001) односу модалности и фактивности приступа нешто другачије. Организујући модални систем у два основна типа (‘Propositional modality’ и ‘Event modality’), издваја и друге типове, односно категорије које су повезане с модалношћу. Ту издваја тип структура с пресупонираним пропозицијама (стр. 11) за које констатује да су веома слични конструкцијама с фактивним предикатима (типа *жаљџи, биџи уверђен* и сл.).

¹⁴ Термин ‘мотивациона модалност’ настао је од појма ‘мотив’ као основе, базе, покретачке снаге неке акције и обухвата све нивое деонтичке и динамичке модалности, заједно са широко схваћеним волитивима.

‘Мотивациона модалност’ се може посматрати као дводимензионални тип у којем једну димензију чине појмови ‘подстицај’ и ‘могућност’, а другу појмови ‘спољашњост’ и ‘унутрашњост’. Њиховом комбинацијом добија се основна семантичка структура мотивационе модалности:

	подстицај	могућност
спољашњи	деонтички и ситуациони	деонтичка и ситуациона
унутрашњи	потреба, жеља, намера, настојање, успех/неуспех	способност

Унутрашњи подстицај¹⁵ је подтип мотивационе модалности у којем се модални извор, покретачка снага, налази унутар носиоца става и усмерен је на остваривање замишљене ситуације. У овом подтипу могу се пратити фазе мотивационог циклуса: од јављања/постојања унутрашње потребе, свести о њој, жеље за постизањем некакве ситуације (задовољењем потребе, жеље), преко намере, настојања да се замишљена ситуација оствари, све до успеха или неуспеха њеног остварења. Међу различитим средствима за исказивање ових фаза налазе се и глаголи с модалном семантиком: *морати* (= *имати/осећати потребу*), *желети*, *хтеети*, *намераваати*, *наумити*, *настојаати*, *покушаваати*, *успети*.

Ако се посматра на овај начин, глагол *успети* има модално значење и припада типу унутрашњег подстицаја. Он истовремено представља завршетак мотивационог низа започетог унутрашњом потребом, те се њиме анализира и фазни моменат, односно завршетак неке акције или ситуације. Његова семантика, дакле, садржи компоненте воље и остварености.

4. УСПЕТИ КАО КОМПЛЕКСНИ КОНЦЕПТ

4.1. Као аргумент за прихватање ‘воље’ и ‘остварености’ као семантичких компонената глагола *успети*, може послужити дефиниција коју анализира А. Вјежбицка (WIERZBIŃSKA 1996: 263). Дефиницију глагола *succeed*, која гласи „to do or get what you wanted to do or get” (‘(у)радити или добити оно што се хтело урадити или добити’),¹⁶ сматра прешироком јер има погрешну импликацију. Наиме, ова дефиниција допушта импликацију: „ако неко добије поклон који је хтео, то би се могло описати као успех”. Међутим, она сматра да то није тачно. Да би успео, неко мора да уради нешто. Дисјункција „do or get” (‘(у)радити или добити’) је, дакле, погрешна.

Овим је семантика глагола *succeed* сведена на два основна концепта: ‘(у)радити’ и ‘хтети’, што би значило да је у овом случају реч о комплексном

¹⁵ Дистинкција између ‘спољашње’ и ‘унутрашње’ мотивационе модалности односи се на релацију између модалног извора (снага/сила/могућност/способност која покреће/изазива/омогућава акцију), испунитеља пропозиције (онога од кога се очекује остваривање замишљене ситуације) и носиоца модалне квалификације (онога коме став припада). Уколико модални извор и испунитељ нису у сфери истога лица реч је о ‘спољашњој мотивационој модалности’, и она је ‘спољашња’ из угла ‘испунитеља’. У ‘унутрашњој мотивационој модалности’ покретачка снага налази се у самом носиоцу става који је често и испунитељ пропозиције.

¹⁶ Преводи примера су моји.

концепту.¹⁷ Глагол *want* ('хѡѡѡѡ') припада 'менталним предикатима',¹⁸ који се комбинирају с 'психолошким субјектом', а имају и 'психолошки комплемент'.¹⁹ Глагол *do* ('(у)радиѡѡѡ, (у)чиниѡѡѡ') припада 'акционим предикатима'. Њега карактерише простор за агенса и простор за 'акциони комплемент' (стр. 122). Акционим предикатима припада и глагол *happen* ('дешавати се') који карактерише одсуство агенса, а централна је улога пацијенса. У ранијим радовима, како сама каже (стр. 50), покушала је да дефинише 'happen' ('дешавати се') у терминима 'becoming' ('постајање'), а 'doing' у терминима 'happening' и 'wanting'. Али то није било успешно (јер: *You did something bad* = *Урадио си неѡѡѡ лоѡѡ* није исто што и *Something bad happened because you wanted it* = *Неѡѡѡ лоѡѡ се десило јер си ѡѡѡ ѡѡ хѡѡѡ*), и морала је признати да и *do* и *happen* морају бити прихваћени као нередуктивни семантички примитиви, иако је тачно да *doing* ('чињење') увек имплицира некакво 'wanting' ('хтење') и некакво 'happening' ('дешавање').

Управо због ове импликације, сматрам да није довољно *усѡѡѡѡ* свести на *хѡѡѡѡ* и *урадиѡѡѡ*. Да би се оправдала употреба глагола *усѡѡѡѡ*, неопходна је претпоставка о постојању препреке. Погледајмо то на примерима:

Ђоковић је ѡбедѡѡ Федерера.

Ђоковић је ѡбедѡѡ Крајиновића.

Глагол *ѡбедѡѡѡѡ* подразумева вољу субјекта и значи да се та воља остварила, односно садржи семантичке елементе 'хтети' и 'урадити'. Ове реченице остају граматички прихватљиве и ако им додамо глагол *усѡѡѡѡ*:

Ђоковић је усѡѡѡ да ѡбедѡ Федерера.

Ђоковић је усѡѡѡ да ѡбедѡ Крајиновића.

Ако је тачно да су Ђоковић и Федерер тенисери отприлике истог ранга, а да је Крајиновић играч далеко ниже рангиран, појављивање глагола *усѡѡѡѡ* оправдано је само у првој реченици, док се у другој не очекује. Наиме, Федерер као играч свакако представља 'препреку' Ђоковићу, те се на победу Ђоковића над Федерером може гледати као на савладавање препреке, за разлику од победе над Крајиновићем. И тек ако се у меч између Ђоковића и Крајиновића укључи 'ометајући фактор', односно 'препрека', глагол *усѡѡѡѡ* постаје оправдан:

Ђоковић је, уѡркос ѡвреди, усѡѡѡ да ѡбедѡ Крајиновића.

4.2. Глагол *усѡѡѡѡѡѡ* има исте карактеристике као и глагол *усѡѡѡѡ* онда када је то његов имперфективни пар. Другачија су, међутим, његова обележја

¹⁷ Према А. Вјежбицкој, већина концепата кодираних у природним људским језицима комплексни су јер се могу разложити на једноставније. За разлику од њих, једноставни, тј. основни концепти не могу се разложити на друга значења, тј. не могу се дефинисати, а да се не зађе у циркуларност, односно у неразумљивост (стр. 212).

¹⁸ У менталне предикате убраја: *think* (= *мислиѡѡѡ*), *know* (= *знаѡѡѡ*), *want* (= *хѡѡѡѡѡ*) и *feel* (= *осећаѡѡѡѡ*) (стр. 48–49).

¹⁹ Најчешћи комплемент менталног предиката *want* (= *хѡѡѡѡѡ*) јавља се у реченичној форми (= *equi-clause*): *I wanted to go* = *Хѡѡѡ сам да идем*. Чак и када је место комплемента попуњено „супстантивом”, овај супстантив стоји уместо реченице (*I want an apple* = *Хоћу јабуку* треба интерпретирати као скраћено *I want to have/get an apple* = *Хоћу да имам/добијем јабуку*) (стр. 119).

у примерима типа *У нашим крајевима усьева кукуруз*, када се употребљава са значењем *рађајти*, *давајти* *љод*. Овде се свакако не може говорити о концепту ‘воље’ (менталном предикату), нити о агенсу (као живом, свесном, активном вршиоцу који иницира и контролише дешавања). Најближи концепт могао би бити акциони предикат *happen* (‘дешавати се’) с карактеристиком одсуства агенса. Међутим, не може се рећи да субјекат има улогу пацијенса, бар не у смислу типичног објекта издигнутог на ниво субјекта пасивне реченице. Са субјектом се нешто дешава без његове и без туђе воље, те је он ‘носилац медијалног процеса’ (Ружић 2005: 488–489), а *усьевајти* је у том случају медијалан.

Ово значење глагола *усьевајти* може се повезати с категоријом модалности типа ‘могућност’ у којој спољашњи објективни услови допуштају испољавање унутрашњих потенцијала. Гледајући из угла препреке, то је „одсуство потенцијалне баријере, одсуство препреке да се нешто изврши”.

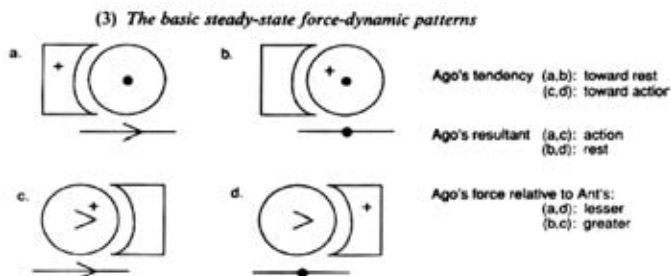
5. УСПЕТИ У СВЕТЛУ ТЕОРИЈЕ ДИНАМИКЕ СИЛЕ

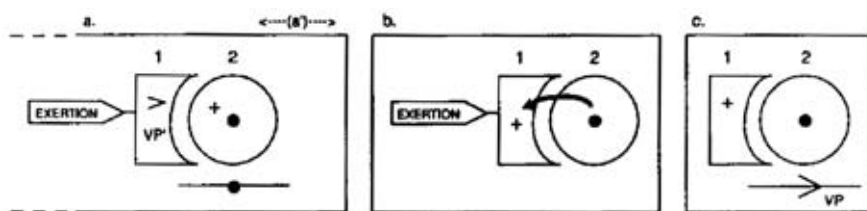
5.1. Појмови ‘модалност’, ‘воља’, ‘фактивност’ и ‘препрека’ довели су нас до теорије ‘динамике силе’²⁰ (*force dynamics*). Л. Талми (TALMY 2000: 409) ДС посматра као семантичку категорију која показује на који начин ентитети утичу једни на друге с обзиром на силу. У описивању појмова и модела ДС, Л. Талми полази од ‘динамичке равнотеже’ (*steady-state*) између две силе, која је у основи свих комплексних модела. Примарна дистинкција коју језик обележава јесте разлика између два ентитета који испољавају силу. Један ентитет се издваја у фокус, то је истакнут појам способан да манифестује своју тенденцију силе или бива надвладан. Други ентитет се посматра у односу на ефекат који има на први, савлађује га или га не савлађује. Први ентитет назива Агонист, а други Антагонист (стр. 413).²¹

5.2. Улогу глагола *succeed* (‘успјети’) у оквирима ДС приказује на месту на којем разматра комплексне моделе у којима долази до промене ДС у протоку времена, односно где ДС сагледава повезану с комплексним аспектуалним моделима (стр. 435–438). За описивање ових модела користи низ дијаграма којим представља секвенце образаца:

²⁰ У даљем тексту скраћено: ДС.

²¹ Четири базична модела с равнотежом између две силе Л. Талми (стр. 415) приказује графички:

(22-formulas) With (22-diagram)'s 1 and 2 as depicted; condition: the Antagonist intends that (a) cause (b-c)

Л. Талми указује на одређене лексичке јединице, с одговарајућим конструкцијама, које су све засноване на по једном комплексу секвенце ДС. У суштини, постоје два фактора који чине разлику у оквиру ових јединица. Први назива 'фаза' – лоцирање дуж темпоралне секвенце у коју је смештен фокус пажње. Други је 'фактивност' – остваривање/неостваривање делова секвенце и говорничково знање о томе. У секвенци а. садржана је фаза која представља временски одсек у току којег 'живи Антагонист, Антагонист који има моћ осећаја' (*sentient Antagonist*), истакнут као субјекат, 'удара' у јачи Агонист намеравајући да овај начини акцију. Овај одсек може укључивати период у којем Агонист слаби, а Антагонист јача (а'). Секвенца б. је пунктуална и ту долази до суштинске прерасподеле снага. Секвенца ц. је последица те промене, у којој је Агонист присиљен да испољи акцију коју је покренуо Антагонист. Предуслов оваквог низа јесте постојање намере Антагониста да а. узрокује б-ц. Ове фазе Л. Талми обележава лексичким јединицама *try*, *succeed* и *fail*. Глагол *try* ('покушати/покушавајући') описује фокус на иницијалну фазу без знања о остваривању, док *succeed* ('успети') и *fail* ('не успети') означавају фокус на остваривање или неостваривање резултата. Осим ових глагола могу се појавити адвербијалне форме као што су *finally* ('коначно/најзад') и *in vain* ('узалуд'). На тај начин добија три модела која илуструје примерима:²²

1. фокус на (а), остваривање (б-ц) непознато	<i>He tried to open the window by pressing up on it. = Покушао је да отвори прозор притискајући ња.</i>
2. фокус на (ц), (б-ц) се остварило	<i>He succeeded in opening/managed to open the window. = Успео је да отвори прозор. He finally opened the window. = Најзад је отворио прозор.</i>
3. фокус на (ц), (б-ц) се није остварило	<i>He failed to open the window. = Није успео да отвори прозор. He pressed up on the window to no avail. = Притиснуо је прозор без успеха.</i>

²² Наведене конструкције су засноване на Антагонисту истакнутом као субјекат. Међутим, и Агонист се може истаћи као субјекат истих модела: 1. фокус на (а), остваривање (б-ц) непознато (*The window resisted my pressing on it* = *Прозор је одолевао мом притиску/Прозор је издржавао мој притисак*); 2. фокус на (ц), (б-ц) се остварило (*The window gave away (to my pressing on it)* = *Прозор је попустио (мом притиску)*; *The window finally opened* = *Прозор се коначно отворио*); 3. фокус на (ц), (б-ц) се није остварило (*The window withstood my pressing on it* = *Прозор је издржао мој притисак*; *The window wouldn't open* = *Прозор се није отворио*).

Овакво Талмијево тумачење подупиरे став о успеху/неуспеху као резултату покушавања да се нека ситуација оствари. Међутим, из овог приказа видимо да он овај глагол ограничава на каузативне конструкције, које подразумевају утицај једног ентитета на други у смислу да један ентитет настоји да узрокује неку промену у понашању/стању другог, у чему може успети или не успети. Али, сасвим су уобичајени и искази с глаголом *успейти* у којима не постоји каузација, односно субјекат ни на који начин не утиче на понашање/стање објекта, уп: *Успео је да њрескочи ограда*.

Зато је у објашњење семантике глагола *успейти* неопходно укључити још неке елементе, па нам у том смислу могу помоћи Талмијева размишљања о екстензији ДС на психолошке референце и о модалним глаголима као категоријама за изражавање ДС.

5.3. Већ је било речи о ‘вољи’ као компоненти значења глагола *успейти*. Гледајући из перспективе ДС, проширене са интеракција искључиво физичких елемената на интеракцију психолошких елемената, Л. Талми (430–431) ‘вољу’/‘хтење’ (*wanting*) сматра изразом својеврсног психолошког ‘притиска’, ‘побуде’ за реализацију некаквог чина или стања. Тако у примеру *He wants to open the window* = *Он хоће да отвори њрозор* препознаје модел у којем се појављује Агонист с тенденцијом к акцији. Порекло и манифестацију силе живих ентитета, односно ‘ентитета који имају моћ осећаја’ (*sentient entities*) проналази у психолошкој основи ДС, тачније у психолошкој конфигурацији ‘настојања’/ ‘деловања’ (*exertion*) (стр. 433). Психолошка компонента не само што изазива већу снагу физичког Агонисте, већ може и да му да тенденцију силе. Психа је та која прожима тело карактеристиком силе – и она га анимира/покреће (стр. 435).

Талмијево тумачење ‘хтења’ као израза психолошког ‘притиска’ и њене манифестације у виду ‘настојања’ заправо се уклапа у мотивациони циклус који започиње унутрашњом потребом субјекта, прераста у свест о њој, да би, у наредној фази, субјекат и предузео конкретне кораке у циљу остварења жељене ситуације. Л. Талми се, у приказивању ‘хтења’ у оквирима ДС, зауставља на овој фази. Ако се погледа претходни приказ (комплексни модел с променом ДС) може се приметити да се ова фаза подудара с првом секвенцом, односно иницијалном фазом у којој још не постоји знање о остваривању акције, и којој одговара глагол *try* (‘*покушати/покушавајући*’). Она доводи до последње фазе – успеха/неуспеха у остваривању ситуације. Посматрамо ли на овај начин, од прве до последње ‘карике’ у овом ланцу субјекат може бити Агонист, нема потребе мењати му статус.

5.4. Л. Талми и модалне глаголе приказује из перспективе ДС. Значајна семантичка карактеристика модалних глагола у њиховој базичној употреби јесте да се односе на Агониста који је жив и на интеракцију која је више психосоцијална, не толико физичка (стр. 441). Овде је потребно имати у виду да Л. Талми првенствено анализира деонтичку употребу²³ како модалних

²³ И. Свитсер (SWEETSER 1990: 52) прихвата Талмијеву базичну идеју о гледању на модалност у терминима сила и препрека. Ипак, Талмијеве поставке не преузима у потпуности. Наиме, прихвата значење дозволе (типичан представник овог значења јесте глагол *may*) као

глагола и тако и глагола који су у релацији с модалнима. Деонтичка модалност подразумева дистинкцију на ‘могућност’ и ‘принуду’ која потиче од неког спољашњег извора и утиче на вршиоца именоване радње. У овом типу модалности ‘могућност’ је заправо ‘дозвола’ а ‘принуда’ је ‘наредба’. Зато и деонтички употребљени модални глаголи *may* (‘моћи’), *have to* (‘морати’) имају паралелу у глаголима *permit* (‘дозвољавати’), *forbid* (‘забрањивати’), *require* (‘наређивати’). Међутим, модални глаголи, као што су *моћи* и *морати*, могу означавати и унутрашњу могућност (уп. *Она може да оћвори њороз*, када *моћи* означава способност и синонимично је са, на пример, *бићи сјособан/бићи у сјању*) и унутрашњу потребу (уп. *Она мора да оћвори њороз*, када *морати* има значење *осећати потребу*).

Талмијево фокусирање на деонтику има за последицу различито распо­ређивање Агониста и Антагониста у зависности од реченичне структуре,²⁴ односно у зависности од броја експлицираних учесника у деонтичкој ситуацији. У моделима с модалним глаголима експлициран је један агенс – субјекат, који је Агонист и од кога се очекује остваривање неке ситуације. Антагонист није експлициран, али је, према Л. Талмију, он ипак присутан.²⁵ Код модела с Антагонистом као субјектом имамо два агенса: једног који допушта/забрањује/наређује (Л. Талми му додељује статус Антагониста), и другог од којег се очекује остваривање ситуације (Л. Талми му додељује статус Агониста). Ако ово упоредимо са структуром реченице у којој се појављује глагол *усјећи*, видећемо да се подудара са структуром реченица с модалним глаголима, будући да је експлициран само агенс који остварује ситуацију (уп. *Она је усјела/усјева да оћвори њороз*). Ово опет говори у прилог мишљењу да субјекат глагола *усјећи* треба да има статус Агониста.

„одсуство потенцијалне баријере, одсуство препреке да се нешто изврши”, али модификује тумачење принуде (с глаголом *must*) утолико што ово значење не посматра као „препреку која ограничава нечије подручје деловања на један одређен чин”, већ као „јаку неодољиву силу усмерену на субјекат да изврши акцију”, будући да глагол *must* поседује семантику позитивне присиле, а не негативног ограничавања. Ако се изађе из оквира деонтике (сведене на ‘дозволу’ и ‘принуду’), може се рећи да је ‘могућност’ одсуство препреке да се нешто изврши, а да је ‘ужност’ сила принуде да се нешто изврши. И. Свитсер је концепт силе и препреке проширила и на епистемику (уп. о овоме и у TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ 2004: 45–50).

²⁴ Модалне глаголе, узимајући у обзир синтаксичко-семантичке карактеристике енглеског језика на основу којих они чине релативно затворену класу речи, пореди с другим глаголима које уврштава у тзв. ‘проширени модални систем’, а који чине отворену класу. Ове две субкатегорије употпуњују једна другу, а разликују се с обзиром да распоређивање Агониста и Антагониста: „The regular-verb members of this larger category all take the Antagonist as subject, while the modals all take the Agonist as subject” (стр. 443). Уколико се у функцији субјекта појављује Антагонист, Агонист се обично појављује као директни објекат. Ситуацију с психосоцијалним референцама, у којој је Антагонист ‘изван пута’ Агониста, илуструју примери: *You may go to the playground. = Можеш да идеш на израиљске; I permit you to go to the playground. = Дозвољавам ти да идеш на израиљске*. Моделе с јачим Антагонистом, такође у психосоцијалном свету, у којима Антагонист ‘удара’ у Агонист и где је тенденција силе Агониста супротна резултату, илуструје примерима (стр. 447): *You may not leave the house. = Не можеш/не смеш да напустиш кућу; I forbid you to leave the house. = Забрањујем ти да напустиш кућу; You have to stay in the house. = Мораш да останеш у кућу; I require you to stay in the house. = На­ређујем ти да останеш у кућу*.

²⁵ „The modals must take the Agonist as subject and offer no ready syntactic slot for the expression of the Antagonist, though this element is no less present in the total referent situation” (стр. 444).

6. НЕГАЦИЈА. Остваривање ситуације Л. Талми везује за глагол *succeed*, а неостваривање за глагол *fail*. Енглеском *succeed*, у овим контекстима, у српском одговара *успејети*, док је еквивалент енглеског *fail* овај исти српски глагол, само негиран.²⁶ Зато ће се на овом месту приказати различите семантичке релације које се успостављају између афирмација и негација глагола *успејети* и његове допуне.

Уколико је настојање резултирало успехом, глагол *успејети* је афирмативан. ‘Жеља’/‘воља’/‘настојање’ може бити усмерено и на остваривање, али и на неостваривање неке ситуације и од тога зависи афирмативност или негираност допунске предикације:

- 1) *Успела сам да јој кажем то чито зајраво мислим.*
- 2) *Успела сам да јој не кажем то чито зајраво мислим.*

Негација глагола *успејети* увек има значење да није остварена жељена ситуација, било да се жели остваривање или неостваривање ситуације:

- 3) *Нисам успела да јој кажем то чито зајраво мислим.*
- 4) *Нисам успела да јој не кажем то чито зајраво мислим.*

У последњој реченици (пример 4) налазе се две негације. Двоструким негацијом, негацијом глагола *успејети* и допунског глагола, добија се потврдна вредност.²⁷ Наиме, чињеница је следећа: *Рекла сам јој то чито зајраво мислим*, и она је идентична реченици с оба афирмативна глагола (пример 1). Међутим, као што је већ речено, брисањем глагола *успејети* губи се значење воље субјекта, а сама допуна реферише само о остварености радње. Ако се пак упореди реченица с афирмативним *успејети* и афирмативним допунским глаголом (пример 1) с реченицом у којем су оба глагола негирана (пример 4), запажа се да је у првом случају постојала воља да се оствари ситуација, док је у другом воља била усмерена на њено неостваривање. Другим речима, у примеру 4) остварено је оно што је супротно вољи субјекта, он информише о неуспеху у настојању да се не оствари ситуација означена допуном.

Реченице 2) и 3) означавају да радња означена допуном глагола *успејети* није реализована: *Нисам јој рекла то чито зајраво мислим*. Тај факат, у случају афирмативног *успејети* и негиране допуне, одговара жељи/вољи/настојању субјекта (пример 2), док у случају негације глагола *успејети* и афирмативне допуне он није у складу с жељом/вољом/настојањима субјекта (пример 3). Ово указује и на то да *успејети* припада глаголима који не допуштају подизање негације.²⁸

7. СЕМАНТИЧКЕ ВЕЗЕ И ОГРАНИЧЕЊА. Претпоставка за појављивање глагола *успејети* јесте постојање препреке коју субјекат својом снагом савладава

²⁶ Негацију захтевају и еквиваленти глагола *fail* као што су: *не извршићу, не ћоштићу циљ*.

²⁷ Правилима двоструке негације бави се М. Ковачевић (2002). Једно од правила везаних за ову појаву везано је за негирање и модалног глагола и глагола у допуни и гласи „И у сложеном глаголском и у сложеном именском предикату негација обију компонената исказу даје потврду вриједност” (стр. 29).

²⁸ Подизањем негације назива се појава смештања негације уз глагол управне реченице, иако она логички припада клаузи. Карактеризацијом ове појаве, тестовима за њену идентификацију као и одређивањем класе глагола у савременом српском језику уз које је она могућа детаљније се бави Ј. Московљевић (1996: 89–98).

или не савладава. Ово семантику допуне ограничава на оне које су ‘савладиве’ и искључује ситуације на које субјекат ни на који начин не може да утиче. Добитак на лотоу је, на пример, једна од таквих ситуација (уп. **Усйео је да добије на лотџоу*²⁹). Ово је истовремено и аргумент да *имайи среће* није синонимично са *усйеи* (уп. *Имао је среће да добије на лотџоу*).

Успех заправо зависи од релације успостављене између унутрашњих својстава субјекта, на која он до одређених граница може да утиче, и објективних својстава препрека, на која не може да утиче. Тако, на пример, субјекат не може да утиче на висину оgrade, али та висина може да узрокује успех/неуспех у прескакању. Уколико је ограда нижа, очекује се успех, а ако је висока, очекује се неуспех, и ту се успоставља каузални однос. Насупрот овоме, концесивни однос настаје када је резултат супротан очекивању: успех у прескакању високе оgrade, односно неуспех у прескакању ниске оgrade.³⁰ Ови односи приказани су у табели:

	Каузални однос	Концесивни однос
Сила воље/покушаја јача од силе препреке = успех	Успео је да прескочи ограду јер је била (довољно) ниска / јер није била (сувише) висока.	Успео је да прескочи ограду иако је била (веома) висока / иако није била (веома) ниска.
Сила воље/покушаја слабија од силе препреке = неуспех	Није успео да прескочи ограду јер је била (сувише) висока / јер није била (довољно) ниска.	Није успео да прескочи ограду иако је била (веома) ниска / иако није била (веома) висока.

²⁹ Додуше, ако је, на пример, неко дуго уплаћивао веће суме новца, било би прихватљиво *Годинама је уйлаћивао и најзад је усйео да добије на лотџоу*, јер ту постоји нека врста настојања, упорности. С оваквим ограничењем могао би се прихватити и онај део дефиниције глагола *усйеи* који се односи на успех као добијање онога што се хтело: *Молио је, итражио, наваљивао, и на крају је усйео је да добије оно што је хйео* (уп. тачку 4.1. овога рада).

³⁰ Концесивне и каузалне везе с глаголом *усйеи* у овом раду не подударају се с Талмијевим поставкама те је ово опредељење потребно објаснити:

Базичне моделе динамике силе с равнотежом међу силама Ј. Талми (2000: 415) повезује с категоријама каузативности и концесивности. Моделе с јачим Антагонистом сврстава у проширену категорију каузатива јер резултат, који је супротан тенденцији Агониста (било да је она усмерена ка мировању, било да је усмерена ка акцији), настаје ‘због’ присуства Антагониста без којег резултат не би ни било. Модели са јачим Агонистом припадају концесивним типовима јер резултат одговара тенденцији Агониста и остварује се ‘упркос’ присуства Антагониста, резултат би било и да нема Антагониста. Ј. Талми, како је већ приказано, субјекту глагола *усйеи* додељује улогу Антагониста. Ако пођемо од примера *He succeeded in opening/managed to open the window* (стр. 437) = *Усйео је да ойвори њрозор* и повежемо га с категоријама каузативности и концесивности онако како их представља Ј. Талми, ово је модел с јачим Антагонистом и припада каузативности (уп. *Прозор се ойворио због њеџа*). Модел с јачим Агонистом у српском захтева негирани глагол *усйеи* и гласи *Није усйео да ойвори њрозор* и ту се успоставља однос концесивности (уп. *Прозор је осйао зайворен уйркос њему/њеџовим йокуцајима да џа ойвори*). Ј. Талми полази од тога да Антагонист утиче на Агониста, покушава да узрокује неку акцију Агониста, изазове неку промену. Међутим, субјекат глагола *усйеи* (независно од тога има ли улогу Антагониста или Агониста) може покушавати да оствари акцију која ни на који начин не утиче на други ентитет. На пример, у реченици *Усйео је да йрескочи оџраду* ентитет који одговара *йрозору* у претходним примерима сада је *оџрада*. *Оџрада* је свакако препрека коју субјекат покушава да савлада, али није могуће успоставити каузалне и концесивне везе према Талмијевом моделу јер се с оградом ништа не дешава ни ‘због’ субјекта нити ‘упркос’ субјекту. Насупрот томе, субјекат успева или не успева да оствари ситуацију управо ‘због’ својстава или ‘упркос’ својствима неког ентитета.

Физичке карактеристике препреке (димензије, тежина и сл.), појављују се и пренете из конкретне у апстрактну сферу (тежак/лак испит/задатак и сл.).

На успех/неуспех свакако утичу и својства самог субјекта, његова воља, напор, труд, разне урођене и стечене психофизичке способности. Зато се у функцији каузалних и концесивних додатака могу појавити реченице с глаголима чија семантика означава активност субјекта усмерену на развијање способности као што су *ћренираћи, вежбаћи, учићи* (уп. *Усћео је да... јер је (вредно/ућорно/марљиво) ћренирао/вежбао/учио*), као и реченице којима су означена привремена психофизичка стања субјекта типа болести, кондиције и сл. (*Усћео је да ... јер је био у доброј форми; Усћео је да... иако ћа је болела ћлава*).

У већ наведеном примеру из РМС (*Не усћех ни да дрекнем од изненађења*), такође се види каузални однос између психофизичког стања субјекта и неуспеха у остваривању ситуације. С обзиром на то да је овај пример дат као илустрација употребе глагола *усћейи* у значењу *имаћи времена*, ово истовремено показује да изједначавање глагола *усћейи* с овим изразом (или с глаголом *сћићи*) није у потпуности адекватно. Наиме, расположиво време може утицати на реализацију неке акције, али оно није нужно присутно у семантици глагола *усћейи*. Супротно томе, семантика глагола *сћићи* обухвата успех у реализацији акције упркос ограниченом времену. На пример, у реченици *Усћела сам да скувам ручак* није експлициран фактор који је могао да спречи остваривање радње. За разлику од ње, у реченици *Сћићла сам да скувам ручак* зна се да је постојало ограничено време за реализацију радње и оно представља препреку која је савладана.

С неким семантичким ограничењима, у функцији каузалних и концесивних додатака уз глагол *усћейи* могу се појавити и различити индикатори унутрашње мотивационе модалности и типа 'подстицај' и типа 'могућност'. Очекује се да јака жеља/воља/труд/напор/способност доведу до успеха и ту се успоставља каузални однос. Насупрот томе, успех без уложеног труда, без одговарајућих способности не очекује се, те се ту успоставља концесивни однос:

Каузални однос	Концесивни однос
Успео је да ... јер је (јако) желео / се (много) трудио / је (упорно) покушавао / је способан / талентован / паметан / вредан.	Успео је да ... иако се није много трудио / (дуго) покушавао / није (довољно) способан / талентован / паметан / вредан.
Није успео да ... јер се није трудио / није ни покушао / није (довољно) способан / талентован / паметан / вредан.	Није успео да ... иако је (јако) желео / се (много) трудио / је (упорно) покушавао / је способан / талентован / паметан / вредан.

Ипак, не могу се сви модални типови појавити у функцији ових додатака. По свему судећи, искључени су концесивни и каузални додаци деонтичког типа (уп. **Усћео је јер је морао (= јер му је било наређено)* или **Усћео је јер је могао (= јер му је било дозвољено)*). Објашњење се налази у самој семантици глагола *усћейи/усћеваћи* у којој је већ садржан унутрашњи стимуланс, те је стимуланс са стране сувишан. Овај моменат везан је и за још једно својство посматраног глагола, немогућност творбе императива.

8. НЕМОГУЋНОСТ ТВОРБЕ ИМПЕРАТИВА. Глагол *успејети* припада глаголима који нису подобни за употребу у императиву (**успеј*). Појаву да неки глаголи не допуштају употребу императива С. Танасић (2009: 42–44) објашњава њиховим лексичкосемантичким својствима и повезује их с карактеристикама императивне ситуације у којој постоји лице које подстиче на акцију и лице од којег се очекује извршавање те акције. С. Танасић издваја две групе глагола који не могу имати облик императива, односно глагола чији императив нема смисла. Једну чине они чија семантика не дозвољава чин покретања процеса који они именују, односно које карактерише одсуство вољне компоненте (као што су *задати се*, *ићи се*, *свиђати се*, *дођати се*, *болејти*, *занимати*). Другој групи припадају модални глаголи (*моћи*, *морати*, *хтејти*, *смејти*, *умејти*, *требајти*) који, у одређеним реченичним структурама, већ сами по себи имају императивну функцију.

Л. Бирјулин и В. Храковски (BIRJULIN – ХРАКОВСКИ 2001: 17–18), разматрајући теоријска питања императивних реченица, такође узимају у обзир семантичке карактеристике глагола у императивним конструкцијама и уочавају да се у њима морају појавити глаголи са значењем акције која се може контролисати.³¹ Као примере глагола који се неће употребити у оваквим конструкцијама наводе и модалне глаголе *want* ('хтејти') и *can* ('моћи').

Одговор на питање зашто глагол *успејети* не може имати императив налази се у његовој семантици. Императив овог глагола значио би да говорник подстиче саговорника на остваривање успеха. Међутим, будући да семантика глагола *успејети* већ садржи компоненту воље, а та воља припада агенсу/subjекту допунске предикације, јасно је да нема смисла подстицати га 'са стране'. Ипак, додавање модалног глагола глаголу *успејети* у неким ситуацијама сасвим је прихватљиво, као у примерима:

Желим ти да успееш...
Ти можеш да успееш...
Требало би да успееш...
Мораш успејети...

Први наведени пример има оптативно значење,³² док се остали могу интерпретирати и епистемички, као различити степени уверености говорника у способност субјекта да оствари ситуацију. Заједнички елемент јесте свест говорника о жељи и напору који саговорник улаже у остваривање ситуације, те га он у томе додатно 'бодри'. Типична деонтичка интерпретација не би била одговарајућа јер је спољашња присила сувишна управо због већ постојећег унутрашњег подстицаја, док се дозвола првенствено даје за неку акцију, а дозвољавање жеље, самим тим и успеха, ограничена је на неке специфичне ситуације.³³

³¹ Ипак, скрећу пажњу на то да не постоји 'непробојни зид' између акција које се могу контролисати и оних које се не могу контролисати. На пример реченица *Take a nap for half an hour* = *Одремај пола сата* не може имати прескриптивну интерпретацију будући да се не може заспати или остати будан искључиво својом вољом, али свакако јесте врста жеље или савета.

³² Уп. и оптативну формулацију *Желим ти пуно успеха* или само *Пуно успеха*, без експлицитног глагола жеље. О семантичкој категорији оптативности, лексичким и граматикализованим средствима за исказивање овог значења уп. ПИПЕР 2007.

³³ О семантичким околностима које регулишу могућност појављивања два модална глагола у сложеном предикату уп. ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ 2010.

9. ЗАКЉУЧАК. У раду су изнети аргументи за сврставање глагола *успети* у средства за исказивање модалног значења. Будући да је ситуација означена у допуни овог глагола покренута унутрашњом потребом/жељом агенса/субјекта/носиоца модалне квалификације, он припада глаголима за исказивање модалног значења типа ‘унутрашњи подстицај’ и реферише о остваривању те ситуације. Између почетне фазе мотивационог низа – јављања потребе/жеље, и завршне фазе – успеха, налазе се оне у којима агенс улаже напор у остварење ситуације (што се означава глаголима типа *покушати/покушавајући, настојати, трудити се* и сл.).

Глагол *успети* има значајно место управо у исказима којима се не реферише само о реализованости жељене ситуације, већ се указује и на уложен напор, труд, покушаје који су томе претходили. Зато се не може, без губљења овог значења, исказ с овим глаголом свести на његову допуну (уп. *Успео је да побегне* и *Побеђао је*), самим тим се не може изједначити с изразима који реферишу само о остваривању неке ситуације (*осићварити какав резултат*). Из тог разлога не може се изједначити ни с изразима у којима је пресудан елемент среће (*имати среће, добро њроћи*), нити с онима које, указују на остваривање какве могућности (*искористити прилику*). Немогућност свођења на саму допуну, као и улогу овог глагола у исказима, аргументује и спроведена анализа конструкција с негацијама глагола *успети* и његових допуна.

Да ли ће уложен труд/напор/покушаји довести до жељеног резултата зависи од унутрашњих и спољашњих чинилаца. Тако је успех/неуспех у остваривању неке ситуације условљен, с једне стране, психофизичким својствима агенса, његовом вољом и напором који улаже и, с друге стране, спољашњим факторима. Својства агенса и својства стварности ван његовог утицаја дејствују као силе и препреке од чијих снага зависи остваривање ситуације. У том смислу се и расположиво време може сматрати препреком. Оно, ипак, није садржано у семантици глагола *успети*, за разлику од глагола *ситићи*. У складу с деловањима унутрашњих и спољашњих сила и препрека, искази с глаголом *успети* могу добити и одговарајуће каузалне и концесивне додатке.

Објашњење за немогућност творбе императива овог глагола налази се у његовој семантици будући да већ садржи компоненту подстицаја.

На основу свега изложеног може се закључити да семантика ‘успеха’ садржи три кључне компоненте: ‘вољу’, ‘препреку’ остваривања воље и ‘савладавање’ препреке, те се глагол *успети* може дефинисати на следећи начин: *осићварити оно што се хоће ујркос (сићварним или замишљеним) препрекама*.

РЕЧНИЦИ

Петровић, Владислава, Коста Дудић. *Речник глагола са дојунама*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника – Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 1989.

РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСЈ – *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНТОНИЋ, Ивана. Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолоџ* LX (2004): 67–97.
- ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ, Душанка. О предикатима типа *ї треба хїтеїї, ї треба смеїї*.... *Зборник Матице српске за филолоџију и лингвистику* LIII/1 (2010): 143–162.
- ИВИЋ, Милка. Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт „фактивности”. *Јужнословенски филолоџ* XXXIII (1977): 1–16.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтаксичка неџација у српском језику*. Ниш: Издавачка јединица универзитета у Нишу, 2002.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Јасмина. О подизању негације у српском језику. *Јужнословенски филолоџ* LII (1996): 89–98.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. Парадигматика предикатских израза типа ‘време је’. *Научни сасїтанак славистиа у Вукове дане* 28/2 (1999): 167–172.
- ПИПЕР, Предраг. Предикат. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременоџа српскоџ језика. Просїа реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005, 301–343.
- ПИПЕР, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременоџа српскоџ језика. Просїа реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005, 575–982.
- ПИПЕР, Предраг. О опативности у српском језику. *Глас САНУ* CDVIII, Одељење језика и књижевности 23 (2007): 73–107.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића, 2009.
- РУЖИЋ, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременоџа српскоџ језика. Просїа реченица* (у редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005.
- РУЖИЋ, Владислава. Допунске реченице у савременом српском језику. Прештампано из *Зборника Матице српске за филолоџију и лингвистику* XLIX/1 и XLIX/2 (2006): 1–260.
- СТАНОЉЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамаїиика српскоџа језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, осмо, їрераџено издање*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрваїски језик (џрамаїиички сисїтеми и књижевно-језичка норма) II, Синтакса*. Београд: Научна књига, 1969.
- ТАНАСИЋ, Срето. *Синтаксичке їеме*. Друго издање. Београд: Београдска књига, 2009.
- СИЛЬНИЦКИЙ, Г. Г. Функционально-коммуникативные типы наклонений и их темпоральные характеристики. *Теория функциональной грамаїиики. Темпоральносїї, Модальносїї*. Ленинград: Издательство „Наука”, Ленинградское отделение, 1990.
- *
- BIRJULIN, Leonid A., Victor S. ХРАКОВСКИЙ. Imperative Sentences: Theoretical Problems. Victor S. Храковский (ed.). *Typology of Imperative Constructions*. München: Lincom Europa (2001): 3–50.
- HANSEN, Björn, Ana DROBNJAKOVIĆ. Grammaticalization Theory as a Basis for the Panchronic Study of the Serbian Language: Setting the Agenda. Јасмина Грковић-Мејџор, Милорад Радовановић (ур.). *Теорија дијахронїјске лингвистиике и їроучавање словенских језика*. Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности, књига 4, Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија), 2010, 239–263.
- HANSEN, Björn, Ferdinand DE HAAN (eds.). *Modals in the Languages of Europe*. A Reference Work. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009.
- HANSEN, Björn. A Morpho-Syntactic Typology of Constructions with Modals in Serbian. Јасмина Грковић-Мејџор, Владислава Ружић (ур.). *Синтаксичка исїраживања (дијахроно-синхрони їлан)*. Лингвистичке свеске 6. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, 2007, 31–43.
- KIEFER, Ferenc. *Modalitás*. Linguistica Ser. C, Relationis, 1. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 1990.

- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, 2009.
- PALMER, F. R. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- PALMER, F. R. *Modality and the English Modals*. London: Longman, 1990.
- PALMER, F. R. *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- SWEETSER, Eve. *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- TALMY, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics. Vol. 1*. Cambridge – London: The MIT Press, 2000.
- TRBOJEVIĆ-MILOŠEVIĆ, Ivana. *Modalnost, sud, iskaz. Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- WIERZBICKA, Anna. *Semantics. Primes and Universals*. Oxford – New York: Oxford University Press, 1996.
- ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, Dušanka. *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.

Dušanka Zvekić-Dušanović

SEMANTICS OF THE VERB *USPETI*

S u m m a r y

This paper describes the need to find more precise criteria for the semantic classification of the verbs of incomplete meaning. Having that in mind, the example of the verb *uspeti* is used to discuss various approaches that can contribute to shedding light on the characteristics of its meanings, primarily the ideas of A. Wierzbicka and L. Talmy. The paper presents arguments for the classification of the verb *uspeti* as a means of expressing the modal meaning of the 'internal motivation' type. This verb marks the final phase in the motivational string, which starts with the internal need to accomplish the named situation and ends with its accomplishment or lack of it.

The verb *uspeti* holds an important place in the utterances that not only refer to the realization of the desired situation, but also indicate the invested effort, hard work, attempts that have preceded. Success, or the lack of it, in accomplishing something is influenced by the physical and psychological characteristics of the agent and the external factors. The characteristics of the agent and the characteristics of the reality beyond his/her influence act as forces and obstacles whose power determines the realization of the situation. In accordance with the action of the internal and external forces and obstacles, the utterances with the verb *uspeti* can receive adequate causal and concessive subordinators. It has also been established that this verb is not suitable for imperative use because it already contains the component of motivation.

It can be concluded that the semantics of success lies in three key components: willingness, an obstacle to accomplish what one wants, and overcoming that obstacle, so the verb *uspeti* can be defined in the following way: *to accomplish what one wants despite (real or imaginary) obstacles*.

Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику
 Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dusa@neobee.net

Ивана Лазић-Коњик
Маријан Јелић

О ЗНАЧЕЊУ ЛЕКСЕМЕ ЧУДО У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду је представљена лексема *чудо* с аспекта анализе лексичког значења на примеру речничког корпуса. У циљу добијања што потпуније слике испитана је њена употреба у дефиницијама других речи. На основу резултата може се констатовати да се по општој представи носилаца српског језика *чудо* концептуализује у виду натприродне, необичне, необјашњиве појаве која у експеријенсеру изазива јаке емоције базиране на изненађењу и да је секундарно значење 'необична појава' у семантичком и прагматичком смислу равноправно са примарним религиозним значењем, а у свакодневној концептуализацији носилаца српског језика типичније.

Кључне речи: чудо, конотација, лексичко значење, описни речник, деривати.

This paper presents lexeme *čudo* from the aspect of analysis of its lexical meaning which is based on a corpus from a dictionary. In order to get more detailed insight, we investigated its use in the definitions of other words. On the basis of the results, it can be said that, according to the general idea of the speakers of Serbian, *čudo* is conceptualized as a supernatural, unusual, inexplicable phenomenon which causes strong emotions in the experiencer that are based on surprise, and that the secondary meaning of 'unusual phenomenon' is semantically and pragmatically equal to the primary religious meaning, which is more typical in the everyday conceptualization of the speakers of Serbian.

Key words: *čudo*, connotation, lexical meaning, descriptive dictionary, derivatives.

1. Покушаћемо у овом раду да представимо лексему *чудо* с аспекта анализе лексичког значења. Проблемом лексичког значења, као кључним проблемом лексикологије, бавили су се многи истраживачи, тако да се на основу досадашњих резултата може рећи да су многа питања у вези са лексичким значењем темељно теоријски разрађена (нпр. Огден и Ричардс, Б. И. Косовски, А. А. Уфимцева, Л. Липка, Џ. Лајонс, Ф. Палмер, А. Круз, А. Вјежбица, Ј. Апријан, Л. Згуста, Н. Г. Алефиренко и др.; у србистици Д. Гортан-Премк, Т. Прћић, С. Ристић и М. Радић-Дугоњић, Р. Драгићевић и др.). Међутим, због сложености односа између језика, мишљења и стварности, који је у основи овог проблема, као и различитих теоријско-методолошких приступа, нема јединственог научног погледа на лексичко значење. Определили смо се да у овом раду лексичко значење посматрамо према моделу

* Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (178009), који у целини финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

који је предложио Н. Г. Алефиренко (2005).^{1,2} У даљем излагању представићемо у основним цртама Алефиренков модел. Како су расветљавању многих појединости у вези са лексичким значењем, нарочито феноменом конотације и конотативних компоненти значења, допринели и други аутори, указаћемо и ослонити се на нека запажања Ј. Апрессјана (Апрессян 1995), која су за нас у овом раду посебно значајна, као и на резултате неких новијих истраживања когнитивног и лингвокултуролошког (етнолингвистичког)³ усмерења представљене у: Чернейко 1997; Ристић и др. 1999; Бартмињски 2011 и Драгићевић 2010, у којима се језик посматра у вези са колективним субјектом, људском заједницом и посредно са културом у оквирима задатим појмовима језичке личности и језичке слике света.⁴

1.1. Према моделу Алефиренка (2005: 194–202), лексичко значење се састоји из две зоне, језгрена (интензионалне) и периферне (импликационе). Језгрену зону чине три макрокомпоненте – граматичка, предметно-појмовна и конотативна, а импликациону две – околјезгрена и периферијска. У ранијим проучавањима лексичког значења већа пажња се поклањала изучавању предметно-појмовне макрокомпоненте значења, која обухвата денотацију и десигнацију (сигнификацију), док се макрокомпонента лексичке конотације по правилу искључивала из лексичког семантичког описа. Новија истраживања, међутим, показала су да се укупно лексичко значење неке лексеме не може сагледати без укључивања њене конотативне компоненте, будући да се њоме допуњава основни појмовни садржај информацијама различитог типа (то су информације које укључују све видове маркираности лексеме, а у литератури се као њене главне компоненте наводе експресивна, емотивна, вредносна и стилистичка, с посебним указивањем на то да је реч о ставу читаве језичке заједнице, а не о индивидуалном ставу по-

¹ О моделу лексичког значења Алефиренка писала је Р. Драгићевић (2007: 56–61) на основу увида у издање из 1999. Ова два издања се међусобно делимично разликују (издање из 2005. је проширено новим поглављима), што закључујемо на основу приказа Алефиренкове књиге из 1999. који је такође написала Р. Драгићевић (2000).

² Како примећује Р. Драгићевић (2000) различити приступи лексичком значењу разликују се само у интерпретацији семантичког троугла Ричардса и Огдена, док суштина поменутог троугла остаје непромењена.

³ Термини лингвокултурологија и етнолингвистика (уз *културолошка лингвистика*, *антрополошка лингвистика*, *антрополошко-културолошка лингвистика*, *лингвистичка антропологија*) односе се у основи на један научни правац који у први план ставља проучавање односа између језика човека и културе профилишући га на различите начине, па се може говорити о различитим сродним оријентацијама у оквиру исте дисциплине (детаљније о овоме в. у Бартмињски 2011: 11–14). Према В. Н. Телији, етнолингвистика је шира дисциплина у односу на лингвокултурологију која поменути однос истражује само са синхронизског аспекта (детаљније о лингвокултурологији као научној дисциплини в. у Драгићевић 2010: 9).

⁴ Језичка слика света (JCC) се према Ј. Бартмињском (2011: 46) одређује као „интерпретација стварности садржана у језику која се може представити као комплекс судова о свету, људима, стварима, догађајима. (...) Ова интерпретација је резултат субјективне перцепције и концептуализације стварности од стране говорника датог језика; она, дакле, има изразито субјективан, антропоцентричан карактер, али је истовремено и интерсубјективна у смислу да постаје друштвено прихваћена”. О историјату појма JCC и стању проучености в. Бартмињски 2011: 41–46. Нека питања разматрања лексичког значења у вези са појмовима JCC и језичке личности на примеру српског језика обрађена су у више делова књиге Ристић и др. 1999; о историјату настанка теорије језичке личности в. Караулов 1987: 4–7.

јединца).⁵ Конотативна значењска макрокомпонента се, на тај начин, иако не улази у основно појмовно значење лексеме, показује изузетно значајном за проучавање лексичког значења, јер представља семантичко језгро развоја пренесених значења, успостављања различитих парадигматских релација са другим лексемама и ступања у деривационе и друге језичке процесе, на шта је посебно указао Ј. Апрејан (АПРЕСЯН 1995: 157–160).

1.1.1. У когнитивно оријентисаним приступима лексичком значењу конотацији се приступа као вишеслојној семантичкој компоненти која носи информације о различитим видовима ванјезичке стварности. За разумевање значењског садржаја и сфере примене речи у једном језику морају се узимати у обзир и карактеристичне особине приписане предмету на основу енциклопедијског знања о њему, као и бројне културалне конотације друштвено прихваћене и устаљене у језику и култури, које се реализују у виду стереотипа, а важне су и за реконструкцију језичке слике света (БАРТМИЊСКИ 2011: 52). У том смислу, посебно су значајне оне лексеме које су носиоци тзв. културалних концепата одређене језичке заједнице. То су кључне речи из психолошког лексикона једног језика које се односе на одређене аспекте универзалних филозофских концепата (Ристић и др. 1999: 15).⁶

1.2. У досадашњој лексикографској пракси, међутим, ове „необавезне” лексичке особине садржане у значењима лексема нису у довољној мери узимане у обзир приликом представљања у дескриптивним речницима, тако да лексикографске дефиниције не пружају увек потпуну слику семантичког богатства неке речи.⁷ Наше занимање за реч и концепт *чудо* у српском језичком сазнању проистекло је управо из ове чињенице и у вези је са сложеностом и апстрактном природом самог појма, који је потребно адекватно показати у дескриптивним речницима.

2. Циљ нам је да у овом раду што потпуније представимо значење лексеме *чудо* у савременом српском језику, на основу речничког корпуса. Поћи ћемо од лексикографске дефиниције лексеме *чудо* у једнотомном *Речнику*

⁵ У литератури се помињу различити елементи конотације, о томе в. АЛЕФИРЕНКО 2005: 161–166.

⁶ Појам *кључних речи* дефинисан је у теорији језичке личности и представљен у радовима КАРАУЛОВА (в. и РИСТИЋ и др. 1999: 155, фуснота 1).

⁷ У вези са овим треба поменути разлике у приступима дефинисању значења у речницима. Структуралистички оријентисани приступи залагали су се за научни и таксономски карактер и истицали захтев за ограничавањем значењских компонента које се наводе у дефиницији на „необавезне” тј. такве које имају дистинктивну функцију (в. БАРТМИЊСКИ 2011: 95). Новији приступи изучавању лексичког значења когнитивне оријентације истичу да „такве дефиниције, и поред бројних и неспорних квалитета, често не помажу при интерпретацији начина функционисања речи у језику и текстовима. Оне не објашњавају семантичку мотивацију изведеница” (БАРТМИЊСКИ 2011: 95, 96), па се у складу са когнитивизмом захтева „уважавање интерпретативне перспективе адекватне компетенцији корисника оног језика који је предмет анализе. Само се тако може показати дубока унутрашња веза језика (кроз конотацију речи) са културом друштва које говори тим језиком. Значење речи, будући да представља резултат интерпретације света, детерминисано је културом. Дефиниција мора то да покаже” (БАРТМИЊСКИ 2011: 97).

српског језика (у даљем излагању РМС1),⁸ а затим размотрити друге релевантне показатеље њеног лексичког значења, методолошки установљене у ранијим лингвистичким истраживањима: семантичке и творбене деривате, метафоризацију, устаљене синтагматске спојеве и колокације. У анализу ћемо укључити још један поступак који до сада није примењиван у истраживањима ове врсте, колико је нама познато, а који, чини нам се, такође може бити релевантан показатељ значења речи. Ради се о употреби одређене речи (у овом случају речи *чудо*) и њених деривата у лексикографским дефиницијама других речи у речнику (у овом раду на основу података у РМС1).

2.1. У представљању лексичких јединица у једнојезичним описним речницима у српској лексикографској традицији, тумачење значења остварује се у виду нарочито утврђених лексикографских поступака и одређеног лексикографског метајезика. Централно место има дефиниција значења која представља парафразу инваријантног садржаја на обичном језику, а састоји се из описног и синонимског дела. Неке семантичке информације се допуњавају примерима, а неке се дају лексикографским метајезиком испред дефиниције у виду напомена о морфолошким, синтаксичким и другим ограничењима дате лексеми у одређеном значењу, у виду функционално-стилских маркера, или у виду нарочитих глоса (типа (*само*) у изразу (*изразима, заго-неци, бајалици, бројалици и сл.*), или *по народном веровању (обичају, ђесми и сл.)*). Будући да у дескриптивним речницима дефиниције не подлежу метајезичком опису (какав је случај нпр. у системској лексикографији где се све информације у зони значења, па и сама дефиниција, дају јединственим семантичким метајезиком), чини нам се могућним на основу посматрања употребе неке речи и њених деривата у дефинисању других речи (у описном и синонимском делу дефиниције), као и на основу фреквентности њиховог појављивања, добити различите податке о лексичком значењу и семантичким односима у које дата лексема ступа (о односима синонимије и антонимије, хипонимије и хиперонимије), вероватно и неке информације о статусу и вредностима лексичких јединица у систему. Дакле, полазимо од претпоставке да употреба неке речи и њених деривата у лексикографским дефиницијама других речи може да покаже неке елементе лексичког значења који се на други начин (другим анализама) не могу увек у потпуности открити или се не могу уопште открити.

2.2. Да бисмо употпунили слику значења, уважавајући језичко осећање савремених говорника српског језика, позваћемо се и на резултате истражи-

⁸ За истраживање ове врсте индикативно би било анализирати лексикографску дефиницију у речнику тезаурусног типа, какав је *Речник САНУ* за српски језик, међутим, у *Речнику САНУ* лексема *чудо* још увек није обрађена (у шестотомнику Матице српске, даље РМС6, обрада је врло слична овој у једнотомнику). Зато смо као основни извор користили РМС1, али смо у свим сегментима анализе консултовали РМС6 и *Рјечник хрвајскога или српскога језика ЈАЗУ*, даље РЈА (као потврду старијег језичког стања). У делу рада у којем се позивамо на етимолошке податке користили смо речник П. Скока (Скок 1971–1974) и друге релевантне изворе наведене у раду. Очекујемо да ће резултати оваког истраживања моћи да послуже за будуће уочавање неких неистакнутих елемената у семантичкој структури речи *чудо*, приликом представљања овог сложеног појма у *Речнику САНУ* и неким будућим једнојезичним речницима. Потпуни библиографски подаци о коришћеним речницима дати су на крају рада у литератури.

вања асоцијативног поља речи *чудо* представљене у раду Лазиф-Коњик и др. (у штампи).⁹ Асоцијативна поља вишезначних речи-дражи садрже готово сва њихова актуелна значења, због чега се могу користити у испитивању и откривању полисемантичке структуре речи-стимулуса у живој, актуелној свести говорника (уп. Драгићевић 2010: 63–67). Асоцијативна поља лексема по правилу омогућавају да се упозна много више особина које се приписују предмету (Бартмињски 2011: 66), те да се провери и допуни семантичка обухватност лексикографских дефиниција, нарочито са становишта језичког осећања савремених говорника.

3. Реч *чудо* припада кругу апстрактних речи психолошког лексикона носилаца српског језика.¹⁰ По својој природи и значењу сврстава се у ред тзв. културалних концепата (Карасик 2002), сазнајно-емоционалног типа (Аббешева 2008). Поред универзалних представа везаних за овај појам, реализованих у првом реду у религиозном и научном дискурсу, у сваком језику се испољавају и одређене национално-културалне специфичности, препознатљиве у виду наивних представа у језичком сазнању света (у овом раду говорника српског језика). За разумевање њеног значења се, зато, морају имати у виду различите области сазнања у којима се јавља. То су, за лексему *чудо*, у првом реду језичко сазнање, религиозно (митолошко) и научно (филозофско) сазнање.¹¹

3.1. У научној (филозофској) парадигми речи добијају конкретна теоријски установљена, по правилу универзална и прецизна значења, која се без већих потешкоћа могу експлицирати и проучавати (Дорофеева 2005: 276).¹² У религиозном и митолошком сазнању, за разлику од научног, знања се постулирају, прихватају у виду архетипова и митологема.¹³ У наивном језичком сазнању, које у појединим сегментима прихвата неке одлике архетипског начина мишљења, у првом плану је колективно доживљавање света заједничко за све носиоце једног језика, које се утемељује на појединачним искуствима, много пута понављаним, стабилизованим и устаљеним, и на

⁹ Реч *чудо* није заступљена као реч-драж у APCJ.

¹⁰ Апстрактним речима уобичајено се сматрају називи за нематеријалне, идеалне појаве из стварности различитог типа: психолошка стања (емоционална и мисаона), различите ситуације и односи, моралне и естетичке категорије и категорије егзистенцијалног типа (у вези са природом и социјумом), хипероними (Чернейко 1997: 5–6).

¹¹ Мотив *чуда* је такође саставни део књижевности, што би могао бити предмет посебног проучавања. У средњовековној словенској књижевности *чуда* су широко представљена у хагиографској литератури (СМ: чудо), али се овај мотив провлачи кроз све видове и периоде књижевног стваралаштва.

¹² Појам *чуда* присутан је у филозофским промишљањима од Платона и Аристотела, преко Декарта, Канта, Хегела, Шопенхауера, Хајдегера до најновијих мислилаца. О филозофској слици овог појма в. ДОРОФЕЕВА 2005.

¹³ Архетипски начин поимања је једна од карактеристика митолошког тумачења света, будући да су у архетиповима похрањена првобитна, пратипска, колективна сазнања универзалне симболичке вредности у виду „колективног несвесног“ (како га је одредио К. Јунг). Архетипови су најизраженије заступљени у митовима. Митологема је елементарна јединица митске приче реализована у виду устаљеног митског сижеа, мотива, или митског јунака, а у теорији лексичке семантике употребљава се као термин за означавање нарочитих, комплексних компонената лексичког значења апстрактне лексике, које су производ колективне подсвести засноване на пуно пута поновљеним, стабилним конструктима (Чернейко 1997: 213).

тај начин сачуваним у култури дате заједнице. Колективне представе испуњене културалним знањима препознају се у структури лексичког знака у виду посебног типа компонената, митологема. Митологеме представљају део лексичког значења, у зони конотативне макрокомпоненте, у којем су похрањене културалне информације. У лексици апстрактног типа, апстрактним именицама – културалним концептима, национална културална знања нису садржана само у конотативном делу значења, већ утичу и на конституисање и разумевање појмовно-предметних садржаја улазећи, на тај начин, у појмовно-предметну макрокомпоненту.

4. Анализа лексикографске дефиниције речи *чудо* у РМС1 показује да се у српском језику основно значење везује за смисао ‘натприродно, нестварно’ који је у вези са религиозном интерпретацијом и фундаменталним религиозним постулатом, вером у Бога (препознатим у текстовима Новог завета, молитвама, псалмима и сл. у виду чудесног рођења Христа, његових чудесних дела, васкрсења итд.), што је у РМС1 предочено квалификаторима испред дефиниције *рел. и мий*.

4.1. Полазна основа за формирање схватања *чуда* говорника српског језика, и других народа Европе, неспорно је у вези са поимањем *чуда* као божијег дела (уп. за руски и енглески језик АБЫШЕВА 2008). У речнику М. Фасмера етимологија речи *чудо* се објашњава путем везе са грчком речи која има значење *часћ, слава* (ФАСМЕР 1964–1973: IV, 377). Исто тумачење предочава П. Скок. Семантички развој лексеме *чудо* у српском језику он објашњава извођењем од глагола *чуи* суфиксом *-до* (аналогно *miraculum* од *mirare* или *диво* од *дивий* се), према примитивном понашању ‘стани па гледај / диви се / чуди се’. Од 13. века *чудо* постаје главни хришћански термин заснован на основном смислу ‘оно што се прочуло, о чему се почело говорити’ (Скок 1971–1974: *čudo*). О пореклу и значењу речи *чудо* на словенском и (пра)индоевропском плану детаљно је писао А. Лома (2002: 22–28), позивајући се на све важније етимолошке изворе (словенске етимолошке речнике, краковски и московски прасловенски речник, В. Порциха, Е. Бенвениста и др.). Кроз помну анализу Лома утврђује да је изворно значење словенске речи *чудо* ‘знамење’, знак божанског уплива у људске ствари (Лома 2002: 26). У РЈА, који представља старије језичко стање (обухвата период од 12. до друге половине 19. века), такође се примат даје религиозној интерпретацији (‘*stvar prekonaravna, čin ili događaj prekonaravan, miraculum, najčešće u crkvenom pojmu*’);¹⁴ исто је и у речницима у којима је забележено савремено језичко стање, РМС6 и РМС1 (период од друге половине 19. века до седамдесетих година 20. века, односно до краја 20. века у РМС1).

5. У основној семи божијег делања препознаје се типичан каузатор чудесне појаве, – апсолут, тј. Бог, – представљен у смислу ‘чинити чуда/чудеса’. За разлику од неких других језика у којима постоји већи број именица са основним значењем ‘чудо’¹⁵ и са поделом основног смисла према врсти

¹⁴ Цитате из РЈА наводићемо оригиналним, латиничним писмом.

¹⁵ В. И. Красик (КРАСИК 2002) је истраживао следеће именице са значењем ‘чудо’ у енглеском језику: *wonder, wonderment, marvel, miracle, miraculosity, astonishment, amazement,*

каузатора, нпр. у енгл. *miracle* (каузатор бог)¹⁶ и *wonder*, у руском *чудо* (у примарном значењу каузатор бог)¹⁷ и *диво*, у стандардном српском језику, како показује речничка грађа, такве дихотомне лексикализације значења нема. Општехришћански концепт именован лексемом *чудо*, изражен у смислу ‘натприродно, невероватно’, допуњује се у наивним језичким представама говорника српског језика бројним појединостима заснованим на универзалном људском искуству, као и на психолошким, социјалним и културалним специфичностима језичке заједнице.

5.1. У наивном поимању носилаца српског језика се, поред ирационалног свевишњег принципа, са аналогном функцијом јавља и принцип *више силе* којим се објашњава оно „што не може бити” (нпр. *сјасиши се неким чудом, надаши се чуду*). Изрази попут *биши*, *наћи се у чуду*, *зинути од чуда* јасно показују да у наивној језичкој представи ‘чуда’ човеку није дата способност да чудо објасни, нити да њиме овлада. Немогућност разумевања и контроле изазива нарочит емоционални однос према таквој (чудесној, необјашњивој, необичној) појави, који се испољава у виду емоционалне реакције чуђења, од крајње негативних емоција, ужаса, страха („негативне семе” у лексемама *чудовишћан*, *чудовишће*, *чудак*, *учудиши се*, *прочудиши се*), до крајње позитивних, усхићења, одушевљења („позитивне семе” у лексемама *чудесан*, *чудесносћ*).

5.2. У наивној представи основни ирационални смисао ‘натприродно, непојмљиво’ варира се у виду сема ‘необично, неочекивано, чудно, што изазива чуђење, што задивљује или запрепашћује својом необичношћу’ у различитим садржајима материјалног света, који по некој својој особини одступају од уобичајеног, просечног (од норме), у примерима типа:¹⁸ *свећеска чуда*, *чуда архиепископуре*, *slika toliko verna da može original biti (jesu li čuda ova ljucke ruke učinile)*, *vanredan čin junaštva (viteško [...] djelo za čudo se svud spovjeda)*, *необичан човек*, *необично лепа девојка*, *разноврсни*, *необични предмет*, *ирисја чуда* и др. Семантичко тежиште се спушта из сфере апстрактног у сферу конкретног, а смисао ‘необично, чудно, што изазива чуђење’ постаје доминантан у прагматичкој сфери где се варира на различите начине у примарним и секундарним значењима речи *чудо*, што, уз наведено, показују и примери значења из РМС1: „гледати разна чуда, причати чуда, правити чуда”.

bewilderment, admiration, awe, stupor, stupefaction, fascination, sensation, surprise, curiosity, rarity, freak, phenomenon, spectacle; у нем. језику: *das Wunder, die Verwunderung, die Wunderding, das Erstaunen, die Verblüffung, die Verwirrung, das Überraschen, die Neugier, die Kuriosität, die Seltenheit, die Rarität, der Einfall, die Grille, die Laune, das Phänomen, die Erscheinung, das Aufsehen, die Sensation, die Bewunderung, die Ehrfurcht, die Erstarrung, der Zauber, der Reiz, der Charme*; и у руском језику: *чудо, феномен, диво, диковина, невидаль, невидальщина, удивление, изумление, редкость, волшебство, колдовство* и др.

¹⁶ У OESSD под *miracle*: „1. a wonderful event that seems impossible and that is believed to be caused by God or god”.

¹⁷ Према ТСРЈ под *чудо*: „1. В религиозных представлениях: проявление сверхъестественного начала, явление или событие, сотворённое Богом или божественными силами”; под *диво* „(разг.). То, что вызывает удивление, чудо”.

¹⁸ Примери који се наводе узети су из речничког корпуса: РЈА, РМС1 и РМС6.

6. Значење речи *чудо* у непосредној је вези са творбеним дериватима *чудийти се* и *чуђење*. Дефиниција глагола *чудити се*¹⁹ показује да се за чуђење у српском језичком сазнању везују појмовне категорије као што су необичност, неочекиваност и несхватљивост, у вези са израженом емоционалном реакцијом изненађења.²⁰ У средишту је појединац који доживљава реалност необјашњиве појаве (КАРАСИК 2002), а његово типично понашање у језичком сазнању Срба показују примери типа: *бечийти (се)* („гледати широко отворених очију [...] *зачуђено*, забезекнуто”), *ухвайийти се*, *хвайийти се за главу* („[...] наћи се у *чуду*”),²¹ *крсийти се (и) десном и левом* („јак се *чудити* [...]”),²² *забленути* („тупо, безизразно, *зачуђено*”), *окаменити се* („фиг. укочити се, скаменити се (од *чуда*, запрепашћења, страха и сл.)”), *осијати без речи* („за-немети запањити се, забезекнути се (од изненађења, од *чуда*, узбуђења и сл.)”),²³ *разрођачено* („широм отворених очију, *чудећи се*: ~ гледати, ~ питати”), *рођачийти очи* („широко отварати очи, гледати *зачуђено* [...]”), *усуйнути се* („тргнути се од изненађења, *зачуђено*”), *цмокийати* („производити гласан шум сличан изговору гласа „ц” пуцкетајући језиком, цоктати језиком (у *чуђењу*, одбијању и сл.)”), *цокнути* („[...] испустити глас „ц” (у знак *чуђења* или одрицања)”), *циријти очи* („(очи) широко отварати (очи), *зачуђено*, изненађено гледати”).²⁴

6.1. У значењу речи *чудо* значајно место заузима сема интензитета, у смислу појачаног интензитета, која се даље развија у деривацији, семантичкој и творбеној: „велики подвиг, подухват који изазива чуђење” (РМС1 *чудо* 2.б.), „врло много, сила, силесија; гомила” (РМС1 *чудо* 3.а.), изрази: *биийти*, *наћи се у чуду*, *зинути од чуда*, *чудом се чудийти*, *чудо над чудима*, али и *ни њо чуда*, *чудна (чудноџ) ми чуда*, *чудно ми*; *чудовишће* („животиња необичне величине [...]”), *чудийти се* („бити снажно дирнут нечим неочекиваним, непредвиђеним [...]”),²⁵ *чудесан* („који задивљује, необичан, изванредан [...]”), *зачудийти (се)*, *ишчудийти се*, *начудийти се*, *учудийти се*.

6.2. На различит степен испољености основне емоције упућује употреба речи *чуђење* у дефиницијама других речи у речнику, пре свега узвика, којима се изражавају емоционална стања (уп. дефиниције следећих узвика у РМС1: *а*, *аи(х)*, *ај*, *ајао(ј)*, *ајој*, *ала*, *али*, *ао*, *ау*, *ах*, *џле*, *ех*, *ехе*, *и*, *ију*, *их*, *иху* / *ихуху*, *ја*, *ју*, *куку*, *леле*, *м*, *о*, *охо*, *охо-хо*, *уху(ј)*, *хо*, *хохо*) и речца, којима се изражавају емоционалне реакције (уп. дефиниције следећих речца у РМС1: *ама*, *да*, *дакле*, *забоџа*, *зар*, *када*, *ли*, *овај*, *џак*, *џобоџу*). У дефиницијама ових речи чуђење се доводи у везу са другим емоцијама, што омогућава да се открију неке допунске особине и детаљније представи унутрашња семан-

¹⁹ У РМС1 „бити изненађен нечим неочекиваним, непредвиђеним, чудним, показивати изненађење, изненађивати се”.

²⁰ Уп. за рус. језик ДОРОФЕЕВА 2005.

²¹ У РМС1 под *глава*.

²² У РМС1 под *десни*, *-а*, *-о*.

²³ У РМС1 под *осијати*.

²⁴ У РМС1 под *циријти*.

²⁵ Дефиниција је узета из РМС6, будући да је у њој експлицирана сема интензитета, која по нашем мишљењу има дистинктивни карактер за дато значење.

тичка структура основног појма и специфичност његове језичке реализације. Тако се чуђење повезује са неколико емоција: изненађењем, запрепашћењем, одушевљењем, дивљењем, ускићењем, радошћу, болом, вајкањем, потресеношћу, жалошћу, негодовањем и патњом.

7. Анализа употребе речи *чудо* и њених деривата (*чуђење, чудан, чудно, чудовиштије, чудовиштијан, чудовишно, чудовишност, зачуђен, зачуђено, зачудити (се), зачуђеност, чудност, чудити (се), чудећи се, чудотворан, чудесно, чудесан, чудноват, чудноватост, зачуђивајући, чудак, чудотворство, чудаки, ишчудити се, зачудити се, чудеса*) у дефиницијама других речи у речнику открива још неке семантичке елементе запрете у сложеној структури њеног лексичког значења. Поменуто односе приказаћемо табеларно.

ТВОРБЕНИ ДЕРИВАТИ ЛЕКСЕМЕ <i>ЧУДО</i>	У ДЕФИНИЦИЈАМА ДРУГИХ ЛЕКСЕМА	МАРКИРАНОСТ: ПОЗИТИВНА (+) / НЕГАТИВНА (-) / НЕУТРАЛНА (Ø)
<i>чудовиштије</i> <i>чудовиште</i> <i>чудак</i> <i>чудан</i> <i>чудовиштијан</i> <i>чудаки (придев)</i> <i>чудовишно</i> <i>чудаки (прилог)</i> <i>чудовишност</i>	аждаја, букавац, ехидна, змај, медуза, неман, хи- мера монструм, наказа луда, манијак, особењак ђаволски, настран, чворноват/чворновит монстр-, монструозан, наказан, немански манијачки монструозно манијачки грдобност	(-) 'животиња из бајке' 'необичан човек' 'вид испољавања'
<i>чудан</i> <i>чудно</i>	екстравагантан, ексцентричан, откачен, уврнут егзотично, екстравагантно, настрано, ненормално	(-/+) 'вид испољавања'
<i>чудесан</i> <i>чудовиштан</i> <i>чудесно</i>	диван диван заносно, заношљиво	(+) 'вид испољавања'
<i>чудотворац</i> <i>чудотворство</i> <i>чудотворан</i> <i>чудан</i> <i>чудесан</i> <i>чудовиштан</i> <i>чудесно</i> <i>чудно</i> <i>чудноватост</i> <i>чудност</i> <i>чудан</i> <i>чудноват</i>	факир магија, тауматургија волшебан, враџбени, магијски, магичан, мисти- чан, тауматургијски, чаробан фабулозан, фантастичан магичан, надземаљски, фантастичан бајослован фантастично фабулозно, фантастично куриозитет бизарност бизаран, загонетан, заковрнут, зачудан, курио- зан, необичан, особен, особењачки зачудан, куриозан	(Ø) 'каузатор' 'магија, бајка' 'вид испољавања' 'необична појава, ствар, догађај' 'вид испољавања'

чудновато	зачудо	
чудно	бизарно, необично, страно, туђе, загонетно, зачудо	
зачуђено	бечити, забленуто, запрепашћено, удивљено	
зачудити	згранути, изненадити, удивити, упрепастити, ушчудити	
зачудити се	запрепастити се, згранути се, изненадити се, почудити се, удивити се, учудити се, ушчудити се	
зачуђеност	удивљеност	
чуђење	запрепашћење, удив	
ишчудити се	начудити се	
чудећи се	задивљено, зачуђено, разрогачено	

7.1. Представљена мрежа међусобних семантичких односа, заснована на бројним преплитањима и укрштањима, показује да се основно значење ‘натприродна појава’ и значење ‘необична појава’ реализују у виду семантичког нијансирања и померања у неколико праваца: необично, бизарно / фантастично, бајковито / страно, туђе, загонетно / екстравагантно, егзотично / настрано, ненормално, монструозно / дивно. Наведене речи, у чијим се дефиницијама употребљавају творбени деривати речи *чудо* у својству семантичких идентификатора, откривају неке особине (семе) својствене овом појму, које су различито маркиране (негативно, позитивно): ‘необична појава, ствар, догађај’, ‘необична животиња, снажна, велика, која наноси зло и изазива страх’, ‘необичан човек наказног изгледа и настарног понашања’, ‘каузатор чуда’, ‘магија, бајка’, ‘диван, заносан’.²⁶

8. На периферији полисемантичке структуре речи *чудо* задржало се значење „тешко стање у коме се неко налази, неприлика, беда, невоља” (РМС6), засведочено у старијим изворима и покрајинским говорима.²⁷ У народним песмама, ово значење се препознаје у форми устаљених, клишираних почетака и стереотипних мотива: *Боже мили чуда великога!*, којима се најављује неки несвакидашњи догађај, оно што не може бити, у шта здрав разум не може да поверује. У догађајима који следе, представљеним у виду више пута поновљених сценарија понашања и деловања (нпр. *или ђрми ил се земља њресе; што царица не има њорода; где брај сесџру деверу њродаје; где да-досмо сребро за олово*), открива се значење чуда, по правилу велике невоље, неприлике, беде, проистекле из кршења овоземаљске равнотеже или ремећења људских односа (породичних или друштвених, условљених нарушавањем неприкосновене опозиције „своје”, пријатељско, заједница / „туђе”, непријатељско, демонско), што се са становишта колектива вреднује у виду моралне осуде.²⁸

²⁶ Везивање негативних и позитивних представа за појам *чуда* у савременом језичком стању извесно се може довести у везу са изворним значењем овог појма које је, према А. Ломи, неутрално „тј. укључује како добре, тако и лоше појаве и предзнаке” (Лома 2002: 26, в. и стр. 22–28).

²⁷ У СР: „*чудо* [...] 2. (по југоз. кр.) као биједа или несрећа, чему се људи чудити морају”. Исп. и израз у РМС1 *забавиши се о свом чуду* „бити обузет бригама због својих проблема, невоља”.

²⁸ Било би веома значајно анализирати концепт *чуда* у српској народној традицији узимајући у обзир не само народно-поетско стваралаштво, већ и разноврсне дијалекатске (регио-

8.1. У језичком развоју заснованом на деривационим процесима, ово значење сачувало се у семантичкој структури лексема *чудак*, *чудовишћан*, у варираном облику у виду сема ‘туђе, непријатељско, демонско’.

9. Асоцијативно поље речи *чудо*²⁹ такође показује сложену мрежу значења: *необично, најприродно, немогуће, занимљиво, изненађење, срећа, лејо, лејоша, сан* у којој, можда помало неочекивано и супротно слици коју нуди речнички корпус, преовлађују асоцијације позитивног доживљавања овог појма у наивном сазнању савремених говорника српског језика: *срећа, лејо, лејоша, сан, занимљиво, Аладин, рођење, оздрављење, нешто посебно, откриће, нешто лејо, „вау”, лејо али рејко, Алиса у земљи чуда, жена*; док су асоцијације са негативним значењем ретке: *сјрано, бола*.

10. На основу претходне анализе може се констатовати да се по општој представи носилаца српског језика *чудо* концептуализује у виду натприродне, нестварне, необичне, необјашњиве, несхватљиве појаве која у експеријенсеру (субјекту који доживљава, *experiencer*) изазива јаке емоције базиране на изненађењу. Према тој представи човек се налази у улози пасивног посматрача (експеријенсера) наднаравних појава које не уме да објасни и зато их приписује вишим силама или вишем принципу. Уз наведене основне карактеристике, значење речи *чудо* се доводи у везу и са семама ‘апсурдно, настрано’ (што потврђују дефиниције речи у којима се реч *чудо* јавља: *бизаран, бизарно, експравагантан, експричан, заковрун, насран, особењак, откачен, уврун*, у деривату *чудак*), ‘оно што: збуњује, запрепашћује’ (*наћи се у чуду*), ‘производи страх, патњу, бол, жалост’ (*укочи се, скамени се од чуда/сјраха*, у дефиницијама бројних узвика којима се изражавају наведене емоције), затим са чаробним, чудесним, волшебним, магијским, магичним, чудотворним, фантастичним (у дефиницијама ових речи) и оним што изазива дивљење (у дериватима *зачудио, чудесан, чудесно*, у дефиницијама речи *здивљеност, удив, удивљив, удивљеност*, многих узвика, речци). Све набројане семантичке елементе би требало имати у виду приликом будућег представљања ове лексеме у дескриптивном речнику.

10.1. Важна одлика слике *чуда* у језику и култури српског народа односи се на унутрашњу диференцијацију овог појма условљену различитим контекстима у којима се јавља. Представе о *чуду* у савременом уобичајеном дискурсу разликују се од концептуализације *чуда* у српској традиционалној

налне) материјале. Сасвим је вероватно да би се добијена слика доста разликовала како од црквеног (хришћанског) концепта, тако и од научне (филозофске) и уобичајене савремене (типичне) концептуализације овог појма, пре свега зато што традиционалној народној свести није својствен апстрактан начин мишљења (исп. Березович 2001: 95–96). Неке семантичке елементе *чуда* у контексту (српског и словенског) епског народног песништва представио је Лома (2002: 28–35). Формулаични израз *чудо велико* Лома доводи у директну везу са изворним значењем ове речи, ‘знамење’.

²⁹ У раду Лазиф-Коњик и др. (у штампи) анализирали смо вербалне асоцијације на реч-драж *чудо*, прикупљене методом анкетирања, ради испитивања њеног значења у савременом српском језику. Анкетом је обухваћено укупно 118 студената Педагошког факултета у Сомбору и Природно математичког факултета у Новом Саду (студенти математике). Добијено је укупно 49 различитих асоцијација.

култури, или у црквеном и научном сазнању. Док је за религиозну (хришћанску) интерпретацију идеја натприродног доминантна, у уобичајеној концептуализацији *чудо* се често „опредмеђује”, губи скарални карактер.

10.2. Анализа речничког корпуса показала је да је значење ‘необична појава’ у семантичком и прагматичком смислу равноправно са религиозним значењем ‘натприродна појава’, тј. да је у свакодневной, уобичајеној концептуализацији носилаца српског језика значење ‘необична појава’ типичније (Лазич-Коњик и др. (у штампи)), те да би се са становишта актуелне употребе могло навести у речнику као основно. У прилог оваквом виђењу навешћемо запажање Чернишеве која каже: „Чудо возникает как на основе дальнейшего познания мира и законов детерминизма, так и на основе развития религиозного сознания. И религия надолго подчиняет себе чудеса. Только в наши дни чудеса начинают высвободиться из-под власти религии, теряют характер сверхъестественности” (ЧЕРНЫШЕВА 1979: 222–223). Изгледа да је процес десакрализације *чуда* у најновије време настављен.

11. Сврха анализе у овом раду – да се покаже семантичко богатство речи *чудо* којом се именује одоговарајући концепт за потребе лексикографског представљања у дескриптивним речницима српског језика, – има шири значај у контексту проучавања језичке слике света и начина сазнавања одређених појмова и предмета од стране говорника српског језика. Припадност ‘чуда’ културолошким концептима огледа се у његовој сложеној унутрашњој структури, бројним средствима вербализације, бројним метафоризацијама, фразеолошким и паремиолошким образовањима. У њима су, поред универзалних вредности, похрањене национално-културалне специфичности својствене српском погледу на дати појам. На основу овог истраживања може се констатовати да је у уобичајеној представи српског народа поимање *чуда* амбивалентно: с једне стране *чудо* је нешто нестварно, несхватљиво, тајанствено, узвишено, у домену врховног принципа или више силе, ван делокруга човека, с друге стране јасно је изражена реификација у којој се као творац јавља човек (*йравийи чуда; чудо и йокор, йрисйа чуда (начинийи, найравийи)*) „створити збрку, неугодну ситуацију”). Однос према *чуду* такође је двојак: *чудо* се доживљава као нешто негативно, туђе, непријатељско, демонско и као нешто позитивно, пре свега лепо, задивљујуће. Нема сумње да би националне специфичности још боље дошле до изражаја у контрастирању са другим лингвокултурама.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АБЫШЕВА, Е. М. *Концептуальные инверсии: концепт «чудо» (на материале русских и ирландских пословиц, поговорок и сказок)*. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук. Тюмень, 2008.
- АЛЕФИРЕНКО, Н. Ф. *Спорные проблемы семантики*. Волгоград: Перемена, 2005.
- АПРЕСЯН, Ю. Д. *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва: Языки русской культуры, 1995.

- APCJ – Предраг Пипер, Рајна Драгићевих, Марија Стефанових. *Асоцијативни речник српско-џа језика*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду, 2005.
- БАРТМИЊСКИ, Жежи. *Језик – слика – свей*. Београд: SlovoSlavia, 2011.
- БЕРЕЗОВИЧ, Елена. О некоторых аспектах концепта *чудо* в языковой и фольклорной традиции Русского Севера. О. В. Белова (ур.), В. В. Мочалова, В. Я. Петрухин, Л. А. Чулкова. *Концепт чуда в славянской и еврейской культурной традиции*. Москва: Центр научных работников и преподавателей иудаики в вузах „Сэфер”, Международный центр университетского преподавания еврейской цивилизации, Институт славяноведения РАН, 2001, 95–116.
- ДОРОФЕЕВА, Н. В. Удивление. И. А. Стернин, В. И. Карасик (ред.). *Антология концептов. Том 1*. Волгоград: Парадигма, 2005, 275–287.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. Н. Ф. Алефиренко, Спорные проблемы семантики, „Перемена”, Волгоград, 1999. Сборник матице српске за славистику 56–57 (1999): 178–184.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010.
- КАРАСИК, В. И. Культурные доминанты в языке. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемен, 2002, 166–205. <<http://philologos.narod.ru/ling/karasik.htm>> 4. 1. 2012.
- КАРАУЛОВ, Ю. Н. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука, 1987.
- КАРАУЛОВ, Ю. Н. *Ассоциативная грамматика русского языка*. Москва: Русский язык, 1993.
- ЛАЗИЋ-КОЊИК, Ивана, Маријан Јелић. Вербалне асоцијације у испитивању значења лексема *чудо* у српском језику. Сборник радова са конференције *Језици и културе у времену и простору* (одржане 26. новембра 2011. год. у Новом Саду) (у штампи).
- ЛОМА, Александар. *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2002.
- РИСТИЋ, Стана, Милана Радих-Дугоњих. *Реч. Смиао. Сазнање*. Београд: Филолошки факултет, 1999.
- РЈА – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- РМС1 – Мирослав Николић (ур.). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РМС6 – *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- Речник САНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, I–XVIII. Београд: САНУ, 1959–2010.
- СМ – Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић (ред.). *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepher Book World, 2001.
- СР – Вук Стефановић Караџић. *Српски рјечник*. Беч, 1852.
- ТСРЈ – С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. *Толковый словарь русского языка*. <<http://slovari.ru/default.aspx?s=0&p=244>> 4. 1. 2012.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка*, I–IV (перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева). Москва: Прогресс, 1964–1973.
- ЧЕРНЕЙКО, Л. О. *Лингво-философский анализ абстрактного имени*. Москва, 1997. <<http://www.philol.msu.ru/~discours/images/stories/miscellaneous/cherneiko.rtf>> 4. 1. 2012.
- ЧЕРНЫШЕВА, Т. А. Потребность в удивительном и природа фантастики. *Вопросы литературы* 5 (1979): 211–232. <http://publ.lib.ru/ARCHIVES/CH/CHERNYSHEVA_Tat'yana_Arkad'evna/_Chernysheva_T.A..html#02> 4. 1. 2012.

*

OESSD – *Oxford English-Serbian Student's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
 СКОК, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Ivana Lazić-Konjik
Marijan Jelić

ON THE MEANING OF LEXEME *ČUDO* IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

On the basis of the analysis of the lexicographic definition, semantic and formational derivatives, metaphorizations, conventional syntagmatic combinations, collocations and associations, this paper analyzes the lexeme *čudo* in Serbian from the aspect its lexical meaning. In order to get more detailed insight, we also investigated the use of the lexeme *čudo* and its derivatives in the definitions of other words in the single-volume *Dictionary of Matica srpska*. A complex network of meanings, based on numerous semantic variations, indicates that the meanings 'supernatural phenomenon' and 'unusual phenomenon' are realized in the form of semantic nuances and shifts in several directions: unusual, bizarre / fantastic, fictional / strange, foreign, mysterious / extravagant, exotic / peculiar, abnormal, monstrous. The results of the analysis indicate that generally speakers of Serbian conceptualize *čudo* as a supernatural, unreal, unusual, inexplicable, incomprehensible phenomenon which causes strong emotions in the experiencer that are based on surprise. It can be concluded that the meaning of 'unusual phenomenon' is semantically and pragmatically equal to the religious meaning of 'supernatural phenomenon', and that in the current everyday conceptualization of the speakers of Serbian the meaning of 'unusual phenomenon' is more typical.

Ивана Лазич-Коњик
Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
ivana.konjik@gmail.com

Маријан Јелић
Педагошки факултет у Сомбору
Подгоричка 4, 25000 Сомбор, Србија
jeliciso@gmail.com

Гордана Штасни

СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СУФИКСА -УН(А)Ц*

Суфикс -ун(а)ц је веома ниске продуктивности, али се комбинује са различитим творбеним основама (придевском, именичком, глаголском). Циљ нам је био да испитамо творбену и лексичку семантику деривата у којима се јавља, као и дистрибуцију овог суфикса у зависности од семантичког садржаја творбене основе. Осим тога, желели смо да преиспитамо постојећи став о суфиксу -ун(а)ц као „суфиксу који нема неког посебног значења”, с намером да укажемо на његове и семантичке и деривационе потенцијале, па и на перспективу у деривационом систему српског језика.

Кључне речи: српски језик, деривација, суфикс -ун(а)ц.

The suffix -un(a)c has a very low productivity, but it is combined with various bases (adjectival, nominal, verbal). The aim of this paper was to investigate the formational and lexical semantics of the derivatives in which it occurs, as well as the distribution of this suffix depending on the semantic content of the formational base. In addition, we wanted to re-examine the existing view of the suffix -un(a)c as “a suffix without any particular meaning”, with the intention of emphasizing both its semantic and derivational potentials, as well as its prospective place in the derivational system of the Serbian language.

Key words: Serbian, derivation, suffix -un(a)c.

1. Увод. Према Скоковом мишљењу, суфикс -ун(а)ц представља проширену варијанту суфикса -ун „*prasl. bĕguntъ* proširen је на -љс > -ас *bjegunac*”.¹ Суфикси -ун и -(а)ц комбинују се са именичким, глаголским и придевским основама. Дериватима у којима се јављају ови суфикси углавном се именују људи, животиње или биљке, а суфиксом -(а)ц још и ентитети из предметног, материјалног света.

* Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Скок наводи да је свесловенски и прасловенски суфикс -ун жив, али непродуктиван. „Kad poimeničuje pridjeve, znači nositelja izvesnog svojstva: *bogatun* ‘bogat čovjek’, *sladun* ‘sladak šipak’, *krezun* ‘čovjek krezub’, *zekun* ‘zekast konj, dlake kao u zeca’. Služi za izvođenje i od imenica (*gorun* ‘vrsta hrasta’), kao i od glagolskih osnova: *gladun* ‘čovjek koji se gladi, kiti’ (III, 545).

О општем словенском суфиксу -(а)ц Скок даје следеће податке: „Основна му је функција deminutivna, no ona se vrlo često gubi kao u *otac, jaganjac, stupac* pored *stup, gradac* pored *grad, krušac* pored *kruh*. Iz deminutivne funkcije razvila se funkcija za oznaku mladoga: *junac, vrbac*. Iz deminutivne funkcije kod imenica za muška lica razvila se veoma raširena funkcija tvorenja nomina agentis od jednosložnih glagolskih osnova: *lovac, pisac, borac*. Ova se funkcija proširuje time što služi za tvorbu nomina agentis od pridjevskih osnova i tako služi kao morfološki element u poimeničavanju pridjeva i prošlih participa aktiva i pasiva: *starac, ... zubatac, mrtvac, ... krastavac*” (I, 5).

Суфикс *-ун(а)и* спада у слабо продуктивне, готово непродуктивне суфиксе. У дериватолошким монографијама аутори наводе свега неколико речи које су изведене овим суфиксом. Клајн (2003: 60) констатује да суфикс „*-ун(а)и*, без икаквог одређеног значења, долази у неколико речи од именичких, придевских и глаголских основа: *врхунаи*, *младунаи*, *чистиунаи*, *тврдунаи* ‘тврд орах’, са истим значењем и *кошћунаи*, *б(ј)ежунаи*”.

Бабић наводи суфикс *-ун(а)и* у прегледу суфикса на *-(а)и* и закључује да су од 34 наведена суфикса плодни *-(а)и*, *-л(а)и* и *-ан(а)и*, док су остали слабо плодни или неплодни. Суфикс *-ун(а)и* се јавља у речима: *бјежунаи*, *чистиунаи*, *младунаи*, *врхунаи* (Вавић 1986: 240). У Николићевом *Образном речнику* (2000) поред наведених лексема са овим суфиксом јављају се још и *побежунаи*, *мазунаи*,² *мекунаи*, *медунаи*.

2. ДЕРИВАТИ МОТИВИСАНИ ПРИДЕВОМ

2.1. Младунаи. Лексема *младунаи* представља првостепени дериват придева *млад* и мотивисана је његовим основним значењем.³ Наиме, семантичке компоненте ‘пун снаге, способности’; ‘прво доба живота’ садржане у примарној семантичкој реализацији овога придева у потпуности се преносе у првостепене деривате, без обзира на то да ли денотирају човека, животињу или биљку.

Придевом *млад* мотивисани су деривати који означавају младо људско биће, животињу и биљку⁴ управо стога што је особина садржана у појмовној вредности придева *млад* општа, својствена свим живим бићима. Зато семантички садржај свих првостепених деривата, без обзира на денотат обухваћен значењем, остаје идентичан (*млад човек*, *животиња*, *биљка*). Творбено значење ових деривата могуће је изразити моделом придев + именица ‘млад + човек, млада + животиња или биљка’. У другом, такође, прихватљивом трансформационом моделу ‘онај који је млад’, мотивни придев заузима по-

² С обзиром на то да је у РМС потврђен облик *мазун* ‘онај кога мазе, размаженко’, па и *мазунаи*, *мазуник*, сматрамо да је супстантив *мазунаи* деривиран суфиксом *-(а)и* по моделу: *мазун-аи*, са основом глаголског придева трпног и суфиксом *-(а)и*. Овај творбени модел и иначе је продуктиван. Јавља се у општепознатим речима: *знаи*, *познаи*, *незнаи*, *одријаи*, *замазанаи* (са човеком као денотатом); *резанаи*, *пребранаи*, *рибанаи* (термини везани за храну) (Клајн 2003: 53).

³ Према РСЈ, квалитативни придев *млад* (супр. стар) има основно значење: 1.а. који је у првом добу живота (о људима и животињама); који је још пун снаге, способности; који се односи на прво доба живота. б. који није достигао пун развитац, који није сасвим израстао (о биљкама); који није сазрео (о поврћу, плодовима, усевама). в. недавно справљен, произведен, који није прошао кроз процес врења, ферментације и сл.

⁴ Према подацима у СДР2 (2006: 390–401), у оквиру семантичко-деривационог гнезда са мотивним придевом *млад* као првостепени деривати јављају се: а) супстантиви који денотирају људско биће: *млад-(а)и* = младић; *млад-ен(а)и* 1.а. = младић. б. момак, нежења. в. арх. дете. 2.а. младожења б. мн. млада и младожења, млади брачни пар; *млад-ић* 1.а. млад човек који још није стигао до потпуне зрелости живота. б. неожењен човек, момак. 2. покр. слуга, момак на броду; б) супстантиви који у примарном значењу денотирају животињу, а у секундарном човека: *млад-оња* 1. име волу. 2. млад човек; *млад-ун(а)и* 1. (најчешће у мн.) млада, тек на свет донета или недорасла животиња, младунче. 2. младић. и в) супстантиви који денотирају биљку: *млад-ар* млада воћка, младо дрво уопште, младица (3.б); млада, нова грана; *млад-ик* млада шума.

зицију лексичког дела предиката. Значење деривата у суштини је релационо, и стога непотпуно. Пун семантички садржај изведених супстантива постиже се идентификацијом носиоца особине исказане мотивним придевом. У структури деривата важну улогу у творбеном, па и у лексичком смислу, имају суфикси: *-(a)ц (младац)*, *-ен(a)ц (младенац)*, *-ић (младић)*, као суфикси који учествују у творби супстантива чији је денотат човек; *-оња (младоња)* и *-ун(a)ц (младунац)* у дериватима чији је референт животиња; *-ар (младар)* и *-ик (младик)* у дериватима којима се именују биљке.⁵

У лексеми *младунац* суфиксом *-ун(a)ц* саопштава се информација о референту (животиња, али и човек у секундарном значењу). Међутим, плуралном формом, која је уобичајенија када је реч о животињи као денотату, постиже се конкретнија (па и недвосмислена) денотација (изузима се човек као потенцијални денотат). Сингуларним обликом више се сугерише да је носилац тог својства људско биће. Дакле, грамеме у овом случају има важно дистинктивно обележје и на плану лексичке семантике.

Творбени дублети *младунац* и *младунче* указују на извесну конкуренцију суфикса *-ун(a)ц* и *-че*; док семантичке интерпретације лексема *младунац* и *младунче* указују на својеврстан формално-значењски однос који се успоставља између придева *млад* (млада животиња) и *мали* (мало дете).

У систему анализираних првостепених деривата са мотивном лексемом *млад*, суфикс *-ун(a)ц* има важну семантичку, али и деривациону функцију иако је ниске продуктивности. Он доприноси дистинкцији деривата са истим денотатима и истим обележјем: *младунац* (као неутралан облик) и *младунче* (са хипокористичким призвуком). У случају када је денотат младо људско биће лексема *младунац* нема већу употребну вредност, док је облик *младић* уобичајен и потпуно неутралан.

2.2. Чистунац. Могућа је двојака семантичко-деривациона интерпретација супстантива *чистијунац*. С једне стране, према Скоку, то је „radna imenica obrazovana s pomoću radnog sufiksa -unac (tip *bjegunac*) m prema -unica f: *čistunac* „purist” (djelimični kalk prema *purist*)” (I, 328), а са друге, то је nomen attributivum са примарно простим придевом *чистиј* у основи (ДРАГИЋЕВИЋ 2001: 48). Клајн (2003: 60), такође, наводи лексему *чистијунац* у низу деривата са придевском творбеном основом.⁶

Нама је ближе схватање да се у творбеној основи супстантива *чистијунац* налази придев *чистиј* широког семантичког опсега.⁷ Прво (најпознатије

⁵ Скок међу дериватима мотивисаним придевом *млад* не наводи супстантив *младунац*, али даје *младиче*, *младик*, *младинче*, *младић*, *младенац* (према *младенка*) (II, 439).

⁶ Глагол *чистијити* као првостепени дериват придева *чистиј* има своје даље деривате са агентивним значењем (*чистијач* и *чистијачица*) и са значењем именице nomen loci (*чистијоница*). Придев *чистиј* има, такође, првостепене деривате: деадјективне именице (*чистијоша* и *чистијоша*) и са атрибутивним значењем са човеком као денотатом (*чистијунац* и *чистијуница* / *чистијунка*).

⁷ Према РСЈ, придев *чистиј* има следећа значења: 1. а. који је без прљавштине, без мрља, који није упрљан, уредан. б. који је без облака, који није замагљен, замућен, непомућен, бистар, ведар, јасан. 2. који пази на чистоћу, уредан, педантан. 3. а. који је без примесе, без додатка нечега другог, страног. б. који није мешане крви, расе, пасмине, врсте и сл. в. који одговара одређеним правилима, нормама, правилан, коректан. г. несумњив, прави, сушти, истински, типичан. д. који се не доводи у сумњу, јасан. 4. фиг. а. морално беспрекоран, који не садржи у себи никакве лажи, преваре, поштен, чистан. б. невин, неискварен, чедан, девичански, искрен, беспрекоран.

и најчешће) и већина осталих значења овога придева дефинисана су по негативном критеријуму (значење придева *чистӣ* могло би се уопштено формулисати као ‘који је без примеса нечег другог’). Референт који може бити носилац овога својства у примарном значењу припада домену конкретног и видљивог (рубље; соба или део човековог тела). Сама особина садржана у концептуалној вредности овог придева може се приписати конкретним ентитетима (живом и неживом) или апстрактним појмовима. Стога је изузетно велики број лексема које се лексичко-семантички могу удруживати са придевом *чистӣ*. У првим његовим значењима конкретизована је семантичка компонента која се тиче одсуства одређене особине којом се постиже својство обухваћено концептом *чистӣ* (који је без *йрљавицїи́не*, без *йримеса*; који није мешане *крви*, *расе*, *йасмине*, *врси́е*).⁸ Како се семантичке реализације удаљавају од примарног значења, тако расте степен апстрактности самога придева *чистӣ* и у семантичкој интерпретацији секундарних значења налазе се придеви који кореспондирају са придевом *чистӣ*: *йрави́лан*, *коректи́ан* у комбинацији са именицама које означавају последицу или резултат одређене радње – *изгџовор*, *гџовор*; *јасан* најчешће у споју са именицама *случај*, *си́йуа-ција*; *йоши́ен*, *чистӣан* као детерминатор именица којима се означавају апстрактни појмови (*чистӣи идеали*, имати *чистӣ образ*); *невин*, *неискварен*, *чедан*, *девичански*, *искрен*, *бесйрекџоран* често у комбинацији са именицама из домена човековог унутрашњег и емотивног живота (*йџџубац*, *девојачка џубав*, *џубавни дожिवљај*).

Суфиксом *-ун(а)ц* изведена је именица чији је једини могући референт човек.⁹ У основно значење лексеме *чистӣунац* преноси се целокупан семантички садржај секундарне семантичке реализације мотивног придева *чистӣ* (2. који пази на чистоћу, уредан, педантан); значење које је у РСЈ означено као фигуративно ‘онај који је чист у моралном смислу, пуританац’ мотивисано је, такође, фигуративним значењем придева *чистӣ* (4. фиг. а. морално беспрекоран, који не садржи у себи никакве лажи, преваре, поштен, частан), док се секундарно значење лексеме *чистӣунац* ‘онај који пази, често и претерано, на чистоту језика, пуриста’ може довести у везу са следећим секундарним значењем мотивног придева *чистӣ* ‘који одговара одређеним правилима, нормама, правилан, коректан’.

Како расте семантички отклон од примарног значења лексеме *чистӣунац*, истовремено расте и потреба за детерминацијом – *йрави*, *морални*, *духовни*,

5. који се добро, јасно чује, јасан, разговетан (о звуку). 6. који се добија, који остаје после одбитка трошкова, амбалаже и сл. 7. који није ничим заузет, слободан, отворен.

⁸ Подаци које наводи Цејтлин (Цејтлин 1996: 116) потврђују да су основно значење придева *чистӣ*, као и значења мотивисана њиме, историјска значења. „Основное значение опорного слова ЛСГ *чистӣ* (как и соответственных значений его производных, им мотивированных) – ‘беспримесный, не искаженный, не нарушенный в своем составе вторичными, дополнениями, искажениями’”. Значи – који је без примеса, без допуна, непромењеног састава.

⁹ Иако се у РСЈ наводи у оквиру основног значења лексеме *чистӣунац* и значење ‘онај чије се мишљење заснива на устаљеним, непроменљивим догмама, догматичар’, ми га нећемо узети у обзир зато што сматрамо да је оно потпуно неактивно у савременом српском језику. Такође бисмо и поредак значења у оквиру лексеме *чистӣунац* другачије поставили: основно значење (оно које је и најчешће у употреби) ‘човек који пази на чистоћу тела и одела и сл.’; затим ‘пуританац’, и на крају ‘пуриста’.

језички, љавни чистунац.¹⁰ Детерминатор, такође, манифестује сферу, материјалну или духовну, која је заступљена у концептуалној вредности лексеме *чистијунац*. Другим речима казано, семантички садржај лексеме *чистијунац* остаје исти, мења се само садржај објекта, и она се преко објекта може детерминисати (морални чистунац, језички чистунац); трансформационим моделом поткрепићемо наведено мишљење: чистунац → онај који пази на чиствоћу тела и одела / душе и срца / језика.

Ако бисмо се определили за следећи трансформациони модел: чистунац → онај који тежи ка томе да нешто буде чисто, у том случају творбено, па и лексичко значење лексеме *чистијунац* своди се само на релационо, самим тим и непотпуно значење; семантички пун садржај захтева домен у којем ће се то својство остварити посебним објектом.

Може се, такође, запазити и ширење значења деривата, јер *чистијунац* 'тражи да други буду чисти'¹¹ или је то 'онај који пази да нешто буде чисто'.

Извесно је да ова лексема има атрибутивно значење које настаје удруживањем семантичког садржаја творбене основе и информација садржаним у суфиксу. У овом случају суфикс -ун(а)ц има веома важну улогу у стварању значења деривата. Наиме, особина садржана у мотивном придеву нормална је, пожељна, па и општа и то се позитивно својство преноси и на значење деривата. Међутим, свака семантичка реализација у оквиру лексеме *чистијунац* има и компоненту значења која говори о појачаном интензитету особине исказане мотивним придевом (било да је реч о основном или фигуративном значењу мотивног придева). Сматрамо да је то значење у дериват унео суфикс -ун(а)ц.

2.3. Тврдунац. Лексема *тврдунац* представља првостепени дериват мотивног придева *тврдо*. Ова лексема није забележана у РСЈ, а у РМС *тврдунац* је 'орах тврде љуске, коштунац'; исп. тврдиш. Скок је не бележи међу дериватима мотивисаним овим придевом.¹² Придев *тврдо* значењски је веома богат, појмовно врло широк (својствен ентитетима из материјалног конкретног света – метал, стена, земља, дрво, али је и у домену и физичког, и духовног, и емотивног аспекта човека и његовог живота).¹³ У дериват *тврдунац* преноси своје основно значење и то у потпуности 'који је с мало течности и влаге, збијен, компактан'. Суфиксом -ун(а)ц конкретизује се носилац особине садржане у творбеној основи. Овога пута то је плод биљке (било да је реч о

¹⁰ Значај детерминатора уз лексему *чистијунац* изузетно је велики. Управо од њега зависи да ли ће се њоме исказати позитивно или негативно својство човека: *љави* / *велики* чистунац или *болесни* / *лажни* чистунац.

¹¹ Морални чистунац тражи да други живе у складу са општеприхватљивим и позитивним моралним принципима, што не подразумева да је и сам такав (може бити, али и не мора).

¹² Познато је, иако речници ово значење не бележе, да је *тврдунац* најзначајнија врста кукуруза за исхрану људи, а може бити жуте, беле, чак и црне боје.

¹³ У РСЈ придев *тврдо* има следећа значења: 1. а. који (услед чврсте збијености честица) пружа јак отпор продору сечива и других алатки. б. који не мења (или тешко мења) облик под теретом, нееластичан, тешко савитљив. в. који је начињен од камена или каквог другог чврстог, отпорног материјала; издржљив, чврст. г. који је с мало течности и влаге, збијен, компактан. 2. а. који је добре физичке издржљивости, који добро подноси напоре, отпоран. б. постојан, непоколебљив; сигуран, поуздан. 3. испуњен напорима, тежак, мукотрпан. 4. а. уздржљив у испољавању осећања. б. немилосрдан, бездушан. в. који изражава одлучност, строгост, хладноћу и сл. 5. претерано штедљив, шкрт. 6. лингв. неумекшан, непалаталан.

плоду ораха, било да је то плод кукуруза). Упућивањем на облик *тврдиш* као да се успоставља конкурентни однос између суфикса *-ун(а)ш* и, такође, нископродуктивног суфикса *-иш*.¹⁴

2.4. МЕКУНАЦ. Лексему *мекунац* не бележе консултовани речници – РМС и РСЈ, нити је Скок региструје међу дериватима са придевом *мек*. Лексемом *мекунац*, као првостепеним дериватом са основом придева *мек*, именује се врста кукуруза. Мотивација је јасна и доводи се у аналошку везу са лексемом *тврдунац*. Придев *мек* такође је вишезначан.¹⁵ Својства садржана у појмовној вредности овога придева могу се у атрибутивној или детерминативној функцији подједнако наћи уз ентитете који припадају конкретном и апстрактном домену (мек душек, сир, гвожђе, дрво, метал, одећа, текстил; човекова природа, нарав, здравље, па и физичка конституција), као и домену различитих чулних сензација (боја, звук, мирис, покрет и сл.). Придев *мек* у својим појединачним семантичким реализацијама успоставља антонимску релацију са придевима *тврдо*, *јак* и *љути*.

Мотивно значење из полисемантичне структуре придева *мек* ‘који нема збијену, густу конзистенцију, који је без чврстине и густине; супр. тврдо’ аналогно је, такође, мотивном значењу придева *тврдо*, уз потпуно преношење семантичког садржаја у деривате *мекунац* односно *тврдунац*.

3. ДЕРИВАТИ МОТИВИСАНИ ИМЕНИЦОМ

3.1. ВРХУНАЦ. Скок наводи супстантив *врхунац* (*-иш > -ишас) међу деривате мотивисане именицом *врх* (III, 624). Значење првостепеног деривата *врхунац* у потпуности се поклапа са једним од секундарних значења мотивне именице *врх* ‘највиши дomet, врхунац, кулминација: уздићи се до највишег врха’. Међутим, у RJAZU „врхунац је исто што и врх (I)”, дакле истог је значења као лексема *врх* у основној семантичкој реализацији (‘крајњи дио нечега, супротно дно; највиши дио брда; вршина у стабла биљака; део тела; пренесено значење – шиљак’). Дошло је, савим извесно, до десемантизације, најпре до потискивања конкретног значења апстрактним, које је индуковано метафоричним асоцијацијама по облику и положају.

¹⁴ Према Стевановићу (1964: 562), наставком *-иш* изводи се једва нешто већи број именица, ретко од именица (*љубриш* ‘љубриште’), нешто чешће од глагола: *немариш*, *радиш*, *полейиш*, а најчешће од придевских основа: *стариш* ‘старац’, *сијориш* ‘биљка’, *облиш* ‘риба’, *мекиш* ‘штогод меко’, *слајкиш* ‘колачи’.

¹⁵ У РСЈ уз лексему *мек* наводе се следећа значења: 1.а. који се лако угиба, повија, превија и сл. под притиском, тежином, савитљив; који нема збијену, густу конзистенцију, који је без чврстине и густине; супр. тврдо. б. који пружа мали отпор алаткама, сечивима и другим оруђима, лак, подесан, погодан за обрађивање, уобличавање; супр. тврдо. в. који пријатно делује на додир, угодан за тело, фин (о текстилу, деловима одеће). г. који додиром смирује, блажи, благ, нежан (обично о руци, рукама, загрљају). 2. који има мањи проценат алкохола, никотина и сл., благ; супр. јак. 3.а. који звуком, светлошћу, бојом и др. пријатно делује на чула; нежан, питом. б. неупадљив, благ (једва чујан, мало осетан и сл.). в. гибак, еластичан и лаган, лак; који је изведен с гипкошћу, еластичношћу или с лаганим додиром тла. г. фиг. који се може мењати, прилагођавати потребама, приликама и сл., који није крут (о обичајним нормама, уговорима, уставу и др.). 4.а. самилостан, бољећив, осећајан, нежан. б. пун обзира, разумевања, попустљив; кротак, питом. в. колебаљив, неодлучан у примени одлучних, строгих мера. г. физички и здравствено неотпоран, осетљив. 5. лингвистичко термилошко значење. 6. (у именичкој служби) ракија с малим процентом алкохола; супр. љута.

Дериватом *врхунац* обухваћена је још једна компонента значења ‘у највећој мери’. Лексемом *врхунац*, за разлику од лексеме *врх*, на основу метафоричног преноса имена са конкретног полазног на апстрактни циљни домен и на основу асоцијације према положају остварује диференцирано значење, које не само да је формализовано, већ је и конкретизовано суфиксом -ун(а)ц у споју са основом мотивне речи.

3.2. Коштунац. Дриват *кошћунац* мотивисан је именицом *косћ*.¹⁶ Лексема *косћ* је у примарном значењу анатомски термин ‘један од тврдых делова тела човечијег и животиња кичмењака’.¹⁷ Компонента значења која има квалификативно својство ‘тврд’ садржана у примарној семантичкој интерпретацији лексеме *косћ* постаје мотивна за првостепени дериват *кошћунац*, са примарним нестандартним ботаничким значењем ‘тврд орах’. Ова је лексема развила и секундарно значење, које је у РСЈ означено као фигуративно, а индуковано метафоризацијом ‘човек постојана, чврста карактера’. Диференцијална сема ‘тврд’ има важну улогу и у семантичкој и у творбеној деривацији, што је у оквиру овог семантичко-деривационог гнезда чини диференцијалном семом високог ранга са значајним семантичко-деривационим потенцијалом.

Анализирајући пример указује на могућу терминологијацију суфикса -ун(а)ц, као и на ширење његовог семантичког опсега. Примарним значењем лексеме *кошћунац* денотира врсту плода, а у секундарном значењу човека одређених особина. Пренос номинације са биљке или делова биљке на човека остварује се метафоризацијом, при чему настаје лексема са експресивном вредношћу. Према схватању Гортан-Премк (2004: 107), два су основна типа метафоричних асоцијација којима је полазиште каква експресивна сема; први је онај у коме је полазна лексема зооним (њих је више) или фитоним а циљна човек; други је онај у коме и полазна и циљна лексема именују човека.

3.3. Медунац. Скок наводи супстантив *медунац* међу дериватима мотивисаним именицом *мед* са значењем ‘биљка’ (II, 396). Када је у питању именовање конкретне биљке ‘врста храста’, мотивација је непрозирна, те се не може на основу значења закључити која је семантичка компонента мотивне речи заступљена у деривату. Можемо претпоставити да је мотивациона база у семама које носе информацију о боји, укусу или мирису меда.¹⁸

4. ДЕРИВАТИ МОТИВИСАНИ ГЛАГОЛОМ

4.1. Бегунац и побегунац. Према Ајџановићевом тумачењу (2008: 24), лексема *беџунац* деривирана је суфиксом -ун(а)ц од девербативне именице *беџ*, те се може сматрати именицом из класе *nomina agentis* (*беџунац* ‘онај који бежи / је (од)некуд побегао’).

¹⁶ Скок не наводи дериват *кошћунац*, али даје следеће примере са значењем ‘тврд орах’ *кошћ-уњ* и *кошћуњав-ац* (II, 163).

¹⁷ У секундарним значењима *косћ* је 2. мн. а. тело (обично измршавело). б. посмртни остаци, леш. 3. очњаци, кљове неких животиња (најчешће слонова) од којих се израђују разни предмети. 4. костур (3). 5. порекло, род по крви.

¹⁸ Мотивација лексемом *мед* у деривацији ботаничких термина није редак случај. У појединим примерима мотивација је потпуно јасна, као у *медун* ‘врста нара’, а у другима пак не, као у називима *медуника* и *медуница*.

„Код ове именице у трансформацији могу се јавити и перфективни и имперфективни глагол, с тим да се првој интерпретацији, будући да је ипак примарно значење актуелног вршиоца радње, треба дати предност” (Алџановић 2008: 24). У прилог овоме тумачењу говори и дериват *йобеџунац* у чијој је творбеној основи префиксирани перфективни глагол *йобеџи*, са трансформационим моделом ‘онај који је (од)некуд побегао’.

У овим случајевима суфикс *-ун(а)ц* у комбинацији са глаголском основом денотира човека. Међутим, лексеме *беџунац* и *йобеџунац* (можда у још израженијем степену) имају и додатно конотативно обележје.

5. ЗАКЉУЧАК. Суфикс *-ун(а)ц* се комбинује са придевским, именичким и глаголским творбеним основама. У комбинацији са придевском основом настају деривати чији су денотати жива бића: животиња и младо људско биће (*младунац*), човек (*чисџунац*) и биљка (*йџврдунaц*, *мекунац*).

У мотивационој функцији налазе се, наизглед, придеви веома различитог значења. Међутим, на ширем семантичком плану, придеви *млад*, *чисџ* и *йџврд* имају сличности јер се тичу општих особина које су својствене живим бићима, али и физичким ентитетима. Када је човек носилац својства исказаног мотивним придевом у деривату са суфиксом *-ун(а)ц*, онда придев *млад* говори о његовом физиолошком својству, када је у мотивационој функцији придев *чисџ* – ово својство се грана у два правца – у хигијенском и моралном смислу, а када је у питању детерминација човека придевом *йџврд*, тада је услед дејства семантичког механизма – метафоре ово својство у вези са човековим карактером. Осим тога, придеви *млад* и *чисџ* имају праве опозитне парњаке, а суфикс *-ун(а)ц* се комбинује само са оним који је на позитивном полу (*младунац* и *чисџунац*). Својства исказана придевима *йџврд* и *мек*, па и *чисџ*, не могу се сама по себи окарактерисати као позитивна или као негативна. Зависи од денотата на који се односе и од својства које се очекује као позитивно. Они могу бити у исто време и позитивни и негативни, а оба се комбинују са суфиксом *-ун(а)ц* (*йџврдунaц*, *мекунац*). Овим суфиксом као да се преноси информација о изданку, подмлатку, плоду што је последица својства да све што је обухваћено појмом живо биће има способност да рађа: рађају човек и животиња (*младунац*), рађа биљка (*йџврдунaц*, *мекунац*).

У споју са именичким основама настају деривати различитог значења. Са конкретним значењем (биљка и плод биљке) и са апстрактним значењем (‘у највишој мери’), а у споју са глаголском основом увек је денотат човек (деривати сличног значења).

Суфикс *-ун(а)ц* је најпродуктивнији у номинацији биљака и плода биљке и то у комбинацији са придевском и именичком основом. Називи биљака припадају општем али и терминолошком фонду, стога овај суфикс има најизраженију тежњу ка терминологизацији. У комбинацији са придевском и глаголском основом денотат је увек човек именован према својству садржаном у творбеној основи или према радњи која се може схватити као својство. Стога ови деривати имају доминантно атрибутивно обележје, као и у случају са дериватом чији је денотат животиња. Дериват са апстрактним значењем потврђује да се уопште у свим дериватима са суфиксом *-ун(а)ц* интензивира или истиче (издваја) особина садржана у творбеној основи.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алџановић, Милан. *Функционално оштерење суфикса за обележавање особа*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- Гортан-Премк, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система*. Београд: Завод за уџбенике, 2004.
- Драгићевић, Рајна. *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (Творбена и семантичка анализа)*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија. Књ. 18. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, Друџи део – суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2003.
- Николић, Мирослав. *Обрајни речник српскога језика*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2000.
- РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСЈ – Мирослав Николић (ур.). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- СДР2 – Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић. *Семантичко-деривациони речник. Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и њихова, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2006.
- СКОК – Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик*. Београд: Научно дело, 1964.
- ЦЕЈТЛИН, Р. М. *Сравнительная лексикология славянских языков. X/XI–XIV/XV. вв. Проблемы и методы*. Москва: Наука, 1996.

*

- БАВИЋ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Globus – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.
- RJAZU – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.

Gordana Štasni

SEMANTIC AND DERIVATIONAL CHARACTERISTICS OF THE SUFFIX -UN(A)C

Summary

The suffix *-un(a)c* has a low productivity and high valence: it is combined with adjectival, nominal and verbal formational bases. The derivatives of this suffix are used to name both abstract concepts (*vrhunac*) and concepts with concrete meanings. A man or a child, even an animal is most frequently denoted by nouns motivated by adjectives (*čistunac, mladunac*), as well as deverbatives (*begunac* and *pobegunac*). The derivatives which denote plants and fruits of plants are motivated by an adjective (*tvrdunac, mekunac*) or a noun (*koštunac, medunac*). The suffix *-un(a)c*, therefore, participates in the formation of *nomina attributiva* and *nomina agentis*. This suffix introduces important semantic components into derivatives. Namely, it contributes to the distinction of derivatives with the same denotata and the same dominant feature: *mladunac* (as a neutral form) and *mladunče* (with a hypocoristic overtone); it contains information on the holder of the features expressed in the motivational adjective with an increased intensity (*čistunac*), and in the case of the transfer of the entire semantic content of the motivational adjective, the suffix *-un(a)c* specifies the holder of the feature contained in the formational base (*tvrdunac, mekunac*). The analysis conducted for the purposes of the paper indicates a possible terminologization of the suffix *-un(a)c*.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
gordanastasni@yahoo.com

Ана Миленковић

УСВАЈАЊЕ ЗНАЧЕЊА ПРЕДЛОГА *КОД* И *С(А)* У РАНОМ ДЕЧИЈЕМ ГОВОРУ*

Рад се бави усвајањем предлога *код* и *с(а)* у говору деце на узрастима од 18 до 48 месеци. Испитује се на којим се узрастима први пут појављују предлози *код* и *с(а)*, којим редоследом се усвајају њихова значења и да ли су прве употребе предлога у говору деце имитација говора одраслих или спонтана продукција. Претпоставља се, на основу претходних истраживања, да фреквенција употребе предлога у говору одраслих условљава њихово појављивање у говору деце на раним узрастима, као и да степен концептуалне сложености предлога утиче на усвајања његових значења.

Кључне речи: усвајање језика, предлози *код* и *с(а)*, дечији говор, концептуални развој, тип језичке продукције.

This paper deals with the acquisition of the prepositions *kod* and *s(a)* in child speech at the ages of 18 to 48 months. It analyses the earliest appearance of the prepositions *kod* and *s(a)*, the order in which their meanings are acquired and whether their first usage is an imitation of the speech of adults or spontaneous production. The assumption, based on previous research, is that the frequency of use of the prepositions in adult speech determines their appearance in early child speech. Also, the degree of conceptual complexity of the prepositions influences the acquisition of their meanings.

Key words: language acquisition, prepositions *kod* and *s(a)*, early child speech, conceptual development, type of language production.

1. Усвајање језика подразумева развој човекове способности да спонтано производи говор и да разуме говор других. Истраживања језичког развоја на најмлађим узрастима обухватају, осим онога што дете изговара, и ситуације у којима је то изговорено, као и знање о свету које дете поседује (JOHNSTON – SLOBIN 1979; TOMASELLO 1987; КОСТИЋ – ВЛАДИСАВЉЕВИЋ 1995; Savić – ANĐELKOVIĆ 2004 и др.). Током развоја дете стиче различита искуства, а развој говора подразумева овладавање језичким средствима којима дата искуства обележава и изражава. Постепено се формира језичка структура која изражава различите односе између појмова и догађаја, а један тип таквих односа маркиран је *предлошким сисџемом* датог језика.

* Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (178009), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Велику захвалност дугујем Даринки Анђелковић из Института за психологију, која ме је упутила у методологију истраживања развоја говора код деце и несебично ми пружила могућност да користим грађу *Српског корпуса раног дечијег говора* (Анђелковић et al. 2001).

2. УСВАЈАЊЕ ПРЕДЛОГА. Језички развој обухвата више фаза које почињу изговором првих гласова и самосталних речи, све до појаве потпуних исказа. Дете има задатак да усвоји језичка средства којима се означавају појмови и односи међу њима (простор, време, узрок, циљ, мера, намера итд.). Семантичка категорија простора једна је од најприсутнијих у језичкој структури, што нам потврђују примери које налазимо у организацији природних језика: (1) постојање сложених језичких подсистема, чије се јединице употребљавају за означавање просторних односа – предлози, прилози, придеви, именице (*nomina loci*), глаголи, заменице и (2) просторна значења структурно једноставнијих јединица (морфеме (префикси и суфикси)) и сложенијих граматичких структура (просте и сложене реченице са адвербијалима и зависним клаузама места/правца) (ПИПЕР 2001: 12).

На усвајање језика утичу различити фактори (концептуални развој,¹ сложеност језичких форми, језичко окружење), који временом уобличавају језичку продукцију детета. У почетним фазама развоја дете ступа у интеракцију са светом око себе кроз сензомоторно искуство, што је разлог због којег многи психолингвисти сматрају да деца, када су у питању релације, прво усвајају језичке форме којима се изражавају просторни односи (JOHNSTON – SLOBIN 1979; TOMASELLO 1987). Резултати лингвистичких истраживања показали су да *конкретно-просторна* значења и облици њиховог изражавања претходе многим *ајсипрактијим* језичким садржајима и њиховим облицима, структурно их условљавају, као и да ће се језичке форме којима се изражавају просторни односи усвајати пре оних којима се обележавају апстрактнији концепти, као што су време, узрок или начин (ПИПЕР 2001: 19).

Когнитивним предусловима за усвајање језичких форми бавили су се Џонстон и Слобин. Они су издвојили два фактора која утичу на развој језичких форми за изражававање просторних односа: *концептуални развој и степен сложености језичке структуре* (JOHNSTON – SLOBIN 1979: 529).

Концептуални развој подразумева овладавање одређеним концептуалним обележјима која стоје у основи разумевања и употребе предлога. Дете које је усвојило концепте *садржавања*, *ослонца/подршке* или *затварања*, с већом лакоћом ће усвојити предлоге којима се ови концепти изражавају (*у, на, испод*). Од сложености концепта који се изражава одређеном формом (предлогом) зависиће брзина и период његовог усвајања. Ипак, само постојање концептуалних обележја није довољан услов да се овлада средствима њиховог изражавања. Велики утицај имају лингвистички фактори који могу да убрзају или успоре процес усвајања језичких форми.

Сложеност језичке структуре испољава се у сваком језику понаособ, у зависности од индивидуалних карактеристика датог језичког система. Слобин је издвојио лингвистичке факторе који могу да утичу на брзину усвајања језичких форми којима се изражавају просторни односи: лексичка разноликост, морфолошка комплексност, хомонимичност итд. (JOHNSTON – SLOBIN 1979: 531).

¹ У развојној психологији и психолингвистици у употреби су два термина којима се означава енглески појам *conceptual development* (концептуални развој или развој појмова).

Да би објаснили обострани утицај концептуалног развоја и сложености језичке форме Џонстон и Слобин формулишу тзв. „метафору чекаонице” (*waiting room metaphor*) (1979: 544). Када дете у језику одраслих чује нову реч, она бива запамћена као језичка форма која ће ући у језичку употребу оног тренутка када се за то створе когнитивни предуслови, односно када дете усвоји концепт који се изражава датом језичком формом. Одређена језичка форма може бити усвојена са закашњењем уколико је њена концептуална сложеност отежала усвајање. У истом истраживању испитана је појава предлога на узрасту од 2;0 до 4;8² у енглеском, италијанском, српско-хрватском и турском језику. У свим језицима примећена је законитост у редоследу појављивања предлога (прво се појављују предлози *у, на, испод, њоред*; затим предлози *између, иза, испред* (уз објекте који имају инхерентна обележја иза/испред, нпр. *човек, кућа, кола*) и на крају предлози *иза, испред* (уз објекте којима обележја иза/испред нису инхерентна, већ је важан положај особе која говори у односу на предмете о којима говори, нпр. *дрво, чаџа*).

Појаву првих предлога у говору деце испитао је и Томасело, који је описао развој предлошког система једног детета на узрасту од 1;0 до 2;0 (TOMASELLO 1987). Аутор је користио методу бележења и вођења дневника у који је записивао делове говора своје ћерке. Приметио је да се у говору прво појављују парови речи којима се означавају просторни односи: *горе – доле, на – са, унутра – споља, изнад – испод*,³ који се користе као холофразе⁴ или се њима захтева извођење неке радње (нпр. *Up – here lap = Put me up on your lap*)⁵ (TOMASELLO 1987: 83). Нешто касније усвајају се предлози *са, њоред, ка, за, код, од*,⁶ који се такође користе као холофразе или као захтеви за извођење одређених активности, а некада се потпуно изостављају из говора. Дете је четири наведена пара речи којима се означавају просторни односи употребљавало као предлоге, пре усвајања самих предлога у тим значењима. Аутор истиче да лингвистички фактори примарно утичу на процес усвајања језика, а најважнији фактор који одређује редослед појављивања предлога у језику деце јесте употреба фраза/клауза у говору одраслих (фактор средине или *иниуи*) (TOMASELLO 1987: 90–93). Он наглашава важност језичког *иниуи*а и његовог удела у раном језичком развоју. У том смислу, учесталост одређених језичких јединица у говору одраслих имаће примарни утицај на њихово појављивање у говору деце.

У наставку рада даћемо преглед истраживања која се тичу усвајања предлошког система у српском језику.

3. УСВАЈАЊЕ ПРЕДЛОГА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Предлошки систем српског језика чине речи којима се изражавају различити типови односа и који имају не-

² Општи начин бележења узраста деце у психолингвистичким истраживањима; први број означава године, а други број месеце (4;8 = 4 године и 8 месеци).

³ Енгл.: *up – down; on – off; in – out; over – under*.

⁴ Холофраза представља граматички неструктурисан исказ, који је обично састављен од једне речи којом дете означава неку комплекснију идеју (нпр. *храна = хоћу да једем; горе = њодићи ме горе*).

⁵ Енгл.: *Up – here lap*, срп.: *Горе – овде крило = Подићи ме на своје крило* (прев. А.М.).

⁶ Енгл.: *with, by, to, for, at, of*.

што сложенију природу од осталих врста непроменљивих речи. Предлози се у контексту остварују кроз три димензије које чине: две именице и један глагол. Њихово значење утиче на друге речи, а примају и утицаје суседних речи које модификују и ближе одређују њихово значење. Због такве природе, усвајање предлога представља сложенији когнитивни проблем, што условљава и тешкоће при њиховој употреби.

Појаву падежних наставака и предлошко-падежних конструкција којима се обележавају просторни односи у говору деце истраживала је Мирјана Јоцић (1980–1981). Она је анализирала спонтане исказе троје деце узраста од 12 до 36 месеци, и утврдила да постоје три фазе у којима деца овладавају језичким формама којима се обележавају просторни односи: (1) прва фаза је *фаза ойиџиџ љадежа* у којој не постоје јасно видљиве предлошке или падежне форме, већ се за разумевање месних релација користе прозодија и екстралингвистички фактори; (2) друга фаза (од 13 до 14 месеци) је фаза *љојаве љадежних настљавака, али без одговарајућих љредлоџа* (*Мамџ = Хођу код маме; Иди (в)оду мало = Идем мало у воду*); (3) трећа фаза (16 месеци) је фаза *љојаве љредлоџа уз одговарајуће љадеже* (*Ође ко(д) љебе = Хођу код љебе*). На узрасту од 24 месеца долази до стабилизације везе између предлога и падежа, дете постепено повећава број различитих комбинација и почиње формирање предлошког система.

Сличне резултате добили су Костић и Владисављевић (1995) чије се истраживање односило на усвајање говора код деце на узрасту од 14 до 24 месеца. Анализа говорно-језичког развоја рађена је на аудитивним снимцима једног детета, који су прикупљани у периоду од годину дана, на укупно 52 сата снимљеног материјала. Према њиховим налазима, први предлози који се појављују су *на* и *у*, и то на узрасту од 19 месеци и 2 недеље. Аутори су утврдили да се период овладавања предлозима може посматрати кроз три фазе, које се умногоме поклапају са фазама које је издвојила Јоцић (1980–1981).

За разлику од наведених истраживања која заступају идеју о раној спонтаној продукцији предлога (Јоцић 1980–1981; Костић – Владисављевић 1995), истраживање које је спровела Даринка Анђелковић (2000) показује да присуство предлога у раном дечијем говору није праћено овладавањем њиховим значењем и правилном употребом. Ако се посматра као граматичка категорија, предлошки систем српског језика чини се једноставним за усвајање (непроменљива врста речи, затворена класа), међутим, његова висока полисемичност отежава детету одабир одговарајућег предлога и његову правилну употребу. Потпуно разумевање и овладавање предлозима долази у каснијим фазама развоја говора (око 6. и 7. године). Ауторка је издвојила три релевантна фактора који утичу на усвајање предлога: *фреквенција љредлоџа у љовору одраслих, функције/значања љредлоџа* и њихова *когњиџивна комилексносиџ*, при чему фреквенција предлога има највећи утицај (Анђелковић 2000).

4. УТИЦАЈ ФРЕКВЕНЦИЈЕ ПРЕДЛОГА НА ЊИХОВО УСВАЈАЊЕ. Будући да су претходна истраживања показала да фактор фреквенције предлога има највећи утицај на усвајање предлошког система у српском језику (Анђелковић 2000), у развојној психоллингвистици започета су истраживања која су се бавила

анализом дистрибуције предлога у спонтаном дечијем говору. Подаци о заступљености предлога у говору деце добијени су из *Српског електронског корпуса раног дечијег говора* (Анђелковић et al. 2001). Ови подаци упоређени су са њиховом дистрибуцијом у три узорка језика одраслих: *Корпус српског језика: Фреквенцијски речник савременог српског језика* (Костић 1999; 2001), *Разговорни српскохрватски језик* (Савић – Половина 1989) и *Говор одраслих упућен деци* (у даљем тексту ГУД) (Анђелковић et al. 2001). Узорак дечијег говора обухватао је пет узраста (1;8, 2;2, 2;8, 3;2 и 3;8).

Истраживање које су спровели Савић и Анђелковић потврдило је налазе ранијих истраживања да су први предлози који се појављују у спонтаном дечијем говору: *у, на, за* и *код* (SAVIĆ – ANĐELKOVIĆ 2004). Ауторке су истакле важност фреквенције предлога у говору одраслих, за коју се утврдило да је добар предиктор фреквенције предлога у спонтаном дечијем говору. Показало се да је употреба предлога код деце већ на најнижим узрастима високо детерминисана фреквенцијом употребе тих предлога у језику одраслих, што значи да ће дете прво почети да употребљава оне предлоге које одрасли око њега најчешће користе.

Ипак, анализе дечијег говора показале су да постоје одређена одступања. Утврђено је да се на најмлађим узрастима предлози *код* и *с(а)* не дистрибуирају онако како би се очекивало на основу података добијених анализом језика одраслих (SAVIĆ – ANĐELKOVIĆ 2004: 424–436). Слику о употреби предлога *код* ауторке су добиле поређењем четири различита узорка: стандардног писаног српског језика (Костић 1999; 2001), разговорног језика одраслих (Савић – Половина 1989) и узорака дечијег говора и ГУД-а из *Српског електронског корпуса раног дечијег говора* (Анђелковић et al. 2001).

Предлог *код* се у говору деце појављује неочекивано рано и често (већ на узрасту од 20 месеци) (SAVIĆ – ANĐELKOVIĆ 2004), док у језику одраслих предлог *код* спада у средњефреквентне предлоге (Костић 1999; 2001). Разлог раног појављивања предлога *код* у говору деце може бити његова висока фреквенција у говору упућеном деци (ГУД). У ГУД-у је заступљен двоструко чешће него у разговорном језику одраслих (SAVIĆ – ANĐELKOVIĆ 2004). Ауторке објашњавају да је употреба предлога *код* у комуникацији дете : одрасли прагматски условљена, што се види у исказима нпр. Идемо *код баке, код маме, код тата...*; Дођи *код мене* и сл. Примарна функција предлога *код* јесте успостављање и одржавање контакта између детета и одраслог, што је основни разлог његове високе фреквенције у ГУД-у. Као резултат тога, деца усвајају предлог *код* веома рано и користе га чешће него што се користи у стандардном писаном језику.

Предлог *с(а)* се у дечијем говору први пут јавља тек на узрасту од 26 месеци (SAVIĆ – ANĐELKOVIĆ 2004). У говору одраслих има статус високофреквентног предлога (Костић 1999; 2001), као и у ГУД-у, где је заступљен с високом учесталošћу (SAVIĆ – ANĐELKOVIĆ 2004). Будући да постоји прилагођавање говора одраслих узрасту детета, постоји и већа заступљеност предлога *с(а)* у ГУД-у него у стандардном писаном и разговорном језику. Ауторке наглашавају да поменуто прилагођавање проистиче из прагматских карактеристика комуникације дете : одрасли. Заједништво у активностима деце

и одраслих (стална потреба за успостављањем и одржавањем контакта) видљиво је у прилагођавању ГУД-а комуникацији са дететом и већој заступљености предлога *c(a)* него у стандардном писаном и разговорном језику одраслих. Питање је због чега се предлог *c(a)* не појављује у говору деце на најмлађим узрастима, упркос значајној присутности овог предлога у ГУД-у. Савић и Анђелковић претпостављају да је то због полисемичне природе предлога *c(a)*, где се истим предлогом означавају најмање два различита значења: *значење друштво/заједница* и *аблајтивно значење*, а такође и нестандардна употреба инструментала са предлогом *c(a)* у означавању *средства/оруђа*: *Пишем c(a) оловком* уместо *Пишем оловком*, која је врло честа и у говору одраслих (SAVIĆ – ANĐELKOVIĆ 2004). Полисемичност предлога *c(a)* је, према претпоставци аутора, когнитивно захтевнија, што отежава његово усвајање и употребу на најмлађим узрастима.

Пре него што испитамо узроке ових одступања и покушамо да утврдимо да ли се на основу карактеристика значења може сазнати нешто о разлозима због којих предлози *код* и *c(a)* одступају од предвиђене динамике усвајања засноване на фреквенцији у говору одраслих, приказаћемо методологију рада и прикупљања података, резултате истраживања, а затим ћемо на основу њих покушати да дамо ваљане закључке о законитостима усвајања предлога *код* и *c(a)* у српском језику.

5. Циљ истраживања. Досадашња истраживања језичког развоја деце (JOHNSTON – SLOBIN 1979; ЈОЦИЋ 1980 – 1981; TOMASELLO 1987; SAVIĆ – ANĐELKOVIĆ 2004) слажу се у томе да постоје три фактора који утичу на усвајање језика: *стабилан концептуалног развоја, сложеност језичке форме* и *фреквенција*, наглашавајући да је њихов утицај истовремен.

Полазећи од ове претпоставке, циљ нашег истраживања био је да се на примеру предлошког система српског језика утврди да ли степен концептуалне сложености утиче на време и лакоћу усвајања предлога и њихових значења. Дакле, да ли ће предлог који је полисемичан, односно има већи број значења, бити тежи за усвајање.

Специфичности употребе предлога *код* и *c(a)* у раном дечијем говору указале су на потребу да се ова два предлога детаљније испитају (SAVIĆ – ANĐELKOVIĆ 2004). Усвајање предлошког система српског језика огледа се у развоју и диференцирању функција и значења предлога и предлошко-падежних конструкција. Питамо се да ли се сва значења предлога *код* и *c(a)* јављају у дечијем говору и на која, од поменутих значења, деца упућују у раним примерима њихове употребе. Дакле, циљ би био да се испита развој значења предлога *код* и *c(a)* у говору деце која усвајају језик, као и њихов однос према оформљеном и стабилном предлошком систему говора одраслих.

У наставку рада испитаћемо која су значења предлога *код* и *c(a)* присутна у спонтаном говору деце на раним узрастима, и покушаћемо да дамо одговор на следећа питања: (1) да ли значење утиче на појаву и брзину усвајања предлога; (2) да ли тип језичке продукције зависи од узраста детета и (3) које су специфичности дистрибуције предлога *код* и *c(a)* у језику деце у односу на језик одраслих.

6. МЕТОДОЛОГИЈА

6.1. ПРЕТРАГА КОРПУСА. Увид у специфичности употребе предлога *код* и *с(а)* у дечијем говору добили смо претраживањем *Српског електронског корпуса раног дечијег говора* (Анђелковић et al. 2001).⁷ Да би се добио потпуни увид у начин употребе предлога *код* и *с(а)*, као и у значења која деца користе, издвојени су искази у којима се они појављују, а затим су обрађени у програму CLAN.⁸ Укупна фреквенција предлога *код* и *с(а)* добијена је преко опције *FREQ*,⁹ а затим су преко опције *KWAL*¹⁰ из транскрипата говора деце на најмлађим узрастима (22–44 месеца) извучени искази у којима се појављују тражени предлози заједно са контекстом. Помоћу ширег контекста било је могуће тачно утврдити које је значење предлога употребљено у датом исказу.

6.2. УЗОРАК. Да бисмо испитали најраније употребе предлога *код* и *с(а)*, издвојили смо скуп исказа који садржи најранија појављивања предлога *код* и *с(а)* у дечијем говору на најмлађим узрастима. Будући да корпус обухвата узрасте од 18 до 48 месеци, било је неопходно одредити узрасте и број исказа који ће ући у анализу. Основно питање било је на којим се узрастима и у којим значењима најраније појављују предлози *код* и *с(а)*. Треба нагласити да су предлози у раном дечијем говору релативно ретка појава и да се на најранијим узрастима у узорку може пронаћи мали број (укупно 2, 3 или 5 предлога). Уколико се, као што је то случај у нашем истраживању, прати усвајање једног или два конкретна предлога, јасно је да је њихов број у самом корпусу још мањи. Из тог разлога, за свако дете издвојили смо и анализирали првих 5 појављивања предлога *код* и *с(а)*. Пошли смо од најранијег узраста на којем се предлог први пут појавио, идући ка вишим, било да се код једног детета јавио врло рано, а код другог знатно касније. На тај начин смо захватили узорак најранијих употреба ова два предлога. Код осморо деце, чији је говор забележен у корпусу, варирао је најранији узраст на којем су се предлози *код* и *с(а)* појавили. Код неке деце су се појавили већ на узрасту од 20 месеци, док су се код друге деце појављивали тек на узрасту 3;5. Оваква варирања нису непозната у науци о развоју деце и део су природне динамике психолошког развоја и индивидуалних разлика.

6.3. КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСКАЗА. Приликом анализе значења предлога *код* и *с(а)* уочили смо да се искази у којима се они појављују међусобно разлику-

⁷ Грађа за *Српски електронски корпус раног дечијег говора* сакупљана је у периоду између 1998. и 2001. године, када је снимљен материјал који је касније транскрибован и развијен у базу говорног језика. Корпус чине транскрипти видео-записа спонтане интеракције деце и одраслих. Узорак деце чији је говор сниман обухвата осморо деце, 4 дечака и 4 девојчице. Четворо деце снимано је у Београду, а четворо у Бања Луци. Снимање је текло лонгитудинално током периода од 3 године, на свака 2 месеца у трајању од 90 минута. Корпус обухвата узрасте од 18 до 48 месеци, тј. заступљено је 16 узраста. Материјал је са видео-касета транскрибован у електронској форми према систему CHILDES за сакупљање, транскрипцију и анализу података (MacWhinney 1989).

⁸ CLAN (Computerized Language Analysis) програм који служи за анализу података транскрибованих у специфичном формату CHILDES, осмишљеном за истраживања говорне продукције деце и одраслих.

⁹ *FREQ* опција програма CLAN која излистава речи говорника и даје њихову фреквенцију.

¹⁰ *KWAL* опција програма CLAN која излистава исказе у којима се појављује циљана реч.

ју по својој комуникацијској природи. Пошто ове разлике могу бити релевантне за анализу значења којима дете располаже на датом узрасту, било је неопходно водити евиденцију о њима. У том смислу разликовали смо три врсте исказа: (1) *имитативно понављање*, (2) *продуктивно понављање* и (3) *својану продукцију*. Таква подела омогућила нам је да, пре него што одредимо значења, из анализе искључимо оне употребе које су у потпуности *имитација* говора одраслих, односно ситуације у којима дете понавља за одраслим, без активне измене делова исказа. У случају *продуктивног понављања* искази нису једноставно имитирање, већ дете користи говор одраслих модификујући га, било додавањем или избацавањем одређеног дела исказа. *Својана продукција* подразумева праве спонтане исказе које је дете само изговорило, без модела говора одраслих који непосредно претходи. Управо су овакви искази најпожељнији за анализу јер најбоље одражавају праве експресивне способности детета и употребу предлога.

7. РЕЗУЛТАТИ. На основу података о заступљености предлога *код* и *с(а)* код деце на најмлађим узрастима, покушали смо да утврдимо: (1) на којим се узрастима први пут појављују предлози *код* и *с(а)*; (2) којим се редоследом усвајају значења датих предлога и (3) да ли су прва појављивања предлога имитација или спонтана употреба (тип продукције).

7.1. ФРЕКВЕНЦИЈА ПОЈАВЉИВАЊА ПРЕДЛОГА *КОД* И *С(А)* НА СВИМ УЗРАСТИМА

7.1.1. Прва појављивања предлога *код*. Предлог *код* се јавља на различитим узрастима код различите деце. Код четворо деце (ЛУК, НИК, ДАЦ, АНА)¹¹ предлог *код* се први пут појављује на узрасту од 20 месеци. Најкасније прво појављивање у истом узорку забележено је код једног детета (МИЛ) на узрасту од 38 месеци. У табели 5 приказана је фреквенција употребе предлога *код* на различитим узрастима код истог детета, што нам показује динамику употребе датог предлога и његово (не)устаљивање у говору.

Табела 1. Преглед фреквенције појављивања предлога *код* на свим узрастима¹²

	Узраст															
	18	20	22	24	26	28	30	32	34	36	38	40	42	44	46	48
ЛУК		1	1	9												
НИК		1			3	1		5								
ДАЦ		1			1	2			1							
АНА		1		5												
МИЛ											1		2	1		
ЛАЗ								1	3	7						
АНЕ					1	2	1		5							
ЈЕЛ										1	1	2	3			

¹¹ Скраћенице којима су обележена имена деце у *Српском електронском корпусу рано децијег говора* (Анђелковић et al. 2001) (ЛУК=Лука, НИК=Никола, ДАЦ=Даница, АНА=Анђела Њ., МИЛ=Милош, ЛАЗ=Александар Лазић, АНЕ=Анђела С., ЈЕЛ=Јелена).

¹² Бројеви у табели приказују број појављивања датог предлога на различитим узрастима (изражено у месецима).

7.1.2. Прва појављивања предлога *c(a)*. Предлог *c(a)* се у узорку дечијег говора на најмлађим узрастима не појављује. Најранија појава овог предлога код једног детета (ДАЦ) је на узрасту од 22 месеца, међутим, употреба предлога у овом случају представља имитативно понављање говора одраслог, док се прва спонтана употреба јавља на узрасту од 24 месеца (АНА). Најкасније прво појављивање забележено је на узрасту од 42 месеца (МИЛ).

Табела 2. Преглед фреквенције појављивања предлога *c(a)* на свим узрастима

	Узраст															
	18	20	22	24	26	28	30	32	34	36	38	40	42	44	46	48
ЛУК				3	6											
НИК					1	1	8									
ДАЦ			1			1		1	10							
АНА				2	1		1	2								
МИЛ													2	1	5	
ЛАЗ									3	1	6					
АНЕ							2	1	5							
ЈЕЛ											3		1	7		

Када се одређени предлог појави на једном узрасту, не значи да ће се обавезно појавити на узрастима који следе. Разлози изостанка уопште не морају бити занимљиви за развојну теорију, јер су највероватније последица ситуационог и прагматског варирања у узорку. Ако упоредимо две горе наведене табеле, уочићемо да се код деце код које се предлог *код* појављује рано, такође и предлог *c(a)* појављује раније у односу на другу децу, и обрнуто. Дакле, посматрањем првих појава ова два предлога, можемо створити почетну слику о развоју опште говорне продукције сваког детета понаособ.

7.2. ФРЕКВЕНЦИЈА ПОЈАВЉИВАЊА ЗНАЧЕЊА ПРЕДЛОГА КОД И С(А) НА СВИМ УЗРАСТИМА

7.2.1. Значења предлога *код*. Од укупно шест значења ППК *код* + *џени-йив* које наводи М. Стевановић (место вршења радње; место завршетка кретања; присуство особине; допусно значење; услов радње; временско значење) (1969: 290–299), у узорку говора деце на најмлађим узрастима појављују се само прва два значења: *месѿо вршења радње* и *месѿо завршејка крејтања*. Значење *месѿа на коме се неѿиѿо налази, ѓде се врѿи нека радња* доминантно је и јавља се као прво значење које дете усваја и почиње да употребљава. Значење *месѿа завршејка крејтања* појављује се само 3 пута од укупног броја појављивања предлога *код* (укупно 63). Употреба предлога *код* у означавању места завршетка кретања појављује се знатно касније у односу на прво значење, и то први пут на узрасту од 34 месеца. У узорку који смо испитивали нису се појавила остала дефинисана значења (*йрисусѿво особине, дойусно значење, услов и време*).

Табела 3. Преглед првог појављивања и фреквенције значења предлога *код*

Значење	Узраст првог појављивања	Фреквенција (укупна, на свим узрастима)	Пример ¹³
Место вршења радње	20 месеци	60	<i>Код Миће Пуки.</i> (Код Миће је Пуки)
Место завршетка кретања	34 месеци	3	<i>Ја нећу никад код њега доћи.</i>

7.2.2. Значења предлога *с(а)*. У српском језику предлог *с(а)* јавља се уз два падежа (генитив и инструментал) и већем броју значења (*јрави социјатив*; *нејрави социјатив*; *квалитативни инструментал*; *начин*; *време*) (СТЕВАНОВИЋ 1969: 434–442). У табели 8 наводимо значења предлога *с(а)* и са генитивом и са инструменталом, будући да су претходна истраживања (ПАРЕЗАНОВИЋ 1993) показала да у предлошко-падежној синтагми доминантну информацију носи предлог, а не падежни наставак. Наиме, и деца и одрасли се приликом интерпретације предлошко-падежне синтагме ослањају на значење које је кодирано у предлогу, док падежни наставак може представљати допунску информацију у случајевима када деца имају несигурне претпоставке у вези са значењем одређеног предлога (најчешће на узрасту од 4 године).

Табела 4. Преглед првих појављивања и фреквенција значења предлога *с(а)*

Значење	Облик	Узраст (првог појављивања)	Укупна фреквенција појављивања	Пример
Место	<i>с(а) + ген.</i>	22 месеци	8	<i>С ове сјане</i> ¹⁴ (<i>с ове сјане</i>)
Прави социјатив	<i>с(а) + INSTR.</i>	24 месеца	26	<i>са девоџцом</i> (<i>са девоџцом</i>)
Неправи социјатив	<i>с(а) + INSTR.</i>	26 месеци	8	<i>Што ћес ца (са)</i> <i>јим лойјама?</i>
Квалитативни инструментал	<i>с(а) + INSTR.</i>	28 месеци	5	<i>Види ово ца (са)</i> <i>авионом.</i>

7.2.3. Посматрано по узрастима, у нашем узорку се на узрасту од 22 месеца прво појавила предлошко-падежна конструкција *с(а) + ѓенијив*, и то у значењу *месја*. Она се јавља као имитативно понављање говора родитеља и једини је пример појаве генитива пре инструментала на овако раном узрасту. На узрасту од 24 месеца први пут се јавља употреба предлошко-падежне конструкције *с(а) + INSTR.* у значењу *јравоѓ социјатива*. На узрасту од 26 месеци јавља се употреба предлошко-падежне конструкције *с(а) + INSTR.* у значењу *нејравоѓ социјатива*. На узрасту од 28 месеци

¹³ Сви примери су преузети из *Срјскоѓ електронскоѓ корјуса раноѓ дечијег ѓовора* (АНЂЕЛКОВИЋ et al. 2001).

¹⁴ Наведени пример је имитација говора одраслог, па се не може узети као пример овладавања датим предлошким значењем. Ради доследности навођења података убележен је у табелу као најраније појављивање.

јавља се употреба предлошко-падежне конструкције *с(а) + инсџруменџал* у значењу *квалиџаџивноџ инсџруменџала*. На узорку дечијег говора није забележена употреба предлошко-падежних конструкција *с(а) + инсџруменџал* или *с(а) + џениџив* у значењима *времена, начина* и *узока* вршења радње.

Оно што примећујемо у наведеним примерима јесте да се предлошко-падежне конструкције *с(а) + инсџруменџал/џениџив* појављују у различитим значењима на различитим узрастима. Најфреквентније значење које се појављује у узорку дечијег говора јесте значење *џравоџ соџџаџива*, док је фреквенција појављивања осталих значења релативно уједначена. Претпостављамо да је висока фреквенција предлошко-падежне конструкције *с(а) + инсџруменџал*, у значењу *џравоџ соџџаџива*, у дечијем говору резултат њене учесталости у говору одраслих нпр. *Идемо у џарк са баком; Хоћеш са џаџом у џеџињу?* и сл.

7.3. Тип продукције и фреквенција употребе предлога *код* и *с(а)*

7.3.1. Исказе које су деца продуковала поделили смо на три типа, у зависности од тога да ли је предлог употребљен имитативно или га је дете самостално продуковало. У том смислу, разликовали смо три основна типа исказа: I – имитативно понављање, II – продуктивно понављање и III – спонтана продукција.

7.3.2. Тип продукције и фреквенција појављивања предлога *код*. *Имиџаџивно џонављање* учестало је на раним узрастима у ситуацијама када дете у потпуности понавља речи и исказе онако како су их одрасли изговорили (укупно 4). У нашем узорку се није појавило на узрастима вишим од 24 месеца. У истом периоду појављује се и *џродуџивно џонављање*, при чему деца, слушајући родитеље, понављају део њиховог исказа, придодајући му неке друге речи и употребљавајући их на свој начин. Табела 9 показује да је продуктивног понављања било и на старијим узрастима и да се оно сигурно јавља у разговору међу одраслима, када је то прагматски адекватно и потребно (укупно 14). У узорку је највише предлога употребљено у *сџонџано џродукованим исказима* (укупно 44), што је значајно, јер они имају највећу валидност у истраживањима ове врсте.

Табела 5. Тип продукције и фреквенција употребе предлога *код*

Узраст (месеци)	Тип продукције/фреквенција		
	I	II	III
20	2	1	
22			1
24	2	9	3
26		1	4
28			5
30			1
32		2	4
34			9
36			8

38			2
40			2
42		1	4
44			1
укупно	4	14	44

I – имитативно понављање; II – продуктивно понављање; III – спонтана продукција

7.3.3. Тип продукције и фреквенција појављивања предлога $s(a)$.

7.3.3.1. $C(a)$ + инструментал. Није забележено *имитативно понављање*. *Продуктивно понављање* се не појављује на раним узрастима. Појављује се на узрасту од 26 месеци, при чему се на неким узрастима смењује са спонтаном продукцијом (укупно 16). *Спонтанна продукција* се јавља већ на узрасту од 24 месеца и високе је фреквенције у односу на остала два типа исказа (укупно 47).

Табела 6. Тип продукције и фреквенција употребе $s(a)$ + инструментал

Узраст (месеци)	Тип продукције/фреквенција		
	I	II	III
20			
22			
24			3
26		2	1
28			1
30		5	2
32			3
34		6	8
36		1	4
38		2	6
40			
42			3
44			8
46			5
укупно		16	47

I – имитативно понављање; II – продуктивно понављање; III – спонтана продукција

7.3.3.2. $C(a)$ + генитив. Предлошко-падежна конструкција $s(a)$ + *генитив* најмање је заступљена у говору деце на раним узрастима. *Имитативно понављање* појављује се на узрасту од 26 месеци (укупно 4). *Продуктивно понављање* није се појавило у узорку дечијег говора. *Спонтанна продукција* има највећу фреквенцију (укупно 5), али је укупан број појављивања ове конструкције у самом узорку врло мали.

Табела 7. Тип продукције и фреквенција употребе *c(a)+зенићив*

Узраст (месеци)	Тип продукције/фреквенција		
	I	II	III
20			
22			1
24			
26	4		
28			1
30			1
32			
34			
36			1
38			1
40			
42			
44			
46			
укупно	4		5

I – имитативно понављање; II – продуктивно понављање; III – спонтанa продукција

8. ЗАКЉУЧАК. Основна идеја овог истраживања била је да утврдимо да ли се у спонтаном говору деце на раним узрастима могу пронаћи сва значења предлога *код* и *c(a)* која су заступљена у језику одраслих. На основу података о заступљености ових предлога у раном дечијем говору (SAVIĆ – ANĐELKOVIĆ 2004) покушали смо да одговоримо на питање: да ли *значење* може бити фактор од којег зависе усвајање и употреба предлога *код* и *c(a)* у српском језику.

8.1. *Значење уииче на ђојаву и брзину усвајања ђредлођа.* Разуђеност значења коју имају предлошко-падежне конструкције у српском језику карактеришу и предлоге *код* и *c(a)*. Појаву ових предлога посматрали смо у најранијим фазама развоја говора код деце. Уочили смо да се у њиховој употреби издвајају једно или највише два значења. Када је у питању предлог *код*, значење *месџа врџења радње* је доминантно, али је забележено и значење *месџа заврџеџка креџања*. Остала значења (*ђрисусџиво неке особине, доџусно значење, услов и време*) не усвајају се на најмлађим узрастима. Предлог *c(a)* се у конструкцији са инструменталом најпре усваја кроз значење *ђравођ социјаџива*, док се остала значења (*неђрави социјаџив, квалиџаџивни инсџтруменџал*) појављују нешто касније, или се на најмлађим узрастима уопште не појављују (*време, начин, узрок*). Оно што примеђујемо јесте да дете уочава само одређене релације и жели да их изрази, а чини се да су значења која се прва усвајају она којима се означавају једноставније релације. Подаци добијени из узорка ране језичке продукције деце говоре нам које су то релације и на који начин их дете изражава. Чињеница да се одређене релације не појављују у узорку указује на то да их дете још увек не уочава, или да не постоји мотивација да их изрази. Сви они изрази који се појављују, али су неправилно употребљени, указују на то да дете уочава одређену релацију,

- MACWHINNEY, Brian. *The CHILDES Project: Computational Tools for Analyzing Talk*. Hillsdale – London: Lawrence Erlbaum Associates, 1989.
- SAVIĆ, Maja, Darinka ANĐELKOVIĆ. The Acquisition of Prepositions in Serbian: Factors and Mechanisms of Development. *Psihologija* 37/4 (2004): 415–450.
- TOMASELLO, Michael. Learning to Use Prepositions: A Case Study. *Journal of Child Language* 14 (1987): 79–98.

Ana Milenković

THE ACQUISITION OF THE MEANINGS OF PREPOSITIONS
KOD AND *S(A)* IN EARLY CHILD SPEECH

S u m m a r y

In this paper the development of the meanings of prepositions *kod* and *s(a)* at the age of 18 to 48 months was analyzed. The research concerned several questions: (1) at which age do children use the prepositions *kod* and *s(a)* for the first time (when do the prepositions *kod* and *s(a)* appear in early child speech); (2) how do children learn and correctly use the meanings of the prepositions *kod* and *s(a)* and (3) are the first uses of the prepositions *kod* and *s(a)* in early child speech imitations of the speech of grown-ups or spontaneous uses? There is an assumption, based on previous studies, that the frequency of use of the prepositions *kod* and *s(a)* in adult speech will determine their appearance in early child speech. Also, the degree of conceptual complexity of the prepositions *kod* and *s(a)* will influence the time and simplicity in the acquisition of their meanings. The basic findings of this research imply that the complexity of the meanings of prepositions *kod* and *s(a)* influence their appearance in early child speech. Also, the type of language use (whether the child imitates the speech of adults or uses the prepositions spontaneously) is determined by the child's age.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
ana.milenkovic@isj.sanu.ac.rs

Марина Јуришић

ДАТИВ И ОПШТИ ПАДЕЖ У ДАТИВНИМ ФУНКЦИЈАМА У ГОВОРУ ГОРЊЕ ПЧИЊЕ*

У раду се најпре даје инвентар сачуваних дативних облика у говору Горње Пчиње и правилности у њиховој дистрибуцији. Затим се говори о дативу и аналитичким конструкцијама са предлозима *на*, *накуде*, *(с)према* (које су настале као алтернативна форма старом слободном дативу и предлошко-падежним конструкцијама са дативом) у функцији посесивног, спацијалног, темпоралног и квалификативног детерминатора.

Кључне речи: призренско-тимочка дијалекатска област, Горња Пчиња, морфологија, аналитизам, синтакса датива/општег падежа.

This paper first presents an inventory of the preserved dative forms in the dialect of Gornja Pčinja and regularities in their distribution. Then it addresses dative and analytic structures with the prepositions *na*, *nakude*, *(s)prema* (which were formed as an alternative form of the old free dative and prepositional phrases with dative) in the function of the possessive, spatial, temporal and qualifying determiner.

Key words: Prizren-Timok dialectal area, Gornja Pčinja, morphology, analyticism, syntax of dative/general case.

1. Увод. Говор Горње Пчиње, области која се налази југоисточно од Врања, одликује изузетно узрапцедовали аналитизам: дативни облици именица нису сачувани, готово све функције датива преузео је општи падеж (ОП), а именичке заменице, једине у овом говору, чувају старе облике датива уз велике недоследности и бројна ограничења. Циљ овога рада јесте да најпре да инвентар свих сачуваних дативних форми у овом изузетно „прогресивном” говору, а затим да представи датив и општи падеж, који се налази на месту старих дативних облика у аналитичким конструкцијама са предлозима *на*, *накуде*, *(с)према*, у функцији посесивног, спацијалног, темпоралног и квалификативног детерминатора. У складу са овим циљем, у наредним тачкама навешће се све сачуване дативне форме (именичких заменица), а затим правилности у њиховој дистрибуцији, као и у дистрибуцији облика ОП личних заменица у функцији датива. Затим ће бити речи о дативу/ОП са значењем посесивности, просторних и временских односа и критерија.

2. Датив и аналитичка конструкција са предлогом *на* у функцији датива код заменица. Инвентар сачуваних форми датива изгледа овако:

* Овај прилог резултат је рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језика у простору* (178020), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

а) Код личних заменица разликују се номинатив, датив и општи падеж, при чему је врло чест синкретизам облика ОП и датива (в. табелу 1 у: Јуришић 2009: 135). У 1. и 2. л. јд. постоје једнаки облици за датив и ОП (в. т. 2.2), у 1. и 2. л. мн. нису сачувани пуни облици датива, а у 3. л. једино личне заменице за м. и ср. род јд. у дативу чувају форму *њему*, с тим што је тај архаизам територијално ограничен на источнији део Горње Пчиње (западно функционише само облик ОП – *њеџа*). Тамо где егзистира облик *њему* може се чути и облик *њеџа* са предлогом *на* у функцији датива, што опет говори о надмоћи ОП. Облици *њози* и *њозе*, пуне дативне форме заменице *она*, могу се чути на већем делу истраживане области (нема их једино на крајњем западу). Међутим, оне су својим функцијама изједначене са ОП – *њум(а)*, односно, изгубљен је осећај да се употребљавају само у означавању датива. У 3. л. мн. пуни облици ОП и датива су изједначени (*њи*, *њим(а)*) и нема строгих правила у њиховој употреби.¹ Када су у питању енклитички облици, у једнини свих личних заменица постоје акузативне енклитике облички различите од дативних (*ме ~ ми*; *џе ~ џи*; *џа ~ му*; *џу ~ ву*), док је у множини ситуација сложенија: *ни* и *ви* су множинске енклитике заједничке за акузатив и датив 1. и 2. л., при чему се, спорадично, као акузативне енклитике могу јавити и форме *не* и *ве*, а у 3. л. мн. на северозападу ове области облик *џи* је једина множинска енклитика, док се на крајњем истоку чува архаично *им* (Р, П, ЦГ)² и врло често чује ново *ни* (ЦГ, П, Р, Т, Л) као дативна енклитика (поред спорадичног *џи*).³

б) Код осталих именичких заменица дативне форме срећу се ретко и последователно, уз очигледну тенденцију да буду потпуно истиснуте аналитичким конструкцијама са предлогом *на*. Тако је са именичком заменицом *кој*, која, осим облика номинатива, има још посебне форме датива – *коме*, *кому* и ОП – *коџа* (в. т. 158 у: Јуришић 2009), али и са заменицама *некој*, *никој*, *свак*, код којих су забележене само неколико пута форме *некому*, *никому*, *свакому*, а много чешће конструкције ОП (*некоџа*, *никоџа*, *свакоџа*) са предлогом *на* (в. потврде у т. 161 и 163 у: Јуришић 2009).

Дакле, постоје дативне енклитике (мада и ту има извесних синкретизама) и пуни облици датива међу именичким заменицама – *њему*, *кому/коме*, *некому*, *никому*, *свакому*, код којих дативна форма није преузела и функције ОП (као, на пример, код облика *њозе/њози*, *њим(а)*), али које све чешће замењује ОП са предлогом *на*.

Општи падеж без предлога у функцији датива може се појавити само у једном случају – уместо пуног облика датива личних заменица:

мёне више не помага ништа (Л), Море, тёк се појавише и *мёне* (ЦГ), Деда Милан вика: *мёне* разбй главу, грёди, вика, ётепа ме! (ЦГ), Тёј како је *мёне* билё (Р), сёдоше и ја ни казују као *џёбе* (Т), ёе ти давам ја чёсто краважё *џёбе* (Р), ётку[д]

¹ Мора се, ипак, напоменути да није сигурно да ли је случајност то што у материјалу није запажена форму *њим(а)* у пунктовима Шапранце (Шп) и Голочевце (Г).

² Грађа потиче из следећих пунктова: Голочевце (Г), Коћура (К), Лесница (Л), Пролесје (П), Радовница (Р), Горња Трница (Т), Црвени Град (ЦГ), Шајинце (Ш), Шапранце (Шп), Козји Дол (КД) и Трговиште (Тр).

³ Доста потврда дативних форми личних заменица, али и форми ОП у функцији датива, може се видети у поглављу о личним заменицама у: Јуришић 2009: 134–150.

иџебе паре (Р), како ја *вас* што причам, такој са онџ *мене* причали (ЦГ), и она, њум крв не мож да устаев, крвава глава! (П), па тамџн њум годину ставише (П), братанице су доодиле *ниџ*, од брата ми ћерке (Р), дек сџм ја *њима* (Р) и сл.

Облици *мене* и *иџебе* били су, изгледа, исти у акузативу и дативу још пре него што је ОП преузео све функције косих падежа. Наиме, овај говор је изразито екавски, па су у њему старо дативно *цџнџ* (*цџнџ*) и *теџџ* дали екавске облике (као и у неким другим говорима, „нарочито јужног типа” – Белић 1999а: 218–220), тако да су, од промене *џ* у *е*, акузатив (касније ОП) и датив ових заменица били изједначени. То је и разлог што *мене* и *иџебе* у дативној функцији могу да стоје и без предлога *на*, а аналогijом са њима спорадично се срећу и слободни облици *вас*, *нас* у дативној функцији. Облици *њози/њозе* и *њим(а)* такође су формом стари дативи, иако су у функцији ОП, па се можда стога могу чути и без предлога *на*. У прилог овој претпоставци говори и чињеница да се облик *њеџа* (али и *коџа*, *некоџа*, *никоџа*, *свакоџа*), за који постоји и сачувана дативна форма у једном делу Горње Пчиње, увек појављује са предлогом *на* када има дативно значење (в. т. 2.3).

Чињеница је, међутим, да се пуни облици свих ових заменица много чешће чују са предлогом *на* (а), затим са својом дативном енклитичком формом (б) или у комбинацији – дативна енклитика, предлог *на*, пуни облик ОП (в)⁴ и, на крају, могуће је употребити само дативну енклитику, а да пуни облик изостане (г):

а) *вика на мене* (К), *тешко на нас девојке* (Р), како је *на нас* (П), и *на неџа* купимо (Ш), онџ давашеф по неки динар *на неџа* (К), помагамо, она *на мене*, ја *на њум* (К), после је *на њума* овога човека довела (Ш), нема *на њума* ништа да остане (ЦГ), *на њозе* сал срединка; *на њозе* татко там, и мајка, у Баваниште, на туј стару снашку; и *на њозе* толичко дадев леб (Г), како треба *на вас* (К), и *на њи* сџм шарала (К), онџ су туј седели и *на њи* су оставили стан (Ш), пројдеф партизани – *на њим* леп, пројдеф Бугари – *на њим* леп (ЦГ);

б) *мене ми* мајка омесила чисто крвајче (Р), што несџ ми овџа зуби *мене* (П), *мене ми* се спије (Ш), ма отку[д] *иџи иџебе*, каже, паре (Р), *иџебе* за у школу ли *иџи* требе? (К), ће *иџи* давам ја чисто крвајче *иџебе* (Р), а *нас ни* су комшије дођували (Шп), напрет са *ни нас* такој причали стари (Р), нека *ви* мреје *вас* туј (Р), врне *ву њум* краву (ЦГ), омеси *ву* крвајче *убаво*, от пченицу, *њозе* (Л), па *ву* га остави *њозе* на кревет (Р), *њози* што *ву* је пакос поправија (ЦГ), *њи џи* је ближе там (Ш), *њим џи* је кулџр бија (Р), пушке *им њим* наодџли (Р);

в) *на иџебе* истин ли *иџи* је вџк удавија козу? (К), као *на вас* што *ви* давамо леб, исто и *на њи* (К), *на неџа* ноге му отџчав (Шп), Та са му име *на неџа* (К), такој му *на неџа* причали неки стари (К), и *на њум* *ву* оставила по седџм (К), па и *на њум* да *ву* праеф свадбу (Ш), па *ву* дава *на њума* о[д] трипут, а она па *на неџа* (Шп), онџ *ву* после остане *на њума* (Шп), туј *џи* је била кућица *на њи* (Шп), *на њи џи* је далеко; не *џи* тамџ[н] *на њи* (Шп), *на њи џи* викам (К), однесе *џи* се *на њи* (Г);

г) у памет ће си *ми* је (К), ја *ми* умре сестра *ми* (Р), офе да *ми* измџзе (Г), ођува *ми* је, неје татко (Р), да л *иџи* је причала? (К), да *иџи* кажу право (Г), још натамо су *ни* грџба (К), не *ни* је за давање (Г), куде су *ви* кола? (К), што *ви* е?

⁴ Напомињем да редослед у појављивању ових елемената није битан, односно једино је важно да предлог *на* иде испред пуног облика заменице (*на неџа*), а дативна енклитика може стајати и испред ове синтагме, а и после ње.

(Г), што да *ви* причам? (Р), па *ви* заприча за тој камен (П), једе ли *ви* се (Г), *ће ви* се обеси (К), умрела *му* жена, па набедвија да *му* испредев маање и да *му* сплетеф чарапе (Шп), цуна *му* руку (Ш), да л *му* ради ножица (К), сэл цопке *ву* нашли (К), и *ће* ги тѣра да *ву* пасѣв (Р), и на татка *ву* тетка сѣм (Ш), кудѣ *џи* су рѣт (Ш), доѣдеф си *џи* (К), баницу *ће* *џи* омѣсиш (Р), па ја свѣ *џи* даам (ЦГ), плѣтев *џи* (Л), не знам што да *им* односи за едење, за облекло; ама турамо *им* лѣп (ЦГ), Сѣма *им* кѣм бѣше (Р), и она *ни* ‘им’ даде жена, која је туј, пѣрче, и после отидев кудѣ *ће* се растѣрев; дојдев угасев *ни* лампуту, они вијев; и потепаше ги туј: вржев *ни* нѣге нагоре па бијѣф сѣ стапови (ЦГ), рањимо си ги, данѣс *ћу* *ни* турим ја лѣп (Р), млѣко имаше, сѣрење, там да *ни* однесу та да едѣв; па нѣ *ни* се рабѣти, лѣгав такој; ја *ће* *ни* казују пѣт, ја *ће* ги вѣду (П), ја ги лѣжу, лѣжу, казују *ни*, казују (Л), тој децѣта ме млѣго пѣти тѣрав, па *ни* гу причам (Т).⁵

Једини сачувани пуни облици датива међу именичким заменицама – *њему*, *кому/коме*, *некому*, *никому*, *свакому*, појављују се без предлога:

њѣму свѣ отворени вѣрата; туримо *њѣму* годину (ЦГ), Па што је тој, пола *њѣму*, *њѣму* па пола *му* гу даав, Дѣшо, он, не ради! (ЦГ), она и *њѣму* фрљи (Л), *њѣму* је оваква нѣга; *њѣму* су црева вадени двапути (П), *њѣму* се не свиђа овде да сѣди; *њѣму* жена умрела (Т), донѣла *њѣму* ручѣк да једе (Л), Како рѣкѣ нѣма ништа, и *њѣга* плѣча по главу – пауу, пѣкне глава и *њѣму*! (П), ципѣлка *му* испадне *њѣму*; е, *ће* *му* је мерѣк и *њѣму* као на Дуле; па турише *му* *њѣму* годину (ЦГ), а и синови са *му* и *њѣму* у Бор; она *му* гу тури *њѣму* у уво; *њѣму* *му* такој рекнали (Л), даде *му* и *њѣму* (П), даваше *му* и *њѣму* дег загина у државно (Г), нешто *му* се десило у Вѣрање *њѣму* (Р);

дадѣш *кому* појас, *кому* чарапе; *кому* што *ће* ти даваш (ЦГ), приѣдеф сви и *кому* марѣма, *кому* кошуља (Шп), *кому* не вѣлам нека ми искѣчи ис кѣћу (П), а *кому* рѣке врзѣне, *кому* нѣге врзѣне, *кому* турено овакој (К), *кому* е рамна табѣна нѣ га примав у вѣјску (ЦГ), мѣра га дарѣјѣш, свѣкога по нешто, *кому* кошуљу, *кому* чарапе, *коме* јастѣк; *коме* шѣмију, *коме* фанѣлу, *коме* ципѣле (К), и она *коме* да остави (П), на сѣстре, *коме* сандале, *коме* рѣкла (Шп); ни *му* је *некому* нешто даја (Р), и каже *некому* (ЦГ), свѣ су ми снашке ѣрне, *свакому* нека су ѣрне, и свѣк нека има тѣквѣ (П).

Само једном је регистрован редни број у дативној форми, али са предлогом *на*: па мѣже она да поправи, ел *на* *другоме* да каже, да прича други (К). Уз облике *њему* и *коме* чак неколико пута је забележен предлог *на*: а *на* *њѣму* се десѣ такој (К), и *на* *њѣму* очѣкав (Ш), па *на* *њѣму* најпосле (Р); *на* *коме* чарапе, *на* *коме* ћѣлими (К). Овакви примери, с једне стране, говоре о очигледном утицају изразито фреквентне конструкције *на* + ОП у значењу датива, а с друге стране – наговештавају да су и једини дативни облици на путу да стекну исти статус као *њози/њозе* и *њим(а)*. У прилог овоме говори и чињеница да је у једном делу истраживане области већ увелико превладао ОП *њега* са предлогом *на*, а тамо где још увек постоји дативна форма *њему* (источнији део) може се, такође, спорадично срести и поменута конструкција:

⁵ Постоји доста потврда са дативним енклитикама, али се оне овом приликом не наводе. Такође, редупликација датива, односно ОП у функцији датива, изузетно је честа. Илустрације су укључене у грађу која се наводи.

и на *њѣџа* купимо (Ш), што ми јѣдемо, тој и на *њѣџа* давамо (Шп), они давашеф по неки *динар на њѣџа* (К), ушмрцнемо кѣд га измѣшамо, знајеш, ми на *њѣџа* (Г), и на *њѣџа* целива (Шп); на *коџа* колко му одговѣра (Г), на *коџа* пченицу, на *коџа* које му трѣбе; на *коџа* што има; на *коџа* гу дава (К), кѣд на *коџа* искѣчав ђфе (Ш), епа, на *коџа* да викам; на *свакоџа* се даде: на *коџа* чарапе, на *коџа* марамче (К), поручи си газда на *коџа* да појев (Л); по торбу на *некоџа* тури, на *некоџа* нема (Шп); на *свакоџа* по нешто (К), и сѣг на *свакоџа* по два *тањира* (Ш), на *свакоџа* руку ће целивам; и на *свакоџа* парче ћу турим; от све што има на *свакоџа* ће пружи (Р), ђдма на твоје село, на *свакоџа* да каеш; целива руку снашка, на сви, на *свакоџа*, и на деца; сѣ тој причам на *свакоџа* живога (П).

Никада се неће употребити ОП претходно поменутих заменица без предлога, а у функцији датива (као што је случај са облицима *мене*, *ѡебе*, *нас*, *вас*, *њум(а)*, *њози*, *њозе*, *њи*, *њим(а)* – уп. т. 2.2).

Велики број потврда аналитичке конструкције *на + ОП*, уместо пуног облика датива тамо где се он чува, као и потврде са „неочекиваним” синтагмама *на + даѡивна форма заменице* јасно говоре о „стабилности” датива у овом говору.

3. Датив и општи падеж са предлозима *на*, *накуде*, *(с)према* (на месту старог датива) у функцији детерминатора. Датив/ОП могу се у говору Горње Пчиње појавити (као и датив у стандардном језику) у функцији семантичког субјекта (не *џи* је добро; *њѣму* се не свиђа овде да седи; *мене* ми се спије; на *сѡароџа* човека је мѡка), семантичке допуне у (семи)копулативном предикату (нека е здравје на *сви*, па и *њѣму* најпосле)⁶ и у функцији индиректног објекта (неам да *ѡи* дам; скрѡјимо на *деца* кошѡље; па *ву* га остави *њѡзе* на кревет; напрѣт са *ни нас* такој причали стѡри). Предмет овога рада, међутим, неће бити поменуте синтаксичке функције истраживаних падежних форми већ њихово посесивно, спацијално, темпорално и квалификативно значење. Та значења остварују се у специфичним околностима аналитичке деклинације. Наиме, међу именицама нема сачуваних форми датива. Оне су доследно одстрањене из морфолошког система горњопчињског говора и замењене *на*-конструкцијама, чиме се испитивани говор везује за опште развојне тенденције балканословенских језика. Мада, на пример, у северо-западним македонским говорима, који по бројним особеностима чине прелазне идиоме према српском језичком простору, има остатака посесивног датива. Тога има и у бугарским дијалектима, као и дативних енклитика личних заменица са значењем припадности (Милорадовић 2003: 139–141). У већини испитиваних говора призренско-тимочке дијалекатске области чувају се дативне форме или се бар могу срести уз конструкцију *на + ОП*,⁷ али овде

⁶ У грађи нису нађене потврде Д/ОП „у функцији семантичке допуне уз глаголе типа *ѡриѡдаѡи*, *ѡрисѡѡивѡѡи*, *дорѡѡи*, *одѡѡараѡи* ‘бити погодан’” (Антонић 2004: 77), мада се таква употреба датива/ОП може очекивати. Међутим, тешко је наићи на датив у декомпонованом предикату (уп. Антонић 2004: 79) пошто појава декомпоновања предиката и није уобичајена у горњопчињском говору.

⁷ На простору Косова и Метохије оне су прилично стабилна категорија (Павловић 1939: 169; Стевановић 1950: 140–141; Реметић 1996: 447–448; Младеновић 2001: 269–270), али већ у говору Заплања може се говорити о дативу посесивности и намене, и то само у јединици и код именица с обележјем живо (+), док су облици датива множине реткост (Марковић 2000:

готово да их нема ни у траговима.⁸ Конструкција *на* + ОП потиснула је слободни датив. Од предлога који у српском језику иду уз датив сачувани су *йрема* и *сйрема* ‘према, наспрам, насупротив, уочи’ (са ОП). Предлога *ка/к* нема (в. т. 3.3), али постоји нови предлог *накуде* ‘ка, према’.

3.1. Датив/општи падеж са предлогом *на* у функцији посесивног детерминатора. Посесивност је семантичка категорија која се манифестује као однос, веза између два појма од којих је један објекат посесије (посесум), а други субјекат посесије (посесор). Другим речима, посесум је „својина, сродник или интегрални део” посесора (Павловић 2000: 122). Она се у говору Горње Пчиње граматикализује енклитичким посесивним дативом и аналитичким конструкцијама *на* + ОП и *од* + ОП (када је у питању систем падежних синтаксичких средстава), али и присвојним придевима и заменицама (*џајџиков, мајкин, дејџињ, њеџов, њини*).

Енклитички посесивни датив личне заменице, познат и стандардном језику (Пипер и др. 2005: 188–190; Антонић 2004: 87–90) и народним говорима, овде је врло фреквентан. Он може бити замењен одговарајућим обликом посесивне придевске заменице: *муш ву умреја ~ њоан муш умреја*. Када су у питању именске посесивне конструкције с формом датива – оне у српском стандардном језику и дијалектима из његове основице нису уобичајене (Пипер и др. 2005: 188–190; Милорадовић 2003: 135), али се ипак јављају на целом штокавском простору (у говорима са сачуваном флексијом), а посебно у косовско-ресавским говорима,⁹ на шта су скренули пажњу још А. Белић (1999а: 292) и П. Ивић (1994: 225). У истраживаном говору, а и већини при-

223). У говору Алексиначког Поморавља чувају се у ограниченој мери остаци датива у свим деклинацијама, у функцијама посесивној и наменској, а односе се на жива бића, углавном на лица, и при том, такође, нема забележених облика датива множине (Богдановић 1987: 152–153). У Говору *Понишавља* аутор констатује да је ОП преузео функције датива, али примећује (уз приличан број потврда) да су „датови са значењем намене, управљености, окренутости, commodi, incommodi и сл. ... прилично укореењени и код најстаријег слоја становништва” (Ћирић 1999: 120). У складу са овим запажањима јесте и оно да се у говору Ниша датив боље чува него у околним селима. То посебно важи за именице м. р. на сугласник код којих су, по свему судећи, дативни облици генерално очуванији него у другим деклинацијама (Томл 1998: 179). Када су у питању остали истраживани призренско-тимочки говори, датив се увек чува у ограниченом броју случајева, и увек боље него у Горњој Пчињи. Тако га у Црној Трави и Власини (Вукадиновић 1996) има више код именичких заменица, појављује се и међу придевским заменицама, а спорадично се може чути и међу именицама, мада је очигледно много чешћа конструкција *на* + ОП; у говорима Бучума и Белог Потока стари облик датива се чува у ж. р. и у м. р. на -а (код старих људи и у врло ограниченом броју примера) и у неким устаљеним изразима код других врста (*боџ, браји*), затим код личних заменица и заменице *кој* и код показних заменица *овија, џија, онија* (Богдановић 1979: 66–68); у говору Лужнице не помиње се чување старих дативних форми, али очигледно их има код личних заменица (опет више него у Горњој Пчињи), затим код придевских заменица постоје и облици датива за заменице м. р., а међу њиховим потврдама „симптоматична” је: у овуј кућу *мојем* свекру *Во!*, у којој је присутан датив именице м. р. јд. (Ћирић 1983: 77).

⁸ Није нађена ниједна форма овога падежа код именица, али се он може препознати у прилогу *кноћи: кноћи праімо бѣдву* (Шп), да ги даате до *кноћи*, ће се батішев (Т).

⁹ Према постојећој литератури, посесивни датив је забележен у говору Црмнице (Милетић 1940: 522), Старе Црне Горе (Пешикан 1965: 188), северозападне Боке (Павловић 2000: 127–128), Роваца (Пижурица 1967: 155), Врачана (Петровић 1974: 167), околине Колашина (Пижурица 1981: 192), Змијања (Петровић 1972: 161), Баније и Кордуна (Петровић 1978: 129), Трстеника (Јовић 1968: 167), Левча (Симић 1980: 97–98).

зренско-тимочких говора, ситуација је слична оној у косовско-ресавском дијалекту, уз очекиване разлике које се тичу чувања дативне форме.¹⁰ Наиме, у горњопчињском говору немамо посесивни именички датив већ конструкцију *на + ОП* којом се изражава припадност. Појави ове аналитичке конструкције у наведеној функцији вероватно је претходио процес у коме је посесивни датив именичке синтагме истиснуо из употребе облик посесивног беспредлошког генитива, што би одговарало општим развојним тенденцијама балканословенских језика,¹¹ а и стању у говору Параћинског Поморавља, који је увелико захваћен процесом аналитизма (Милорадовић 2003: 136–138). Осим тога, конструкцију *на + ОП* могуће је у испитиваном говору понекад заменити одговарајућим присвојним придевом, а понекад конструкцијом *од + ОП* (која вероватно представља старо *од + љениѿив*).¹² Иначе, у косовско-ресавским говорима, у којима је адноминални посесивни датив врло чест, изгледа нема посесивне адноминалне *на*-конструкције (Милорадовић 2003: 136–138). Овај датив се добро чува и у неким призренско-тимочким говорима, на пример, у говору Галипољских Срба (П. Ивић 1957: 341–346), у призренском и ђаковачком (Реметић 1996: 451; Стевановић 1950: 140–141), док је у другима само ређа опција, поред присвојног придева (Младеновић 2001: 270, 280). У већини говора који бар донекле чувају стари облик датива (поред фреквентније конструкције *на + ОП*) може се спорадично наћи и на датив у посесивној функцији, уз додатна ограничења типа: само од именица м. р. на сугласник које означавају живо (+), обично лице (Богдановић 1979: 105; Богдановић 1987: 152–153), а у говору Запања, на пример, он је чак честа појава, али опет уз ограничење (само једнина и само од именица које означавају живо (+) – Марковић 2000: 113, 223). Међутим, на почетку прошлог века А. Белић је закључио да се у нишком крају, а и у целом јужноморавском говору, сачувала употреба старог датива „за посесивно значење и сл.” и то је тумачио утицајем косовско-ресавских говора (Белић 1999б: 228, 242–247). Стање у данашњем врањском говору, као и у говору који се овде испитује, где нису запажене старе дативне форме, различито је. У монографијама о другим сличним говорима, нажалост, обично изостаје податак о томе да ли се у њима јавља посесивни датив.¹³ Ипак, подаци о остацима да-

¹⁰ „Адноминални присвојни датив није ни иначе непознат нашем језику, али у већини дијалеката и у књижевном језику није чест (адвербативна употреба много је обичнија). Највише га има у дијалектима на истоку, призренско-тимочком и косовско-ресавском. Иста особина проширена је и у бугарском и македонском језику, а постојала је и у старословенском” (П. Ивић 1957: 344).

¹¹ Тако, на пример, А. Минчева (1964) прати развој посесивног датива у бугарској историјској синтакси, и то од постојања блиских по значењу средстава за исказивање посесивности па до уопштавања једног од њих (датива) и његове замене аналитичком конструкцијом са предлогом *на*.

¹² Ово одговара стању у говору Параћинског Поморавља (наравно, уколико занемаримо замену датива конструкцијом *на + ОП*), за који С. Милорадовић констатује да се датив „веома често јавља у именичкој синтагми и њоме се тада изражава права припадност. Чешће је у тој служби него њему синонимична предлошко-падежна конструкција *од + Г/ОП*” (Милорадовић 2003: 136).

¹³ Тако, на пример, говору Лужнице, на месту где аутор наводи примере везане за промену придевских заменица, уочена је једна потврда која наводи на помисао да се дативне

тива које даје Б. Видоески у својој књизи о кумановском говору, који је по много чему сличан горњопчињском, на извештан начин подржавају Белићеве наводе. Б. Видоески примећује да „остатоци од дативната форма за припаѓање, која во Црногоријата е сеуште жива ... овде нема многу. Ги забележив само овие примери: *Милану мајка* Дљб(к), *Јовану снава* Цвет, и месност *Урошу Бара* Ос.” Он такође напомиње да су у кумановском говору, као и у скопско-црногорском, до скоро биле у употреби дативне форме са флексијом код личних имена (Видоески 1962: 143–144). Да ли је тога било и у горњопчињском говору у не тако давној прошлости не можемо, нажалост, знати. Сигурно је да се сада на месту старог посесивног датива обично налази конструкција *на + ОП*. Треба додати и да се на месту слободног генитива (*оружје војника*),¹⁴ генитива са обавезним детерминатором (*књиџа моџа џријашеља*) или генитива са предлогом *од* (*џрозор од кухиње*) – овде налазе аналитичке конструкције *на + ОП* или *од + ОП*.¹⁵

У говору Горње Пчиње могуће је, дакле, исказати различите типове посесивних односа употребом енклитичког посесивног датива (а), аналитичком конструкцијом *на + ОП* (б) и, такође, аналитичком конструкцијом *од + ОП*, вероватно пореклом од старог *од + џениџив* (о којој овом приликом неће бити речи). Детерминисана именица (посесум) може, при том, заузима-ти различите синтаксичко-семантичке позиције (субјекат: *жључ ми* је пун камење; објекат: овџ *му* држи *кућуту*; именски део копулативног предиката: *Сима им кум* беше, прилошка одредба: *А куде брата џи* ће идеш ли горе?). Посесивни односи представиле се према подели коју даје И. Антонић (2004: 87–90; ПИПЕР и др. 2005: 188–190).

3.1.1. Посесивност којом се показује „однос припадништва – поседништва (власништва)” (ПИПЕР и др. 2005: 189) уочава се у следећим потврдама:

а) још натамо су *ни* гробја (К), на пут *ми* је кут^а (Т), овџ *му* држи *кућуту* (Р), и они збок њега, запалише *му* *кућу* (Т), соба *ни* беше малечка (К), куде су *ви* кола? (К), лѣче *ву* се џскрши (Ш), врзан вол за дирѣк, оно своно *му* *вика*: тѣка, тѣка, тѣка, тѣка, трѣпа га (Шп), капут *ми* га нема дугачки (Г), постиљчики *му* опѣremo (Г), сѣл цѣпке *ву* нашли (К), опѣнци *ву* врљани (Р), јарики *ву* полипсали (Р), свиње, двѣ *им* се опрасиле (П), па *џи* јајца џскрши (Ш), он у тѣкову *му* *кућину* сѣдеше (Шп);

б) а већ сѣм забравила на *људи* џме (Л), сѣтра, каже, глѣдете ујутру на *Бџари* ѣлишта (П), сѣко онѣ китке голѣме, та да ми се не закачав ѣглави на *крѣве* (Г), да дојѣж да ми каѣш додѣк са наше бѣке, онѣ џјѣдничке, овѣ џвѣорске на *Сѣму* и на *Пеџруна* (Р), на *овѣј* (дете) стѣари (К), а на *онѣј* *жѣну* (краву) гу на-мавала (Шп), покрѣшја сѣдови по Врѣње, на *меѣнцију* овдѣ (Г), тѣј *му* сапун на *деѣѣшо* и на *жену* (Г), Никѣт нѣје доодија, никѣт! Сѣмо на сѣкрану на *дѣду џи*, више нѣје (ЦГ), там горе ѣмаше *кућа* една на *сѣкрану ми* (ЦГ).

форме у поменутој функцији можда и тамо могу срести, барем по изузетку: у овѣј *кућу* *мојѣм* свѣкру Во (Ћирић 1983: 77).

¹⁴ Примери из стандардног језика преузети су из *Синѣаксе савременѣѣ срѣскоѣ језика* (ПИПЕР и др. 2005: 144–145).

¹⁵ Будући да се рад бави дативом и аналитичким конструкцијама које су замениле стару дативну форму, не разматрају се посебно аналитичке конструкције које воде порекло од старог генитива.

3.1.2. Посесивност којом се показује однос дела према целини:

а) с једно дрво та да *ми* главу ицѣпи! (П), шупља *му* је глава (ЦГ), нога *ми* е отказана (Л), измрзнаше *ми* ноге (Шп), ноге да *ву* отсече (Л), нога *му* је отсечена довдека (К), ноге *му* отичав (Шп), пртено па неће наникуде, ољуцев *му* ножице (ЦГ), и *му* прстѣ оздраве (Т), опште нема да *ѿи* модрѣје ноктѣ (ЦГ), и коска *му* се вѣди, овдѣ (Т), жључ *ми* је пун камене (П), цигѣрица *ву* се њум јѣла (П), почѣ *ми* око, вика, уминѹје, почѣ *ми* да *ми* здравѣје (Л), тѹго, дѣдо, кѣкви са *ѿи* очи (Л), кад мрѣјем ће *ми* очи глѣдаф тој (Р), колики са *ѿи* зуби (Л), ће *ву* поцрнѣјев зуби (Ш), едѣн образ *ву* свѣ црн (ЦГ), сѣк ће *ви* рогови исправимо (К), млого *ми* говор некако грѹб (К), подигњу главу, штѹкне *ми* свѣс и ја падну (Л), сѹчемо па ѹм да *ѿи* штѹкне (Л), штѹкја *ми* пѣмет, заборѣлам (Г), и оно како гу је јѣло, от пѣпел погѣчку, бок ли га знаје, дѹша си *му* је знала (Р);
 б) на *ѿивоју* *Назу* цревца на грѣду висѣв (Р).

3.1.3. У говору Горње Пчиње забележено је доста примера посесије којом се указује на родбинске и социјалне везе између посесора и посесума:

а) Старѣјко *ни* је бија из Голочѣвце, кѹм *ни* је ис Трговѣште (Ш), Етѣ сѣк умрѣла баба *му* (Р), мајката *ву* жива бидѣ за коца (Г), А мужат *ву* погина у рѣт (Р), тој кѣт *му* је чѣча *му* погинаја (Р), и дѣда *ми* почѣја се крсти (Р), а он дѣвер *ву* је там, а тѣтко се крије овдѣ (Р), Промућуран тѣтко *ми* пошто је трговац (Т), А тај *ми* етрѣва имаше пѣт деца (Р), зѣт *ву* дојде, жњѣје, бѣре сѣно (П), А тѣтко *ми* не чѹјеше (П), Дирѣкторѣт на рѹдникѣт – сѣн *ми* е, Богдѣн (П), а брат *ми* Ђорђија вѣка (П), „А куде брата *ѿи* ће идеш ли горе?“ (Р), они са *ми* кѹмови били (Т), Сѣма *им* кѹм бѣше (Р);
 б) Тај на *дирѣкѣиораѿиоѣа* снашката, женѣта њѣгоѣа (П), И доле дојде тај доктурица што на *докѣиура* женѣ (Р), бајги *ми* ти на *женѹ* мѹш умрѣја (ЦГ), Је л си ти, каже, на *докѣиура* мајка (Р), Ја на *докѣиура* мајка, а ви ме, реко, искарујете из болницу (Р), баба, на *ѿѣѿѣи* мајка (Р), на *моју* мајку деца (Г), нека дође тѣј тѣтко на *девојку* (Шп), да ли је бегденисѣја тѣј на *девојку* тѣтко (Шп), и она како ги чешљѣла тѣј, на *мѣију* ћѣрке и ни бајѣла (Л), а она па тај Сѣвда бѣше рѣд на *бабуѿу* *наѿу*, на *моју* свѣкрѣу (Г);
 лѣни што умрѣја, на *Рѹжу* мѹш (Р), Раде Сѣмонофски, на *оноѣа* Ђорђију сѣн (Р), Деда Жѣка умрѣја, па на *Сѣиојаѣина* тѣтко (ЦГ), али на *Вѣрицу* мајка, јѣдна, постѣра бѣше (Г), Онѣј Ђѣра што умрѣ, на *Рѹмѣну* дѣверѣт! (ЦГ), и деца на *ѿѹј* *Милѣвку* (К), е ли знајеш на *Здрѣвка* Пѣру (Л), Љѹба на *деда* *Сѣѣѣана* (Л), Јѣѣанче, на *Андѣна* зѣт (Р), Епа, бѣба *Сѣѣја*, на *Ордѣна* мајка, там етѣ што је у Врѣње (ЦГ), Деда Жѣка умрѣја, па на *Сѣиојаѣина* тѣтко (ЦГ), И (муж) на *овѹј* бѣж *Бѣрку* бѣше се доле увампѣрија (ЦГ), – Која, бре, снашка? На *Милѣ* ли? – Ма л на *мојѣѣа* *Рѣѿу*! (ЦГ), Ис Кленѣке она, (ћѣрка) на *Слобѣѣана* и на *оноју*, *овѹја*, *Мѣрослѣфку* (ЦГ);
 и овѣј постѣра сѣстра, што на *овѣѣа* мајка, бѣше пѣнапрѣт ошлѣ (Р), на *овѣѣа* сѣн (К), на *мојѣиѣоѣа* *сѣѣѣѣа* мајка (Г), Јѣѣан је тѣтко на *овѣја* (девојке) (Г), овѣја там на *оноѣа* (Г), а Рѣдѣмѣр бѣднѣ тѣк старѣјко на *ѿѣѣа* (сѣна) (Л), чѣчини сѣдам ли, ѣсам ли деца бѣја, на *дрѹѣѣоѣа* трѣ (Р).

Врло су чѣсте комбинације *ѿредлоѣ* на + *имѣница* у ОП + *даѿѣивна* *енклиѿѣиѣа*, у којѣма је дѣтивну *енклѣтику* могуће замениѣи одговѣрајуѣом *при* својѣом *замѣницѣм*. На *пример*, уместѣ: на *ћѣрку* *ми* унѹка је у Врѣње (Шп), може се рѣѣи: на *моју* *ћѣрку* унѹка је у Врѣње. *Прѣмѣри*:

¹⁶ Ситуација је слична оној у савременом језику: „Датив у примеру *Име му је Марко* сврстава се у посесивни ако се има у виду семантичка интерпретација [$\leftrightarrow$ Његово ИМЕ је Марко], али може се сврстати и у субјекатски ако се има у виду семантичка интерпретација [$\leftrightarrow$ *Он се зове Марко*].” (Антонић 2004: 89). У истраживаном говору (посебно код старијег становништва) обично се каже: *Наско му име; Како њи је име?*, док реченице типа: *Он се зове Наско; Како се зовеш?* више одговарају урбаном говору.

Милина мајка музе (Р), *Радина* ракија (Г),¹⁷ осташе си и *Добро̀савине* (вејалице) и наше (Г), Ја овија *Добрициниџе* деца реко да ги учу (П).

Понекад је неопходно употребити придев уместо конструкције *на + ОП* да исказ не би био двосмислен. Рецимо, ако се у примерима: децата доодише *Бла̀гичини* (Л), *Верка Ђорџа* каза (ЦГ), придеви замене конструкцијама *на + ОП*, добићемо: *на Бла̀гичу децаџа доодише*, где не можемо бити сигурни да ли су деца дошла Благоци или су Благочина деца дошла говорнику и *Верка на Ђоре каза*, где опет не знамо да ли је Верка нешто рекла Ђорету или је Ђоретова Верка нешто рекла. Такође, да би се избегло нагомилавање предлога, говорник може да досегне за посесивним придевом, на пример: па си грешило та си узело отсекло *оџи Сџиминеџе* (буке), четири (ЦГ), спрема *Бла̀гичину* кућу ващата је кућа (Л).

3.2. Датив/општи падеж са предлозима *НАКУДЕ*, *(С)ПРЕМА* у функцији СПАЦИЈАЛНОГ ДЕТЕРМИНАТОРА. Када је у питању спацијалност, датив и аналитичке конструкције које су замениле старе дативне форме несумњиво се појављују у сфери адлативности. Она подразумева усмерено кретање према одређеној тачки или завршавање таквог кретања у одређеној тачки. Граматикализује се аналитичким конструкцијама са одговарајућим предлозима,¹⁸ од којих ће се овом приликом издвојити једино оне које су се појавиле на месту старе дативне форме, па ће самим тим овде бити говора о адлативности необележеној обавезношћу досезања циља. Она подразумева „усмереност објекта локализације ка локализатору-циљу без података о томе да ли се локализатор-циљ и досеже” (ПИПЕР и др. 2005: 190), а у горњопчињском говору се остварује аналитичким конструкцијама са предлозима: *куде* ‘код’ (о чему неће посебно бити речи) и *накуде* ‘ка, према’. Потврде са предлозима *џрема*, *сџрема* у спацијалном значењу нису забележене у већем броју (само једна потврда).

3.2.1. За изражавање циља кретања, односно крајње тачке неког кретања појављује се аналитичка конструкција са предлогом *куде*. Највероватније да је беспредлошки датив и овде (као и у другим говорима захваћеним аналитизмом) најпре замењен новом локационом конструкцијом *код + џениџив* за означавање циља кретања (и онда када је у питању лице као циљ), а затим је генитив потиснут општим падежом.¹⁹ Уз глагол кретања *доџи* уобичајене су самостално употребљене дативне енклитике:

¹⁷ Придеви *Милина* и *Радина* изведени су од мушких имена *Миле* и *Раде*.

¹⁸ То су: *у* и *за* – када се кретање завршава у унутрашњости оријентира, *на* и *врз* – када се завршава на површини оријентира, дифузно *џо*, локационо *куде/код* (на месту слободног датива у стандардном језику), *накуде* (на месту стандардних предлога *ка* и *џрема* са дативом), *џо* (у значењу *иза*), *до* – којим се истиче досезање завршне тачке усмереног кретања, јуксталокационо *у*, *крај*, *џокре* и *џри*, оријентационо *више/над* и *џод*, *џред* и *џоза*.

¹⁹ Претпоставку да је у овом говору најпре слободни датив за означавање циља кретања постепено потиснут предлогом *куде/код* и генитивом, а касније генитив замењен ОП, потврђује и стање у једном косовско-ресавском говору са изразито наглашеним тенденцијама ка аналитизму (Милорадовић 2003: 151–153), где су форме беспредлошког датива такође замењене предлошко-падежном конструкцијом *код + Г/ОП* у означавању крајњег пункта неког кретања.

две писма му дојдоше (Ш), не ву се дооди навамо (Т), И тјј свѣкар ву дојде отут (П), Догодине да ми дојдеш на гости (П), у село ми дојдоше сви (Г), сви ми дојдоше: унѹци, парѹнуци, деца (Г), и сви ми дојдоше деца (Г), ни си ми дошја да сѣм те маала (Л), овај ис Трговиште ми често дооди (Т), дојде ми, вика, лѣко, лѣко (П), доодеф си ѡи (К) и сл.²⁰

Иако су акцентовани заменички облици у овом значењу потиснути конструкцијом *куде* + ОП (овај си Вѣсна дооди *куде њѣѡа*, а он там *куде њѹма*, а не жѣеф се (ЦГ)), забележене су и ове потврде: братанице су доодиле *ним*, од брата ми ћерке (Р), а *нас* ни су комшије дођували (Шп). Ни другим призренско-тимочким говорима није страна синтагма *код* + ОП у означавању циља кретања (Богдановић 1979: 108; Ћирић 1999: 157; Марковић 2000: 226).

3.2.2. Предлози са ОП, који су некада ишли уз стари облик датива, овде или нису сачувани или су врло ретки. Обична је употреба новог предлога *накуде* ‘ка, према’, који у аналитичкој конструкцији уз директивне глаголе има значење адлативности.²¹ Његово основно значење је управљеност и кретање у правцу именованог појма:

трѣба да иду *накуде дом* (К), и сѣг идемо *накуде кућу* и викамо (Шп), напрѣт идеја по травке, там *накуде ваще куће* доле (Л), после иде *накуд овој*, *Мијајлофце* (Ш), Збрамо стоку, надоле потерамо, ние, едно_врз_друго, и говѣда и офе, тѣре, тѣре нанѡм – они ни стигоше *накуде Градишће!* Кудѣ ће побѣгнеш? (ЦГ), бѣгамо свѣ *накуде кућу* навамо (К), тамѣн *накуде избу*, ја више кућу (К), потргнала гу *накуде ѡрой* (Шп), и они, потргја се едѣн *накуде едноѡа*, врз њѣга пѡдја трѹпат и убија га (Г), појемо, сретѣнав ни жѣне са сѣта, фрљав жѣто *накуде нас* (Шп), и плѣска[в] водуту они *накуде мене*, ја *накуде њим* (Т), она нешто пружа се *накуде радијо* (К), и кат срѣтнемо човѣка ели приђемо *накуде човѣка*, ми плѣскамо га сѣс воду, плѣскамо га (Шп), а сѣг, дѣ, да те врљи Бѡк там да отидѣш *накуде нас* (Л), И отишла си *накуде куће* (К), ми свѣ слѹшамо нѡтамо, *накуде Бујѡнофце*, бѣје, бѣје, топови (К), Там па *накуде Сѣѡари Глѡк* па свѣ другојаче (Г), тѣј сѣмке по ницав, а онѣј *накуде цвѣћкуѣу* надолѣ по не ницѣв (Р), *накуде Кѡзи Дѡл* ондѣ ѣма га бѣш (Т), о[д] тѣгања[т] дршкуту си гу заврти *накуде њум* да је (Тр), ѣмаше двоѣ врата, знаш, на тѹј собу, едни откуд ѹлицу, едни там *накуде рѣку* (Тр), он се осираја *накуде ѡвна* (Л).

3.2.3. Забележена је само једна потврда са предлогом *сѣрема* у спацијалном значењу (иако он није непознат истраживаном говору): па тѹј *сѣрема Блѡѡичину кућу* ваѡата је кућа (Л). Она би се могла сврстати у индирективну антелокализацију, према С. Павловићу (2006: 46), или статичку директивност уз глаголе заузетог положаја окренутости, нагнутоости, према И. Антонић (Пипер и др. 2005: 190–192). Предлог *сѣрема* поседује додатну семантичку нијансу којом се разликује од предлога *ѣред*: „предња страна објекта локализације окренута је према предњој страни оријѣнтира” (Пипер 2001: 74–75). У постојећој лингвистичкој литератури постоје, међутим, раз-

²⁰ Има и потврда, попут следеће: тјј син *ми* дошја лѡни (П), код којих остаје помало нејасно да ли је дативна енклитика употребљена у значењу посесивности или да означи циљ кретања.

²¹ У бинарној опозицији са овим предлогом, према критеријуму адлативност ~ аблативност, налази се предлог *оѣкуде*.

личита схватања о томе који се падежни облик употребљава уз предлог *їрема* у овом значењу, односно, да ли је то локатив или датив.²²

3.3. Општи падеж са предлозима *НАКУДЕ*, *(с)ПРЕМА* у функцији темпоралног детерминатора. У словенским језицима темпорални датив се јавља само у вези са предлозима (М. Ивић 1955–1956: 165). Лако је уочљива његова семантичка сличност са спацијалним дативом: „Просторни оријентир ка коме је усмерено кретање овде је просто замењен временским оријентиром” (Павловић 2006: 160). Будући да спацијални датив исказује адлативност ексклузивног типа, очекује се да темпорални датив има бар слично значење. У говору Горње Пчиње на месту старог темпоралног датива с предлогом *їрема* појављују се аналитичке конструкције са предлозима *(с)їрема* и *накуде* уз перфективне и имперфективне глаголе. Темпорално *накуде* и *(с)їрема* значе anteriornу проксималност (мањи степен временске удаљености од локализатора).²³

Судећи према досадашњој литератури,²⁴ и у другим призренско-тимочким говорима употребљавају се сличне аналитичке конструкције у овом значењу: у Заплању су забележене форме *їрема* и *сїрома* (Марковић 2000: 232), у Лужници се помиње употреба предлога *сїром*, поред предлога *уочи* (Ћирић 1983: 105), а у црнотравском говору забележен је облик *сїрома* (Стојановић 2009).²⁵ У говору Понишавља помињу се предлози *сїоред* и *сїроїи* у значењу „уочи + генитив” (Ћирић 1999: 162). У Параћинском Поморављу, међутим, једино предлог *очи/учи/уочи* има поменуто темпорално значење (Милорадовић 2003: 120, 159–160). Потврде из Горње Пчиње су следеће:

Па *сїрема* *їїорник* (умрла), у *тїорник* се рачуна (К), Овдѣ се скўпев и тїк ће да појѣф, тї[j] је *сїрема* *їѣїѣк*, и у пѣтїк ујтро се динев и їдев у лїзарице (К), сѣчемо (колїч) и у цїкву бїш на дїн, али сѣчемо си и ўвечер на зїслугу, *сїрема* *слїву* (Шп), е, пїсле овакој їдеф си *їрема* *дїнови*: кїд задїшница їдев, *їрема* *слїву* овакој, коју си је он славија *слїву* (Шп), па кї[д] дїѣ слава они му їдеф *їрема* *слїву*, изнїсев му, спрїмав (Шп), тїја їдев преко нїћ, тїја, нївечер се збїрев, *їрема* *нїћ* їдеф сал, сировїрите (ЦГ);

²² Детаљном анализом морфолошке, синтаксичке и семантичке стране предлога *їрема*, И. Антонић (2011) износи уверење да се уз овај предлог (са изразитим обележјем директивности) уствари употребљава датив и то не само у исказивању статичке директивности већ и у исказивању значења основа / критерија, што је другачије од досадашњих тумачења у српској синтакси (почевши од М. Стевановића), према којима се предлог *їрема* појављује као елеменат предлошког локатива уз глагол мировања, тј. заузетог положаја (уп. Антонић 2011: 161–178).

²³ Иначе, у овом говору anteriornост (ситуација у исказивању временских односа када је локализатор пре оријентира) се може реализовати употребом предлога *їред* и *їре* у аналитичким конструкцијама (на њиховом месту у стандардном језику се налазе предлошко-падежне конструкције: *їред* + *акузїїив*, ређе *їред* + *инсїїруменїїал* и *їре* + *гениїїив*, уп. Стевановић 1986: 428–429, 485, 342–343).

²⁴ Ни о овом синтаксичком питању нису се могле сакупити потпуне информације када су у питању призренско-тимочки говори. Мало је постојећих монографија у којима би у кратком осврту на синтаксу падежа било места и за „детаље” попут овог.

²⁵ У *Црноїправском речнику* (Стојановић 2010) у одредници *сїрома* наводи се под значењем *уочи* ова потврда: Ће се вїдимо у Рїпје *спрїма* Петрївдїн (а кроз речник сам наишла и на друге сличне примере: Бїше туј давнїкї, па си отїше *спрїма* Богорїдицу; Истїгал пїпци и Витїмир Руселїлнїн, у недїљу, *спрїма* Петрївдїн) (подвукла М. Ј.).

са́димо дувáн и наку́де Божѣи́ћ га преда́вамо и ўзнемо по не́ку па́ру (Шп), Сэ́к ће на по́кладе то́ј, за Вели́..., наку́де Вели́ѣден, пред Вели́гден (Г), и та́м наку́де Ви́довдэ́н липса́ си (Р), све́ што ву треба́ло донéја и оно́ ве́ћем наку́де зóру. „Епа ма́лај мо́мај, ја́ све́ што је треба́ло донéја сэм: и обу́ћу, и промéну и на́нис, отвáрај, откла́пај!” (Р), йде ли око́ три са́ат, ве́ће наку́де сэмнува́ње (Р), ми́ оти́домо сáс мýжа ми, седíмо ова́кој навечер, оно́ двана́је[с] са́ат, наку́де двана́јес ве́ћем йде (КД).

Дакле, и у означавању временских односа, предлози који су некада ишли уз облик датива овде или нису сачувани или су врло ретки и иду уз ОП. Предлог *к(а)* је потпуно искључен, а његово старо темпорално значење чува се у прилогу *кно́ћи*: *кно́ћи* пра́ймо бе́дву (Шп), да ги да́ате до *кно́ћи*, ће се ба́тишев (Т), онéј канáте земља́не напýни, напýни, за до *кно́ћи*, каже, ймаш (Т).

3.4. ОПШТИ ПАДЕЖ СА ПРЕДЛОГОМ (*с*)ПРЕМА У ФУНКЦИЈИ КВАЛИФИКАТИВНОГ ДЕТЕРМИНАТОРА. ОП са предлогом *сйрема* у значењу критерија посматра се у овом раду у оквиру семантичке категорије квалификативности (в. Павловић 2006: 194–249). У нашој лингвистичкој литератури различита су схватања о томе да ли основ / критериј представља самосталну семантичку категорију или га треба посматрати у оквиру квалификативног (начинског) или каузалног (узрочног) значења.²⁶ У испитиваном дијалекатском материјалу са простора Горње Пчиње нађена је само једна потврда *йрема* + ОП у поменутом значењу²⁷ (*йрема дэ́нови* ‘на основу тога који је дан’):

е, после ова́кој йдеф си (на гробље) *йрема дэ́нови*: кэд задýшница йде́в, према сла́ву ова́кој, ко́ју си је он слави́ја сла́ву (Шп).

4. ЗАКЉУЧАК

4.1. У говору Горње Пчиње дативне форме именица нису сачуване. Све функције датива преузео је ОП. Именичке заменице једине чувају праве облике датива, али у томе има великих недоследности и бројних ограничења. Праве дативне форме сачуване су пре свега у енклитикама. При том, у једнини свих личних заменица постоје акузативне енклитике облички различите од дативних (*ме* ~ *ми*; *йше* ~ *йши*; *ѣа* ~ *му*; *ѣу* ~ *ву*), док је у множини ситуација мало сложенија: *ни* и *ви* су множинске енклитике заједничке за акузатив и датив 1. и 2. л., а спорадично се као акузативне енклитике јављају и форме *не* и *ве*; у 3. л. мн., на северозападу ове области облик *ѣи* је једина множинска енклитика, док се на крајњем истоку чува архаично *им* (Р, П, ЦГ) и врло често чује ново *ни* (ЦГ, П, Р, Т, Л) као дативна енклитика (поред спорадичног *ѣи*). Пуни дативни облици личних заменица у 1. и 2. л. јд. једнаки су за датив и ОП, у 1. и 2. л. мн. нису сачуване старе форме датива, а у 3. л. једино личне заменице за м. и ср. род јд. чувају форму *њему*, с тим што је тај архаизам територијално ограничен на источнији део Горње Пчиње (западно

²⁶ Више о статусу основа / критерија у досадашњој домаћој лингвистичкој литератури в. у Павловић 2006: 239 (напомене 306 и 308) и Антонић 2011: 174–176.

²⁷ Разлог недостатку потврда сличних овој вероватно је у чињеници да је оваква употреба падежа и у стандардном језику одлика, пре свега, административног и других сличних стилова, а не говорног језика.

функционише само облик ОП – *њеџа*). Тамо где егзистира облик *њему* може се чути и облик *њеџа* са предлогом *на* у функцији датива, што опет говори о надмоћи ОП. Облици *њози* и *њозе*, пуне дативне форме заменице *она*, чују се на већем делу истраживане области (нема их једино на крајњем западу), али су својим функцијама изједначени са ОП – *њум(а)*. У мн. 3. л. пуни облици ОП и датива су изједначени (*њи*, *њим(а)*) и нема строгих правила у њиховој употреби. Код осталих именичких заменица дативне форме срећу се ретко и недоследно, уз очигледну тенденцију да буду потпуно истиснуте аналитичким конструкцијама са предлогом *на*. Тако је са именичком заменицом *кој*, која, осим облика номинатива, има још посебне форме датива – *коме*, *кому* и ОП – *коџа*, али и са заменицама *некој*, *никој*, *свак*, код којих су форме *некому*, *никому*, *свакому* у дативној функцији много ређе од конструкције ОП (*некоџа*, *никоџа*, *свакоџа*) са предлогом *на*.

4.2. Док се у већини испитиваних говора призренско-тимочке дијалектске области чува слободни датив или се бар може срести уз конструкцију *на + ОП*, у говору Горње Пчиње потпуно га је истиснула конструкција *на + ОП*. Слободног општег падежа у функцији датива нема. Од предлога који у српском језику иду уз датив сачувани су *їрема* и *сїрема* ‘према, наспрам, насупрот, уочи’. Предлога *ка/к* нема, али постоји нови предлог *накуде*. Датив и конструкције ОП са предлозима *на*, *накуде*, (*с*)*їрема* забележене су у функцији посесивног, спацијалног, темпоралног и квалификативног детерминатора.

Посесивност се граматикализује енклитичким посесивним дативом личне заменице, који је фреквентан, а може бити замењен одговарајућим обликом посесивне придевске заменице (м^уш *ву* умр^еја ~ *њоан* муш умр^еја), као и аналитичким конструкцијама *на + ОП* и *од + ОП*.

Када је питању спацијалност, датив и аналитичке конструкције које су замениле стари датив појављују се углавном у сфери адлативности необележеној обавезношћу досезања циља. Она се означава конструкцијом *куде* ‘код’ + ОП, самостално употребљеним дативним енклитикама уз глагол кретања *доћи** (две писма *му* дојдоше) и конструкцијом *накуде + ОП* (треба да иду *накуде до*м). Забележена је и аналитичка конструкција са предлогом *сїрема* у значењу индирективне антелокализације (тј. статичке директивности).

У говору Горње Пчиње на месту старог темпоралног датива с предлогом *їрема* појављују се аналитичке конструкције са предлозима (*с*)*їрема* и *накуде* уз перфективне и имперфективне глаголе, са значењем anteriорне проксималности (*їрема ноћ* идеф *сал*; *са*димо дув^{ан} и *накуде Божий* га предавамо). ОП са предлогом *сїрема* може се појавити и у значењу основа / критерија.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика датива. *Јужнословенски филолоџ* LX (2004): 67–97.
 Антонић, Ивана. Синтакса и семантика предлога ПРЕМА. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* LIV/2 (2011): 161–178.

- Белић, Александар. *Историја српског језика*. Изабрана дела Александра Белића. IV том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Белић, Александар. *Дијалектнi источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића. IX том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Богдановић, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): 1–178.
- Богдановић, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 7–302.
- Видоески, Божо. *Кумановскиот говор*. Скопје: Институт за македонски јазик, Посебни издања 3, 1962.
- Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): 1–317.
- Динић, Јакша. *Тимочки дијалектнi речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, 2008.
- Ивић, Милка. Из проблематике падежних временских конструкција. *Јужнословенски филолог XXII/1–4* (1955–1956): 165–214.
- Ивић, Павле. *Српскохрватски дијалектнi. Њихова сѝрукѝура и развој* (прев. Павица Мразовић). Милорад Радовановић (ред.). Павле Ивић. Целокупна дела, III. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.
- Ивић, Павле. О говору Галипольских Срба. *Српски дијалектолошки зборник XII* (1957): 1–519.
- Јовић, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 1–239.
- Јуришић, Марина. *Говор Горње Пчиње. Гласови и облици*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 6, 2009.
- Јуришић, Марина. Номинатив у говору Горње Пчиње. *Зборник радова Филозофског факултета* [Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу]. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2010, 201–217.
- Марковић, Јордана. Говор Запања. *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): 7–307.
- Милетић, Бранко. Црмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник IX* (1940): 209–663.
- Милорадовић, Софија. *Уѝиѝреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и еѝномиѝрациони асѝектнi*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања 50, 2003.
- Минчева, Ангелина. *Развој на даѝелния приѝежаѝелен падеж в бѝлгарския език*. Софија: Бѝлгарска академия на науките, 1964.
- Младеновић, Радивоје. Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): 1–696.
- Павловић, Миливој. Говор Сретечке жупе. *Српски дијалектолошки зборник VIII* (1939): 1–352.
- Павловић, Слободан. *Дѝтерминаѝивни ѝадежи у говору северозајадне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ (Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16), 2000.
- Павловић, Слободан. *Дѝтерминаѝивни ѝадежи у сѝаросрѝској ѝословноѝравној ѝисменосѝи*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- Петровић, Драгољуб. О говору Змијања. IV део. Синтакса. *Зборник за филологију и линѝвистѝику XV/2* (1972): 151–212.
- Петровић, Драгољуб. Из синтаксичке проблематике Врачана. *Годишњаѝ Филозофског факултета у Новом Саду XVII/1* (1974): 161–182.
- Петровић, Драгољуб. *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета, 1978.
- Пешикан, Митар. Староцрногорски средњокатунски и ѝешански говори. *Српски дијалектолошки зборник XV* (1965): 1–294.
- Пижурица, Мато. Употреба падежа у говору Роваца. *Прилози ѝроучавању језика 3* (1967): 141–176.
- Пижурица, Мато. *Говор околине Колашина*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, Посебна издања, Књига 12, Одјељење умјетности, Књига 2, 1981.
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синѝакса савременога српског језика. Просѝа реченица*. У редакцији академика М. Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.

- РЕМЕТИЋ, Слободан. Српски призренски говор. *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 319–614.
- СИМИЋ, Радоје. Синтакса левачког говора I: Употреба падежних облика. *Српски дијалектолошки зборник* XXVI (1980): 1–146.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Ђаковачки говор. *Српски дијалектолошки зборник* XI (1950): 1–152.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнo-језичка норма)*. II: *Синтакса*. Београд: Научна књига, 1986⁴.
- СТОЈАНОВИЋ, Радосав. Црнотравски речник. *Српски дијалектолошки зборник* LVII (2010): 1–1060.
- ТОМА, Пол-Луј. Говори Ниша и околних села. *Српски дијалектолошки зборник* XLV (1998): 1–473.
- ЋИРИЋ, Љубисав. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник* XXIX (1983): 1–190.
- ЋИРИЋ, Љубисав. Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник* XLVI (1999): 7–262.
- *
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.

Marina Jurišić

THE DATIVE AND THE GENERAL CASE IN DATIVE FUNCTIONS IN THE DIALECT OF GORNJA PČINJA

S u m m a r y

This paper discusses the dative and the general case with prepositions *na*, *nakude*, (*s*)*prema*, which are found in place of the old dative forms in the dialect of Gornja Pčinja. First an inventory is presented of dative forms and regularities in their distribution: dative forms of nouns have not been preserved; there are dative enclitics although there are some syncretisms here, and full forms of dative among nominal pronouns – *njemu*, *komu/kome*, *nekomu*, *nikomu*, *svakomu*, where the dative form did not take the function of the general case, like e.g. in the forms *njoze/njozi*, *njim(a)*, but which is increasingly replaced by the general case with the preposition *na*. The paper then discusses the syntactic meanings of the dative and the general case in the function of dative. Namely, the free dative was completely suppressed by the structure *na* + general case, and in the case of prepositions which in Serbian accompany the dative, *k(a)* is completely excluded, but *prema* and *sprema* (meaning *prema*, *naspram*, *nasuprot*, *uoči*) have been preserved. They, of course, accompany the general case, as well as the new preposition *nakude* (meaning *ka*, *prema*). The dative and the said analytical structures (with prepositions *na*, *nakude*, (*s*)*prema*), which have mostly replaced it, have been presented in the function of the possessive, spatial, temporal and qualifying determiner.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
marina.jurisc@isj.sanu.ac.rs

Tijana Ašić
Veran Stanojević

ON EXPRESSING HABITUALITY IN FRENCH AND ENGLISH*

This paper analyzes different ways of expressing so-called “past habituality” in French and English. It is shown why the main and almost unique marker of this category in French is the imperfect. Then four different ways of referring to past habituality in English are discussed. It is tentatively suggested that *would* + infinitive is the only marker of past habituality in English, and that its temporal usage is conceptually related to its modal function.

Key words: tense, habitual, iteration, aspect, semantics.

У раду се анализира изражавање „прошле хабитуалности” у француском и енглеском. Показује се зашто је у француском готово једини маркер ове категорије имперфекат. Разматрају се и четири могућности за означавање прошле хабитуалности у енглеском. Претпоставља се да је *would* + инфинитив искључиви маркер прошле хабитуалности у енглеском, те да су његова временска и модална употреба концептуално повезане.

Кључне речи: глаголско време, хабитуалност, итерација, аспект, семантика.

1. INTRODUCTION. The aim of this paper is to investigate and compare different ways of encoding so-called “past habituality” in French and English.¹

The *habitual* (COMRIE 1976; FILIP 1999) has generally been viewed as one of the two species of the imperfective aspect, the other being the continuous aspect, represented in English by the progressive tenses. It concerns a series of recurring events or bounded states as in the following example:

(1) On every suitable occasion he would give her a compliment.

(1a) A chaque occasion il lui donnait des compliments.

It should be noted that the so-called *generic sentences* also concern recurrent situations, but differ from habitual sentences in that we cannot individuate or quantify the occurrences in the series of situations. It is because the habitual, unlike the generic, does concern a series of individual events:

(2) ? Each time, the dinosaur {hunted/would hunt} for meat.

(2a) ? Chaque fois le dinosaure chassait pour se nourrir.

* This paper is a result of our work effectuated in the projects nb. 178002 and nb. 178014 of the Serbian Ministry of Education and Science.

¹ One of the most prominent similarities between English and French, at the semantic level, concerns the richness and complexity of their temporal systems. Unlike many other languages (see AŠIĆ 2008) they possess numerous verbal tenses whose differences cannot be accounted for in terms of the simple opposition past-present-future. This is particularly noticeable in the domain of past tenses.

That is, actually, why in (2) and (2a) the adverb *each time* is almost unacceptable: these sentences are not about a series of events but about a characteristic of a subject that was valid during a certain period.

It is important, before encountering different examples, to define the distinction between the *habitual* and *frequentative* reading. The main difference between these two interpretational effects concerns the size of the interval in which the iteration is caught. Namely, for the habitual to become possible it is necessary that the interval in question is pragmatically long enough for the repeated eventuality to be understood as a habit.

2. EXPRESSING HABITUALITY IN FRENCH: THE IMPERFECT. Although each of the past tenses in French by default designates eventualities situated before the moment of speech (S), they significantly differ in the way they represent the structure of eventualities and in the choice of the event perspective.²

For example, just like the *Passé simple*, the *Imparfait* situates eventualities in the past, its temporal instruction being $R < S$ (REICHENBACH 1947; STANOJEVIĆ – AŠIĆ 2008³). But they differ in their aspectual instruction: for the imperfect it is $R \subseteq E$,⁴ or more precisely, $E_j \supseteq R_i (i \neq j)$, $\rightarrow^5 E_j$ is valid in R_i .⁶ In fact, we have two possibilities:

A) $R_i = E_i$ (the imperfect does not introduce E_i). This is a typical case of the usage of the imperfect in French:

- (3) Quand Tijana entra/à 5 heures ($R_i = E_i$), Dušan buvait son café au lait (E_j).
- (4) Dušan alluma les lampes (R). La lumière éclatante l'éblouissait (E_j). R= les lampes être allumées.

B) $R_i = s$, where $s \supset E_i$ or $E_i \supset s$. Here, the reference point is actually a state s which is either implicated (4) or presupposed (5) by E_i :

- (5) Stefan rentra à la maison (R). Le soleil lui brûlait les épaules. (E_j). R=Stefan être dehors

One of the consequences of the semantic characteristics of the imperfect (imperfectivity, anaphoricity and global simultaneity) is that it cannot mark a temporal progression. With the imperfect, the time flux is at halt.⁷

² Our assumption is that, for a proper treatment of verbal tenses in general and especially in these two languages, we have to take into consideration three types of instructions encoded by verbal forms (see STANOJEVIĆ – AŠIĆ 2008):

- a) Temporal localization of the event;
- b) Aspectual, concerning the way the eventuality is viewed (as global or progressing);
- c) Discursive, related to the notion of temporal order: temporal progression, temporal regression and simultaneity.

³ It should be noted that the Imperfect also has usages in which events are posterior to R and even to S: *Qu'est-ce qu'elle a dit qu'on mangeait demain* (STANOJEVIĆ – AŠIĆ 2008: 78).

⁴ $\subseteq$ means 'a part of' and $\supseteq$ means 'englobing'

⁵ $\rightarrow$ means 'it follows that'

⁶ This is because of the fact that sentences in which the reference point is not situated inside the eventuality in the imperfect are not uncommon. The reference point R_i is either given by the previously introduced event, or it can be implicated.

⁷ The apparent exception to this rule is the so-called "picturesque imperfect" in French: *Dix minutes plus tard il quittait son bureau et se dirigeait vers le Parc de Luxembourg*. Although the events

For the present investigation it is significant to understand that even if a predicate is telic by nature it will be stativized by the aspectual instruction of the imperfect. The input condition for the imperfect being a homogenous eventuality, the aspectual coercion output is iteration or progressive interpretation (AŠIĆ – STANOJEVIĆ 2009):

- (6) Ceca sortait le samedi.
- (7) Quand il entra dans sa chambre, Dušan entendit un bruit bizarre.

Thanks to this semantic characteristic the imperfect can be used in frequentatives and habituals. What we have here is a long specified interval I (such as *l'année dernière* in (8)) which encompasses a number of short intervals I' (*aller chez sa grand-mère*), that are homogenously distributed in I (the marker of this being the adverb *souvent* in (8)):

- (8) *L'année dernière*, Dušan allait souvent chez son copain Uroš.

Interestingly, it is possible in sentences with temporal adverbs such as *souvent*, *occasionnellement* to use the passé simple but the predicate in this case is always interpreted as frequentative (never as habitual):

- (9) ... était le vin et l'eau de vie dont il fit souvent des excès se fiant trop à son tempérament robuste.⁸ (VOLTAIRE 1877–1885: 401)

Note that the passé composé is used when the number of repetitions is limited and specified:

- (10) Je t'ai déjà dit dix fois que je suis fatigué.⁹

3. EXPRESSING HABITUALITY IN ENGLISH

3.1. INTRODUCTION. According to modern grammars (BINNICK 2006; CRYSTAL 2006) there are four ways in English for encoding past habituality: past tense, *used to*, *would* + infinitive and past progressive.¹⁰ In the present section we will discuss each of these linguistic forms.

3.2. USED TO. According to the traditional point of view *used to* is a typical English expression for designation a habit in the past:

- (11) As a child, Dušan used to read a fairy tale every night.

However, in his paper Binnick (2006) shows that *used to* is not, in fact, a marker of past habituality. His main argument is that *used to* is actually about a state of affairs, and not a series of occurrences.

Moreover he demonstrates that the present perfect and *used to* share many properties. Both are deictic – make an implicit reference to the present time, and,

depicted in (30) are represented as unbounded and ongoing, they preserve their inherent telicity. Therefore it is possible to infer that they are accomplished and that there is a relation of temporal progression between them.

⁸ *Were vine and brandy that he often consumed too much thinking that they could not do any harm to his strong nature.*

⁹ *I have already told you ten times that I am tired.*

¹⁰ Let us clarify here that though there is a general rule stating that the past progressive should not be used for past habituality, there are some special cases where this specific usage is justified.

unlike an anaphoric tense such as the past tense, neither requires a reference time to be anchored to, since they are already anchored by the present. *Used to* is in fact an *anti-present-perfect*. The present perfect *includes* the present in what is essentially a period of the past. The *used to* construction precisely *excludes* the present from a past period.

The discursive consequence of the above mentioned semantic characteristics of *used to* is that it never forms part of the foreground, the principal line, of the narrative, and it never advances narrative time. It cannot even form subsidiary narrative lines (TAGLIAMONTE –LAWRENCE 2000):

- (12) He used to get up, he used to shower, he used to get dressed, and (*then) he used to eat breakfast.

The predicates in this example do not present a temporal sequence, but rather each of the series of events is presented as independent of the others. So *used to* fits in what Benveniste (1963) calls “discursive enunciation tenses” and Weinrich (1971) tenses belonging to the “world of commentary”.¹¹

The whole point of the *used to* construction is not to report a habit in the past, but rather to *contrast* a past era with the present. So it is not a marker of habituality. This means that *used to* is used for relating facts and not for accentuating each of the realisations of a particular event in the past.

3.3 *WOULD* + INFINITIVE. *Would* differs from the simple past in that unlike the latter, it does not require any special adjuncts to be interpreted as habitual; it is inherently habitual. If a sentence in which it is used is interpreted as a temporal its unique interpretation is “referring to the regular iteration in the past”.

The question that logically arises concerns *le raison d’être* of this construction: How do we account for the use of *would* in cases in which the simple past is unambiguously habitual, and how do we account for the fact that the sentences with *would* sound more natural to native speakers than those with the past tense alone?

- (13) Every time he saw his director he would turn / turned blue.

A possible answer resides in the fact that simple tenses are *not* habitual.¹² They do not represent a series of events as a habit, because they quantify over events *cumulatively*, while habitual expressions such as the modal *will/would* quantify *distributively*: the past speaks of *all* events within the frame, while *would* speaks of *each* event.

All in all it seems that neither *used to*, nor the simple tenses are markers of habituality. The only real marker of habituality is the modal *will*, and habitual *would* is simply its past tense.

There is, though, another issue that should be brought up here. It concerns the relation between the temporal and modal *would*. Namely, *would* + infinitive

¹¹ These discursive enunciation (deictic) tenses occur most naturally in everyday discourse, and in non-narrative genres such as description and commentary. They serve to identify the world and the time of the narrator or speaker with the world and the temporal continuum of the discourse or text. Whereas tenses, such as the past, which belongs to what Benveniste calls tenses of *histoire* (story or history), and Weinrich, tenses belonging to the “world of narration”, create an encapsulated world with its own time-line, distinct from the real context, and the real time, of the narrator (BINNICK 2005).

¹² Except for the present tense: *He goes to school every day*.

is used in the apodosis of hypothetical sentences for the future condition. They inform us that it is possible but *very unlikely* that the condition will be fulfilled:

- (14) If I found her address, I would send her the invitation letter.

If we replace the condition in the subordinate clause with the temporal adverb, we do not get past conditionality (this cognitive category is too complex and hence is not expressed in natural languages, see AŠIĆ – ŠTANOJEVIĆ 2010) but the habitual interpretation – regular iteration in the past:

- (15) On each occasion I would send her the invitation letter.

So, one is tempted to look for a conceptual connection between the modal and the temporal usage of *would*. What actually the temporal usage presupposes is a homogenous repartition of the subinterval I' (in 16 *leap for joy*) inside the main interval I (in 16 *that autumn*):

- (16) That autumn, after every tryst with the Poet her heart would leap for joy.

In the example (16) we have the pragmatic (inferable and de-feasible) conditionality, which transforms itself into the temporal relation of posteriority (*after*).

It should be underlined that *would* + infinitive can never express “specific irregular iteration”:

- (17) *That autumn, he would take her three times to his house.

In this type of sentence the past tense has to be used (*he took her*). Moreover, the interval within which the iteration is taking place has to be strictly separated from the moment of speech (no deictic relation to the present time):

- (18) *So far he would come to pick me up at the faculty at 6:15.

With this type of temporal adverbial the present perfect continuous is the right choice:

- (19) So far he has been coming to pick me up at the faculty at 6:15.

As we have already shown, the same is valid for *used to* + infinitive, it cannot appear in this type of sentence.

Let us now compare the sentences referring to past habituality with the past tense to those in which *would* + infinitive is used:

- (20) When he was a child, Dušan had chocolate milk before going to bed.

- (21) When he was a child, Dušan would have chocolate milk before going to bed.

The role of the past tense is to offer a factographic description of the state of affairs that was valid during some interval in the past. Here this state of affairs is actually a characteristic of the subject to have chocolate milk before going to bed:

$$\forall t < S \text{ [childhood}(t) \rightarrow \exists e \text{ [have chocolate milk (e, Dušan) } \wedge e \subseteq t]]$$

On the other hand *would* + infinitive puts the accent on every single realisation of that characteristic. So it gives a distributive picture of the iteration. The consequence of this is that it can create the internal focalisation effect (GENETTE 1978).

Finally, let us consider the conceptual relation between the habitual *would* and *would* designating future in the past. The later is used to denote posteriority to

a moment situated in the past S^* . Hence it is always correlated to a preterite tense and its temporal structure (S^*-R , E) is similar to that of the future tense ($S-R$, E).

(22) He said that he would come in the afternoon.

It follows that *would* + infinitive in conditional sentences also designates posteriority but to the situation presented in the subordinate clause, a situation that belongs to a possible world (either unreal or possible).

To sum up, *would* + infinitive always serves as a marker of a kind of disconnection from *hic et nunc*.

3.4. PAST TENSE. The past simple tense (its temporal instruction being $R < S$) situates eventualities in the past, delimiting it from the moment of speech. The problem arises when it comes to its aspectual instruction. Is its imperfective ($R \subseteq E$) or perfective $E \subseteq R$? The examples given below show that the past tense does not interfere with the aspectual nature of the predicates:

(23) And we sang to the wind as we danced through the night.

(24) The children played table games and their parents watched TV.

This means that with activities ongoing in R , it can alternate with the past progressive. In addition, we should highlight that since the past progressive cannot be combined with states, the Past simple is the only option for denoting a static eventuality that existed in the past. Naturally, the aspectual relation here is $R \subseteq E$ and the state serves as a frame for the telic action:

(25) A man came in. He had blue eyes.

Not surprisingly, the past tense of activities and states is always translated with French imperfect.

Interestingly, in some types of sentences, the past tense designates iteration in the past, just like the French imperfect. Actually, this particular usage of the past tense is favoured with negative predicates, indefinite and inanimate subjects, stative verbs and the second person subject (TAGLIAMONTE – LAWRENCE 2000).

Yet, it should not be ignored that a majority of sentences in which the past tense designates habituality are in fact ambiguous (unless they include an adverb marking the repetition, as in (26) and (27)) and the reiteration of the event has to be contextually (pragmatically) inferred:

(26) She went to the theatre weekly.

(27) Her performance usually attracted lots of attention.

(28) You came down on Christmas morning and you had a full sack of presents.

(29) She didn't receive gifts for her birthday(s).

For a proper understanding of the behaviour of this tense it is essential to emphasize that even when the past tense represents a series of events it quantifies over them cumulatively, marking the set of reiterated events as a whole (BINNICK 2005).¹³

3.5. PAST PROGRESSIVE. It is usually stated in grammars that the past progressive tense designates that an eventuality lasted in the past ($R < S$) but that, if the

¹³ By contrast *would* in its temporal usage quantify over habitual events distributively: *As a child she would often come to my room, put her doll on my bed and sit next to me while I was working*. Here each past event is individually presented.

eventuality is telic, there is no implication that it has been accomplished. The consequence of this is that it can still be going on at the time of speaking (STANOJEVIĆ – AŠIĆ 2010: 34–51).

The imperfectivity and durativity features makes the past progressive ideal for expressing the simultaneity between two states of affairs (30) and also for providing a frame within which another past event (serving as a reference point) took place (31). The reference point can (just like with the French imperfect) be given by a specific moment in the past (32):

- (30) Dušan was playing with bricks while his mother was writing a paper.
- (31) When Hans returned home Dušan was having his dinner and watching TV.
- (32) At midnight we were still driving through the desert.

From all these facts it can easily (but erroneously!) be concluded that the past progressive is semantically absolutely equivalent to the French imperfect.

However, there are some cases in which the French imperfect cannot be translated with the past progressive. We will show that they are due to the dissimilarity in their aspectual instruction and to the constraints they impose on the ontological nature of the conjugated verb. The aspectual instruction is different from that of the French imperfect. It states that R has to be strictly included in E ($R \subset E$). This condition means that, unlike in French, E cannot be punctual. Thus, achievement in the past progressive (unlike achievements in the French imperfect) cannot function as a frame for another past event. It is nevertheless possible to use the past progressive with achievements but the interpretation is always iterative:

- (33) The rain was tapping the window.

Moreover, the past progressive requires that E is developing and not merely existing in R. Hence, it selects only processes – activities (34) and accomplishments (35) and sometimes also dynamic (temporary) states (36).

- (34) Tijana was dancing.
- (35) We were making a sand castle.
- (36) She was having blue eyes on that occasion (she wore contact lenses for the occasion).

Finally, unlike the French imperfect, the past progressive is rarely used for expressing past habituality. This is probably due to its dynamicity instruction which is incompatible with the idea of representing a reiteration of some event as a stable characteristic attributed to the sentence subject:

- (37) *Dušan was watching Sponge Bob on television every evening.

Even so there are some specific cases in which the past progressive is used to express eventualities repeating in the past. However this usage is highly marked, because the habitual past progressive always implicates a negative attitude of the speaker towards the repeated event he is talking about. Maybe this function is related to the fact that with the past progressive, unlike with the *used to* construction, each occurrence of the event is individually given and presented as ongoing. Therefore the emphasis can be on the reaction that the event in question produced each time it occurred. The adverbs typically used in this kind of sentence (*always, constantly, persistently, relentlessly*) emphasize that the speaker is troubled not only by the nature of eventuality he describes, but also by its repetition:

- (38) We were always getting into fights.
 (39) She was constantly coming to class late.

4. SOME CONTRASTIVE REMARKS. In this section we will discuss the ways in which sentences containing the four apparent habituality markers in English are translated into French (we have interviewed native speakers of French):

- (40) Susan used to swim every day.

Susan pratiquait quotidiennement la nage.

- (41) They would gossip for hours, sitting in the park.

Ils s'installaient dans le parc et bavardait pendant des heures.

- (42) We were always getting into fights.

Nous finissions [régulièrement] par nous disputer.

- (43) They had a sand pile and played out in the back.

Ils avaient un monticule de sable dans l'arrière-cour et y allaient jouer [tous les matins].

Used to, *would* + infinitive, the past progressive and the past tense are all translated with the French imperfect. However, the speaker felt a need to add explicit habituality markers (adverbials such as *tous les matins*, or *régulièrement*) in the sentences that do not already contain them.

In addition, with imperfect there is no pragmatic focalisation effect, obtained with the *would*+ infinitive constructions in English.

5. *EN GUISE DE CONCLUSION*. The French imperfect is ideal for representing non-actual and non-referential eventualities and thus has various modal usages: imperfect in conditional sentences, the hypocoristic imperfect, the imperfect of *imminence contrecarrée* and the imperfect for role-attribution in child language. It seems that its English equivalent is not actually the past progressive tense (we have shown that this tense cannot be combined with states and with achievements in non-iterative contexts) but the *would* + infinitive construction. In fact, both French imperfect and English *would* + infinitive are semantically fuzzy, somewhere between modal and temporal interpretation. This insight should not be neglected in further comparative studies of verbal moods and tenses.

REFERENCES

- AŠIĆ, Tijana. *Espace, temps, prépositions*. Genève: Droz, 2008.
 AŠIĆ, Tijana, Veran STANOJEVIĆ. Aspectual Coercion and Some Uses of Tenses in French and English. *English Language and Literature Studies: Structures Across Cultures. ELLSSAC Proceedings*, 1, 2009, 47–59.
 AŠIĆ, Tijana, Veran STANOJEVIĆ. Vremenske upotrebe kondicionala u francuskom i u srpskom jeziku. Miloš Kovačević (ur.). *Srpski jezik, književnost, umetnost, knj. 1: Jezički sistemi i upotreba jezika*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2010, 367–379.
 BENVENISTE, Emile. *Problèmes de la linguistique générale*, tome I. Paris: Gallimard, 1974.

- BINNICK, Robert. The Markers of Habitual Aspect in English. *Journal of English Linguistics* 33 (2005): 339–369.
- BINNICK, Robert. *Used to* and Habitual Aspect in English. *Style* 40 (2006): 33–45.
- COMRIE, Bernard. *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- CRYSTAL, David. *Making Sense of Grammar*. London: Longman, 2006.
- FILIP, Hana. *Aspect, Eventuality Types, and Nominal Reference*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group (Garland), 1999.
- GENETTE, Gérard. *Figures*. Paris: Seuil, 1978.
- REICHENBACH, Hans. *Elements of Symbolic Logic*. New York: Free Press Macmillan & Co., 1947.
- STANOJEVIĆ, Veran, Tijana AŠIĆ. *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*. Kragujevac: FILUM, 2008.
- STANOJEVIĆ, Veran, Tijana AŠIĆ. Towards a Formal Description of the Differences Between Some Tenses in French and English. *Nasleđe* 16 (2010): 145–161.
- TAGLIAMONTE, Sali, Helen LAWRENCE. “I Used to Dance, but I Don’t Dance Now”. The Habitual Past in English. *Journal of English Linguistics* 28/4 (2000): 323–353.
- VENDLER, Zeno. Verbs and Times. *The Philosophical Review* 66/2 (1957): 143–160.
- VOLTAIRE. *Oeuvres complètes* (éd. Louis Moland). Paris: Garnier, 1877–1885.
- WEINRICH, Harald. *Tempus: Besprochene und erzählte Welt*. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz: Kohlhammer, 1971².

Тијана Ашић
Веран Станојевић

ИЗРАЖАВАЊЕ ХАБИТУАЛНОСТИ У ФРАНЦУСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У овом раду се описују и анализирају начини на које се у француском и енглеском језику изражава хабитуалност у прошлости. Аутори показују зашто се у француском језику као готово искључиви маркер прошле хабитуалности јавља имперфекат, док у енглеском постоје четири могућности за њено изражавање: конструкција *would* + инфинитив, конструкција *used to* + инфинитив, *past tense* и *past progressive*. Поређењем ова четири начина показано је да је конструкција *would* + инфинитив једини прави еквивалент француског хабитуалног имперфекта. Такође се указује на специфичности употребе глаголског времена *past progressive* у означавању понављања радње.

Најзад, у раду се путем одређених лингвистичких тестова и поређења долази до закључка да је у концептуалном смислу појам хабитуалности повезан са категоријом модалности.

Тијана Ашић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за романистику
Јована Цвијића бб, 34000 Крагујевац, Србија
tijana.asic@gmail.com

Веран Станојевић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за романистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
veranva@gmail.com

Jovana Dimitrijević Savić

ATTRITION OF L1 COLLOCATIONAL KNOWLEDGE: SOME EVIDENCE FROM SERBIAN L2 USERS OF ENGLISH¹

First language attrition, it has frequently been pointed out, first manifests itself and is most noticeable in the lexicon and it is with attrition at the lexical level of representation that this paper is concerned. Specifically, two research questions are considered: a) whether there is a case to be made for L2-induced attrition of collocational links, that is, lemma-to-lemma associations, in the L1 mental lexicon of Serbian L2 users of English in a migrant L2 context, and, if so, b) might age at emigration, L1 use and exposure to L1 be predictive of any deterioration of linguistic skill and which of these sociolinguistic factors, if any, might be protective. Evidence is presented which links age at emigration to collocational knowledge in the L1 in post-puberty migrants.

Key words: L1 attrition, collocational knowledge, age at emigration, Serbian, English.

У раду се разматрају два питања: а) има ли доказа да у менталном лексикону говорника српског као матерњег и енглеског као другог језика у имигрантском контексту долази до атриције колокационих веза, односно асоцијација између лема и, уколико јесте тако, б) да ли узраст приликом емиграције, употреба и изложеност матерњем језику могу упућивати на атрицију, односно, може ли неки од ових социолингвистичких фактора имати заштитну функцију. Анализа указује на значајан и доследан утицај узраста при емиграцији на знање колокација у матерњем језику код говорника који су емигрирали у пост-пубертетском узрасту.

Кључне речи: атриција матерњег језика, познавање колокација, узраст при емиграцији, српски, енглески.

1. INTRODUCTION. Albeit scholarly interest in language attrition has been steadily growing since the early 1980s and even though the topic received considerable attention in the 2000s with the publication of two edited volumes (SCHMID et al. 2004; KÖPKE et al. 2007) and special issues of the *Journal of Neurolinguistics* (Vol. 17:1, 2004), the *International Journal of Bilingualism* (Vol. 8:3, 2004) and *Bilingualism: Language and Cognition* (Vol. 13:1, 2010), Köpke and Schmid's (2004: 2) observation that a workable and testable definition of language attrition is yet to be agreed upon still holds. Attrition is often contrasted to language shift, both being visages of natural, i.e. non-pathological, loss of language, the former individual/intragenerational, the latter group/intergenerational. A distinction is, further, made according to what language is lost (L1 or L2), that is, between L1 attrition, a subfield of the language maintenance and loss area of contact linguistics, and L2 attrition, established as part of the field of foreign language teaching.

¹ The research reported here was supported by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia (project no. 178014, *Dinamika struktura srpskog jezika*).

An early terminological/taxonomical framework for the study of language attrition (DE BOY – WELTENS 1985; VAN ELS 1986) complements this distinction by another which distinguishes between type of language attrition according to what environment (L1 or L2) it occurs in, resulting in differentiation between dialect loss (loss of L1 in an L1 environment) and language reversion (loss of L2 and reversion to L1 in an L2 environment, typically observable in elderly populations of migrants).

Attrition in the L1 or L1 attrition is change in the first language of a bilingual who is acquiring or using an L2 (SCHMID – DUSSELDORP 2010). Change in the L1 system of bilinguals can take many forms and affect all levels of the system (phonetics, phonology, the lexicon, morphosyntax, pragmatics) in both L1 and L2 environments.² For a long time it was widely accepted that L1 attrition was an extreme and rare development (SCHMID – KÖPKE 2008) occurring only in very specific circumstances of language contact: permanent relocation to a different linguistic environment, extreme reduction in L1 input and use as a result of L2 becoming the language of choice in all or most domains of everyday life, the persistence of these circumstances for an extended period of time, often several decades. Recent research (e.g. COOK 2003; SCHMID – KÖPKE 2007), however, indicates that L1 attrition is not necessarily constrained only to the circumstances outlined above. In fact, a better way of approaching the phenomenon, as suggested by Schmid and Köpke (2008), is as a more pronounced manifestation of the influence an L2 ubiquitously has on the L1 as a consequence of the natural competition of more than one linguistic system in the same mind/brain, a phenomenon experienced by all L2 users, albeit to differing degrees. L1 attrition, as has frequently been pointed out, first manifests itself and is most noticeable in the lexicon (e.g. AMERLAAN 1996; SCHMID – KÖPKE 2008) and it is with attrition at the lexical level of representation that this paper is concerned.

Current models of bilingual lexical representation initially developed in response to the conflicting results of empirical research designed in the 1960s and early 1970s to resolve whether there exists a single, integrated memory system for both of a bilingual's languages or whether words from each of the languages represented are stored separately in memory. The way forward emerged with the postulation of two distinct levels of representation: one which stores the words themselves and another which stores their meanings. Apparent discrepancies in research results could now be resolved by taking into consideration the level of representation involved in a particular task, the lexical or the conceptual/semantic³ (FRANCIS 2005). The lexical level of representation stores words, verbal labels given to concepts, mental images, image schemas, mental scripts and forms of knowledge organized into structured categories of thought and categories of

² For accounts of contact-induced change in the speech of Serbian L2 users of English in a migrant context, see Dimitrijević (2004), Dimitrijević Savić (2008; 2010).

³ Researchers in linguistics and psychology may, when referring to the level of representation where word meanings are stored, use the labels 'semantic' and 'conceptual' interchangeably or they may use one of the labels exclusively. Francis (2005: 252) argues that any of these three usages makes logical sense if word meanings or semantic representations of words are considered a subset of the set of possible conceptual representations, that is, if they are "mappings of verbal labels to their concepts". Semantic representations are generally accepted to be a kind of concept, despite calls for a separation of the conceptual and semantic levels of representation (e.g. PAVLENKO 1999).

meaning (LAKOFF 1987; MURPHY 2002). Following Garrett's (1975) proposal that a word's syntactic and morphophonological properties are stored separately from each other in the mind and Kempen and colleagues' (KEMPEN – HUIJBERS 1983; KEMPEN – HOENKEMP 1987) extension of this idea and development of a terminological apparatus, at the lexical level of representation the distinction is now traditionally made between the lemma and the lexeme. The lemma specifies a word's semantic-syntactic properties, while the lexeme specifies its morphophonological properties.

Some syntagmatic properties of words, such as knowledge of the make-up of compound words, collocations, phrasal verbs and fixed expressions, involves semantic and syntactic specifications simultaneously (JARVIS 2009). Knowledge of a lemma includes both knowledge of a word's semantic associations and the syntactic constraints that apply to it (DE BOT 2004; KEMPEN – HUIJBERS 1983); semantic associations can be construed as mental links between a lemma and one or more concepts and syntactic constraints as mental links between lemmas. Thus, if cross-linguistic influence is observed in a speaker's collocational knowledge, this would qualify as a type of cross-linguistic influence at lemma level, that is, lemmatic transfer (JARVIS 2009). Collocational transfer is the type of lemmatic transfer in which the effects of cross-linguistic influence in lemma-to-lemma associations (mapping of words in one language to words in the other, as opposed to mapping words to meanings) are most clearly evident.

The direction of collocational transfer which has mainly been examined in the research literature is from an L1 to an L2 (BISKUP 1992; HASSELGREN 1994; JAMES 1998; LATKOWSKA 2006; LESNIEWSKA 2006; LESNIEWSKA – WITALICZ 2007), but Jarvis (2003) has documented cases of cross-linguistic influence of collocational links from an L2 to an L1. Thus, not only can lemma-lemma associations that L2 users have in their L1 be carried over to the corresponding lemmas in the L2, lemma-lemma associations can also be carried over from the L2 to the L1. This is the direction of cross-linguistic influence which was the object of investigation in the present study. More specifically, I was interested in investigating: a) whether there is a case to be made for L2-induced attrition of collocational links, that is, lemma-to-lemma associations, in the L1 mental lexicon of Serbian L2 users of English in a migrant L2 context, and, if so, b) which aspects of the L2 users' sociolinguistic situation, specifically, L1 use and exposure to L1, might be predictive of any deterioration of linguistic skill and which, if any, might be protective. Sociolinguistic factors which are conducive to L1 attrition, their psycholinguistic consequences and the neurolinguistic bases of attrition are discussed in the following section.

2. NEUROLINGUISTIC, PSYCHOLINGUISTIC, AND SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF ATTRITION. Sociolinguistic investigations of L1 attrition have endeavored to measure the degree of influence of factors such as period of residence in the L2 environment, age at onset of bilingualism (simultaneous/early/late bilinguals), age at onset of attrition (before or after the onset of puberty), time since the onset of attrition, education level, and patterns of L1 use. Research has revealed that all of the sociolinguistic factors established as relevant have psycholinguistic consequences for the attrition process (SCHMID – KÖPKE 2007).

Perhaps the most important distinction to emerge from the psycholinguistic line of research is the one between attrition of a stabilized linguistic system and attrition of a system which has not had time to stabilize, that is, attrition in adults vs. attrition in children. The former type of attrition affects online processing and performance, the latter can be said to entail a restructuring of grammar (KÖPKE 2007). Research indicates that type of attrition varies quite dramatically depending on whether onset of attrition occurred before or after the onset of puberty (conventionally, the age of 12). In pre-puberty children attrition is generally much more extensive than in adolescents and adults (e.g. KAUFMAN 2001: 185). Age has been reported as one of the most significant factors affecting L1 attrition in studies which have compared subjects for whom the onset of attrition can be situated before, that is, after puberty (AMMERLAAN 1996; HAKUTA – D'ANDREA 1992; PELC 2001), whereas studies which investigated attrition in post-puberty migrants only found no age effects (JASPAERT – KROON 1989; KÖPKE 1999). These findings also provide corroboration for the critical (LENNEBERG 1967), that is, sensitive (HARLEY – WANG 1997) period hypothesis, as well as research findings indicating that it takes many years for the L1 to become completely established in the brain, that it is particularly vulnerable at this time, and can easily be replaced by another linguistic system during this period (NICOLADIS – GRABOIS 2002; PALLIER et al. 2003; VENTUREYRA – PALLIER 2004).

This age effect is attributable not only to brain plasticity, but also to type of memory store involved in language learning. Language learning modality influences the neural mapping of bilingual speakers' languages by evoking participation of different memory stores (PARADIS 2004; ULLMAN 2001; 2004), namely, implicit (procedural) memory and explicit (declarative) memory. Implicit memory relates to automatic processes completed within nominal awareness, it is implicated in L1 development and is the store of the L1 grammar. Explicit memory involves controlled processes carried out at the conscious level and it is the store of the L1 and L2 lexicon, as well as of the L2 grammar if L2 is acquired late, which typically involves formal language learning. This neural mapping of bilingual speakers' languages can be used to explain a common finding in attrition research, namely, that in attrition words and fixed expressions are affected before morphosyntax, on which more will be said later.

If attrition sets in by the age of eight or nine, its effects are typically rather severe; this is also the age limit for the acquisition of reading and writing skills for normally developing children. Therefore literacy, in interaction with age, may have a preventative effect on attrition (OLSHTAIN 1986). This effect could be due to the fact that the written code is believed to constitute a supplementary set of linguistic representations (orthographic) added to the existing (oral) ones in the mental lexicon (e.g. GRAINGER 1998) and may, as such, facilitate the grounding of language in memory.

The acquisition of reading and writing skills provides for additional opportunities of contact with the L1 in the form of books and other printed materials or in the form of written correspondence. Opportunities for L1 use are directly related to frequency of use or reinforcement of a linguistic system or its items/structures. Studies of lexical retrieval (ANDERSEN 1982; AMMERLAAN 1996; HULSEN 2000), for example, have shown that low-frequency lexical items are more likely to attrite.

This is consistent with the predictions of the activation threshold hypothesis forwarded by Paradis (1994; 2004; 2007). A certain amount of neural impulses is required for the cerebral substrate of any mental representation to reach activation; this amount constitutes its activation threshold. Each time a word or morphosyntactic construction, for example, is used, its activation threshold is lowered, making it easier to activate again. If, on the other hand, a language item remains inactive, its activation threshold rises. As it is a general condition of neurocognitive functions that they become more difficult to access over time, to the point of eventual atrophy when not being used, extensive use of L2 may in circumstances which also involve L1 disuse lead to the L1 threshold for certain items being raised to the point of attrition. The L1 threshold is first raised for items stored in declarative memory, but eventually, with long-term lack of stimulation, also for procedures, so that the activation threshold of an item or procedure in L1 becomes considerably higher than its equivalent's threshold in L2. This, in turn, leads to dynamic interference or interference during processing (PARADIS 2007) so that, for example, L2 procedures may be used to generate L1 sentences.

The effects on L2 users' L1 collocational knowledge of several factors mentioned here, specifically, length of residence in an L2 environment, age at emigration, and frequency of use of L1, were explored by Laufer (2003) with Russian L2 users of Hebrew. Her results indicate that whereas there is no effect of age at arrival in Israel and the effect of frequency of L1 use is likely to be slight, the strongest effect was that of length of residence in Israel: the longer Laufer's subjects had lived in the L2 environment, the more depleted their collocational knowledge in the L1 had become. There are, however, methodological issues in Laufer's (2003) study which require closer consideration.

Laufer (2003: 25) draws the following conclusion about the effects of age at emigration to the L2 environment on L2 users' collocational knowledge in the L1 as measured by a collocation correctness judgment task: "people who arrived at an older age, and presumably had used Russian for a longer time, were more successful". The validity of this conclusion, however, is brought into question by the fact that out of the thirty respondents who were part of the immigrant group (L1 Russian, L2 Hebrew, residing in L2 environment), one had immigrated at the age of 11, one at the age of 12, one at the age of 13 and two at the age of 15, while we are told that the rest of the respondents had immigrated at over 15 years of age, but no concrete numbers are provided. As has already been noted, the process of L1 attrition after the onset of puberty, conventionally considered to occur at the age of 12, has very different consequences compared to L1 attrition which sets in after the age of 12, but studies which investigated L1 attrition in post-puberty migrants only found no age effects (JASPAERT – KROON 1989; KÖPKE 1999). Interestingly, Laufer's (2003) results directly contradict these findings, yet we cannot but question their validity, first, because not all of the data on respondents' age at emigration is reported in full and, second, because, as Laufer (2003: 25) indirectly acknowledges herself, no information is provided concerning respondents' place(s) of residence prior to immigration to Israel or their patterns of language use prior to immigration. It is therefore possible to imagine that at least for some respondents the process of L1 attrition may have set in prior to immigration to Israel, for example, as a result of an extended period of residence in another L2 environment.

In the study reported in this paper, the effect of both age at emigration and frequency of language use on attrition of L1 collocational knowledge was examined, while period of residence was controlled for so as not to appear as a confounding variable. A detailed discussion of the study's methodology appears in the section to follow.

3. METHODOLOGY. The instruments of data collection used in the present study included a sociolinguistic questionnaire and a collocational correctness judgment task. The sociolinguistic questionnaire was completed only by 50 Serbian L2 users of English, the bilingual participants, while the collocational correctness judgment task was administered to both the bilingual and Serbian monolingual participants (the reference group, numbering 26 participants). More detailed information on both the participants and the measures used is provided below.

3.1. PARTICIPANTS. Three groups of participants took part in the study: two groups of Serbian-English bilinguals ($n = 50$) in Ontario, Canada and a reference group ($n = 26$) in Serbia (group RS). The Canadian participants were divided into two groups on the basis of age at emigration to Canada: participants in group CA1 had emigrated at the age of 34 to 45 ($n = 24$), participants in group CA2 at the age of 12 to 16 ($n = 26$). The age of participants in the reference group ranged from 33 to 53. As far as possible, groups CA1 and CA2 were matched according to length of residence in Canada, which ranged from 9 years, 2 months to 10 years, 4 months at the time of data collection in 2011. All three groups were matched as far as possible according to gender and education. Group CA1 contained 11 women and 13 men, group CA2 contained 12 women and 14 men, group RS contained 13 women and 13 men. All participants in groups CA1 and RS had a university degree, while all participants in group CA2 either had a university degree or were nearing completion of one at the time of data collection (see Table 1). Groups CA1 and CA2 did not differ significantly in terms of length of residence in Canada. There was also no significant difference among the three groups in terms of education. Data was collected once in the home of the participant.

Table 1. Participant characteristics by group

	Bilingual groups				Reference group		Total CA1 + CA2	
	CA1 ($n = 24$)		CA2 ($n = 26$)		RS ($n = 26$)		(n = 50)	
	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
Age at emigration	38.54	3.230	14.04	1.399	---	---	25.8	12.602
Length of residence*	117.37	4.604	116.27	4.813	---	---	116.80	4.699

*in months

3.2. MEASURES. Data was collected as part of a larger study on L1 attrition among Serbian-English bilinguals in Canada which employed several different measures of proficiency in the L1 (Serbian). In this paper I will restrict myself to only one of these measures of L1 proficiency, a grammaticality judgment task which specifically targeted Serbian L2 users' of English collocational knowledge

in the L1. A grammaticality judgment task as a measure of L1 collocational knowledge was used in Laufer (2003), as discussed above. The test used in the present study consisted of 30 items, that is, 30 sentences in Serbian of which 14 were ungrammatical; it was presented to participants from all three groups in both written and audio format simultaneously (cf. SCHMID – DUSSELDORP 2010). The 16 grammatical items were sentences containing acceptable verb + noun collocations in Serbian, while the ungrammaticality of the remaining 14 items could solely be ascribed to instances of collocational transfer from English involving verb + noun collocations (one per sentence) which the researcher had frequently had occasion to witness in the free speech of Serbian-English bilinguals in the Canadian, U.S. and Australian migrant contexts.

The definition of collocations adopted in this study is the one proposed in WOLTER – GYLLSTAD 2011 (434): “A collocation is a sequence consisting of two or more words which co-occur more frequently than chance would predict based on the frequency of occurrence of the individual constituent words. In terms of compositionality... collocations [reside] in the middle ground between free combinations and pure idioms”. Collocations have been shown to vary considerably between languages, a measure of arbitrariness also being characteristic of this variation (e.g. LEWIS 1997; NESSELHAUF 2005). It was therefore not overly difficult to find 16 verb + noun collocations in Serbian which were judged⁴ to be lexically congruent (BAHNS 1993) with English sequences on a word-by-word basis (cf. WOLTER – GYLLSTAD 2011). These collocations, where there is a direct translational equivalence between corresponding elements in Serbian and in English, were incorporated into the 16 grammatical items on the grammaticality judgment task. The grammatical items used included, for example, the Serbian sequence *оџворпиџи рачун* which translates into the felicitous English sequence *open an account*, the Serbian sequence *избећи судар* which translates into the felicitous English sequence *avoid a collision*, the Serbian sequence *џпуџицнуџи дуџме* which translates into the felicitous English sequence *press a button*.

Each of the 14 ungrammatical items on the grammaticality judgment task included a single instance of collocational transfer, exclusively involving verb + noun sequences, frequently encountered in the speech of Serbian-English bilinguals in Canada and in other migrant contexts. An example is *џочетиџи џколу* [*start school*], where the verb *почети* arguably corresponds to the English verb *start*, as its prototypical translation equivalent, but the target sequence in Serbian, in this case, would be *џоџи у џколу*, which entails the verb *поџи* followed by a prepositional phrase.⁵ All 14 sentences were judged infelicitous in Serbian due to the sequences exemplifying collocational transfer from English by two monolingual speakers of Serbian with a university education and by a university lecturer in Serbian linguistics. Other examples of collocational transfer used in the ungrammatical items include *сломиџи рекорд* [*break a record*] (target sequence in Ser-

⁴ Suitable items were identified by the researcher, a native speaker of Serbian with native-like proficiency in English. The suitability of the selected items was checked by another native speaker of Serbian with native-like proficiency in English and a simultaneous Serbian-English bilingual.

⁵ Italics indicate language forms as they could appear in use, while capital letters indicate lemmas.

bian *оборити рекорд*), *укључити светло* [*turn on a light*] (target sequence in Serbian *ућалии светло*), *узети воз* [*take a train*] (target sequence in Serbian *ући возом*).

Participants were asked to identify each sentence as grammatical or ungrammatical; in the case of any sentence identified as ungrammatical, the participant was requested to indicate what made the sentence ungrammatical and to suggest a correct alternative. The maximum total score on this task was 14 as one point was awarded for every instance of collocational transfer which was corrected.

Data on participants' language use was elicited using a sociolinguistic questionnaire⁶ adapted from SCHMID 2007 and SCHMID – DUSSELDORP (2010); it was completed only by the Serbian-English bilingual groups. The sociolinguistic questionnaire contained a total of 28 items relevant to the present investigation. In addition to biographical data (age, gender, place of birth, place(s) of residence prior to emigration to Canada, length of residence in Canada, education level, and age at emigration), the questionnaire included 5-point rating scales on factors related to L1 and L2 use in daily life. As previous research has revealed several groups of sociolinguistic factors with high internal validity (SCHMID – DUSSELDORP 2010), for example, language use with family and friends (bilingual mode L1 use), language for religious purposes and L1 use in clubs (intermediate mode L1 use), L1 use for professional purposes and with speakers in the country of origin (monolingual mode language use) and non-interactive L1 use through TV, radio, the internet, reading (exposure to target-like L1), items which would make it possible to test the predictive power and validity of these compound variables were included in the questionnaire.

4. RESULTS AND DISCUSSION. Analysis of variance (ANOVA) and post hoc comparison tests were used to establish whether the two bilingual groups' collocational knowledge in Serbian showed signs of attrition, that is, whether it differed significantly from the knowledge of the reference group as measured by the collocation correctness judgment task and, further, whether the two bilingual groups, which differed significantly in terms of age at emigration, also differed in terms of collocational knowledge. The results from the one-way between subjects ANOVA [$F(2, 73) = 82.527, p < 0.001$] indicate a highly significant difference between groups on the collocational knowledge variable. Although the reference group outperformed both bilingual groups, post hoc comparisons using the Tukey HSD test also showed that the difference between the group whose members had emigrated at or after the age of 34 (group CA1, $M = 13.375, SD = 0.924$) and the reference group (group RS, $M = 13.961, SD = 0.196$) were not significant. The difference, on the other hand, between collocational knowledge in Serbian as measured by the collocation correctness judgment task of the reference group (group RS) and the group whose members had emigrated between the ages of 12 and 16 (group CA2, $M = 10.7308, SD = 1.373$) was significant, as was the difference between group CA1 and group CA2.

⁶ Versions of the questionnaire in several languages can be accessed at <http://www.let.rug.nl/languageattrition/SQ>.

The two groups of Serbian L2 users of English provided responses to questions on bilingual mode L1 use (for example, use of L1 with family and friends), scored on a 5-point rating scale. Principal component analysis (PCA) was used to create composite predictor variables from the sociolinguistic data collected from respondents. Following a reliability analysis, items which exhibited an increase in Cronbach's α were removed from the analysis. Only items with a high loading ($\geq .40$) were selected. PCA revealed 2 components (explaining 90.365% of the total variance). There was no correlation between components. This indicated that an orthogonal rotation strategy should be used, therefore the PCA was rerun specifying the VARIMAX rotation strategy. The rotated component matrix showed that the items which had a high loading on the first rotated component related to bilingual mode language use, specifically, L1 use with children (for group CA1), that is, L1 use with parents (for group CA2) (BIMOD1), while the items which had a high loading on the second rotated component related to L1 use with family, with friends, and in church (BIMOD2). The two composite variables were calculated as the mean score for each participant on the corresponding items (BIMOD1, 4 items; BIMOD2, 3 items).

Finally, in order to establish the effect, if any, of sociolinguistic variables on attrition of L1 collocational knowledge, a multiple linear regression analysis was run. Personal background variables were entered in the first step. In the second step, the composite bilingual mode variables, BIMOD1 and BIMOD2, were entered. Neither multicollinearity nor serial correlation of errors emerged as problems with the analysis. Hierarchical multiple regression indicates that once personal background variables which might have made a difference in respondent scores on the collocation correctness judgment task were controlled for, introducing the predictor composite variables BIMOD1 and BIMOD2 did not significantly reduce the likelihood of error in predicting L1 collocational knowledge as measured by the judgment task [$F(2, 44) = 2.039$, $p = 0.142$]. Instead, the best predictor of L1 collocational knowledge was found among the personal background, control variables [$F(3, 46) = 30.641$, $p < 0.001$]. Based on the respective standardized coefficients of the variables included in the analysis, age at emigration emerged as an excellent predictor of L1 collocational knowledge ($\beta = 0.92$, $t = 6.595$, $p < 0.001$). L1 use with parents/children (composite variable BIMOD1) only had a much more moderate effect on L1 collocational knowledge ($\beta = 0.249$, $t = 1.971$, $p = 0.055$). As the coefficient was a positive value in both cases, a direct relationship between the dependent and independent variable is implied.

The results of the present investigation can, thus, be summarized as follows. Collocational transfer from English to Serbian, as one facet of L1 attrition in an L2 (migrant) context, was found to be present in only one of the two groups of Serbian-English bilingual respondents. Age at emigration was, on further examination, found to be predictive of attrition of L1 collocational knowledge: respondents who had migrated at a younger age, in their teens (between the age of 12 and 16) in this sample, exhibited a higher degree of attrition of L1 collocational knowledge, as measured by the collocation correctness judgment task, than respondents who had migrated at a later time in life (after the age of 34 in this sample). A link was, further, established between intergenerational use of L1 (use of L1 in interaction between parents and children) and L1 collocational knowledge: frequent

intergenerational use of L1 was moderately associated with a higher score on the collocation correctness judgment task. Therefore, in this study a relationship was established between use of L1 in the bilingual mode and L1 attrition, but not between use of L1 in the intermediate mode or monolingual mode, nor exposure to target-like L1 and L1 attrition. The results of the study, however, do not unequivocally imply that frequent use of the L1 in the bilingual mode has a protective effect for attrition of L1 collocational knowledge.

Attrition research has often wrestled with the problem of how to establish the boundary between 'normal' influence of the L2 on the L1, which all bilinguals probably experience to some degree and the, consequently, to some degree 'abnormal' process of L1 attrition, which is confined to migrants. It has recently been forwarded that this distinction is not only impossible to draw, but also unhelpful, as "bilinguals may not have one 'normal' language (in which they are indistinguishable from monolinguals [...]) and one 'deviant' one (in which knowledge is less extensive than that of monolinguals, and also tainted by interference from L1 in SLA and from L2 in attrition)" (SCHMID – KÖPKE 2007: 3). Rather, while L1 attrition may be the most clearly pronounced end of the entire spectrum of multicompetence, and therefore a more satisfying object of investigation than the L1 system of a beginning L2 learner (which may not show substantial and noticeable signs of change), attrition is undoubtedly part of this continuum, and not a discrete and unique state of development.

Influence of an L2 on an L1 has been documented in both L2 and L1 contexts. Evidence of this type of crosslinguistic influence cannot automatically and indiscriminately be considered evidence of L1 attrition, that is, permanent loss of elements of the L1 system. In attrition, unlike in other cases of L2 influence on L1, internal restructuring is observed due to lack of input, yet any indication of crosslinguistic influence of L2 on L1, particularly in the lexicon, is still frequently routinely interpreted as evidence of attrition (SCHMID – KÖPKE 2008). Pavlenko (2004: 47) emphasizes that in order to show attrition of an L1 element has occurred research must demonstrate an alleged attriter's "inability to produce, perceive, or recognise particular rules, lexical items, concepts, or categorical distinctions due to L2 influence". This is what the present investigation has accomplished with respect to Serbian L2 users' of English collocational knowledge in the L1: a group of Serbian-English bilinguals' ability to recognize verb + noun collocations which were the result of collocational transfer from English into Serbian as infelicitous and to produce the target, felicitous, collocations in Serbian, their L1, was found to differ significantly from that of the reference, Serbian monolingual, group.

Perhaps the most interesting outcome of the present investigation is the substantial and consistent impact of age at emigration on collocational knowledge in the L1 for post-puberty migrants, a finding which runs counter to observations previously reported in L1 attrition research. This apparent discrepancy may be due to the fact that other studies which have examined the possibility of an age effect on attrition in post-puberty migrants (e.g. JASPAERT – KROON 1989; KÖPKE 1999) did not focus exclusively on L2-induced attrition of collocational links in the L1 and considered, instead, the attritional process much more broadly. As previously discussed, in the only study, to the best of my knowledge, which also claimed an age effect on L1 attrition in post-puberty migrants and, significantly, claimed an

age effect on attrition of collocational knowledge, Laufer (2003: 25) argues that in post-puberty migrants length of exposure to and use of L1 prior to migration may play a role in the attritional process: people who migrate at a later age would have used and been exposed to monolingual L1 for a longer time, which may have a protective function with respect to some aspects of L1 attrition.

Finally, the results of this investigation corroborate findings reported in other studies (e.g. SCHMID – DUSSELDORP 2010) with respect to the impact of L1 use in the bilingual mode (with family and friends). The precise impact of L1 use in the bilingual mode is confirmed to be difficult to ascertain due to lack of consistency. As in Schmid and Dusseldorp's study (2010: 150–151), as far as the bilingual mode is concerned, no relationship was established between L1 use with friends and L1 attrition in the present study, nor was a relationship established between L1 use between partners and L1 attrition. Intergenerational L1 use in the family (L1 use between parents and children), however, was found to have a very limited protective function with respect to attrition of L1 collocational knowledge.

5. CONCLUSION. The findings of the present investigation confirm numerous previous observations of L1 attrition in contexts characterized by extensive input from the L2 across domains combined with comparatively much less input from the L1, that is, in migrant contexts. Here, specifically, the vulnerability of L1 collocational knowledge was observed. More generally, this finding corroborates the possibility of influence of L2 on lemma-to-lemma associations in L1. The effect of age at emigration and frequency of L1 use and L2 use on attrition of L1 collocational knowledge was examined, while period of residence, education, and gender were controlled for so as not to appear as confounding variables. Age at emigration in post-puberty migrants was found to be the best predictor of L1 collocational knowledge, with a direct relationship between the two clearly implied. In addition, intergenerational L1 use in the bilingual mode (L1 use between parents and children) was found to have a moderate protective function. As the investigation reported in this paper is part of a more extensive study of L1 attrition in Serbian L2 users of English in Canada, these findings will be given due consideration in the overall context of the study, which should further clarify the complexities of the attritional process in migrant contexts.

REFERENCES

- AMMERLAAN, Tom. "You Get a Bit Wobbly..." – Exploring Bilingual Lexical Retrieval Processes in the Context of First Language Attrition. Unpublished PhD Thesis, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1996.
- ANDERSEN, Roger W. Determining the Linguistic Attributes of Language Attrition. Richard D. Lambert, Barbara F. Freed (eds). *The Loss of Language Skills*. Rowley, MA: Newbury House, 1982, 83–117.
- BISKUP, Danuta. L1 Influence on Learners' Rendering of English Collocations: A Polish/German Empirical Study. Pierre Arnaud, Henri Béjoint (eds). *Vocabulary and Applied Linguistics*. London: Macmillan, 1992, 85–93.
- COOK, Vivian. The Changing L1 in the L2 User's Mind. Vivian Cook (ed.). *Effects of the Second Language on the First*. Clevedon: Multilingual Matters, 2003, 1–18.
- DE BOT, Kees. The Multilingual Lexicon: Modelling Selection and Control. *International Journal of Multilingualism* 1 (2004): 17–32.

- DE BOT, Kees, Bert WELTENS. Taalverlies: Beschrijven versus verklaren. *Handelingen van het 38e Nederlands Filologencongres*, 1985, 51–61.
- DIMITRIJEVIĆ, Jovana. Contact-Induced Change in a Case of Language Shift: The Serbian Language in Australia. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLVII/1–2 (2004): 75–91.
- DIMITRIJEVIĆ SAVIĆ, Jovana. Convergence and Attrition: Serbian in Contact with English in Australia. *Journal of Slavic Linguistics* 16/1 (2008): 57–90.
- DIMITRIJEVIĆ SAVIĆ, Jovana. *Code-Switching: Structure and Meaning*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu, 2010.
- FRANCIS, Wendy. Bilingual Semantic and Conceptual Representation. Judith Kroll, Annette M. B. De Groot (eds). *Handbook of Bilingualism: Psycholinguistic Approaches*. Oxford: Oxford University Press, 2005, 251–267.
- GARRETT, Merrill. The Analysis of Sentence Production. Gordon Bower (ed.). *The Psychology of Learning and Motivation*. New York: Academic Press, 1975, 133–177.
- GRAINGER, Sylviane. Prefabricated Patterns in Advanced EFL Writing: Collocations and Formulae. Anthony Paul Cowie (ed.). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press, 1998, 145–160.
- HAKUTA, Kenji, Daniel d'ANDREA. Some Properties of Bilingual Maintenance and Loss in Mexican Background High-School Students. *Applied Linguistics* 13/1 (1992): 72–99.
- HARLEY, Birgit, Wenxia WANG. The Critical Period Hypothesis: Where Are We Now? Annette M. B. de Groot, Judith F. Kroll (eds). *Tutorials in Bilingualism. Psycholinguistic Perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1997, 19–52.
- HASSELGREN, Angela. Lexical Teddy Bears and Advanced Learners: A Study into the Ways Norwegian Students Cope with English Vocabulary. *International Journal of Applied Linguistics* 4 (1994): 237–260.
- HULSEN, Madeleine. *Language Loss and Language Processing: Three Generations of Dutch Migrants in New Zealand*. Unpublished PhD thesis, Katholieke Universiteit Nijmegen, 2000.
- JAMES, Carl. *Errors in Language Learning and Use*. New York: Longman, 1998.
- JARVIS, Scott. Probing the Effects of the L2 on the L1: A Case Study. Vivian Cook (ed.). *Effects of the Second Language on the First*. Clevedon: Multilingual Matters, 2003, 81–102.
- JARVIS, Scott. Lexical Transfer. Aneta Pavlenko (ed.). *The Bilingual Mental Lexicon: Interdisciplinary Approaches*. Clevedon, UK: Multilingual Matters, 2009, 99–124.
- JASPAERT, Koen, Sjaak KROON. Social Determinants of Language Loss. *Review of Applied Linguistics (I.T.L.)* 83–84 (1989): 75–98.
- KAUFMAN, Dorit. Tales of L1 Attrition – Evidence from Pre-Puberty Children. Tom Ammerlaan, Madeleine Hulsen, Heleen Strating Keurentjes, Kutlay Yağmur (eds). *Sociolinguistic and Psycholinguistic Perspectives on Maintenance and Loss of Minority Languages*. Münster: Waxmann, 2001, 185–202.
- KEMPEN, Gerard, Edward HOENKEMP. An Incremental Procedural Grammar for Sentence Formulation. *Cognitive Science* 11 (1987): 201–258.
- KEMPEN, Gerard, Pieter HUIJBERS. The Lexicalization Process in Sentence Production and Naming: Indirect Election of Words. *Cognition* 14 (1983): 185–209.
- KÖPKE, Barbara. *L'attrition de la première langue chez le bilingue tardif: implications pour l'étude psycholinguistique du bilinguisme*. Unpublished PhD thesis, Université de Toulouse-Le Mirail, 1999.
- KÖPKE, Barbara. Language Attrition at the Crossroads of Brain, Mind and Society. Barbara Köpke, Monika S. Schmid, Merel Keijzer, Susan Dostert (eds). *Language Attrition: Theoretical Perspectives*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2007, 9–37.
- KÖPKE, Barbara, Monika S. SCHMID. Language Attrition: The Next Phase. Monika S. Schmid, Barbara Köpke, Merel Keijzer, Lina Weilemar (eds). *First Language Attrition: Interdisciplinary Perspectives on Methodological Issues*. Amsterdam: John Benjamins, 2004, 1–43.
- KÖPKE, Barbara, Monika S. SCHMID, Merel KEIJZER, Susan DOSTERT (eds). *Language Attrition: Theoretical Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins, 2007.
- LAKOFF, George. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1987.
- LATKOWSKA, Jolanta. On the Use of Translation in Studies of Language Contact. Janucz Arabski (ed.). *Cross-Linguistic Influences in the Second Language Lexicon*. Clevedon: Multilingual Matters, 2006, 210–225.

- LAUFER, Bhatia. The Influence of L2 on L1 Collocational Knowledge and on L1 Lexical Diversity in Free Written Expression. Vivian Cook (ed.). *Effects of the Second Language on the First*. Clevedon: Multilingual Matters, 2003, 19–32.
- LENNEBERG, Eric H. *Biological Foundations of Language*. New York: Wiley, 1967.
- LESNIEWSKA, Justyna, Ewa WITALICZ. Cross-Linguistic Influence and Acceptability Judgments of L2 and L1 Collocations: A Study of Advanced Polish Learners of English. *EUROSLA Yearbook* 7 (2007): 27–48.
- LESNIEWSKA, Justyna. Is Cross-Linguistic Influence a Factor in Advanced EFL Learners' Use of Collocations?. Janucz Arabski (ed.). *Cross-Linguistic Influences in the Second Language Lexicon*. Clevedon: Multilingual Matters, 2006, 65–77.
- LEWIS, Michael. *Implementing the Lexical Approach: Putting Theory into Practice*. Language Teaching Publications, 1997.
- MURPHY, Gregory. *The Big Book of Concepts*. Cambridge, MA: MIT Press, 2002.
- NESSSELHAUF, Nadja. *Collocations in a Learner Corpus*. Amsterdam: John Benjamins, 2005.
- NICOLADIS, Elena, Howard GRABOIS. Learning English and Losing Chinese: A Case Study of a Child Adopted from China. *International Journal of Bilingualism* 6/4 (2002): 441–454.
- OLSHTAIN, Elite. The Attrition of English as a Second Language with Speakers of Hebrew. Bert Weltens, Kees de Bot, Theo van Els (eds). *Language Attrition in Progress*. Dordrecht: Foris, 1986, 187–204.
- PALLIER, C., S. DEHAENE, J.-B. POLINE, D. LEBIHAN, A.-M. ARGENTI, E. DUPOUX, J. MEHLER. Brain Imaging of Language Plasticity in Adopted Adults: Can a Second Language Replace the First? *Cerebral Cortex* 13 (2002): 155–161.
- PARADIS, Michel. The Cognitive Neuropsychology of Bilingualism. Annette M. B. de Groot, Judith F. Kroll (eds). *Tutorials in Bilingualism: Psycholinguistic Perspectives*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1997, 331–354.
- PARADIS, Michel. *A Neurolinguistic Theory of Bilingualism*. Amsterdam: John Benjamins, 2004.
- PARADIS, Michel. L1 Attrition Features Predicted by a Neurolinguistic Theory of Bilingualism. Barbara Köpke, Barbara, Monika S. Schmid, Merel Keijzer, Susan Dostert (eds). *Language Attrition: Theoretical Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins, 2007, 121–33.
- PAVLENKO, Aneta. L2 Influence and L1 Attrition in Adult Bilingualism. Monika S. Schmid, Barbara Köpke, Merel Keijzer, Lina Weilemar (eds). *First Language Attrition: Interdisciplinary Perspectives on Methodological Issues*. Amsterdam: John Benjamins, 2004, 47–59.
- PELC, Linda. L1 Lexical Morphological and Morphosyntactic Attrition in Greek-English Bilinguals. Unpublished PhD thesis, CUNY, 2001.
- SCHMID, Monika S. *First Language Attrition, Use, and Maintenance: The Case of German Jews in Anglophone Countries*. Amsterdam: John Benjamins, 2002.
- SCHMID, Monika S. The Role of L1 Use for L1 Attrition. Barbara Köpke, Monika S. Schmid, Merel Keijzer, Susan Dostert (eds). *Language Attrition: Theoretical Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins, 2007, 135–153.
- SCHMID, Monika S. On L1 Attrition and the Linguistic System. *EUROSLA Yearbook* 9 (2009): 212–244.
- SCHMID, Monika S., Barbara KÖPKE, Merel KEIJZER, Lina WEILEMAR. *First Language Attrition: Interdisciplinary Perspectives on Methodological Issues*. Amsterdam: John Benjamins, 2004.
- SCHMID, Monika S., Barbara KÖPKE. Bilingualism and Attrition. Barbara Köpke, Monika S. Schmid, Merel Keijzer, Susan Dostert (eds). *Language Attrition: Theoretical Perspectives*. Amsterdam: John Benjamins, 2007, 1–7.
- SCHMID, Monika S., Barbara KÖPKE. L1 Attrition and the Mental Lexicon. Aneta Pavlenko (ed.). *The Bilingual Mental Lexicon: Interdisciplinary Approaches*. Clevedon: Multilingual Matters, 2008, 209–238.
- SCHMID, Monika S., Elise. DUSSELDORP. Quantitative Analyses in a Multivariate Study of Language Attrition. *Second Language Research* 26/1 (2010): 125–160.
- SCHMID, Monika S. Languages at Play: The Relevance of L1 Attrition to the Study of Bilingualism. *Bilingualism: Language and Cognition* 13/1 (2010): 1–7.
- ULLMAN, Michael T. The Declarative/Procedural Model of Lexicon and Grammar. *Journal of Psycholinguistic Research* 30/1 (2001): 37–69.
- ULLMAN, Michael T. Contributions of Memory Circuits to Language: The Declarative/Procedural Model. *Cognition* 92 (2004): 231–70.
- VAN ELS, Theo. An Overview of European Research on Language Attrition. Bert Weltens, Kees de Bot, Theo van Els (eds). *Language Attrition in Progress*. Dordrecht: Foris Publications, 1986, 3–18.

- VENTUREYRA, Valérie, Christophe PALLIER. In Search of the Lost Language: The Case of Adopted Koreans in France. Monika S. Schmid, Barbara Köpke, Merel Keijzer, Lina Weilemar (eds). *First Language Attrition: Interdisciplinary Perspectives on Methodological Issues*. Amsterdam: John Benjamins, 2004, 207–221.
- WOLTER, Brent, Henrik GYLLSTAD. Collocational Links in the L2 Mental Lexicon and the Influence of L1 Intralexical Knowledge. *Applied Linguistics* 32/4 (2011): 430–449.

Јована Димитријевић Савић

АТРИЦИЈА ЗНАЊА КОЛОКАЦИЈА ПОД УТИЦАЈЕМ ДРУГОГ ЈЕЗИКА НА ПРИМЕРУ ГОВОРНИКА СРПСКОГ КАО МАТЕРЊЕГ И ЕНГЛЕСКОГ КАО ДРУГОГ ЈЕЗИКА

Р е з и м е

Рад разматра два питања: а) има ли доказа да у менталном лексикону говорника српског као матерњег и енглеског као другог језика у имигрантском контексту долази до атриције колокационих веза, односно асоцијација између лема и, уколико јесте тако, б) да ли узраст приликом емиграције, употреба и изложеност матерњем језику могу упућивати на атрицију, односно, може ли неки од ових социolingвистичких фактора имати заштитну функцију.

У првом и другом делу рада разматрају се сазнања из области психolingвистике, неурolingвистике и социolingвистике релевантна за разумевање процеса атриције матерњег језика, првенствено у домену лексике, у имигрантском контексту. Колокационом трансферу, типу лематског трансфера, и хипотези прага активације посвећена је посебна пажња, као и утицају узраста при емиграцији на атрицију познавања лексике матерњег језика.

У трећем делу представљена је методологија емпиријског истраживања чији су резултати предмет овог рада. У истраживању је учествовало 76 испитаника, две групе српско-енглеских билингвала (50 испитаника) са сталним местом боравка у Канади и једна група српских монолингвала са сталним местом боравка у Србији (26 испитаника). Две групе билингвала разликовале су се по годинама старости приликом имиграције у Канаду: испитаници у старијој групи, њих 24, емигрирало је из Србије између 34. и 45. године живота, док су испитаници млађе групе из Србије емигрирали у узрасту између 12. и 16. година старости. Билингвални испитаници се нису значајно разликовали по броју година проведених у Канади.

Истраживање је обављено помоћу социolingвистичког упитника и задатка у коме је од испитаника тражено да процене прихватљивост низа од 30 колокација типа глагол + именица (представљених у одговарајућем реченичном контексту) у српском језику. Од 30 понуђених колокација, 16 је било граматички исправно, док су преостале колокације биле примери колокационог трансфера из енглеског у српски језик који се могу срести у говору српско-енглеских билингвала у имиграционим контекстима.

Свеобухватне статистичке анализе прикупљених података потврђују могућност утицаја другог језика на асоцијације између лема у матерњем језику. Анализе, даље, указују и на значајан и доследан утицај узраста при емиграцији на познавање колокација матерњег језика код говорника који су емигрирали у постпубертетском узрасту. Коначно, утврђено је да употреба матерњег језика у међугенерациској интеракцији у билингвалном модусу, односно употреба матерњег језика (али не искључиво матерњег језика) у комуникацији између родитеља и деце у односу на матерњи језик има благу заштитну функцију.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за енглески језик и књижевност
Јована Цвијића бб, 34000 Крагујевац, Србија
j.dimitrijevic.savic@gmail.com

Ана Халас

ПОЈМОВНИ ОБРАСЦИ У СРПСКИМ И ЕНГЛЕСКИМ ИДИОМИМА СА НАЗИВИМА ДЕЛОВА ЛИЦА*

Предмет истраживања у овом раду јесте појмовна основа српских и енглеских идиома са називима делова лица: *око*, *ухо*, *нос* и *уста*, односно *eye*, *ear*, *nose* и *mouth*. У истраживању је коришћен корпус сачињен од 145 идиома српског и истог броја идиома енглеског језика. Циљ истраживања јесте да се дефинишу метафорички и метонимијски појмовни обрасци којима је мотивисана употреба назива делова лица у посматраним идиомима. Контрастивном анализом појмовних образаца у два језика стиче се увид у степен сличности начина на који њихови говорници концептуализују апстрактне појмове полазећи од домена четири вида перцепције представљених наведеним лексемама.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, концептуализација, појмовни образац, метафора, метонимија, идиом.

The subject of the research described in this paper is the conceptual basis of Serbian and English idioms with the parts of face: *eye*, *ear*, *nose*, and *mouth*. The corpus used in the research consists of 145 Serbian idioms and the same number of English idioms. The aim of the research is to define the metaphoric and metonymic conceptual patterns which motivate the use of lexemes denoting the parts of face in the given idioms. The contrastive analysis of conceptual patterns in the two languages provides an insight into the degree of similarity between the ways in which Serbian and English speakers conceptualize abstract notions relying on the domain of four ways of perception represented by the given lexemes.

Key words: cognitive linguistics, conceptualization, conceptual pattern, metaphor, metonymy, idiom.

1. Увод. Темељ когнитивне лингвистике чини повезаност лингвистичке теорије са општим принципима људске когниције, на којима се заснива проучавање употребе језика (Лакофф 1982: 8). Тиме се учење језика и његова употреба сврставају у ред когнитивних људских активности попут перцепције, памћења, аналошког мишљења и других.

Постоје два главна правца у оквиру когнитивне лингвистике (Пипер 2006: 13), која се овде сматрају комплементарним, јер тако дају свеобухватну слику о њеној суштини. Према првом правцу, извор језичког значења је наше телесно искуство, на коме је утемељено разумевање апстрактних појмова, за шта потпору дају проучавања когнитивних механизма, метафоре и метонимије, у оквиру којих се знања преносе из једне појмовне области у другу уз активацију основних менталних схема. Други правац усредсређен је на условљеност концептуализације света припадношћу говорника одређеној језичкој и културној заједници.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (178002), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

Истраживање у овом раду има за циљ да утврди метафоричке и метонимијске обрасце у значењској основи идиома српског и енглеског језика који садрже називе делова лица, и то лексеме *око/очи*, *ухо/уши*, *нос* и *усна*, односно *eye/eyes*, *ear/ears*, *nose* и *mouth*. На овај начин, стиче се увид у мотивисаност употребе датих лексема у идиомима оба језика, али и поткрепљује тврдња да говорници разумевају одређене апстрактне појмове ослањајући се на сопствено телесно искуство и позивајући се на четири чула, а све захваљујући деловању когнитивних механизма, метафоре и метонимије, који добијају језичку реализацију у виду идиоматских израза.

2. Идиом. Према дефиницији Т. Прћића (2008: 158), идиом је редован, а понекад и систематски спој више лексема, а најмање две, укључујући како семантичке, тако и функцијске лексеме, у виду синтагме или реченице (нпр. *затварајући очи њед чим, close one's eyes to something, сивајући дружме реч у усна, put words in/into somebody's mouth, њурајући нос у неџио, poke/stick your nose into something*). Идиом, као лексички спој, у погледу своје форме, функције, значења и употребе сматра се посебном јединицом лексикона, као и посебном одредницом у речнику. Он је компактан спој идиоматизован и семантички и формално (Прћић 2008: 158).

Садржинска идиоматизација односи се на значење идиома. Она се огледа у чињеници да лексеме од којих је идиом сачињен губе нека од својих дијагностичких обележја, док идиом као целина добија нова поменута обележја.

Садржинска идиоматизација може се приказати помоћу континуума у коме су размештени идиоми различитог степена прозирности. На једном крају налазе се идиоми пуне прозирности, чије значење представља збир основних значења употребљених лексема, односно саставних делова датог идиома попут *заљубију се на њрви њољед/love at first sight*. На супротном крају континуума налазе се идиоми пуне непрозирности, код којих је идиоматизација најчешће заснована на употреби метафоре или метонимије као когнитивног механизма, као у следећим примерима: *spit fire* (љутња је ватра¹), *hold one's hand* (шака за радњу). Такође, значење идиома је, у неким случајевима, потпуно синхронички непрепознатљиво, па је за разумевање неопходно познавање етимолошке основе идиома, као у случају енглеског идиома *kick the bucket*, чији је српски еквивалент идиом *оџежнују њајке* (Прћић 2008: 159).

Два централна појма везана за формалну идиоматизацију јесу заменивост и постојаност (Прћић 2008: 159). Заменивост се односи на могућност замене једне лексеме идиома другом. Оваква могућност је или потпуно искључена, или је минимална. Минималну могућност заменивости илуструје идиом *speak/talk out of both sides of your mouth* у коме постоји избор између две глаголске лексеме сличног значења.

Постојаност подразумева могућност трансформације и/или модификације идиома. Неки идиоми не подлежу ни једном виду трансформације, док

¹ У когнитивнолингвистичкој литератури, метафорички и метонимијски обрасци наводе се малим верзалом, према конвенцији коју су установили Лејкоф и Џонсон (Lakoff – Johnson: 1980), а која је примењена и у овом раду.

постоји извешан број оних код којих постоји могућност трансформације махом у погледу глаголског времена, вида или стања, у зависности од контекста у коме је идиом употребљен. Идиоми испољавају различит степен постојаности, те и у овом погледу формирају континуум.

Уопштено посматрано, идиоми најчешће испољавају истовремену формалну и садржинску идиоматизацију.

Кевечеш (KÖVECSES 2002: 199) представља идиоме као разноврсну класу језичких израза. Истинитост ове констатације потврђује чињеница да се под идиомом подразумева широк спектар различитих језичких израза. Ипак, идиоми се могу посматрати као уређен скуп језичких израза с обзиром на постојање класификације засноване на структурно-функцијским критеријумима (PRČIĆ 2008: 161–166). Наиме, према поменутој класификацији, постоје три основна типа идиома: (а) фразне лексеме, са своја два подтипа – без глаголским фразним лексемама, које укључују фиксне биноме (нпр. *alive and well, tit for tat*), поредбе (нпр. *as deaf as a post*) и фразне именице (нпр. *unwritten law, sexual harassment*), и глаголским фразним лексемама (нпр. *not believe one's eyes*), укључујући и фразне глаголе (нпр. *show off, get on well*); (б) дискурсне формуле (нпр. *I don't give a damn!*) и (в) изреке, са својим подтиповима – традиционалним (нпр. *Out of sight, out of mind*) и популарним изрекама (нпр. *Who's afraid of the big bad wolf?*).

2.1. Когнитивнолингвистички приступ идиомима. Традиционално, идиоми се дефинишу као изрази који су састављени од више речи и чије се значење не може предвидети на основу пуког збира значења лексема које га чине. Овај традиционални приступ указује на то да се идиоми разматрају искључиво као језичка категорија чије је значење произвољно. Тиме се при сагледавању семантике идиома потпуно искључује њена повезаност са појмовним системом и енциклопедијским знањем које деле говорници истог језика.

Развој когнитивнолингвистичке теорије о језику донео је нови приступ идиомима, према коме је природа идиома појмовна, а не чисто језичка. То истовремено значи да се значење идиома сматра мотивисаним, а не арбитрарним. Применом когнитивнолингвистичког приступа закључује се да је значење идиома мотивисано у великој мери, али да то, свакако, не значи и да је у потпуности предвидиво. Стога у погледу предвидивости значења идиома постоји извесно поклапање когнитивнолингвистичких и традиционалних ставова. Мотивисаност значења идиома заснива се на деловању когнитивног механизма који повезује домен знања са значењем. Према тврдњи Кевечеша (KÖVECSES 2002: 201), когнитивни механизми на којима се заснива идиоматско значење јесу метафора, метонимија и знање о свету.

Како Еванс и Грин (EVANS – GREEN 2006: 38) тврде, метафора је једна од централних одлика људског језика. Она је одраз начина на који језик одсликава поједине аспекте људске когниције. Наиме, метафора представља механизам појмовне асоцијације. Лејкоф и Џонсон (LAKOFF – JOHNSON 1980: 5) дефинишу метафору као разумевање једног домена преко другог. Ови аутори су, такође, увели термин *појмовне метафоре* управо зато што она представља когнитивни механизам разумевања једног појмовног домена или појма уз помоћ другог. Примери деловања овог механизма подразумевају случа-

јеве у којима говоримо и размишљамо о животу као о путовању, љубави као ватри, времену као новцу, итд. На основу датих примера закључује се да о апстрактним појавама размишљамо и говоримо тако што их конкретизујемо и сводимо на познато искуство пресликавајући структуру једног домена на други, и то крећући се од конкретног ка апстрактном (LAKOFF – JOHNSON 1980: 247). Дакле, у контексту претходно поменутих односа два домена, јасно је да су ПУТОВАЊЕ, ВАТРА и НОВАЦ изворни домени, док су ЖИВОТ, ЉУБАВ и ВРЕМЕ циљни, јер се разумевају кроз призму поменутих конкретних, искуствено ближих домена.

Како је већ показано, метафора повезује два појмовна домена, па је тако у идиому *ошћиворићи некоме очи* домен вида, као људског чула, повезан са доменом људске когнитивне функције сазнања или разумевања. Наиме, преко домена вида објашњава се апстрактнији домен људске когниције, што је у складу са претходном тврдњом да говорници једног језика користе домene и појмове, у извесном облику, доступне телесном искуству како би објаснили или проговорили о оним комплекснијим и апстрактним. Појмовна метафора ЗНАТИ/САЗНАТИ/РАЗУМЕТИ ЈЕ ВИДЕТИ постоји у појмовном систему и перцепцији света говорника српског језика, производећи низ различитих идиоматских израза попут: *(не) видећи даље од свој носа, сванући пред очима, љући пред очима* итд. Поменута појмовна метафора мотивише употребу одговарајућих лексема у датим идиомима, тј. оних које се односе на визуелну перцепцију, нпр. *око, очи, видећи*, омогућавајући говорницима да путем конкретног домена концептуализују и ментално представе апстрактни појам, што се одражава и у њиховој језичкој употреби. Захваљујући структурираности значења идиома заједничким и устаљеним метафоричким обрасцима, говорници једног језика истоветно разумевају исти идиом.

Други когнитивни механизам релевантан за разумевање значења идиоматских израза јесте појмовна метонимија, која се одређује као когнитивни процес у којем се један појмовни ентитет налази у логичкој вези са другим ентитетом, док оба припадају истом домену (KÖVECSES 2002: 145). Уопштено посматрано, најчешћи однос између ентитета је део-целина. Лексема која означава део нечега употребљава се тако да се односи на целину којој припада, као у примеру *шребало је нахранило толико усја*. У овој реченици, лексема *усја* означава особу, те је у њеној основи метонимијски образац ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ. Исти образац, конкретизован као ШАКА ЗА ОСОБУ, налази се у основи следећих израза енглеског језика, које наводи Кевечеш (KÖVECSES 2002: 209): *a factory hand, from hand to hand, all hands on deck*. Такође, и лексема која означава целину може се употребити тако да се односи на један њен део, аспект или особину. Како износе Пантер и Торнбург (PANTHER – THORNBURG 2007: 241), неки од најчешћих метонимијских преноса су следећи: РЕЗУЛТАТ ЗА РАДЊУ, ПРОИЗВОЂАЧ ЗА ПРОИЗВОД, ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ и УЗРОК ЗА ПОСЛЕДИЦУ. Наведеним би се могли додати и следећи обрасци: ЦЕЛИНА ЗА ДЕО, ИНСТРУМЕНТ ЗА РАДЊУ, ПРЕДМЕТ ЗА КОРИСНИКА, САДРЖАЈ ЗА САДРЖАТЕЉ, и др.

Дакле, као и метафора, појмовна метонимија делује као мотивациона сила при формулацији бројних идиоматских израза једног језика. Ипак, узимајући у обзир опште одлике метафоре и метонимије, могу се уочити значајне разлике између ова два когнитивна механизма. Између метонимијских

ентитета постоји уочљива, често и физичка веза, док се метафора заснива на поређењу и сличности. Из овога следи да сваки метафорички образац укључује два домена, а метонимија само један. Постоји још разлика између ова два когнитивна механизма, те их многи аутори посматрају оделито један од другог. Ипак, у идиомима заснованим на деловању оба механизма очигледно је да су метафора и метонимија комплементарне, што ће бити предмет даљег разматрања у овом раду.

С обзиром на то да су метафора и метонимија, као мотивациони когнитивни механизми у контексту идиоматског значења, основни предмет овог рада, трећи механизам, знање о свету, неће бити детаљније разматран.

3. Анализа корпуса. Идиоми са називима делова људског тела и лица бројни су, што је у складу са чињеницом да је људско тело један од најчешћих изворних домена појмовне метафоре, те је ова тематски повезана група идиома погодна за описано истраживање. Исто потврђују и следећи речници појмовних метафора коришћени у датом истраживању: RENTON 1990; SOMMER – WEISS 2001; WILKINSON 2008; WRIGHT 2002.

Корпус коришћен у овом раду садржи 145 идиома из српског и исто толико идиома из енглеског језика, ексцерпираних из следећих речника: МИЛОСАВЉЕВИЋ – ВИЛИЈАМС-МИЛОСАВЉЕВИЋ 1991; BOYLE 1979; FRANCIS 2006; KOVAČEVIĆ 2002; МАТЕШЋ 1982 и SINCLAIR 1995. Идиоми су подељени у четири групе према називу дела лица који садрже. У сваку групу укључени су идиоми оба језика, а свака од њих је засебно разматрана. Паралелном анализом когнитивних механизма и дефинисањем појмовних образаца у српском и енглеском и њиховим поређењем у оквиру сваке од четири наведене групе идиома проверава се степен сличности између ова два језика у погледу концептуализације аспеката четири људска чула и апстрактнијих појмова. При томе, има се у виду чињеница да је концептуализација појмова, у извесној мери, условљена утицајем културних образаца којима су говорници изложени.

Приликом извођења поменуте анализе у разматрање су узети само најчешћи и најпродуктивнији обрасци, а с обзиром на обимност корпуса, у раду су приказани само најилустративнији примери идиома.

3.1. Идиоми са лексемом ОКО/EYE. Идиоми са лексемом *око* у српском, односно *eye* у енглеском најбројнији су, што указује на то да су когнитивни механизми чије деловање лежи у основи ових идиоматских израза веома продуктивни.

Образац ОКО ЗА ГЛЕДАЊЕ/ПОСМАТРАЊЕ. Идиоми са називима делова људског тела у великој мери заснивају се на метонимијском обрасцу – ДЕО ТЕЛА ЗА СВОЈУ ФУНКЦИЈУ. Потпору овој тврдњи пружају следећи идиоми како српског, тако и енглеског језика.²

(1a) *око соколово*

(1b.1) *an/somebody's eagle eye*

(1b.2) *have eyes like a hawk*

(2a) *будним оком*

(2b) *under the (watchful) eye of somebody*

² У свим пописима примера у левој колони су српски а у десној примери из енглеског. Идиоми који се сматрају преводним еквивалентима означени су истим бројем.

(3a) држајти на оку	(3б) <i>keep a weather eye open for something</i>
(4) добро ошворити очи	—
(5) ошворити чейворе очи	—
(6) —	<i>be all eyes</i>

Сви примери односе се на чин гледања или посматрања, примарну функцију ока, те се специфичан метонимијски образац за наведене идиоме може формулисати на следећи начин: ОКО ЗА ГЛЕДАЊЕ/ПОСМАТРАЊЕ. Менталну слику особе са широм отвореним очима говорници оба језика асоцијативно повезују са посматрањем некога или нечега са великом пажњом (3б, 4), док је око сокола у српском, а јастреба и орла у енглеском симбол одличног вида и опажања (1а, 1б.1, 1б.2). Примери (2а, 2б, 3а, 5, 6), такође, подразумевају пажљиво посматрање. Наведени идиоми, дакле, илуструју различите начине посматрања и способност опажања захваљујући присуству додатних значењских компоненти надограђених на заједнички основни метонимијски образац у оба језика, а који условљава употребу лексеме *око*, односно *eye* у овим изразима.

Образец *око/очи* за особу. Метонимијски образац карактеристичан само за српски језик, који је резултат спецификације општег обрасца ДЕО ТЕЛА ЗА ОСОБУ, можемо формулисати као *око/очи* за особу и илустровати следећим примерима.

(7) Више виде четири ока него два (две особе виде боље него једна)
(8) у четири ока (разговор између две особе)
(9) посвађајући два ока у љави (посвађати две блиске особе)

За идиоме са лексемом *око/очи*, односно *eye/eyes*, метафора, као когнитивни механизам, има једнаку продуктивну моћ.

Образец *око* за вид → ЗНАТИ/СХВАТИТИ/РАЗУМЕТИ ЈЕ ВИДЕТИ. Доминантна појмовна метафора за дату групу идиома у оба посматрана језика јесте ЗНАТИ/СХВАТИТИ/РАЗУМЕТИ ЈЕ ВИДЕТИ.

(10a) ошворити некоме очи	(10б) <i>open the eyes of someone</i>
(11a) зашварити очи пред чим	(11б) <i>close one's eyes to something</i>
(12a) зажмурићи на једно око	(12б) <i>turn a blind eye to something</i>
(13) љући пред очима	—
(14) љала ми је копрена с очију	—
(15) —	<i>with your open eyes</i>
(16) —	<i>pull the wool over somebody's eyes</i>

Мотивисаност употребе лексеме *око*, односно *eye* сложена је, јер укључује два когнитивна механизма. Примарни образац који је у значењској основи ових идиома метонимијски је и гласи *око* за вид. Потом се вид као изворни домен доводи у везу са знањем, разумевањем или, уопштено, когницијом, као циљним доменом, односно, полазни метонимијски образац надопуњује се метафоричким. Дати примери илуструју следеће правило по коме говорници и српског и енглеског језика поимају људску когницију: ако нешто видим, онда то и знам или разумем. Наиме, отварање очију, захваљујући деловању најпре метонимије, а потом метафоре, поима се као схватање, увиђање истине, проницање у суштину нечега, разумевање, док се склапање очију односи на свесно одбијање спознаје истине, суштине. На овај начин, говор-

ници оба језика поистовећују визуелну перцепцију са апстрактним појмом знања и когнитивног процеса уопште.

Образац *имати мишљење о некоме је гледати њега/њу*. У српском језику постоји и други метафорички образац који пружа потпору тврдњи о поимању когниције кроз призму чула вида: *имати мишљење о некоме је гледати њега/њу*.

(17) *гледајти дружим очима*

(18) *гледајти истим очима*

Како тумачење датих идиоматских израза показује, начин гледања некога одраз је мишљења посматрача о посматраној особи, чиме се поново у везу доводе вид и когниција.

Образац *око за вид* → *мислити је видети/гледати*. Сличан метафорички образац који одсликава везу између вида и когнитивних процеса постоји и у енглеском језику.

(19) *in the eyes of somebody*

(20) *through the eyes of somebody*

Представа очију као одраза нечијег мишљења или става по свом настанку је сложена, јер је резултат деловања оба разматрана когнитивна механизма. Метафора *мислити је видети/гледати* заснована је на метонимији *око за вид*, те оне заједно чине појмовну основу поменута два израза.

Образац *око је предмет* → *вид је додир*. У метафоричком оквиру, као што смо видели, вид служи као изворни домен, док је когниција циљни домен. Међутим, у појединим идиомима вид је циљни домен, објашњен преко домена који припада сфери физичког, а који говорници доживљавају ментално приступачнијим. У следећим идиомима се тако као изворни домен јавља чуло додир.

(21) *бацати око на некога*

–

(22) *босити очи*

–

(23) –

catch someone's eye

(24) –

can't take/keep your eyes off someone

Појмовна метафора у основи ових идиома је *вид је додир*. У примерима (21, 22, 24) појмовна основа је комплексна, јер обухвата полазну метафору *око је предмет*, која прераста у нови образац: *вид је додир*. Ментална представа бацања предмета некоме метафорички се преноси у домен гледања или посматрања дате особе (21). Како показују примери (23, 24), говорници енглеског језика размишљају и говоре о аспектима визуелне перцепције, примећивању и гледању, свводећи их, у својој менталној представи, на тактилни доживљај света. Стога је хватање објекта поистовећено са његовим примећивањем. У примеру (24) престанак физичког контакта између два објекта, тј. ока и одређеног објекта, ментална је представа ситуације у којој особа престаје да гледа у дати објекат.

Појмовна основа примера (22) једночлана је, јер садржи само метафору *вид је додир*. Гледање нечега што је лако уочљиво, што се визуелно истиче, захваљујући метафоричком преносу идентификује се са додиривањем објекта

који нас може убости. Тиме је потврђено да је у поимању говорника оба посматрана језика вид ближи сфери физичког у поређењу са когницијом, али удаљенији у поређењу са чулом додира, које је, стога, изворни домен при концептуализацији чула вида.

3.2. Идиоми са лексемом *ухо/ear*

Образац УХО/УШИ ЗА СЛУШАЊЕ. Као и у случају лексеме *око*, односно *eye*, и у овој групи идиома доминантан појмовни образац је спецификација опште метонимије ДЕО ТЕЛА ЗА СВОЈУ ФУНКЦИЈУ, те гласи УХО/УШИ ЗА СЛУШАЊЕ.

(25a) <i>прећворити се у уво</i>	(25b) <i>be all ears</i>
(26) <i>начуљити уши</i>	—
(27) <i>оћворити добро уши</i>	—
(28) <i>не веровати својим ушима</i>	—
(29) <i>ћврд на ушима</i>	—
(30) <i>ћунити некоме уши</i>	—
(31) —	<i>half an ear</i>
(32) —	<i>fall on deaf ears</i>
(33) —	<i>turn a deaf ear to something</i>
(34) —	<i>close your ears to somebody/something</i>

Значењска основа датих идиома, која се односи на чин слушања, сасвим је прозирна захваљујући деловању механизма метонимије, која условљава употребу лексеме *ухо/уши*, односно *ear/ears*.

У примеру (30), ментална слика ситуације у којој говорник убеђује слушаоца у нешто или га, пак, наговара на нешто утемељена је на телесном искуству и непосредно проживљеној ситуацији пуњења извесног садржатеља стављањем или ређањем одређених објеката или материје у његову унутрашњост. У конкретном случају, речи говорника су изједначене са предметима који се стављају у нечије уши, док оне означавају чин слушања захваљујући деловању метонимије.

Образац УХО ЈЕ ПРЕДМЕТ → ЧУТИ ЈЕ ДОТАЋИ. Појмовна основа енглеских идиома са лексемом *ear/ears*, такође, укључује обрасце настале повезивањем апстрактнијих домена са тактилним доживљајем света, као у случају следећег идиома.

(35) *lend an ear to someone*

Поменута основа је и у овом случају сложена, с обзиром на то да је резултат дејства двоструке метафоре, примарне УХО ЈЕ ПРЕДМЕТ, и секундарне ЧУТИ ЈЕ ДОТАЋИ. Концептуализација апстрактнијег домена чула слуха одсликава се у менталној представи уха као предмета који слушаца предаје, односно позамљује говорнику, при чему се чин слушања своди на ниво физичког контакта. Овим се потврђује став Душке Кликовац (2004: 19), заснован на тврдњи Лејкофа и Џонсона (LAKOFF – JOHNSON 1980: 7), према којем наше кретање, опажање и руковање објектима спада у познато искуство, непосредно доживљено, структурирано у уму сликовним схемама које пројектујемо помоћу метафоре у сферу нефизичког како бисмо објаснили и разумели апстрактне ситуације.

3.3. Идиоми са лексемом *нос/nose*

Образак нос је уд. Иако је део лица, нос има одлике уда у менталној представи говорника српског и енглеског језика, што је уочљиво у следећим идиомима.

(36a) *вући некога за нос*

(36b) *lead someone by the nose*

Оваква ментална слика пројектована је помоћу метафоре нос је уд, употребљене при остваривању пренесеног значења оба идиома, које се односи на ситуацију у којој се особа извргава руглу, јер дозвољава да други управљају њом и наводе је да чини оно што они желе.

Образак нос за чуло мириса → знати је мирисати. Комплементарно деловање метонимије и метафоре има снажну продуктивну моћ и у овој групи идиома оба посматрана језика. При томе, полазна метонимија нос за чуло мириса представља основу за даљу концептуализацију која се огледа у метафори знати је мирисати.

(37a) *имати (добар) нос за нешто*

(37b) *have a nose for something*

(38a) *ићи за носом*

(38b) *follow your nose*

(39a) *шупрати нос у нешто*

(39b) *poke/stick your nose into something*³

(40) *забадати нос у нешто*

–

(41) –

keep your nose out of something

Као и у случају других видова перцепције, чуло мириса је као изворни домен повезано са когницијом као циљним доменом, односно сазнавање је метафоричким преносом значења поистовећено са мирисањем. Сличност између српског и енглеског језика постоји како на нивоу појмовних образаца, тако и на језичком нивоу, с обзиром на то да су дати образци у већини идиома истоветно формулисани. Према изразима (39a, 39b, 40), уколико особа тура или забада нос у нешто с намером да осети мирис одређеног објекта, она жели да сазна нешто о њему. Пример (41) показује супротну ситуацију. Уколико особа држи свој нос подаље од нечега, то чини јер не жели да зна нешто или буде умешана у нешто. У примерима (37a) и (37b), уколико особа има нос за нешто, дословно, она има способност да осети мирис датог објекта, а метафорички, да пронађе или препозна одређену ситуацију. Идиоми (38a) и (38b) показују да осетити мирис нечега значи инстинктивно знати шта урадити у одређеној ситуацији.

На основу фигуративних образаца по којима су формулисани идиоми са лексемом *нос*, односно *nose*, закључује се да су српски и енглески језик веома слични у погледу когнитивних алатки и менталних представа употребљених за објашњавање апстрактних појмова.

3.4. Идиоми са лексемом *уста/mouth*

Образак уста за говор. Метонимија је доминантан когнитивни механизам у групи идиома са лексемом *уста*, односно *mouth*. Већина идиома заснована је на образцу уста за говор.

(42a) *од уста до уста*

(42b) *by word of mouth*

(43) *из њихових уста у Божје уши*

–

³ Овај пример сматра се заједничким еквивалентом за примере (39a) и (40).

(44)	зачеиџиџи некоме усџа	–
(45)	исџираџи усџа киме	–
(46)	усџа има, језик нема	–
(47)	сџавиџи друџоме реч у усџа	–
(48)	узџи некоме реч из усџа	–
(49)	–	<i>me and my big mouth</i>
(50)	–	<i>watch your mouth</i>
(51)	–	<i>keep your mouth shut</i>
(52)	–	<i>run off at the mouth</i>
(53)	–	<i>put words in/into somebody's mouth</i>
(54)	–	<i>take the words (right) out of somebody's mouth</i>

Употреба лексеме *усџа*, односно *mouth* недвосмислено упућује на говор. Уста се перцепирају као инструмент говора, те ова лексема проширује значење обухватајући и примарну функцију органа који означава.

У контексту корелације између уста као инструмента за говор и способности говора, значајно је истаћи да се чин говорења често метафорички разуме тако што се речи представљају као предмети који се стављају у говорникова уста или ваде из њих (47, 48, 53, 54). Ситуација у којој једна особа изговори оно што је друга присутна особа управо намеравала да изустити, менталном визуализацијом представља се као чин вађења објекта, односно речи из туђих уста. Слично томе, ситуација у којој једна особа лажно тврди да је друга особа изнела одређену тврдњу визуализује се као чин стављања објекта, односно речи у нечија уста, која посредством метонимије означавају чин говорења.

Образац УСТА ЗА ОБЕДОВАЊЕ. Уста се, такође, поимају као инструмент за јело у оба језика, те се и метонимија УСТА ЗА ОБЕДОВАЊЕ јавља у основи наредне групе идиома.

(55)	одвајаџи/оџикидаџи од усџа	–
(56)	–	<i>be born with a silver spoon in your mouth</i>
(57)	–	<i>(live) from hand to mouth</i>

Стављање хране у уста је почетна и једина видљива фаза обедовања, те је сасвим очекивано да уста, по механизму метонимије, означе читав овај процес.

Образац УСТА ЗА ОСОБУ. Уопштено посматрано, честа метонимија ДЕО ТЕЛА ЗА ОСОБУ у случају идиома са називима делова лица у српском и енглеском продуктивна је само у српском језику, и то, у оквиру ове групе идиома, конкретизована у формулацији УСТА ЗА ОСОБУ.

(58)	храниџи још једна усџа
(59)	мрџива усџа не џоворе

Метонимијска подлога датих идиома сасвим је прозирна с обзиром на тумачење прво наведеног идиома, које гласи „хранити још једну особу, чељаде” и друго поменутог, „мртав човек не говори”.

Анализа идиома са лексемом *усџа*, односно *mouth* показује да говорници оба језика дату лексему примарно повезују са говором, јер је метонимија УСТА ЗА ГОВОР најпродуктивнији когнитивни механизам.

4. **Закључци.** Контрастивна анализа идиома са називима делова лица у српском и енглеском језику указује на висок степен сличности између два језика у погледу когнитивних механизма и појмовних образаца на којима се дати изрази заснивају. Говорници оба језика говоре кроз идиоме о мање блиским и апстрактним појмовима користећи делове лица као домене на којима заснивају менталне представе и интерпретацију одређених појмова.

Како показују појмовни обрасци у основи датих идиома, назив сваког од разматраних делова лица употребљен је са проширеним значењем захваљујући механизму метонимије, тако да се односи и на своју примарну функцију. Међутим, овај метонимијски образац често је само полазна основа за даљу метафоричку појмовну надградњу, која, у случају чула вида и мириса, повезује изворни домен перцепције са циљним доменом когнитивних функција, попут мишљења, разумевања и сазнања.

Изузетак од овог правила делимично чини чуло вида, које се не појављује само у функцији изворног, већ и циљног домена, и у српском и у енглеском језику. У односу према домену когниције, чуло вида јавља се као изворни домен, али у односу према домену тактилне перцепције, који је непосредно повезан са нашим телесним искуством, вид има улогу циљног домена. Заправо, поменуте појмовне домене могуће је распоредити дуж скале према степену у којем их говорници српског и енглеског језика сматрају блиским свом телесном искуству.

Дијаграм 1: Скала домена метафоричких образаца у основи идиома са лексемом *oko/eye*

На једном крају скале налази се домен додира, који се јавља искључиво као изворни домен, док се на супротном крају скале налази домен когниције, који је увек у функцији циљног домена. Средишњи део скале припада домену вида, који се у метафоричким обрасцима јавља као изворни, али и као циљни домен, те као такав повезује две крајње тачке дате скале. Када је у служби циљног домена, домен вида се разумева кроз призму домена додира. С друге стране, домен вида као изворни домен служи као основа менталних представа циљног домена когниције. Стога се скала појмовних домена оправдано може представити као ланац, јер су домени међусобно повезани на претходно описан и графички приказан начин.

Поред наведених сличности између менталних представа говорника српског и енглеског језика заснованих на употреби лексеме *oko*, односно *eye*, постоји и неколико разлика у погледу употребе вида као изворног домена. Метонимија по којој се лексема *очи/eyes* користи да означи особу продуктивна је у српском, али не и у енглеском језику. Говорници и српског и енглеског лексемом *ухо*, односно *ear* означавају не само сам орган већ и његову примарну функцију. Једна од главних метафора у овој групи енглеских идиома јесте она која повезује слух са додиром, док овај образац није продуктиван у српском језику.

Метонимијска и метафоричка подлога идиоматске употребе лексеме *нос*, односно *nose* идентична је у оба језика, а подразумева поимање носа као уда, инструмента чула мириса, као и изједначавање способности осећања мириса са когнитивном функцијом сазнања.

Поређење појмовних образаца у идиомима са лексемом *уста*, односно *mouth* показало је да је у оба језика доминантни механизам метонимија, која представља уста као инструмент за обедовање, а потом и говор. Разлика између два језика лежи у чињеници да само говорници српског употребљавају лексему *уста* како би означили особу.

Упоредни преглед појмовних образаца у основи посматраних идиома српског и енглеског језика дат је табеларно ради јаснијег приказа сличности и разлика у менталним представама говорника два језика:

Табела 1: Упоредни преглед појмовних образаца у српском и енглеском језику

		СРПСКИ ЈЕЗИК	ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
идиоме са лексемом <i>око/ eye</i>	метонимија	ОКО ЗА ГЛЕДАЊЕ/ПОСМАТРАЊЕ	ОКО ЗА ГЛЕДАЊЕ/ПОСМАТРАЊЕ
		ОКО/ОЧИ ЗА ОСОБУ	
		ОКО ЗА ВИД	ОКО ЗА ВИД
	метафора	ЗНАТИ/СХВАТИТИ/РАЗУМЕТИ ЈЕ ВИДЕТИ	ЗНАТИ/СХВАТИТИ/РАЗУМЕТИ ЈЕ ВИДЕТИ
		ИМАТИ МИШЉЕЊЕ О НЕКОМЕ ЈЕ ГЛЕДАТИ ЊЕГА/ЊУ	
			МИСЛИТИ ЈЕ ВИДЕТИ/ГЛЕДАТИ
		ОКО ЈЕ ПРЕДМЕТ	ОКО ЈЕ ПРЕДМЕТ
		ВИД ЈЕ ДОДИР	ВИД ЈЕ ДОДИР
идиоме са лексемом <i>ухо/ ear</i>	метонимија	УХО/УШИ ЗА СЛУШАЊЕ	УХО/УШИ ЗА СЛУШАЊЕ
	метафора		УХО ЈЕ ПРЕДМЕТ
			ЧУТИ ЈЕ ДОТАЂИ
идиоме са лексемом <i>нос/ nose</i>	метонимија	НОС ЗА ЧУЛО МИРИСА	НОС ЗА ЧУЛО МИРИСА
	метафора	ЗНАТИ ЈЕ МИРИСАТИ	ЗНАТИ ЈЕ МИРИСАТИ
		НОС ЈЕ УД	НОС ЈЕ УД
идиоме са лексемом <i>уста/ mouth</i>	метонимија	УСТА ЗА ГОВОР	УСТА ЗА ГОВОР
		УСТА ЗА ОБЕДОВАЊЕ	УСТА ЗА ОБЕДОВАЊЕ
		УСТА ЗА ОСОБУ	

Основни метонимијски образац ДЕО ЛИЦА ЗА СВОЈУ ФУНКЦИЈУ, заједнички за српски и енглески језик, у многим идиомима надограђен је метафором, тако да ова два когнитивна механизма делују комплементарно, што баца светло на однос и везу између метонимије и метафоре, чест предмет расправа у когнитивној лингвистици. Истраживање представљено у овом раду пружа потпору ставу према коме метонимија у већини случајева представља основу за даље метафоричко проширење значења. Уз то, оваква анализа омогућава далекосежнији увид у принципе формулације идиома заједничке за говорнике српског и енглеског језика, с обзиром на значајно поклапање њихових менталних представа и интерпретације апстрактних појмова.

ИЗВОРИ

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Бошко, Маргот Вилијамс-Милосављевић. *Српско-енглески речник идиома*. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.

*

BOYLE, Charles (ed.). *Longman Dictionary of English Idioms*. London: Longman, Harlow, 1979.

FRANCIS, Ben (ed.). *Oxford Idioms Dictionary*. Oxford: OUP, 2006.

KOVAČEVIĆ, Živorad. *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*. Beograd: Filip Višnjić, 2002.

MATEŠIĆ, Josip. *Frazeološki rečnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

RENTON, Nick. E. *Metaphorically Speaking*. New York: Warner Books, 1990.

SINCLAIR, John. *Collins Cobuild Dictionary of Idioms*. London: HarperCollins Publishers, 1995.

SOMMER, Elyse, Dorrie WEISS. *Metaphors Dictionary*. Detroit: Visible Ink, 2001.

WILKINSON, Peter Richard. *The Concise Thesaurus of Traditional English Metaphors*. London: Routledge, 2008.

WRIGHT, John. *Idioms Organiser*. Boston: Thomson Heinle, 2002.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

*

EVANS, Vyvyan, Melanie GREEN. *Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.

KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek, 2004.

KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: OUP, 2002.

LAKOFF, George. *Categories. An Essay in Cognitive Linguistics*.

<<http://georgelakoff.files.wordpress.com/2011/04/categories-an-essay-in-cognitive-linguistics-lakoff-1982.pdf>> 04. 09.2011.

LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.

PANTHER, Klaus-Uwe, Linda L. THORNBURG. Metonymy. Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens (eds.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: OUP, 2007, 236–263.

PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Drugo, dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj, 2008.

Ana Halas

CONCEPTUAL PATTERNS IN SERBIAN AND ENGLISH IDIOMS
WITH PARTS OF FACE

S u m m a r y

This paper has presented the research involving the identification and contrastive analysis of metaphoric and metonymic patterns that constitute the conceptual basis of Serbian and English idioms with the parts of face (*eye, ear, nose and mouth*) aiming at establishing the degree of similarity between the ways in which speakers of the two languages conceptualize abstract notions relying on the domain of four human senses (the sense of sight, hearing, smell and taste). The corpus used in the research has been divided into the Serbian and English part, each containing 145 idioms.

Regarding conceptual patterns underlying the idioms in question, the contrastive analysis has shown a high degree of similarity between Serbian and English. Actually, both Serbian and English idioms are dominated by the same general metonymic pattern – A PART OF FACE STANDS FOR ITS FUNCTION. However, this essential pattern is often used as a source for the formulation of a metaphoric conceptual pattern so that they mutually and complementarily underlie the figurative meaning of a number of idioms in both languages. Mostly, one of the senses represented by its organ is correlated to cognitive functions, such as knowing, understanding or thinking where the act of seeing or smelling becomes the source domain for understanding more abstract cognitive processes.

Furthermore, the examination in question has thrown light on the relation between metaphor and metonymy proving that they act as complementary cognitive forces. What is more, this analysis has provided evidence for theories that claim that metonymy most often serves as a basis for further metaphoric extension of meaning.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
anahalas@gmail.com

О ПОСЕСИЈИ И СРОДНИМ ПОЈАВАМА
У ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Nomachi Motoki (ed.). *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*.
Sapporo: Slavic Research Center – Hokkaido University
(Slavic Eurasian Studies, 24), 2011; 8 [непар.] + 1–138 стр. + 4 [непар.]¹

Књигу је приредио млади (рођен 1976), амбициозни и вишеструко креативни јапански слависта синтаксичарске и типолошколингвистичке оријентације, који је у неколико наврата боравио на студијском усавршавању и у Србији (Београд и Нови Сад). Књига коју овде приказујемо штампана је у већ добро утемељеној (интердисциплинарној) славистичкој серији којој припада (видети претходну књигу из серије, о граматикализацији у словенским језицима – из ареалне и типолошке перспективе, коју је такође приредио Мотоки Номачи, као и један сасвим нови приказ њен: ALANOVIĆ 2012). Књига прати рад на пројекту „Функционални приступ типологији словенских језика: истраживање у подручју семантичке категорије посесивности” (чији су неки делови били раније излагани и дискутовани на конференцијама о посесивности у Охају и Штокхолму). Друго јој је полазиште уверење да је појам посесивности крајње тешко дефинисати, упркос раширеном схватању како се ради о универзалној и сразмерно белоданој категорији, затим да је у питању концепт веома разноврсно исказиван, с једне стране, зависно од језичког типа који је у питању, са друге стране, овисно и о семантичко-синтаксичким релацијама и лексикону у оквирима свакога појединачног језика. Разуме се да је део потешкоћа у дефинисању, описивању и објашњавању теме исказивања посесије у језицима условљен и разликама у теоријском и методолошком полазишту истраживача (структурално, функционално, генеративно, когнитивно, генетско, ареално, контактано, типолошко, и другачије). При свему томе, појаве о којима је овде реч, дакако, нужно је и могућно било проучити и у синхронијској и у дијахронијској перспективи, и као предикативну и као атрибутивну посесију, и у оквирима номиналне, и у оквирима вербалне фразе, али и на укупном (међу)реченичном плану, на логичкој аргументско – предикатској релацији посесор – посесум, али и другачије.

¹ Овај прилог представља део рада у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и изражајичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Иначе, питање посесије и сродних појава трајно је важно упориште у општелингвистичким студијама. (Прегледне опште напомене о томе, као и одговарајућу дискусију општих и посебних питања, те препоручену литературу, с нагласком на славистичкој, налазимо у: ПИПЕР et al. 2005; РАДОВАНОВИЋ 2007; ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2011. Неке темељне теоријске и типолошке узоре среће-мо у изворима какви су, у избору: FILLMORE 1968; NICHOLS 1992; HEINE 1997).

Садржину ове књиге чине следећа поглавља и њихови одељци:

Table of Contents [3–4].

Motoki Nomachi: *Foreword* [5–8]. У њему приређивач веома сажето, а прегледно, саопштава податке о пореклу и тематској замисли књиге, о садржају њених основних трију целина и појединачних прилога свакој од њих.

Chapter 1: Nominal Possession in Synchrony and Diachrony.

Ranko Matasović (Zagreb): *Slavic Possessive Genitives and Adjectives from the Historical Point of View*, 1–12. Аутор испитује номиналне посесивне конструкције с генитивним именичким односно адјективним сигналом посесије у словенским језицима, а у контексту (пра)индоевропске језичке ситуације у посматраном погледу, полазећи од стања засведоченог у старословенском, као репрезентанту прасловенских могућности, при том и са прегледањем ситуације у другим (старим и савременим) језицима – и уз опажање тенденције потискивања или барем ограничавања адјективне могућности именичком генитивном у неким (попут руског и других). Уз примену теста подложно-сти посесивног придева атрибутској модификацији и постојања одговарајућих морфолошких средстава и синтаксичке дистрибуције. Дакле, две врсте посесивних конструкција аутор посматра у типолошкој хоризонталној и генетској вертикали, као коегзистирајуће, конкурентне могућности (оствариване овако или онако у појединачним језицима, барем у облику тенденција), не налазећи доказе за очекивану хронолошку примарност једне или друге могућности. Аутор је при том имао увид у примере из низа језика, нпр. из албанског, бугарског, хрватског, старогрчког, латинског, литавског, македонског, старословенског, старопруског, руског, старочешког, лужичкосрпског, пољског, словачког, ирског, српског, венетског, тохарског, и др. (За даља разматрања ових питања сугеришемо читаоцу и додатну литературу, нпр.: COMRIE 1976; STOJANOVIĆ 1996; ПАВЛОВИЋ 2006).

София Милорадович (Београд): *Способы выражения притяжательности в сербских народных говорах на фоне аналитизации*, 13–33. Ауторка проучава семантичке и синтаксичке аспекте две врсте појава у српским говорима (на широком простору, од северозапада до југоистока), када је исказивање посесивности у питању: употребу конструкције *од* + генитив или *casus generalis* („сир од овце”, „млин од Богдана”, „праг/домаћин од куће”, „от ћерку унук”, „пелцер от овуј ружу”, и сл.) – као замене за стандардне српске могућности у облику посесивног придева и посесивног генитива, а у контексту познатих појава и процеса у изразито балканизираним говорима, у виду *на* конструкција („на мојега оца сестра”, „глас на деду”, „газда на кућу”, и сл.); и затим, проучава употребу посесивног датива уместо посесивног генитива („моме оцу кућа/сестра”, „мојем мужу фамилија”, „син мојем деверу”, „жена нашем учитељу”, и сл.). (Опажамо овде да је у навођеним примерима именица у дативу редовно посесивно или другачије прономи-

нално /обавезно/ детерминисана.) Све то у контексту теоријског апарата који се односи на процесе анализације и балканизације српских дијалеката – са фокусом на синтаксичким конструкцијама а не на морфолошким средствима, при том с пажњом једнако и на балканизираним и на небалканизираним српским говорима (то разграничење, као класификациони критеријум за српске говоре истиче Павле Ивић у постхумној књизи: Ивић 2009), и у дијахронијској, и у синхронијској, па и општесловенској перспективи. При томе се, теоријски ваљано, описивана дијалекатска слика процеса тумачи као градуелно (уп. Радовановић 2009), историјско збивање које се на синхронизмом плану пресликава (или се барем може „реинтерпретирати“) као градуелно просторно низање појава (на релацији посесивни генитив ... посесивни датив ... на конструкција).²

Chapter 2: Predicative Possession and its Structural Changes.

Jasmina Grković-Major (Novi Sad): *The Development of Predicative Possession in Slavic Languages*, 35–54. Полазећи од уверења да је посесија већ по дефиницији универзална појава, ауторка у дисперзији посесивних конструкција, на путу од прототипичне посесије (поседовања), до апстрактне посесије (типа приписивања; уп. Радовановић 2007; Грковић-Мелџор 2011), и у атрибутивној и у предикативној посесији види *фазу* појаву *par excellence*, чији распон иде од прототипичних, централних – до непрототипичних, периферних вредности (посесија и из ње извођена апстрактна значења, посесија и егзистенција, посесија и историјски старија месна релација, и др.),³ те се стога често прожима са другим семантичким категоријама. Канонски модел предикативне посесије у раном праиндоевропском била је *mihi est* конструкција: NOM (possessum) + **esti* + DAT (possessor). Постепено губљење тога обрасца засведочено је у свим индоевропским језицима, као последица типолошке промене у праиндоевропском и у језицима његовим наследницима – из активног у номинативни тип. Како је та унутрашња промена проузроковала уклањање *mihi est* обрасца и у прасловенском, долазило је до појављивања нових средстава за исказивање предикативне посесије, уз подршку генерисану из међујезичког контакта, који је оснажио могућност што је већ била постојала у прасловенском, као периферна ($u + \text{gen.} = u X_{\text{gen}} \text{je } Y_{\text{nom}}$), или је била потенцијално расположива (с глаголом **jъměti* = X ‘има’ Y). Теоријски

² Као и овде, у радовима Софије Милорадовић у новије време и иначе се анализира актуелно стање у српским дијалектима – у смислу полазишта погодног за „реинтерпретацију“ процеса историјских, то јест развоја средстава за изражавање посесивности у супстантивним конструкцијама, са закључком да „синхрони дијалекатски ланац“ одражава („подражава“) установљени дијахронијски низ (посесивни генитив ... посесивни датив ... на-конструкција; са колебањима), говорећи тако о „ланцу поступности“ у прелажењу са синтетизма у аналитизам: Милорадовић 2008; а (2) испитују се и „прелазни говори“ као резултат „додира, укрштања, и мешања“ на подручју двају дијалеката (косовско-ресавског и призренско-тимочког), насељавањем кроз векове, пресликавањем које води постепеном истирању генитива, инструментала и локатива једине (уз замену обликом акузатива): Милорадовић 2003.

³ Видети сада и: Грковић-Мелџор 2011, где се поводом опште расправе о посесији у језицима, на крају рада предлаже и размишљање у овом правцу: „Релација *тријисивања* могла би, даље, бити и заједничка когнитивна основа предикативне и атрибутивне посесије, које су везане не само концептуално већ у одређеним случајевима и генетски, као што, рецимо, показује развој посесивног датива из раније *mihi est* конструкције (373).“

гледано, с једне стране, ради се о доказу за уверење да језичке промене бивају последицом и унутрашњих и спољашњих (контактних) узрока. С друге стране, у питању је и доказ у прилог става да су синтаксичке промене градуелнога карактера. Дакле, током времена, језички систем се прилагођавао типу који је следио, што се испољавало и као конкуренција старих и нових синтаксичких могућности. При том је процес граматикализације новог синтаксичког обрасца условљавао повлачење старе структуре на периферију когнитивног домена који је у питању, те он реанализом заузима рубно место у систему. На словенском југу, у српском и делимично у хрватском простору, у бугарском и у македонском, у овом погледу пресудан је био контактни потенцијал балканског језичког савеза. А западнословенски језици, словеначки језик и кајкавски говори хрватскога образац *habeo* предикације дугују германском (немачком) утицају. Дају се примери из старословенског, старосрпског, староруског, старочешког, и из савремених словенских језика.

Motoki Nomachi (Sapporo): *From Possession to Passive: The Slovenian Recipient Passive through the Prism of Grammaticalization Theory*, 55–81. Аутор овог пута, у овде посматраном прилогу, анализира и на нов начин тумачи једну предикативну пасивну конструкцију („пасив реципијента”) у словеначком језику, пореклом из посесивне конструкције – с глаголом „трансфера посесије” *dobiti* („Mašino sem dobil popravljeno”, „Denar sem dobil podarjen”, „Dobila sem napisano, katere knjige naj naročim”, и др.), а у последици његовог функционисања као помоћног / функционалног / десемантизованог глагола. Сматра се да ова конструкција није била постојала у словенским језицима, но је у овом случају производ контактне ситуације словеначког са немачким. Другим речима, аутор верује да је у питању реплика немачког *bekommen* пасива. Следи дискусија о *сћејену* формалне и семантичке граматикализације те словеначке конструкције, у поређењу са другим конструкционим могућностима и другим словенским језицима са сличним конструкционим обрасцима, са расправом и о могућним степенима десемантизације глагола *dobiti* у језицима (словеначки примери: „Janez je dobil ošpice, sive lase, idejo, obisk”, и др., када *dobiti* значи *имати*, што би опет упућивало на то да „трансфер посесије” прелази у „трансфер ситуације”, те да граматички субјект постаје реципијент „трансферисане ситуације”, док акузативни комплемент престаје имати везе са поседованошћу, већ семантички апстрактно има везе са „пасивношћу”). (Слична је ситуација у том погледу и у актуелном српском.)

Chapter 3: External Possession: Its Unity and Diversity.

Liljana Mitkovska (Skopje): *Competition between Nominal Possessive Constructions and the Possessive Dative in Macedonian*, 83–110. Бављење екстерном посесијом (којој је посвећен цели овај одељак књиге) подразумева прихватање (у лингвистичкој литератури иначе познатој) појма „семантичке релације посесор-посесум која се изражава конструкцијама што су резултат таквог кодирања посесора да је овај у граматичком односу са глаголом у конституенту одвојеном од оног у којем је садржан посесум”. Ауторка првог прилога у овом одељку књиге, у том правцу размишљања и лингвистичке анализе, овде испитује један „когнитивни лингвистички контекст посесије”, односно, синтаксичко-семантичку конкуренцију номиналне падежне кон-

струкције с предлогом *на* (или одговарајућег њеног прономиналног еквивалента), као сигнала „интерне посесије” (с употребним пољем ширим, протегнутим и на непрототипичне, апстрактне домене посесије) – с једне стране, и посесивног датива, као сигнала екстерне посесије – са друге стране. Све то ауторка чини на стилски релативно разноврсном (белетристичком и журналистичком) корпусу, доказујући да је прва од посматране две могућности у македонском језику изразито учесталија и продуктивнија од њенога конкурента (резервисаног управо за парадигматске, прототипичне случајеве посесије). Ради се о македонским примерима типа: „колата на Стефан” и „неговата кола”, „книгата на Ана” и „нејзината книга”, „раката на Ана” и „нејзината рака”, „братот на Ана” и „нејзинот брат” / „Весна му ја расипа колата”, „Ана ми ја затвори вратата”, „Ми се истури млекото”, „Ми се свитка ногата”, и др. Све то са вођењем рачуна и о финим семантичким и прагматичким параметрима типа неутуђиве посесије, односа део-целина,⁴ сродства, поседовања, емпатије, аниматности,⁵ итд.

Frančiška Lipovšek (Ljubljana): *The Meaning of EPCs: Possessive Dative and Possessive Locative Juxtaposed*, 111–126. Ауторка пореди семантичке и синтаксичке карактеристике словеначких конструкционих могућности за исказивање екстерне посесије: дативских конструкција и локативских конструкција у јукстапозицији. Насупрот ранијим истраживањима ове врсте, овде се показује, након испитивања одговарајућег корпуса, како ове две конструкције нису ни синтаксички синонимичне ни семантички сличне. При том дативске конструкције имплицирају „промену стања путем физичког контакта”, док оне локативске, само индикују место површинског контакта између посесора и посесума. Речено когнитивистички, ове две структуре заступају два угла говорниковог (пишчевог) виђења догађаја: са посесумом у фокусу (при чему је посесор само индиректно, психолошки ефектуиран ентитет) или са посесором у фокусу (када посесум само спецификује место контакта). Јасно – овисно и о семантици употребљених глагола који су у игри. Полази се од тога да екстерна посесија јесте случај када посесор и посесум представљају оделите реченичне елементе, случај када су они удружени на нивоу клаузе а не на фразном нивоу. У примерима када уместо, како бива код интерне посесије као у „Peter je razbil mamino najljubšo vazo”, сада имамо екстерну посесију као у „Peter je mami razbil najljubšo vazo”, а уместо „Peter je Simonu razbil nos”, сада имамо „Peter je Simona udaril po nosu”; „Tožba mu je popolnoma izpraznila žepe” / „Tožba ga je pošteno udarila po žepu”; „Nežno mu je poljubila lice” / „Nežno jo je poljubil na lice”.

Sonja Milenkovska (Skopje): *Possessor and Possessum as Arguments of the Nonpossessive Predicate Realized as Nominative and Accusative NPs in Possessive Relation Body/Body Part (Macedonian~Polish)*, 127–138.⁶ У питању је контрастивна анализа једног јужнословенског и једног западнословенског језика који су при том и типолошки веома удаљени (балканизирани аналитички

⁴ Уп. о тим појмовима подробнију дискусију и одговарајуће дефиниције у: NICHOLS 1992; HEINE 1997; НОМАЊИ 2006; РАДОВАНОВИЋ 2007.

⁵ Уп. о овом појму подробнију дискусију и одговарајуће дефиниције у: СТЕФАНОВИЋ 2008.

⁶ Овде би се могло поставити питање умесности давања овако екстензивних наслова – будући да овај наслов више личи на апстракт рада но на нотирање опште тематике његове.

према синтетичком обрасцу) – у оном сегменту граматике, семантике и прагматике, у којем су ови и слични и различити. Тема је овог прилога понашање сигнала посесора и посесума у функцији аргумената непосесивне предикације, у сивој зони између предикативне и номиналне посесије – а у сфери такозване „екстерне посесије”. Ради се о номинативним (=субјект), акузативним (=објект) и њима конкурентним дативским рефлексивним клитичким номиналним структурама (не у морфолошком него у функционалном смислу „падежним”) за исказивање посесора у посесивној релацији *ишло – део ишла* (поново је, дакле, као и у чланку Љиљане Митковске, у фокусу један случај такозване „неотуђиве, инхерентне посесије”). При том је посесум у таквим примерима у акузативној (прототипично) или номинативној (непрототипично) структури, тј. функцији, или предлошкој фрази (инструментал). А у примерима типа: „Детето го виде своето лице”, „Dziecko zabaczyło swoją twarz” / „Роско мавташе со опавчето”, „Unta zamerdała ogonem” / „Аритон си ги триеше рацете”, „Ariton tarl sobie ręce” / „Ева си ја удри главата”, „Ewa uderzyła się w głowę” / „...кога нозете ја понесоа неговата голема снага...”, „Nogi same zaprowadziły go do domu”, и др. Разлике међу језицима у посматраном погледу, закључује се, нису типолошки условљене, но су засноване на разликама у семантичким структурама датих предиката.

List of Contributors [139].

ЗАКЉУЧАК. Ово је обимом невелика, али занимљива, интелигентна, и подстицајна књига о једној од темељних категорија у појмовном свету, знању, култури и граматички природних људских језика. Настала је захваљујући добро и правовремено одабраној теми (и уредничком труду редактора), те проницљивости и ваљаној теоријској и методолошкој утемељености аутора и њихових истраживања која су овом зборнику радова била намењена.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. Развој предикативне посесије у српском језику. Срето Танасић (ур.). *Грамајшица и лексика у словенским језицима. Зборник радова с међународног симпозијума*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2011, 361–377.
- ИВИЋ, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Библиотека Елементи, 81), 2009.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Уједињена падежних облика у говору Параћинског љоморавља. Балканиситички и етномиграциони аспекти*. Београд: САНУ (Етнографски институт, Посебна издања, 50), 2003.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. Вроде в развернутой в пространстве диахронии. *Јужнословенски филолог* 64 (2008): 227–238.
- НОМАЊИ, Мотоки. О прототипу посесивности и питању неотуђиве посесије. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнелингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности, Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 1), 2006, 163–173.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Ревитализација посесивног генитива у старосрпском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006): 25–33.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Простор реченица* [Прилози граматички српског језика – У редакцији академика Милке Ивић]. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.

РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Граматика неутуђиве посесије. *Сѣтари и нови сѣиси. Огледи о језику и уму*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Библиотека Theoria, 70), 2007, 218–228.

РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фазу лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића (Библиотека Елементи, 82), 2009.

СТЕФАНОВИЋ, Марија. *Категорија анимативности у српском и руском језику*. Нови Сад: Академска књига, 2008.

*

ALANOVIĆ, Milivoj. Grammaticalization in Slavic Languages: From Areal to Typological Perspectives, Motoki Nomachi (ed.), Sapporo: Slavic Research Center, Hokaido University, 2010, 132 p. *Slověne. International Journal of Slavic Studies* 1 (2012), Moscow (у штампии).

COMRIE, Bernard. The Syntax of Action Nominals: A Cross-Language Study. *Lingua* 40/2–3 (1976): 177–201.

FILLMORE, Charles J. The Case for Case. Emmon Bach, Robert T. Harms (eds.). *Universals in Linguistic Theory*. New York – London: Holt, Rinehart and Winston, 1968, 1–88.

HEINE, Bernd. *Cognitive Foundations of Grammar*. Oxford – New York: Oxford University Press, 1997.

NICHOLS, Johanna. *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1992.

СТОЈАНОВИЋ, Smiljka. *Бинарне релације посесије у енглеском и српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1996.

Милорад Радовановић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

milard@eunet.rs

UDC 81.1:929 Бугарски R.(082)

ТРЕЋИ ЗБОРНИК У ЧАСТ РАНКУ БУГАРСКОМ

Вера Васић (ур.). *Језик у употреби. Примењена лингвистика у част Ранку Бугарском / Language in Use. Applied Linguistics in Honour of Ranko Bugarski.*

Нови Сад: Друштво за примењену лингвистику Србије – Филозофски факултет; Београд: Филолошки факултет, 2011, 382 стр.

Пригодни зборници, код нас готово редовно називани германизмом ‘фестшрифт’ (нем. *Festschrift*), релативно су чест, веома леп и надаре професионалан начин да се дедикату, истакнутој особи којој су посвећени, ода признање и изрази захвалност за њен допринос датој струци и науци, и њеним посленицима. Такве зборнике, опште је познато, чине збирке чланака, тематски обично више или мање хетерогених, које обједињује управо личност дедиката, пошто они одражавају, експлицитно или имплицитно, извесну повезаност аутора и дедиката. Велика је почаст бити позван у такав један пројекат, али је несумњиво још већа бити особа којој је такав подухват посвећен, особа којој група колега, неретко бивших студената, делић свог знања

предаје на поклон у облику књиге – знања у чијем је пружању и сама та особа учествовала, књиге на чијим се странама крије и пружено, и стечено, и створено знање. Привилегију да буде дедикат чак три пригодна зборника, што је изузетно редак случај и у светским размерама, има проф. др Ранко Бугарски, теоријски и примењени лингвиста међународног угледа, дугогодишњи редовни професор Енглеског језика и Опште лингвистике на Филолошком факултету у Београду. Први њему посвећен зборник био је *History and Perspectives of Language Study. Papers in Honor of Ranko Bugarski* (Amsterdam: John Benjamins, 2000), који су уредили Олга Мишеска Томић и Милорад Радовановић; други зборник, *Језик, друштво, сазнање. Професору Ранку Буџарском од његових студената* (Београд: Филолошки факултет, 2003), припремили су његови бивши докторски и магистарски студенти, а уредиле Душка Кликовац и Катарина Расулић; трећи, најновији, зборник јесте *Језик у употреби. Примењена лингвистика у часи Ранку Буџарском / Language in Use. Applied Linguistics in Honour of Ranko Bugarski*, који је уредила Вера Васић.

За разлику од прва два, тематски врло разуђена зборника, овај, како се из наслова може закључити, сужен је на широко схваћену област примене језика и лингвистике, којој је, треба ли на то подсећати, Ранко Бугарски дао крупан допринос, својим оригиналним и самосвојним научним, наставним, менторским и организационим радом, не само у нашој земљи, него и ван ње; детаљнији подаци о томе налазе се у аутобиографском делу његове књиге *Језик и идентитет* (Београд: Библиотека XX век, Књижара Круг, 2010) и у седмом, допуњеном издању *Библиографије уз Сабрана дела* (Београд: Чигоја штампа, Библиотека XX век, 2010). Сам зборник организован је на следећи начин: „Нова серија из примењене лингвистике” (стр. 3–4), уводна је реч на српском и енглеском језику Снежане Гудурић, председнице Друштва за примењену лингвистику Србије (ДПЈС), у којој се најављује прва књига у новој едицији Друштва, под насловом *Примењена лингвистика у часи*, замишљеној као „знак захвалности свима онима који су уложили напоре да се једно овакво друштво роди на просторима бивше СФР Југославије, али и онима који су успели да га очувају у тешким временима”; фотографија Ранка Бугарског (стр. 5); Садржај на српском и енглеском језику (стр. 7–10); „Примењена лингвистика у част Ранку Бугарском” (стр. 11–19), уреднички је текст Вере Васић на српском и енглеском језику, у којем се сажето представља делатност Ранка Бугарског у оквиру Савеза друштава за примењену лингвистику Југославије и Међународног удружења за примењену лингвистику (фр. Association Internationale de Linguistique Appliquée; AILA), а затим и чланци у Зборнику; „Биографија Ранка Бугарског” на српском и енглеском језику (стр. 21–24), с додатком „Менторски рад”, који доноси попис наслова и аутора 46 магистарских теза и 12 докторских дисертација урађених под његовим руководством (стр. 25–28); следе два прилога самог дедиката: први је „Селективна библиографија радова 1968–2010.” (стр. 29–39), с укупно 130 јединица, разврстаних у шест одељака: Књиге, Поглавља и реферати у иностраним зборницима, Поглавља и реферати у домаћим зборницима, Радови у иностраној периодици, Радови у домаћој периодици и Уређене публикације, док се у другом прилогу „Примењена лингвистика у Југославији – сећања једног ветерана” (стр. 41–51), Бугарски, у ретроспективно-аутобиографском

маниру, осврће на појмовно и термилошко одређење примењене лингвистике, на почетке институционалног организовања и развијања примењене лингвистике на нашим просторима, те на сопствене активности у Удружењу АИЛА. Преостали, централни део Зборника сачињава 21 чланак, на српском, хрватском, енглеском и француском језику, који су припремили и Ранку Бугарском посветили аутори из осам земаља (азбучним редоследом): Велике Британије, Грчке, Мађарске, Сједињених Држава, Словеније, Србије, Хрватске и Црне Горе, што, по употребљеним језицима, заступљености аутора и квалитету понуђених текстова, овај пригодни зборник сврстава у ранг тематских зборника водећег међународног значаја. Укључени чланци груписани су у три тематске целине: *Језик, друштво и политика / Language, Society and Politics* (стр. 55–165), *Употреба и настава језика / Using and Teaching Language* (стр. 169–268) и *Развој и структура језика / Development and Structure of Language* (стр. 271–382). Треба рећи и то да је Зборник зналачки и брижљиво уређен, те квалитетно опремљен и одштампан, за шта највећа заслуга, у стручном и организационом погледу, припада Вери Васић.

Дана 26. новембра 2011. године, на Филозофском факултету у Новом Саду, у склопу Међународне конференције *Језици и културе у времену и простору*, одржано је представљање зборника *Језик у употреби. Примењена лингвистика у часи Ранку Бугарском*. Говорили су проф. др Снежана Гудурић, председница ДПЈС, проф. др Вера Васић, уредница, проф. др Твртко Прћић, проф. др Душка Кликовац и доц. др Катарина Расулић, рецензенти, те сам дедикат, проф. др Ранко Бугарски, који је управо почетком 2011. године напунио пола века изузетно плодне научне, наставне и менторске каријере започете на Филолошком факултету у Београду. Због тога се овај пригодни зборник може сматрати скромним, али искреним, поклоном свих његових аутора и творца за слављеников значајан јубилеј. Појединачне прилоге у Зборнику, у оквиру поменуте три тематске целине, приказали су рецензенти. Следе кратки информативни прикази свих радова, редом којим су били изговорени.

І део: *Језик, друштво и политика*

У ову тематску целину укључено је седам радова, које повезују социолингвистичке теме, почев од поређења различитих језика и језичких варијетета, преко вишејезичности и ставова према њој, па до планирања и заштите језика, и могућности његове употребе и злоупотребе. (1) Виктор Фридман (Victor A. Friedman), с Универзитета у Чикагу, у прилогу „Једно социолингвистичко поређење југоисточне Европе и југоисточне Азије” (у ориг. “From the Balkans to *Bahasa*: comparative sociolinguistic perspectives on Southeast Europe and Southeast Asia”), упоређује језичку и социолингвистичку ситуацију у два међусобно веома удаљена и наизглед неупоредива дела света, у југоисточној Европи (Балканско полуострво) и југоисточној Азији (посебно Малезија и Индонезија, које назива облашћу Бахаса, према главном локалном језику), којима је додирна тачка то што се оба налазе на супротним, западним и источним, ободима исламског културног утицаја. Расправа обухвата три карактеристичне појаве: прво, заједнички вокабулар, преузет из

арапског језика непосредно или посредовано, с нагласком стављеним на употребу дискурсних партикула; друго, проблеме именовања и самоименовања језика, нација и држава у ова два региона; и треће, питања језика и идентитета у посматраним регионима, с обзиром на различите ванјезичке и језичке утицаје којима су током своје историје били изложени. (2) Биљана Мишић Илић, с Филозофског факултета Универзитета у Нишу, у прилогу „*Англосрпски* и *Serglish*: два варијетета српског језика настала под утицајем енглеског”, идентификује, појмовно и термилошки разграничава, а затим приказује својства двају релативно нових, досад експлицитно непрепознатих и упоредно необрађених, варијетета српског језика насталих под утицајем енглеског: англосрпски, који се употребљава у Србији, и *Serglish* (*Serblish* или серглиш), којим се служи српска дијаспора у англофоним земљама, пре свега у Сједињеним Државама, Канади и Аустралији. Опис, поткрепљен бројним примерима, бави се ортографским, фонолошким, лексичким, морфолошким, синтактичким, семантичким и прагматичким нивоима. (3) Ронел Александер (*Ronelle Alexander*), с Универзитета Калифорнија у Берклију, у прилогу „Парадокс тренутног трилингвала” (у ориг. “*The paradox of the instant trilingual*”), сагледава несвакидашњи феномен говорника донедавног српскохрватског језика који су обноћ постали тројезични, распадом тог језика на српски, хрватски и бошњачки / босански (ауторка сматра и образлаже да црногорски засад не треба да буде укључен као четврти језик). У настојању да се проникне у суштину енигме како и зашто некад један језик, а данас више језика, овај феномен размотрен је кроз три компоненте саркастичног вица на ту тему: прва је парадокс усвојености различитих језика без њиховог претходног учења, друга је изводивост у тренутку обављеног раздвајања једног језика на три, а трећа је могућност замене, или смене, једног језика не двама, како би се из његовог првобитног назива очекивало, него трима језицима.

(4) Весна Пожгај Хаци и Татјана Балажиц Булц, с Филозофског факултета Универзитета у Љубљани, у прилогу „Други и ‘Други’: ставови према говорницима различитих језика у словенском друштву”, саопштавају и објашњавају резултате пилот-истраживања о ставовима говорника словеначког језика према говорницима других језика. Истраживање је садржавало три групе питања: о томе како испитаници доживљавају говорнике 12 језика – кинеског, шпанског, енглеског (британског и америчког), италијанског, немачког, мађарског, хрватског, српског, босанског, црногорског и словеначког; о томе постоје ли разлике у оцењивању говорника језика с којима словеначко друштво јесте и није било у контакту; и о томе постоје ли разлике у оцењивању говорника страних језика и првог језика оцењивача. (5) Јелена Филиповић, с Филолошког факултета Универзитета у Београду, у прилогу „Језичка политика и планирање језика у стандарднојезичким културама – могућност алтернативног приступа” (у ориг. “*Language policy and planning in standard language cultures – an alternative approach*”), нуди једно друкчије виђење стандардизације језика, примереније почетку 21. века, којем темељ пружа ново тумачење језика, његових форми, функција и комуникативних домена употребе. Предлог се састоји у томе да, за разлику од садашње ситуације, када се крути језички стандард намеће ‘од горе’, од стране језичких ауторитета,

језичка политика и планирање језика, које би прихватиле државне и научне институције, треба да полазе 'од доле' и да буду засновани на стварном стању, на спонтаној говорној пракси коју дефинишу заинтересоване говорне заједнице. (6) Вера Клопчич, из Института за етничке студије у Љубљани, у прилогу „Заштита језика и културе Рома у међународним документима”, разматра опште принципе мањинске заштите у Европи у контексту положаја и заштите људских права ромске заједнице. Расправа је усредсређена на правни оквир који може послужити за заштиту ромског језика на међународном плану, укључујући и могућности превођења међународних докумената, нарочито Оквирне конвенције Савета Европе о заштити националних мањина и Европске повеље о регионалним или мањинским језицима, на ромски језик, чиме би се допринело његовом даљем развоју и учвршћивању. (7) Јагода Гранић, с Филозофског факултета Свеучилишта у Сплиту, у прилогу „Слобода језика или слобода језиком?”, критички посматра и илуструје разлике између језичке и лингвистичке појаве слободе језика, те нејезичке и социолингвистичке појаве слободе језиком. Прва се тиче 'условне слободе' која се испољава у креативности приликом примењивања правила и норми у бесконачном комбиновању нижих језичких јединица у више, када језик има комуникативну функцију, док се друга појава тиче институционалног или неинституционалног ограничавања, у јавној употреби, слободе језика, и на плану израза и на плану садржаја, па у случајевима друштвених сукоба због језичке политике, нарочито у вишејезичним срединама, језик постаје средство којим се манифестује слобода језиком, када у први план избија његова симболичка, или вредносна, функција.

Твртко Прћић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

tprcic@eunet.rs

II део: *Употреба и настава језика*

Овај део Зборника садржи шест радова; прва три су посвећена темама из области анализе дискурса одн. прагматике, а друга три подучавању матерњем и страном језику. (1) Игор Лакић, са Института за стране језике Универзитета Црне Горе, у раду с насловом „Шта је, у ствари, анализа дискурса?” (у ориг. “What is actually discourse analysis?”) одређује предмет те лингвистичке дисциплине. По његовом мишљењу, појам дискурса обухвата и говор и писање, будући да оба представљају језик употребљен у одређеном контексту и у одређену сврху, и усмерен ка одређеном аудиторијуму; дискурс, такође, није само највиши ниво језичке структуре него у себе укључује и све друге нивое (фонолошки, морфолошки, лексички, синтаксички, семантички), јер сви они добијају своје пуно значење тек у контексту. Пошто контекст у коме се налазе језичке јединице може бити и језички и нејезички, анализа дискурса је по свом приступу мултидисциплинарна и повезана с

другим наукама – антропологијом, социолингвистиком, семиотиком и др. Аутор закључује да је анализа дискурса тренутно најобухватнији приступ проучавању језика. (2) Следи прилог Славице Перовић, такође са Института за стране језике Универзитета Црне Горе, са насловом који садржи игру речима „Хоћете извињење? Е, па извините!” (у ориг. “You want an apology? Well, I am sorry”). Полазећи од Гофманове поделе извињења на ритуална и супстанцијална – од којих прва не имплицирају тежу повреду или штету, а друга подразумевају материјалну компензацију – ауторка анализира говорни чин ритуалног извињавања карактеристичан за културни контекст Црне Горе. Она констатује да се тај говорни чин реализује изразима „извините”, „извињавам се” и „опростите” и описује следеће типове ритуалног извињавања: нехотичну повреду, припрему за (други) говорни чин, одбијање, „Можете ли поновити, молим вас?”, празна извињења, јавна извињења и извињења која то нису. (3) Вера Васић, са Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, у раду „Модели контекстуализације изборних флајера” примењује критичку анализу дискурса на корпус изборних флајера из 2008. године. У своју интегративну анализу укључује следеће параметре: друштвени и политички контекст (због којег *флајер* није исто што и *лејџак*), учеснике у комуникацији (у које спадају политичке странке и гласачи, али и стручњаци за политички маркетинг), текст (изглед флајера и текстовне форме) и жанр (флајер је, наиме, жанр, јер има своју намену, циљ и форму). Ауторка закључује да изборни флајери по својој дискурсној структури припадају пропагандно-рекламном дискурсу.

(4) Прилог Ђерђа Сепеа (György Szépe), са Универзитета у Печују, „Знање матерњег језика и друштвено-професионална интеграција у заједницу” (у ориг. “Mother tongue competence and socio-professional integration into the community”) посвећен је различитим питањима у вези с подучавањем матерњем језику, језичком социјализацијом и друштвеном дискриминацијом. Аутор издваја три фазе језичке социјализације – породицу, школу и радно место – и коментарише улогу језика у друштвеној интеграцији. Затим дефинише заједницу, која је стратификована и културно и језички плуралистичка, и говори о различитим аспектима интеграције у њу, нарочито се осврћући на говорнике нестандартних језичких варијетета и децу имиграната. На крају даје напомене у вези с образовањем деце на матерњем језику и језичким образовањем одраслих. (5) Следи рад Татјане Пауновић, са Филозофског факултета Универзитета у Нишу, с насловом „Интеркултурна комуникативна компетенција: видети невидљиво” (у ориг. “Intercultural communicative competence: beyond queen, queuing, and crumpets”). Ауторка најпре објашњава појам интеркултурне комуникативне компетенције, која се све више види као суштински циљ у подучавању страном језику, подразумева промену перспективе од етноцентричне ка етнорелативној, а има бар три важна аспекта – афективни, когнитивни и бихејвиорални. Затим износи резултате сопственог истраживања – анализе писмених радова (дневника и есеја) 40 студената основних студија на Департману за англистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу, који су настали као резултат њиховог рада на једносеместралном изборном курсу намењеном управо развијању интеркултурне компетенције. На основу тема и појмова из тих писмених

радова интерпретира ставове студената према културним разликама, као и степен њихове културне осетљивости и њихове критичке свести о култури. (6) Золтан Кевечеш (Zoltán Kövecses), са Универзитета Лоранд Етвеш из Будимпеште, у прилогу „Идиоми, метафоре и мотивација у настави страних језика” (у ориг. “Idioms, metaphors, and motivation in foreign language teaching”) анализира већи број примера из енглеског, мађарског и још неких генетски и културно несродних језика и утврђује да идиоми нису произвољни, него да могу бити мотивисани истим појмовним метафорама (које су готово универзалне), али да њихови језички изрази могу варирати од једног језика до другог. То варирање не мора проистичати само из различитог језичког обрасца него и из културно-идеолошко залеђа датих језика. Такав приступ, сматра он, учинио би подучавање идиомима у страном језику систематичнијим и успешнијим.

Душка Кликовац

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
klikovac@fil.bg.ac.rs

III део: *Развој и стуркутура језика*

Трећа тематска целина обухвата осам прилога који калеидоскопски осветљавају различите аспекте развоја и структуре језика на теоријском и на дескриптивном плану. (1) Тијана Ашић, са Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу, у прилогу „О језику и мишљењу, још једном”, представља актуелне налазе из домена когнитивних наука и лингвистичке теорије у вези са фундаменталним, а још увек отвореним питањем природе односа језика и мишљења. Изложени су налази из области палеоантропологије (укључујући и новију хипотезу о настанку језика по принципу *расиламсавања лођорске ваише*), генетике (нпр. да се људски геном од генома шимпанзе разликује за 2%, пре свега по томе што код човека постоје гени за произвођење и разумевање артикулисаног говора), когнитивне психологије (нпр. да се основе главних појмовних структура стварају у уму паралелно са сензомоторним учењем током прве године живота) и генеративне лингвистике (пре свега Минималистичког програма, у оквиру кога се као базичне операције у основи језичке креативности постулирају операције спајања и померања елемената). Ауторка заступа став да дилема да ли су језик и мишљење две независне појаве није оправдана, те да језик није ни слуга ни господар мишљења, већ да и језик и когниција почивају на истим принципима. Као есенцијалне и за језик и за когницију издвајају се две когнитивне операције – фузија, односно операција спајања елемената, и апстракција, односно способност да се у мноштву различитих ентитета уоче заједничке одлике. (2) Власта Ердељац, са Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, у прилогу „Вриједност језичних/говорних погрешака у истраживањима језика: психолингвистички приступ”, бави се различитим теоријским

и методолошким приступима проучавању грешака које говорници производе у својим исказима (нпр. *Боље би ти било да радиш шћио љазиш, Однеси шћишћу шћоршћи* и сл.). Полазећи од приказа нормативног и ситуацијског приступа грешкама у језику – према подели коју даје Бугарски у књизи *Лингвистика о човеку* (1983) – ауторка истиче да је за целовитије сагледавање посматране појаве поред социolingвистички и прагматички утемељених приступа неопходно укључити и психolingвистичку перспективу, која подразумева да грешке у језичким исказима омогућавају увид у унутрашњу структуру језика и у процесе менталне обраде језика. У раду су представљена два основна типа психolingвистичких модела производње говора – модуларни и интерактивни – и принципи тумачења говорних грешака у оквиру тих модела. Ауторка закључује да се психolingвистички приступ грешкама у говору може сматрати основом за конституисање дескриптивних теорија које би уважиле психолошку реалност језичког знања. (3) Дејвид Кристал (David Crystal), британски лингвиста светског угледа и почасни професор Универзитета у Бангору, у прилогу „Озвучавање Шекспира: риме из сонета у изворном изговору” (у ориг. “Sounding out Shakespeare: sonnet rhymes in original pronunciation”), осветљава потребу реконструисања изворног изговора у циљу бољег разумевања Шекспирових сонета у којима постоје риме које се у модерном енглеском језику не подударају. Аутор пружа целовито објашњење свих наизглед неподударних рима у 96 Шекспирових сонета на основу фонолошких промена у дијахронијском развоју енглеског језика. Карактеристична су, рецимо, одступања од изворне риме у паровима попут *memory–sky*, *young–wrong* или, нарочито, када је у питању реч *love*, која је чак у 19 сонета упарена у риме са речима *prove*, *move*, *remove*, *approve* и сл. Аутор посебно наглашава да реконструисање изворног изговора, који је у новије време неколико пута успешно примењен у извођењу Шекспирових драмских дела, вишеструко обогаћује аудитивну естетику и тумачење Шекспирових сонета: на тај начин не само да се расветљавају риме, већ се откривају и нове асонанце, као и претходно незапажени хомофони, који отварају додатне могућности за тумачења игре речи.

(4) Статис Ефстатијадис (Stathis Efsthadiadis), професор емеритус Филозофског факултета Аристотеловог универзитета у Солуну, у прилогу „Поново о синтаксичкој двосмислености” (у ориг. “Syntactic ambiguity revisited”), на бројним и разноврсним примерима синтаксичке двосмислености у енглеском језику, уз додатне илустрације из грчког језика, разматра три типа синтаксичке двосмислености – дистрибуциону (*They can fish*), конструкциону (*Greek wine merchant*) и трансформациону двосмисленост (*Hiding criminals will offend the law*) – и њихова могућа преклапања. Аутор истиче да је двосмисленост системске природе кад год постоји конструкциона хомонимија, те да је свеобухватно сагледавање ове појаве од нарочитог значаја за експланаторну теорију језика, у којој се морају препознати различити слојеви синтаксичке структуре. (5) Снежана Гудурић, са Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, у прилогу под називом „У прилог изменама у типологији српских фонема заснованим на акустичкој природи гласова” (у ориг. „Pour une typologie redéfinie des phonèmes serbes basée sur la nature acous-

tique des sons”), представља налазе истраживања акустичке природе фонема српског језика, детаљно илустроване спектралним сликама, који показују да број потпуно различитих акустичких јединица заправо премашује скуп од 30 фонема које чине фонолошки систем српског језика. На пример: вокали под кратким и дугим акцентом јављају се као дистинктивне артикулационо-акустичке реализације; поједини гласови могу се јавити, у зависности од окружења, као шум или као комбинација тона и шума; уз свако вокално /p/ јавља се глас *шва*; у спектру иницијалног /j/ јавља се јасан шум, итд. Налази изложени у овом раду на упечатљив начин отварају питање потребе редеофинисања фонолошког система српског језика. (6) Племенка Влаховић, са Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, у прилогу „Називи раздобља на француском и српском језику”, разматра међујезичке и унутарјезичке лексичко-семантичке односе између француских и српских лексема којима се означавају дужи временски интервали (*temps, âge, époque, ère, siècle, période* / *време, доба, епоха, ера, век/столетје, њериод*). На основу речничких дефиниција издвојене су диференцијалне семе према којима се употребљују значења посматраних лексема у синтагматским изразима из речника и електронских корпуса француског и српског језика. Утврђује се да су посматрани парови француских и српских лексема по битним значењским обележјима еквивалентни, док се разлике јављају у одређеним употребама чланова појединих парова (рецимо, и француска лексема *âge* и српска лексема *доба* означавају дужи временски одсек, историјско раздобље и краћи временски одсек, године живота, узраст, старост, али лексема *âge* не означава одређено време у току дана или године, за разлику од лексеме *доба*, нпр. у синтагмама у *било које доба дана, годишње доба*). Овај рад уједно сведочи и о значају колокационог значења за испитивање семантичког садржаја лексема. (7) Милорад Пуповац, са Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу, у прилогу „Имена и њихови свјетови (мала расправа о свијету *йодузећа* без *йодузейника* и о свијету *йодузейника* без *йодузећа*)”, разматра промене у систему именовања до којих је дошло у периоду транзиције у Хрватској током протеклих двадесет година. У вишеслојној анализи, која обухвата називе установа и предузећа у социјалистичком и либералном регистру именовања, утврђује се да су категорије тзв. великих имена (типа *Слобода, Побједа, Будућносћ*) и херојских имена (типа *Раде Кончар, Јосип Краш*), које су у социјалистичком регистру заузимале значајно место, у либералном регистру практично сасвим потиснуте категоријом личних имена и презимена (типа *Давор, Декони-Марић* и сл.), те да су називи социјалистичког регистра семантичко-прагматички успешнији – што се огледа у очувању симболичке функције – као и морфосинтаксички исправнији у односу на називе либералног регистра, који имају редуковану индексичку функцију и показују бројне морфосинтаксичке недоследности и тенденцију мешања језика, пре свега са енглеским (нпр. *Delta System Air, Doming Projekt*). У закључним разматрањима на општетеоријском плану аутор истиче да системи именовања заправо успостављају социјокомуникацијске светове и представљају преднаративну дискурзивну формацију, да је упутно утврдити важност регистара именовања у борби за различите светове, која се може посматрати

и као својеврсна *ономаџомахиа* (посебно имајући у виду простор бивше Југославије, који је у протеклих сто педесет година искусио веома различите регистре именовања), те да је поређење регистара именовања социolingвистички релевантно јер упућује на различите социolingвистичке реалности. (8) Трећи део и Зборник у целини заокружује прилог Милорада Радовановића, са Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, под називом „Белешке о теорији језика (Поводом једне од главних књига Ранка Бугарског)”. Приказујући кључне теме обрађене у добро познатој књизи Ранка Бугарског *Језик и лингвистика* (оличене у насловима поглавља: Језик и језици у историји лингвистике, Лингвистичка типологија, Језичке универзалије, Језичка релативност, Вредновање језичких система, Метафоре и модели у лингвистици, Системи писања и језичка свест, Ка појму стваралаштва у језику, Феноменолошки приступи у лингвистици, О предмету и животном добу лингвистике), Радовановић истиче да је то „једна од најутицајнијих општелингвистичких књига на српском језику у протеклих неколико деценија. Особито у нашим академским срединама, кроз универзитетске курсеве, у успостављању појмовника и когнитивног стила, те терминологије наше савремене лингвистичке науке” (стр. 367). Посебно је упечатљиво то што Радовановић представља далекосежни значај и утицај књиге *Језик и лингвистика* Р. Бугарског ослањајући се на изводе и оцене из свог приказа те књиге из 1985. године, што веома убедљиво сведочи о трајној вредности и поузданости судова како аутора поменуте књиге тако и самог приказивача. Томе у прилог говори и следећи цитат, који је и данас посве актуелан: „Нема никакве сумње: ову добру књигу *Језик и лингвистика*/ треба топло препоручити свима који су било којим побудама подстакнути да се упуте у најважнија знања о језику и преокупацијама језиком.” (стр. 380).

Зборник радова *Језик у ујоџеби. Примењена лингвистика у часи Ранку Бугарском* такође треба топло препоручити широј академској лингвистичкој заједници, из најмање три разлога: најпре, због високог дитета прилога који су у њему заступљени; затим, због чињенице да се изузетан научни профил самог дедиката додатно осветљава из перспективе примењене лингвистике; најзад, и због тога што као прва књига новопокренуте едиције Друштва за примењену лингвистику Србије под називом *Примењена лингвистика у часи* уједно представља вредан путоказ за даљи развој овог племенитог издавачког пројекта.

Катарина Расулић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за англистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
k.rasulic@fil.bg.ac.rs

Радојка Цицмил-Реметић. *Тојонимија Пивске ѱланине*.
Библиотека Ономатолошких прилога, књ. 1. Београд:
Српска академија наука и уметности – Одељење језика
и књижевности, Одбор за ономастику, 2010, 328 стр.
(Прилози: фотографије, 329–354).

Библиотека Ономастичких прилога Одбора за ономастику Српске академије наука и уметности започела је књигом Радојке Цицмил-Реметић *Тојонимија Пивске ѱланине*. Стицај је то срећних околности да се појављивање доброг рукописа сретне са унапредовањем у ономастичким истраживањима и сазромом идејом за покретање посебне едиције Ономатолошких прилога.

Кратак преглед садржаја, уз основне информације и понеку напомену, углавном начелне природе, верујем корисне за припрему сличних књига из едиције.

Реч унајред доноси кратка обавештења о времену и начину прикупљања грађе.

I. Увод (са картом Пиве у прилогу, на којој је назначено испитивано подручје са уписаним именима обрађених насеља) раздељен је под три подналова: I-1 *Теријорија и ѱрошлост Пивске ѱланине*, I-2 *О досадашњим језичким и еѱнолошким исѱиѱивањима областѱи* и I-3 *Језик и ѱојонимија*. Прва два дела одликује зналачки направљен избор информација, примерен профилу књиге. Избегнут је ризик широких залаза у историју и историјску географију, демографију, етнологију и етнографију; нађена је права мера и у обавештењима о досадашњим језичким испитивања Пиве. Радојка Цицмил-Реметић руководила се при том избором акцената који су битни или за интерпретацију ономастичких података или се уз помоћ тих факата из ономастичке грађе ишчитавају језичка сведочанства.

Одељком I-3 (*Језик и ѱојонимија*) изашла је Р. Цицмил-Реметић из оквира прегледне интерпретације одраније углавном познатог а незаобилазног за ову врсту истраживања. Илуструје ишчитавање прошлости „из локалног ономастикона”, пре свега из топонимије, али и из патронимије. Од 1.1. до 1.5. даје хронолошки етно-историјска сведочанства: романски и/или у језичком смислу романизовани супстрат, потом сведочанства о словенској компоненти, ретким и зато важним потврдама „о средњовековној привредној активности на тим просторима” (на пример *Сасина* и *Саш* у литератури се повезују са средњовековним рударима Сасима, а *Кѱло* са топионицом метала), о турском периоду (у илустрацијама најпотпунији део) и на крају о траговима новије историје (20. века). Добрим избором неспорног и илустративног није упала у ризик нити етимологизирања нити посезања за наглашено егзотичним. Прво би нарушило конзистентност добро профилисане књиге, а друго свођење комплексних ономастичких информација на ретко и необично, будући да зна да је ономастика најречитија када говори својом комплексношћу и аутентичном системском логиком.

III. СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ (77–142). Најпре објашњава да у семантичкој класификацији микротопонимије у нас нема усаглашених критеријума, па се, по правилу, истраживачи придржавају специфичности испитиваног подручја, односно релативно аутономно осмишљавају поделе према садржају прикупљеног ономастичког корпуса. Илуструје то у напомени, у кратким цртама, поступком неколико неспорних ауторитета у овој области са подручја донедавне Југославије. Њеним (експлицираним) недоумицама и потешкоћама (нпр. чињеница да није спорно да један термин може да се нађе и у два семантичким групама) додао бих и још једно начелне природе: где су границе, из данашње перспективе гледано, између неспорних географских термина и топономастичких метафора? Конкретније – у основи неког дела географске терминологије и у оронимији и у хидронимији су топономастичке метафоре. Радојка Цицмил-Реметић се, мудро, не исцрпљује у „теоретизирању”, него налази практичан образац и грађу разврстава:

III-1. Географски термини у топонимији: III-1.1. Називи уздигнутих облика, III-1.2. Називи улеђнутих и равних облика; **III-2. Хидронимија;** **III-3. Топономастичке метафоре:** III-3.1. Метафоре по облику и изгледу, III-3.2. Метафоре по квалитету, III-3.3. Метафоре по намени; **III-4. Фитоними:** III-4.1. Дрвеће, III-4.1.1. Шумско дрвеће, III-4.1.2. Родно дрвеће,

III-4.2. *Јагодичастіо воће*, III-4.3. *Жиїарице и ѿврће*, III-4.4. *Траве и биље*; **III-5. Зооними**; **III-6. Културни микротопоними**: III-6.1. *Микроїойоними у вези са узгојем и смеїїајем сїоке*, III-6.2. *Микроїойоними у вези са обрадом земље, узгојем жиїарица и друїих ѿврїарских кулїура*, III-6.3. *Осїали кулїурни ѿойоними*, III-6.4. *Верски докуменїи и сакрално у ѿойонимиїи*; **III-7. Микротопоними образовани од антропонима**: III-7.1. *Микроїойоними изведени од родбинских односа, ѿола и узрасїа*, III-7.2. *Гоїоними изведени од занимања, звања и ѿїїула*, III-7.3. *Микроїойоними изведени из еїнонима*, III-7.4. *Оїконими изведени од їрезимена*, III-7.5. *Микроїойоними образовани од їрезимена*, III-7.6. *Микроїойоними изведени од анїроїонима (личних имена, надимака и хиїокорисїика)*, III-7.7. *Двочлани микроїойоними изведени од микроїойонима*, III-7.8. *Једночлани микроїойоними изведени од анїроїонима*.

Неколико напомена у вези са овим поглављем: (1) Иза извођења географских термина са статусом одреднице и формирања одредничког чланка (по правилу са потпуним списком потврда, понекад и са описом и коментаром) стоїи големи и зналачки труд. Подређујући терминолошки аспект прегледности и стицању увида у целину комплексне семантике и морфологије у граматичком смислу, одступила је од уобичајеног лексикографског поступка, па као одреднице налазимо: *врїак* и *врїчићи*, *їлавица* и *їлавице*, *їреда* и *їреде*, *влака* и *влаке*, *до*, *долови* и *дола*, *долина* и *долине*, *јама* и *јаме*, *крї* и *крїи* (под *крїи* је дат и двоїински облик *Крїа*), *їод*, *їоди* и *їодови* (и с великим почетним словом двоїински облик *Пода*), *їродо*, *їродоли* (и *їродоца*), *руїа* и *руїе*; *камен/каменов* и *камен* (илустровано: *Камена главица*, *Камена їевојка*, *Камено сијено*, *Каменова главица*). (2) Мислим да није требало са иїекавског терена давати одреднице у екавском лику (нпр. *венац*, *сїена*, *бресї*, *медвед*), јер се екавски облици не могу сматрати јединим стандардизованим ликом (наравно, нити метаформом). (3) Штета је што није на одговарајућем месту прештампан (макар и непрерађен) прилог о хидронимиїи Пиве. (4) Случајно је испуштена понека одредница (као *бријеї*, *обод* у топ. *Ободина*, *Ободїнскā їеїина*, *Обдїа*, потом *циїеїац*, можда *драїа* у топ. *Одрāї*, *сїїрїје* у топ. *Велїкō сїїрїје* одговара познатом оронимском термину *їїїрї* и сл.), а мислим да би такав статус могао да понесе *їрвāї* (< *їрвљаї*, према *їрвāїи*) и још покоја метафора (нпр. *їезик*, потом *ракље*, ако се има у виду да су издвојене *сове* и сл.).

IV. Речник. У овом поглављу је азбучним редом дато право богатство готово беспрекорно уређене микротопонимијске грађе. Речник је акцентован, има разлога да верујемо врло поуздано. Ретко је колегиница Цицмил-Реметић превидела да давањем косог падежа наговести парадигму ако она може уопште бити спорна иоле упућеном србисти, дијалектологу посебно. Било је то нужно када се ради о траговима двоїине, а за то је ауторка готово увек имала осећаја. Уп. нпр.: *Врїа*, ген. *Врїā*, лок. у *Врїима*, *Гāја*, ген. *Гāїā*, лок. у *Гāјима*, уз мн. облик *Гāїеви*, *Гдвехā ддла*, ген. *Говеїје дола*, према *Ддли* и *Ддлови*, *Ддла*, ген. *Ддлї*, лок. у *Ддлима*, *Ївањ/Їван ддла* и *Продбца*, наспрам *Доли*, *Иван доли* и *Ддлови*, *Крāја*, лок. у *Крāјима*, поред у другом селу паралелних ликова *Крāја* и *Крāји*, *Пдда*, ген. *Пддā*, лок. у *Пддима*).

Зналачки су многи топоними коментарисани, понекад прозирно изворно (јер за народ нема тајни које не зна одгонетати), али увек чувајући се сумњивих импровизација и још сумњивијих етимологизирања, чему су склони површни зналци, и још чешће незналци, у које не спада аутор ове књиге. *Пòġлèд* је једном „превој између села и бријега, одакле се добро виде кањон Комарнице са околином”, други пут „зараван над кањоном Пиве, одатле се лепо виде његов део и Мратиње”, у трећој потврди „брдо код Касова дола у Шарића гори”. Сличан опис налазимо и за две потврде, за *Пòġлèдину* и за три појављивања множинског облика *Пòġлèдине*. У азбучном роману *Семољ земља* Мира Вукасановића о 909 планинских назива (без „наменског” тражења) били би то *Искочак* и *Јавкаш*. (Он кроз књижевни текст одгонета семантику.) У Пивској планини *Ждџло* је „узан теснац међу гредима” (јер се кроз њега „здуло”, а не „дуло”, у Ровцима и Морачи би то било *дџло* или *дџшка*, али је и за једно и за друго нејасно да ли је у основи *дџиш* или *дџсиш*, или пак и не мора бити исто). Потврђено је очекивање: *Сџиџи* има извор (вероватно и *Нáкло*). С обзиром на покушаје етимолошких решења занимљив би био податак да ли има извора, у виду јачих врела односно издана, макар у време обилних киша, у *Нèрин дџлу* и *Нèрин кòришћу* или из *Нèрин ĵреде* или *Нèрин њèхинè*. Ако би се *Бџџождерине* и *Бџрџачица* могле свести на основу *биџър-*, *Сџе* („ту су биле воденице”) би биле њихов значењски синонимијски пар. И Пивска планина има своје *Плџишје* (стрме литице) и *Плџишце*, што бих смео само у површној импровизацији и по сазвучју повезати, и томе додати *џлашчасџ* и *расџлашџиш* („расећи равним резом”).

Најбољи тест савесности и научног поштења мислим да је уверљива потпуности пописа микротопонимије. Уверљивост видим на пример у густини премрежености називима једног ипак релативно малог простора, што није особени дар нити самог месног дијалекта нити оскудице и онда драгоцености сваког брежуљка и заравни, с којих се може нешто узети за одржавање голог живота. Тек оптималан и потпун попис показује разноврсност и необичност. У овако систематизованој грађи „прогледају” опозиције попут *велики – мали* (нема *вељи*, што је важан лингвогеографски податак), *дебели, обли – ошћџри* (и *џанки*). Занимљиво је да је безмало богатији регистар термина (и топонима) са значењем улегнутих и равних морфолошких облика тла него уздигнутих. Међутим, и за то ауторка има на ономастици основана валидна објашњења.

V. У Закључним разматрањима спретно је извучен поглед на целину грађе. Добро је поступила што није поновила на права места смештена запажања по областима, већ је отишла корак даље у корист систематичности и свеобухватности. Иза *Закључних разматрања* следи резиме на руском језику и на крају књиге с мером изабрана најважнија *литерату̀ра* (са скраћеницама). У *Прилозима* је дато 49 прелепих фотографија у боји, углавном пејзажног карактера.

Важно је отворити едицију књигом која може да послужи за углед. А ову одликује поузданост, у смислу уверљиве оптималне потпуности теренског бележења и тачности записа, и узоран начин обраде и презентације. Урађена је ова књига с ентузијазмом који није погрешно усмерен, што значи

да није нити завичајно пренаглашено емотиван нити је оптерећен доктринарним одгонетањем мотивационе основе појединачних ономастичких података. Прво је добро у научном тексту пригушити, а друго оставити за примереније прилике, односно прилоге друкчијег профила, с ослонцем пре свега у лингвистици, јер су ономастичке чињенице пре свега творевина језика, језик сам, углавном из старијих епоха, мењан, преобликован и преслојаван, и зато драгоценији за незаборав. О његовој поетској снази у именовању, једнако заснованој на сазвучју, асоцијативности и тајновитости, сведоче песници (да поменем само неке) – Миро Вуксановић, Љубомир Симовић, Матија Бећковић, Милосав Тешић. Није непромишљено „скован” наслов *Лелејска ѓора* нити, на пример, *На Дрини ћуџија*. Не одолевајући искушењу, с ризиком да одем у пабирчење егзотичног и загонетног, издвојио бих, у форми питања, из силног богатства које нуди ова књига за даља истраживања (а њена је превасходна намена управо то): откуд име пивском селу *Бѣзују*, стрмим ливадама *Пѣи ѿлѣће*, двома долинама са бунаром *Зѣѣремнице*, као обједињено име за *Вѣликѹ* и *Мѣлѹ Зѣѣремницу* (можда уцртавају важну изоглосу алтернације *о – е* у речи *ѣроб*, уз промену сугл. групе *бн > мн*; уп. из села Безуја *Грѣбѣница* „узвишење на коме је сеоско гробље” и паралелу из околине Никшића – *Грѣбице*), назив пашњаку *Ўжино с’ѣнѣиѣ* и извесно с њим повезано *Прѣужнѣ дѣ*, потом имена као *Ўјѣиѣнѣ сѣиѣјѣна*, *Ўѣлача* (терен у пивском кањону), чији се назив може вероватно повезати са именом ровачког катуна *Ўѣлиѣа* итд.

И на крају, што је без сумње најважније: ова књига је уверљив позив да се неисцрпно народно благо из области ономастике као споменик људском памћењу побележи и публикује. Део овде заувек спасеног већ је под водом Пивског језера (акумулације), а ни преостали на сувом, какве су прилике, убрзо не би имао ко памтити и усмено преносити.

Мато Пижурица

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

matopizurica@eunet.rs

UDC 811.163.41’36

Миливој Алановић. *Каузативносѣ – маниѣулативносѣ: од концепѣиѣ ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, 358 стр.*

У едицији докторских дисертација одбрањених на Филозофском факултету у Новом Саду недавно је објављена и теза Миливоја Алановића, која је за тему имала синтаксичку и семантичку анализу каузативно-манипулативног концепта у српском језику. Књига се састоји из три сегмента, уз, за овај вид научног жанра, уобичајене „нецентралне” делове – оне које претходне

средишњем делу студије: *Реч аутора* (7), *Резиме* с кључним речима (9), и оне које следе након централног текста: *Списак коришћене и цитиране литературе* (341–354), *Извори* (355–356) и *Скраћенице и симболи* (357–358) (уз *Сажетак* на енглеском језику). Поднаслови та три централна сегмената су следећи: I. *Увод* (који чини тематски оквир, објашњење предмета и задатка истраживања, уз навођење теоријских и методолошких упоришта, те одређење корпуса, 11–16), II. *Каузалност – каузативност – манипулативност* (у којем се даје типологија узрочних значења али и разјашњују наведена три појма, уз њихово међусобно разграничење, да би се на крају одредио и прагматички оквир манипулативности, о чему ће бити више речи у наредном параграфу, 17–161) и, као трећа средишња целина, III. *Валентност* (где аутор прво даје опис депенденцијалне теорије, затим указује на значајке везане за синтаксичку и семантичку валентност, а поглавље окончава анализом базичних валентних модела каузативно-манипулативног комплекса, 163–338).

Ради појашњења шта се у овој студији подразумева под каузативношћу, манипулативношћу, те каузативно-манипулативним концептом почећемо наш приказ управо од ових појмова. Миливој Алановић, наводећи бројне слависте који су се бавили каузативношћу и коментаришући досадашња истраживања, долази до одређења ове категорије: „каузативност [...] представља језичку категорију која се односи на полисубјекатске, најчешће полиагентивне, и биситуативне садржаје, који се лексикализују и граматикализују у форми тзв. каузатива – лексичких и граматичких”.¹ Кључно је у овој дефиницији, и уопште у одређењу каузативности, *биситуативност*, одн. *бијројозиционалност* – морају, дакле, постојати каузирајућа и њоме каузирана ситуација (одн. пропозиција). Ако се ово упореди с Апресјановом анализом семантичке структуре каузативних глагола, који, у компоненцијалном разлагању, увек морају садржати семантички примитив *изазвајти*, онда је паралела јасна и прозирна. С друге стране, пошто је и манипулативност у наслову студије, дакле реч је о каузативном комплексу с манипулативном компонентом, аутор ближе одређује и овај термин: „манипулација представља свестан и намеран облик деловања агенса манипулатора, којим се непосредно утиче на вољу, мишљење или осећање другог лица, манипулисаног, како би се оно покренуло на одговарајућу акцију, односно како би се променило неко своје психофизиолошко, емотивно или когнитивно-перцептивно својство” (51), што значи да манипулативност као вид каузативности „подразумева интеракцију на релацији лице-лице, те стога представља у основи каузативност волунтативног типа која почива на принципу прелазности радње на објекат с категоријалним обележјем живо+” (14) (уп. и Батистић, 1978). Обједињујући два претходно описана појма у каузативно-манипулативни комплекс, аутор закључује како „каузативно-манипулативни концепт представља категоријални комплекс лексичких и синтаксичких јединица, у чијој се основи појављује синтаксичка структура у виду *двойројозиционе конфи-*

¹ * Овај је приказ део истраживања организованог у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Сви су цитати у раду из монографије М. Алановића, која се овом приликом приказује.

журације, најчешће сложене реченице, којој одговара модел: X чини P1 тако да Y чини P2 као последицу” (12). Имајући наведено у виду, да се каузативно-манипулативна ситуација, као макроситуација, може „сегментирати на микроситуације (или акционе фазе)”, јасно је да у овом узрочно-последичном комплексу као „заједнички елемент” фигурира „актант који је ангажован у обе корелативне микроситуације, али са различитим улогама”, другим речима да манипулисани у фази каузације бива објектом, док у другој, последичној фази заузима позицију агенса.

Како је каузативно-манипулативна ситуација, очито, сложена, и инкорпорира различите релације, Миливој Алановић разрађује типологију, поштујући принцип, ког се држи од почетка, да се креће од значења ка форми. Тако он разликује следеће релације (комплексе): *облигајћиност* (прототипична каузативно-манипулативна релација), *облигајћино-йермисивни комплекс*, *йермисивност*, *стимулајћиност* и *декаузативност*. Облигатност подразумева „обавезну актуелизацију ефекта каузације у виду одговарајуће супситуације”, чији су експонент општепринудни глаголи: *изнудићии*, *наћирајћии*, *йриморајћии*, *йринудићии*, *йрисилиции*. Свима овим глаголима заједничка је, како аутор запажа, „сила као довољан услов за наступање одговарајуће последице” (65). Поред општепринудних глагола, ова се релација може исказати и имплекативнопринудним глаголима, за које је карактеристично да „садрже компоненту принуде као инхерентну или факултативну у лексичком значењу глагола”, друкчије казано, „имплекативнопринудни глаголи, насупрот општепринудним, идентификују радњу једне од корелативних ситуација или, што је изузетно, обе корелативне ситуације. Семантичка компонента принуде интегрисана је, дакле, у лексичком значењу датог глагола, којим се означава и денотативни садржај каузиране радње (*раселићии*), или и оне каузирајуће (*изжурајћии*)”, док неимплекативнипринудни „не садрже у свом лексичком значењу компоненту принуде као активну сему, већ само као латентно обележје, које се може у одговарајућем контексту активирати” (70–71) – гл. типа *йреселићии*. Други, облигатно-пермисивни комплекс „чине лексичке јединице које се, под одговарајућим контекстуалним условима, појављују и у облигатном и у пермисивном значењу” (75), а будући да је прелазно субпоље између облигативног и пермисивног комплекса, њега конституишу глаголи таквог значења: имплекативно и неимплекативно ситуитивни (*бацйћии*, *дейорйовайћии*, *зайворййћии*, *изагйнайћии*...; *водићии*, *селићии*, *изводићии*, *уводићии*...) и имплекативно и неимплекативно статуснотрансформативни (*албанизовайћии*, *американизовайћии*, *арабизирайћии*...; *девојчићии*, *момчићии*, *ђаконићии*...) глаголи. Трећи комплекс, пермисивност, М. Алановић дефинише „као ангажовање супраагенса на стварању таквих околности које омогућују или онемогућују деловање субагенса”, па отуда и разликује „два основна семантичка подтипа – протопермисивност и контрапермисивност” (95). Пермисивни је комплекс веома хетероген, на шта указују следећи семантички типови глагола: општепермисивни, асистивно-опстантивни, транслативни, јунктивни, инструктивни, пронунтивни и директивни глаголи. Четврти је каузативно-манипулативни комплекс – стимулативност, као вид спољашњег узрока типа подстицаја. У овом се комплексу разликују стимулативни, иницијативни и каузативно-афективни глаголи. И као по-

следњи комплекс, М. Алановић издваја декаузативност, који представља „инверзну или атипичну перспективизациону варијанту каузалности”, јер је у овом типу тематизован објекат каузације (субагенс), за разлику од синтактизације у претходна четири комплекса, које карактерише тематизација субјекта.

Значајно је што у књизи налазимо и детаљнији приказ и анализу теорије валентности, која укључује не само синтаксички опис него и семантичку квалификацију синтаксичких конституената. То је веома важно јер је за схватање каузативно-манипулативног концепта нужно узети у обзир не само функцију коју сентенцијални чланови врше у реченици него и њихове семантичке улоге. Када је реч о теорији валентности, за њу је кључно постулирање само једног централног реченичног члана – *предикатива* – који даље оформљује реченицу/пропозицију уводећи (везујући) друге *аргументе*. Субјекат заузима леву глаголску валенцију, али остаје „категоријално неспецифична допуна”, јер његова форма „није резултат лексичке рекције, већ категоријално одређене валентне способности глагола” (174). Други реченични аргумент – објекат – заузима десну валенцијску позицију, а будући да се прототипични каузативно-манипулативни глаголи јављају као троаргументни јасно је да ће објекат фигурирати у овим структурама и то с различитим семантичким улогама – субпредикатској, субпредикативној, експликативној, адресатној и сл. (у зависности од класе каузативно-манипулативних глагола за који се веже). Поред субјекатског и објекатског члана, могу се појавити и адвербијални детерминатори (адвербијали), „који се по правилу дефинишу као факултативни реченични чланови будући да именују околности под којима се радња реализује” (188). За каузативно-манипулативни комплекс, односно глаголе који конституишу овај комплекс, битни су (могу бити битни) адвербијали инструментално-спроводничког, посредничког и каузалног значења.

Говорећи о семантичкој валентности, Миливој Алановић се позива на Хелбигово разликовање три домена валентности – синтаксички, семантички и прагматички домен, ослањајући се на његово мишљење да семантички домен произилази из „компатибилности и инкомпатибилности значењских обележја контекстуалних партнера”. Будући да је реч о семантичким улогама актаната, теорија семантичке валентности нашла је „лингвистичког партнера” у комплементарној теорији дубинских падежа (Филмор, Андерсон и др.), без обзира на то што је ова друга настала „у окриљу генеративне граматике”. Примеривши интерпретативни распон ових теорија на каузативно-манипулативни комплекс, Миливој Алановић показује да „каузативни глаголи конституишу модел са обавезно тематизованим агенсом каузатором” (тј. са *супраагенсиом*) и са објекатском допуном (било директног било индиректног типа) која је истодобно и у функцији објекта каузације и у функцији носиоца супситуације, тј. *субагенса* (нпр. *Она_{SupraAg} ђа_{Пас} је најшарела да учи* → *Најшарела_{SupraAg} ђа_{Пас} је и он_{SubAg} сада учи*). Једино код декаузативних глагола (који су, заправо, врста конверзних каузативних глагола) налазимо тематизацију субагенса (као објекта каузације), а рематизацију супраагенса (нпр. *Он_{SubAg} се љући се на њу_{SupraAg}* → *Она ме љући*).

Следећи (под)одељак књиге посвећен је обради базичних валентних модела. Заправо, овај би се део књиге могао и посебно штампати, као речник валентности глагола каузативно-манипулативног значења. У србистичкој лексикографији недостаје специјализованих речника овога типа, па четврти део књиге може послужити, тим пре, и као модел за израду речника валентности (већ модификован према намени и домену употребе) српских глагола (а такав је речник неопходан не само зарад будућих истраживања него своју практичну стану може наћи нпр. у настави српског као страног). М. Алановић наводи реченичне моделе које граде каузативно-манипулативни глаголи, уз експликацију како синтаксичких тако и семантичких карактеристика реченичних конституената (што је и одлика новијег приступа у депенденцијализму). Илустрације ради, детаљније ћу се задржати на пољу (релацији) облигатности и приказаћу како аутор анализира оформљење (минималне) реченице којој је у основи општепринудни (или имплицативнопринудни) глагол (196–7). Базични је модел синтаксичке валентности ових глагола троаргументска сентенцијална структура следећег типа (уз могуће факултативне конституенте): $\text{Arg}_1 + \text{V}_{\text{opšt. prinud.}} + \text{Arg}_2 + \text{Arg}_3$. Када се оваква општеаргументска нотација реализује у конкретним моделима, добијамо следеће синтаксичко-семантичке моделе валентности: *Ana ga je naterala na priznanje* – $\text{S}_{\text{SupraAg}} + \text{V}_1 + \text{DO}_{\text{A:Pac} \rightarrow \text{SubAg}} + \text{IO}_{\text{PP[na | y + A] SubPred}}$; *Ana ga je naterala da sve prizna* – $\text{S}_{\text{SupraAg}} + \text{V}_1 + \text{DO}_{\text{A:Pac} \rightarrow \text{SubAg}} + \text{Cl: Obj}_{[\text{da} + \text{V2prez}]}$; *Ana je iznudila priznanje od njega* – $\text{S}_{\text{SupraAg}} + \text{V}_1 + \text{DO}_{\text{A:Pac} \rightarrow \text{SubPred}} + \text{IO}_{\text{D/PP[od + G]: Ad} \rightarrow \text{SubAg}}$; *Ana je iznudila od njega da joj sve prizna* – $\text{S}_{\text{SupraAg}} + \text{V}_1 + \text{IO}_{\text{D/PP[od + G]: Ad} \rightarrow \text{SubAg}} + \text{Cl}_{[\text{da} + \text{V2prez}]}$; *Policija je iznudila priznanje od zatvorenika* – $\text{S}_{\text{SupraAg}} + \text{V}_1 + \text{DO}_{\text{A:Prop}} \{ \text{NP}[\text{N}_{1\text{A:nom.dev.}} + \text{N}_{2\text{G:SubAg}}] / [\text{Det}_{\text{SubAg}} + \text{N}_{1\text{A:nom.dev.}}] \}$.

Ову синтаксичку формализацију, како је речено, прати објашњење семантичког статуса аргумената. Леви аргумент, субјекат, тако, у структури с овим типом глагола, има наравно улогу супраагенса, лица које „својом активношћу узрокује активност другог лица као последицу” (198), премда се у позицији субјекта могу наћи и именице којима се денотирају природни, друштвени, психофизички, когнитивни или физиолошки процеси. Објекат (директни, индиректни или клаузални) показује следеће карактеристике – директним се објектом именује „објекат каузације и носилац супситуације”, другим речима, то је субагенс (подређени агенс/агенс подређене, каузиране клаузе): у првом примеру, *Ana ga je naterala na priznanje*, то је конституент $\text{Arg}_2[\text{DO}_{\text{A:Pac} \rightarrow \text{SubAg}}]$, дакле, дир. објекат је промовисан у SubArg_1 – *On je priznao*. Предлошки, индиректни акузатив, тј. Arg_3 „представља лексички експонент субпредиката, тј. логичког предиката субпропозиције”; у датом примеру то је реченични члан $\text{IO}_{\text{PP[na | y + A] SubPred}}$ који се лако трансформише у комплементну, тј. објекатску клаузу, с немобилним, детемпорализованим презентом и нелексикализованим субјектом (опет, претходно наведено, *na priznanje* → *!.../ da prizna*). Након овог следи детаљна анализа опримерена корпусним реченицама које конституишу дати модел, да би на крају били обрађени и адвербијали, наравно као факултативни чланови, уз опаску да нпр. општепринудни глагол *најтерати* ипак „захтева обавезну реализацију директивне спацијалне допуне” (*најтерати овце у њор* и сл.).

Даље, у оквиру облигатно-пермисивног комплекса, који обухвата ситуитивне и статусноформативне семантичке класе глагола, аутор наводи синтаксичко-семантичке валентне моделе који овако изгледају – за ситуитивне глаголе: $S_{SupraAg} + V_1 + DO_{A:Pac \rightarrow SubAg} + \{Advj[Adv|PP]\}$, и за различите статусно-трансформативне глаголе: двоаргументски модел – $S_{SupraAg} + V_1 + DO_{A:Pac \rightarrow SubAg}$, троаргументски модели: $S_{SupraAg} + V_1 + DO_{A:Eksplik[\rightarrow SubPred]} + IO_{D:Ad-desoc \rightarrow SubAg}$, затим – $S_{SupraAg} + V_1 + DO_{A:Pac \rightarrow SubAg} + IO_{PP[za | ha | y + A // ha + L] / I: SubPred}$, $S_{SupraAg} + V_1 + DO_{A:Pac \rightarrow SubPred} + DO_{G/PP[od + G]: Eksplik}$, и на крају – $S_{SupraAg} + V_1 + DO_{A:Pac \rightarrow SubAg} + Advj_{spac-stat} \{PP[Prep_{uz/ca/od} + G]\}$. Пошто немамо овде довољно простора да улазимо у приказ сваког од ових модела, треба нагласити да су сви детаљно представљени, објашњен је семантички статус њихових реченичних конституената и, уз то, илустрован већим бројем примера из речничког и електронског корпуса.

Када је реч о пермисивној каузативно-манипулативној релацији, њу, како је претходно већ напоменуто, карактерише (суп)семантичка сложеност и хетерогеност, па ће отуд и базични синтаксичко-семантички модели бити бројни(ји). Полазећи од принципа центра и периферије у оквиру каузативно-манипулативног комплекса, тј. прототипичности, М. Алановић класификује глаголе у две главне групе: општепермисивне (прототипични) и имплицативнопермисивне (непрототипични) глаголе. На примеру два прототипична глагола, једног протопермисивног (*омогућити*) и једног контрапермисивног (*онемогућити*), скренућемо пажњу на њихове синтаксичко-семантичке специфичности: њихови су субјекти, леви аргументи Arg_1 , у позицији супрагенса $S_{SupraAg}$, док десну допуну чине два аргумента Arg_2 [$DO_{A \rightarrow SubPred}$] и Arg_3 [$IO_{D:Ad \rightarrow SubAg}$] (премда овде могу постојати варијације, нпр. *омемогућити некоме/некога да уђе*). Из овога је јасно да акузативна допуна кондензује субпропозицију (објекатску клаузу, с, наравно, немобилним презентом), па се отуда тај објекат назива и субпредикатским објектом. Међутим, поред наведеног модела, наилазимо и на реченични образац (уз глагол *онемогућити*) који сада, поред наведеног Arg_2 [$DO_{A \rightarrow SubAg}$] (али у субагентивној улози), инкорпорира Arg_3 [$IO_{PP[y+L/\rightarrow SubPred]}$] наместо претходно поменутог и анализираног Arg_3 [$IO_{D:Ad \rightarrow SubAg}$]: *Srbini Milorad Čavić mogao je da ga onemogući u obaranju rekorda*. Након ових општепермисивних глагола, следи синтаксичко-семантичка анализа глаголских супкласа: асистивно-опстантивних, транслативних, јунктивних, инструктивних, пронунтивних и директивних глагола. Следећи семантички концепт који бива предметом опсежне анализе јесте стимулативност, те су тако у фокусу испитивања стимулативно-иницијативни и каузативно-афективни глаголи.

Последњи је проматран декаузативни семантички концепт, који „представља својеврсну инверзију прототипично схваћене каузативности”, заснован „на тематизацији субагенса као објекта каузације” (317). Будући да је, у овом погледу, контрарно постављен свим претходним концептима и моделима, и по томе сличан пасиву, представимо укратко и његове специфичности, онако како их М. Алановић анализира. Дакле, декаузативност „се манифестује декаузативним глаголима као рецесивност, реактивност, компензаторност и субмисивност” (Исто), и они [глаголи] „фигурирају у двоаргументним и троаргументним реченичним моделима”. Примера ради, гл.

послушаићи оформљује овакав двоаргументни модел: $S_{\text{SubAg}} + V + DO_{\text{A:SupraAg/Prop}}$ – *Ana ga je poslušala*, док адмиративни гл. *дивиић се* (или субмисивни гл. *покоравић се*) твори овакав модел: $S_{\text{SubAg}} + V + IO_{\text{D:SupraAg/Prop}}$ – *Ana se divi njemu*. Исто тако, наводе се троаргументни модели, дакле с две објекатске допуне: $S_{\text{SubAg}} + V + IO_{\text{PP: /од + G/: SupraAg}} + \text{Obj: } Cl_{[\text{да} + V]}$ – *Ana je saznala od njega da je položila ispit*. Очито, највећа разлика је у томе што, у односу на претходне семантичке концепте и реченичне моделе који их прате, „субјекатски аргумент уз декаузативне глаголе именује објекат каузације као носиоца супситуације, тј. субагенс, тако да ову синтаксичку позицију редовно заузимају именице са обележјем живо+ и човек+ или њихови лексичко-семантички еквиваленти” (319), док, с друге стране, сада објект у овом реченицама (моделама) јесте носилац каузирајуће ситуације, тј. супраагенс.

Ка закључку. Студија Миливоја Алановића о каузативно-манипулативном концепту, о његовој синтаксичкој реализацији и семантичким карактеристикама, обогаћује нашу језичку науку и представља немали допринос неколиким лингвистичким (суб)дисциплинама: не само српској синтакси (у првом реду свакако њој) него и семантици (синтаксичкој семантици), али и, чини се, лексикологији, па последично и лексикографији. Будући таквог карактера, сâм каузативно-манипулативни концепт неминовно отвара врата и за даље прагматичка и дискурсна истраживања, на шта је и у овој студији, на неколико места, скренута пажња и указано као на један од могућих даљих праваца истраживања (уп. нпр. идеје о реченичној перспективизацији/фокализацији, која условљава реченичне модификације и другачије површинске реализације базичних структура), што је свакако значајно. С друге стране, сматрамо да поједини делови ове студије, посебице последњи сегмент (о базичним моделима), могу имати и примењенолингвистичку намену, другим речима, да реченични модели и експликација глаголске валентности могу наћи своју практичну последицу (реализацију), примерице, у настави српског као страног/другог (наравно, методичко-дидактички прилагођени потребама и нивоима полазника) а тиме и допринети напретку у глотодидактици (глотодидактичком апарату) српског језика.

Показује се да књига *Каузативност-манипулативност: од концепција ка форми* на најбољи начин наставља традицију Новосадске лингвистичке школе, упражњавајући и негујући управо она својства која су од самих почетка красила ту школу: инвентивност у одабиру проматраних језичких феномена и прецизност у њиховом лингвистичком опису.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Батистић, Татјана. О неким аспектима анализе каузативних глагола. *Јужнословенски филолог* XXXIV (1978): 59–87.

Страхиња Степанов

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

straxstepanov@yahoo.com

Ksenija Cvetković-Sander. *Sprachpolitik und nationale Identität im sozialistischen Jugoslawien (1945-1991). Serbokroatisch, Albanisch, Makedonisch und Slowenisch*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2011, 453 pages.

It is amazing how a simple question like “what language do you speak?” can generate so many different answers and controversy when posed in the post-Yugoslav context. The numerous studies and books that have been produced in the last twenty years on this subject, show that the Yugoslav and post-Yugoslav language question continues to attract academia all over the globe. Since most researchers in this field – mostly linguists – often short circuited scientific knowledge with political views to prove that a certain idiom qualifies as a dialect or language, well documented and neutral studies are still rare.

Unlike many researchers before, Ksenija Cvetković-Sander masterly avoids this debate. She focuses rather on the nucleus of the language problem, the inter-connection between language planning and nation building. In her book, Cvetković-Sander, reconstructs the contradictory language policies of socialist Yugoslavia by setting them in the wider context of debates on the national question(s) in the country. The author examines how and if the controversies on language contributed to the dissolution of Yugoslavia. She further asks why the communist ruling party was not able to provide a coherent language policy during its 46 year rule. The study looks into the main protagonists of the language debates, their positions, lines of argumentation and ultimate – often intransparent – goals. By diligently using published and unpublished archival sources, press articles and periodicals dedicated to Yugoslav language/national issues that have not been screened so far, the book provides promising new insights. In contrast to others, Cvetković-Sander neither concentrates merely on the language question of one group nor does she use only sources published in one of the Yugoslav languages. By screening sources published in Slovenian, Albanian, Macedonian and Serbo-Croatian and by addressing all the Yugoslav languages in her study, the author is able to set the language debate into a wider context, one often missing in atomized works of research. With her investigation into the use of the aforementioned languages in the public sphere and in education, Cvetković-Sander's study covers both corpus and status planning.

The book consists of six chapters and an extensive reference list. While the first chapter defines the research question and introduces the reader to the current state of research, the second chapter covers the controversies that existed before the second Yugoslavia was proclaimed. Here the author refers to existing publications and summarizes the events.

The third chapter covers the period between 1945 and 1965. It ends with the 8th Congress of the League of Communists of Yugoslavia in 1964 which introduced a new era in the communists' national policy. Cvetković-Sander argues that the first period of the Yugoslav state building was rather characterized by the will to overcome national divisions after the war. The powerful personality of the Minister of Interior, Aleksander Ranković, allowed the pendulum to swing to-

wards a unitary approach, often with strong Serbian domination. This tendency was reflected in the language policy for the speakers of the Novo-Štokavian speech continuum. The centripetal forces of Yugoslavia were able to gain supremacy in language discourse. Their efforts finally culminated in the agreement of Novi Sad in 1954. However, as the author shows, this agreement was accompanied by dissent over details and divisions between Zagreb and Belgrade. During the same period, enormous efforts were undertaken to standardize the Macedonian language. This period can be characterized as the formative years for Macedonian language corpus planning. Here the author reconstructs the different discourse streams (Čento vs. Koliševski), taking into consideration the overall relationship between Yugoslavia and Bulgaria. Even though Macedonian corpus planning was supported by the Yugoslav communist elite, the latter had difficulties in promoting its status planning and freeing it from Serbian tutelage. In their status planning, the Albanian language in Kosovo faced similar, if not stronger repression. It was not until the end of the 1950s and the beginning of the 1960s that the status of Albanian improved in the southern province. It is noteworthy that the Kosovo Albanian linguists decided to take over the Gheg idiom in 1952 as a standard, only to switch in 1968 to Tosk, an idiom not spoken within the Kosovo Albanian community, but spoken in the south of Albania.

The centrifugal tendencies in the Yugoslav language planning process are analyzed in the fourth chapter, covering the period from 1965–1974. The year 1974 is well chosen as it marks the year when the federal constitution was introduced that later facilitated the ‘over-federalization’ of Yugoslavia. Cvetković-Sander shows how the national question was brought back to the agenda, especially by the Croatian linguistic elite. With Brozović’s variant theory, a cunning argumentative loophole was found that enabled the Croatian corpus planners to argue for the separateness of the Croatian language without getting into conflict with the Communist authorities. These tendencies eventually spread towards Bosnia and Montenegro, but did not gain the same momentum as in Zagreb. The status planning of Serbo-Croatian was equally contested. The strongest critics came from the Slovenian linguists, who saw their language marginalized in public administration. Unlike in Slovenia, where Slovenian was taught in schools, the intellectual elite groups in Kosovo had to fight additionally for the usage of their language in both the workplace and education. It was precisely the compromise that Albanian was facultative for Serbian pupils while Albanian pupils had to learn Serbo-Croatian that increased the distance between both groups and marginalized non-Albanian speakers in the region.

As the title of the fifth chapter “Building the Towers in the Yugoslav Babylon” suggests, Cvetković-Sander covers the events until the dissolution of Yugoslavia in 1991. Here Cvetković-Sander shows how the Serbian-Albanian controversy that resulted out of the different status of both languages in the region was a main impetus behind the mythologization of what Serbian academic circles saw as a betrayal of Serbian national interests. The centrifugal tendencies that continued throughout the Serbo-Croatian continuum were amplified by the insistence of the Croat side on developing a Croatian standard that would go even beyond the variant theory of Brozović. Using the example of Serbs living in Croatia and Croats living in Serbia, the author shows how intellectuals from both sides debated hotly

if their languages should be defined geographically or nationally. Eventually the latter concept was favored. The discussion is supplemented by empirical studies on the attitudes of the speakers towards these idioms. By shedding light on the protective language policy of the Slovenes and Macedonian-Bulgarian-Serbian language antagonisms, the picture is well completed.

Overall the book is a diligent, methodologically solid, empirically rich and exciting work.

Dareg A. Zabarah

Humboldt Universität zu Berlin
Unter den Linden 6. D – 10099 Berlin, Deutschland
dareg@zabarah.de

UDC 81'27

Маријан Јелић. *Ејџници и кџејџници у Војводини*.
Сомбор: Педагошки факултет, 2010, 142 стр.

Не тако често разматрано питање у српској лингвистици предмет је недавно објављене књиге аутора М. Јелића, доцента на Педагошком факултету у Сомбору. Реч је о књизи насловљеној *Ејџници и кџејџници у Војводини*, монографски конципираној, која се бави проблемом образовања (творбе) и нормирања етника и ктетика од ојконима Војводине са стандардолошког (како сам аутор напомиње), не дијалектолошког аспекта.

Рад је заснован на истраживању које је аутор обавио у периоду од 1999. до 2001. године.¹ Грађа је прикупљана методама интервјуа и анкете, а испитано је преко 600 информатора. Испитивањем је обухваћено 464 насеља која су према попису становништва из 1991. год. имала тај статус. Целокупна грађа је презентована прегледно, у виду прилога на крају књиге, што чини посебан допринос истраживању, јер су на тај начин изнесени ставови илустративно и емпиријски поткрепљени. Предочена богата грађа осликава актуелно стање у датој језичкој области и може послужити као валидан корпус за нека будућа истраживања и поређења.

Књигу чини укупно 17 поглавља: *Увод* (7–8), *Досадашња истраживања* (9–11), *О ејџницима и кџејџницима* (12–13), *Творба ејџника и кџејџника* (14–21), *Значење ејџника и кџејџника* (22–23), *Редуковање и скраћивање основа* (24–28), *Синонимија* (29–31), *Хомонимија* (32–34), *Гласовне иромене* (35–37), *Суфикси за творбу ејџника* (38–68), *Суфикси за грађење кџејџника* (69–80), *Норма* (81–83), *Закључак* (84–87), *Реџистар ејџника и кџејџника насеља у Војводини* (88–109), *Напомене* (110–116), *Литература* (117–119) и *Грађа* (120–142). Дакле,

¹ Иако се у књизи не наводи, свакако је корисно поменути да текст књиге представља делимично измењену, проширену и за штампу приређену верзију истоимене магистарске тезе, одбрањене 2002. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

поред питања уско везаних за творбу, аутор се у раду бави и семантичким проблемима, како значењем етника и ктетика (у кратким цртама и њиховим лексикографским представљањем), тако и парадигматским статусом у лексичком систему – синонимијом и хомонимијом. Значајан допринос истраживању представља прво поглавље, у коме се говори о досадашњим проучавањима етника и ктетика у сербокроатистичкој лингвистици, јер се на једном месту, хронолошким редом, наводе сви главнији радови и аутори који су се бавили овом проблематиком. Списку свакако треба додати и четири рада М. Јелића (које сам не наводи): Нормирање етника и ктетика, *Примењена лингвистика* 6 (2005): 177–182, Суфикси за грађење ктетика од ојконима у Војводини, *Наш језик* 37/1–4 (2006): 53–64, Суфикси за творбу етника, *Зборник за српски језик, књижевност и умјетност* VI–VII/3–4 (2006–2007): 345–369 и Творба етника и ктетика од ојконима у Војводини, *Српски језик* 12/1–2 (2007): 459–468.

У делу о творби разматрају се начини грађења војвођанских етника и ктетика (суфиксална и сложено-суфиксална творба), као и неки од фактора, језичких и нејезичких, који утичу на употребу одређеног облика (нпр. сложеност ојконима, удаљеност места, број становника, национални састав становништва, сфера употребе; постојање већег броја реалија за чије именовање се употребљава ктетик, непостојање одређене једнозначне описне конструкције). Богата и разноврсна грађа пружила је довољно материјала да се различити начини творбе, као и језички процеси који је прате, детаљно прикажу, попишу и опишу. Даље се појединачно анализира сваки суфикс за грађење етника, потом и ктетика, и све то илуструје бројним примерима. Свакако је значајно поменути запажање ауторово да је у новије време у Војводини веома жив процес ширења суфикса с елементом *ч* (за етнике *-чанин*, за ктетике *-ачки*).

Од раније је познато да су етници са семантичке стране прилично сиромашни, да имају одлике властитих именица (велико почетно слово и асемантичност), али и заједничких (могућност морфолошког образовања множине) и да осим значења имена становника неког места или особе која из тог места потиче могу реализовати још неке значењске елементе, најчешће оне који се односе на концептуализацију етничке или регионалне групе коју именују, нпр. *Босанац*, *Пироћанац*. Ктетници имају „опште односно значење ‘који се односи на појам што је у основи ктетика’, односно ‘који се односи на одговарајући топоним’”, а конкретна, појединачна значења добијају у контексту (стр. 23). И етници и ктетници могу добити још нека значења. Истраживање М. Јелића је показало, када је реч о војвођанским етницима и ктетницима, да су то, на пример, значење властитих имена, ојконима: *Зрењанин*, *Книћанин* и значење презимена: *Врбацки*, *Субојицки*, *Банацки* (а такође и *Бечејац*, *Сомборац*, *Жабалац* и многа друга). Томе се могу додати нпр. још и називи (имена) спортских клубова као што су *Сомборац*, сомборски карате клуб, или *Бечејац*, бечејски ватерполо клуб, или назив фабрике *Субојичанка*, као и апелативи, колоквијална образовања у говору оних који често путују аутобусом (обично на посао или у школу): *бечејац*, аутобус бечејског Бечеј превоза, *сомборац*, аутобус сомборског Севертранса.

Постојање парадигматских односа полисемије, синонимије, хомонимије, међу етницима и ктетцима није очекивано, будући да су то асемантичне речи или речи сиромашне семантике. Ипак, нека врста синонимије, према истраживању М. Јелића, може се констатовати. Реч је, заправо, о тзв. граматичкој синонимији или дублетима који настају као последица већег броја творбених образаца од исте основе (нпр. *Белоцркванин* / *Белоцркванац*; *Инђијац* / *Инђијчанин*; или *врбаски* / *врбацки*) или услед редуковања основе (нпр. *Багремовчанин* / *Багремчанин*),² а у књизи су забележени и објашњени још неки случајеви. Израженија лексичка синонимија присутна је једино у случају творбе од различитих основа вишечланих ојконима, нпр. *Бачкојољац* / *Добројољац* (Бачко Добро Поље). Синонимија код ктетика је, према констатацији аутора, ређа појава, а узрокована је сличним факторима као код етника. У сваком случају, појава дублетних облика по правилу је нејезички мотивисана, условљена разликама мештани ~ немештани, млађи ~ старији, староседеоци ~ досељеници, необразовани ~ образовани. Узроке, без сумње, треба тражити и у непостојању јасне и прецизне употребне норме, чему је посвећено посебно поглавље.

Веома је занимљиво запажање да је хомонимија, иначе не тако честа појава у језику, сасвим обична међу етницима и ктетцима, будући да је од 68 ојконима регистровано чак 33 хомонима. Реч је о појави да се од различитих или сличних ојконима у процесу творбе добијају идентични облици етника и/или ктетика. А разлози су, како је утврдио аутор, различити (идентичност неког дела два вишечлана ојконима, нпр. Бачки Моноштор, Банатски Моноштор > *Моношћорац*, *моношћорски*; редуковање основе: Крушчић, Крушчица > *Крушчићанин*; исти завршетак основе: Јарковац, Јарковци: *Јарковчанин*, *јарковачки*; творба од сличних основа различитим суфиксима: Црвена Црква, Црвенка > *Црвенчанин*, *црвеначки*). М. Јелић је показао да се постојање хомонимних облика етника и ктетика углавном јавља на нивоу поређења локалних говора (стр. 34), те се лако изводи закључак да је њихово постојање у једном, нарочито стандардном језику, практично неодрживо. Овакво богатство хомонима ипак намеће питање да ли се у свим овим случајевима заиста ради о хомонимним лексемама, без обзира на истоветност форме, или се поједини примери могу и морају другачије тумачити (нпр. етник *Моношћорац*), те би свакако било корисно и потребно то испитати.

Посебно поглавље посвећено је нормирању етника и ктетика, тј. принципима о којима се мора водити рачуна приликом обављања тог посла. Два су основна, која издваја аутор: принцип језичке правилности (етници и ктетици у систему) и принцип језичке праксе (етници и ктетици у реализацији). Нарочито је значајан *Реџисџар ејтника и кџејџика* у коме се на основу експлицираних принципа уз допунска образложења предлаже норма за свако насеље у Војводини (обухваћено анализом).

Истраживање је заокружено закључком у коме су на веома јасан и систематичан начин изнесени најважнији резултати, те истакнути задаци за будућа, преко потребна проучавања у овој области. У том смислу, књига М. Јелића је изузетно вредан допринос и неопходан приручник за будуће посло-

² Неки аутори дублете не сматрају синонимима.

ве ове врсте, и свакако незаобилазан извор и литература када су нормирање и лексикографска обрада етника и ктетика у дескриптивним речницима српског језика у питању.

Ивана Лазих-Коњик

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
ivana.konjik@gmail.com

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* објављује оригиналне радове, научну критику, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве стране чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. За радове на српском језику примењује се *Правилник српског језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Рад послати одштапан на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија. Електронску верзију рукописа у Word формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату. Рукописи се не враћају ауторима.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

Радове рецензирају два квалификована рецензента. У року од два месеца од пријема рукописа аутори ће бити обавештени о томе да ли је рад прихваћен за објављивање. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. (Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.)

3. ЕЛЕМЕНТИ РАДА (обавезан редослед):

а) име и презиме аутора: у студијама и чланцима изнад наслова уз леву маргину, у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

- б) наслов рада: верзалом, центриран;
- в) сажетак (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
- г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
- д) основни текст;
- ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;
- е) резиме садржи: име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Резиме (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод.
- ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

4. ФОРМАТ

- а) стандардни: A4; маргине 2,5 cm;
- б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);
- в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;
- г) размак између редова: 1,5;
- д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;
- ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);
- е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи 1., 2. итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;
- ж) препоручљиво је да се глосе, вишестубачни делови текста и слична одступања од стандардне текстуалне форме вежу „невидљивим” табелама, како би задржали позицију коју је аутор предвидео.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

- а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;
- б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени

рад, у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издавају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода ('...').

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЋЕРКА 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALL 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Грицкат, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

HAHN, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

ђ) фототипско издање:

ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

I JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR. Prof. Dr. Milorad Radovanović. NATAŠA BELIĆ. Bibliography of Prof. Dr. Milorad Radovanović. **II** ALENA RUDENKA. The Cognitive Character of Diachronic Linguistics (on the Example of East Slavic Languages). IVANA BAŠIĆ. Mihailo Petrović Alas as the Anticipator of the Idea of Conceptual Metaphor. JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR. The Development of the Future Tense in Old Serbian. RADMILO MAROJEVIĆ. Inversion of the Possessive and Prepositional-Nominal Phrase (and the Construction “saltani za zeml’ami” in *Slovo o Polku Igorove*). VLADIMIR POLOMAC. On the Language of the Charters and Letters of Despot Đurađ Branković from the Stance of Historical Dialectology. MILIVOJ ALANOVIĆ. On the Complementarity of the Syntactic and Semantic Units of the Sentence. DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ. Semantics of the Verb *uspeti*. IVANA LAZIĆ-KONJIK, MARIJAN JELIĆ. On the Meaning of Lexeme *čudo* in the Serbian Language. GORDANA ŠTASNI. Semantic and Derivational Characteristics of the Suffix *-un(a)c*. ANA MILENKOVIĆ. The Acquisition of the Meanings of Prepositions *kod* and *s(a)* in Early Child Speech. MARINA JURIŠIĆ. The Dative and the General Case in Dative Functions in the Dialect of Gornja Pčinja. TIJANA AŠIĆ, VERAN STANOJEVIĆ. On Expressing Habituality in French and English. JOVANA DIMITRIJEVIĆ SAVIĆ. Attrition of L1 Collocational Knowledge: Some Evidence from Serbian L2 Users of English. ANA HALAS. Conceptual Patterns in Serbian and English Idioms with Parts of Face. **REVIEWS.**

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LV/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 5. априла 2012.

За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић

Стручни сарадник Одељења: Јулијана Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено јуна 2012.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Нови Сад

Штампа: Будућност, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни
уредник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28– . –
Нови Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик,
1985– . – 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику
ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978